BIBLIOTECA
FVNDAȚIVNEI
VNIVERSITARE
CAROL I.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota 36453
Inventar 53910

DIN PUBLICAŢIUNILE CASEI ŞCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ No. 18

ELEMENTE

DE

PSICHOLOGIE PEDAGOGICĂ

DE

I. NISIPEANU

DOCTOR IN FILOSOFIE

PROFESOR DE PEDAGOGIE LA ŞCOALA NORMALĂ DE INVĂŢĂTORI

DIN

RÂMNICU-VALCEA

EDIŢIA III-a

BUCUREŞTI

TIPOGRAFIA «JOCKEY-CLUB», ION C. VĂCARESCU

4, Strada Umbrei, 4

1926

Preţul Lei 100.—

Inv. A. 27949

DIN PUBLICAŢIUNILE CASEI ŞCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ No. 13

ELEMENTE
DE
PSICHOLOGIE PEDAGOGICĂ

DE

I. NISIPEANU
PROFESOR DE PEDAGOGIE LA ŞCOALA NORMALĂ DE INVĂŢĂTORI
DIN
RÂMNICU-VALCEA

53910

EDIŢIA III-a

FUNDAŢIUNEA UNIVERSITARA CAROL I

BUCUREŞTI

TIPOGRAFIA «JOCKEY-CLUB», ION C. VĂCARESCU
4, Strada Umbrei, 4
1926

371.015(02)

CONTROL 1953

1956

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 36 453
Inventar 53 910

RC 92/07

~~dublet~~

B.C.U. Bucuresti
C53910

Precuvântare la ediția I-a

Manualul acesta, ce apare în «Biblioteca Pedagogică» a Casei Şcoalelor, a fost alcătuit din îndemnul puternic ce am simţit, de a umple un gol mare în literatura pedagogică didactică, destinată şcoalelor normale şi seminariilor. Un manual de psichologie, spre a putea fi cu adevărat de folos elevilor acestor şcoale, trebuie să îmbrăţişeze nu numai câmpul vieţii sufleteşti a oamenilor adulţi ci, în acelaş timp, şi pe acel al vieţii sufleteşti a copiilor, *începând din vârsta scutecilor, trecând prin anii vieţii anteşcolare şi continuând cu aceia ai vieţii din perioada şcolară. O pură* psichologie generală, *fără acest adaos de psichologie infantilă, deci de explicare* genetică *a funcţiunilor sufleteşti, poate fi de un mare interes teoretic, dar nu de un mare folos practic, lucru care trebue ţintit în primul rând în instrucţia viitorilor învăţători, pentru cari studiile psichologice n'au preţ decât în măsura,*

în care le pun la îndemână concluzii repezi de aplicat în practica lor de învăţători şi educatori. Dar, în această practică, de cel mai mare interes pentru ei e cunoaşterea desvoltării, *a* creşterii *ori* evoluţiii psichice şi fizice a copiilor, *pentrucă numai cunoaşterea acestei evoluţii îi poate feri de pripă, de exigenţe în disproporţie cu puterile din diferitele lor vârste şi, deci, de o încordare nemăsurată a acestor puteri, în dauna sănătăţii lor trupeşti şi sufleteşti. In acelaş timp, numai o psichologie genetică poate duce la o* întemeiere raţională a unei metode de educaţie şi instrucţie, *metodă care să ţină seama nu numai de hotarele puterilor psichice ale copiilor, dar şi de* direcţiile plăcerilor lor intelectuale, *adică ale* intereselor lor *pentru lucrurile înconjurătoare şi, mai ales, care să ţină seamă de* viaţa lor afectivă, *care-i predomină, şi de fondul sufletesc cu care vin ei la şcoală, şi pe care trebuie să se întemeieze fără excepţie întreg învăţământul, de* fondul aperceptiv, *cum se zice. Cultivarea din ce în ce mai îngrijită a psichologiei infantile va contribui să descătuşeze, din ce în ce mai mult, pe educatori de superstiţia metodelor fixe şi generale, care s'au stabilit mai mult,* a priori, *prin deducţii, dealtminteri foarte logice din anumite principii filozofice generale, de cât* a posteriori, *din observarea fazelor de creştere sufletească a copiilor.*

Călăuzit de aceste idei, şi încurajat de primirea bună de care s'a bucurat cartea mea de «Psichologie Populară» chiar în lumea didactică, pentru care de fapt nu fusese alcătuită — căci scopul ei fusese să popularizeze această ştiinţă, interesând pentru ea şi pe altă lume de cât pe acea a specialiştilor, — mi-am propus ca, luând de bază acea ediţie populară, s'o completez cu date mai nouă din psichologia infantilă. Aşa că, acum, sunt tratate fenomenele psichice atât din punctul de vedere al psichologiei generale, cât şi din acela al psichologiei copilului. Afară de acest adaos, cât s'a putat mai amănunţit, în limitele spaţiului de care am dispus, în interesul învăţării mai lesnicioase şi al simţirii folosului practic al studiilor de psichologie, fiecare capitol cuprinde aplicări pedagogice, privitoare la educaţie şi instrucţie, un rezumat şi un număr de exerciţii, pe cari elevii au să le deprindă acasă, pe caetele lor. Exemplificarea din propria lor viaţă sufletească trebue cerută la fiece pas.

Deşi cu ţintă mai mult pedagogică, manualul poate fi utilizat cu folos şi în licee, căci metoda genetică rămâne peste tot cea mai rodnică în studiile de psichologie.

Cu toate îmbunătăţirile şi adaosele ce am făcut celei d'ântâi ediţii, desigur că manualul mai cuprinde încă multe şi mari lacune pe care mă

voi sili să le înlătur în ediţia viitoare, aşa cum îmi vor arăta practica mea de profesor, experienţele psichologice din şcoala de aplicaţie şi observările foarte de preţ ale colegilor, cari îmi vor face cinstea să folosească manualul meu.

R.-Vâlcea, 1920 August 1.

Autorul

Precuvântare la ediția III-a

Când, în anul 1920, în August 1, am scris precuvântarea ediției I a acestei lucrări, m'am angajat ca, la o viitoare ediție, să introduc unele modificări, așa cum experiențele mele nouă aveau să-mi dicteze. Nu m'am putut ține de acest angajament la ediția II, fiind pe atunci absorbit de alte lucrări ce erau în curs de redactare. Primind acum din partea onor. Administrației a Casei Școalelor înștiințarea, că a devenit necesară a treia ediție, n'am vrut să treacă și această ocazie, fără a mă ține, cel puțin acum, de cuvântul dat la ediția I-a.

De aceea ediția III-a apare cu însemnate adăogiri.

In rândul întâi, mi s'a părut necesară introducerea unui număr oarecare de lecturi psichologice, din autorii cei mai apreciați azi, așa cum se prevede în programul școalelor secun-

dare şi cum s'a realizat în «Elementele de Psichologie pentru şcoalele secundare».[1])

La întâia privire, cititorii vor simţi o disonanţă între stilul şi nivelul de tratare al paginilor redactate de mine, şi ale celor din paginile traduşe din psichologii cei mai de seamă. Eu m'am silit să îmbrac cunoştinţele de psichologie generală într'o formă cât mai concretă, cât mai intuitivă posibil, şi într'o redacţiune cât mai populară, cât mai aproape de nivelul priceperii unor elevi, cari trebue să înceapă studiul aşa de greu şi de delicat, al celor mai fine şi subtile fenomene, la o vârstă relativ puţin proprice pentru înţelegerea şi explicarea lor (e vorba de elevii normalişti din clasa IV).

In orice domeniu lucrarea de popularizare e nespus de grea, incomparabil mai grea de cât tratarea în formă înaltă ştienţifică, cu utilizarea unui aparat greu de formule abstracte şi generale. Cu atât mai grea e popularizarea în domeniul acesta al fenomenalităţii celei mai fluide, celei mai dinamice, care este fenomenalitatea psichică.

Am simţit în chip viu această dificultate de redactare populară încă dela cea dintâi încercare a mea în această direcţie, încercare care

1) In editura H. Steinberg.

a dus la înfăptuirea Psichologiei mele populare, *dată la iveală în 1913 (azi epuizată).*

Am ţinut să păstrez, în parte, acea redactare populară, şi în Elementele de Psichologie Pedagogică, *care s'au editat la Casa Şcoalelor. Totuşi, această lucrare fiind destinată unui public şcolar, trebuia, în interesul educaţiei ştienţifico-technice, pe care trebue s'o urmărim în şcoalele normale (şi în seminarii), să facă un pas mai departe faţă de prima redacţie, din Psichologia populară, şi să se ridice la perspective ceva mai înalte. De aceia am introdus în această formă nouă mai multe fapte şi mai multe formule technico-ştienţifice de cât în acea ediţie strict populară. Am păstrat însă, de acolo, cât am putut mai mult, metodul inductiv de tratare: plecarea de la cât mai numeroase cazuri concrete şi înceata şi treptata ridicare la formulări generale. Oricât de primitivă, de terre-à-terre, ar putea părea această metodă de tratare, ori cât de puţin miros technico-ştiinţific ar avea ea, deci, nu m'am putut şi nu cred că mă voi putea decide vreodată s'o părăsesc pentru elevii şcoalelor normale (şi poate nici pentru ai liceului cu totul). Experienţa mea didactică de vre-o 17—18 ani nu-mi îngădue să părăsesc acest mod de tratare, care, personal, poate să-mi fie foarte dăunător, dar pe care pentru elevi l-am simţit totdeauna fecund Prefer excesul de înţelegere concretă vir-*

tuozităţii redactărilor în formulele cele mai savante, foarte înţelese, negreşit, de un public cititor mai pregătit, dar susceptibile de a naşte în elevi un fel de ebrietate verbalistă primejdioasă.

O carte ca aceasta e destinată, însă, să stea mai mulţi ani în mâna elevilor normalişti, e destinată să stea şi chiar după ce ei vor fi încetat de a fi elevi.

Dacă, deci, pentru începători, metodul de tratare inductiv şi sgârcenia în formule technico-ştienţifice e îndreptăţită, nu e tot aşa pentru cei ce s'au iniţiat odată bine în domeniul acestor fapte şi simt nevoia unei înţelegeri mai amplificate şi a gustării unei tratări mai înalte, mai technice, de pe culmi mai filosofice.

Lecturile au, printre altele, şi această menire.

O disonanţă vor simţi negreşit cititorii, şi disonanţa aceasta va fi în dezavantajul paginilor redactate de mine; dar nu mă sfiesc deloc să apar eu aşa cum pot şi mă pricep, şi să fac şi pe alţii să apară, aşa înalţi şi puternici şi talentaţi cum sunt. Am deplina conştiinţă, şi, în ce priveşte pe elevi, deplina siguranţă, că şi eforturile mele pedagogice sunt folositoare.

Dar, din conştiinţă că la un moment dat pedagogia trebue să se facă de prisos, — nu e aceasta, vorba lui Gaudig, ţinta cea mai înaltă a oricărei virtuozităţi didactice: ca ea s'ajungă cât mai repede să se facă de prisos? — dau aici şi paginile acestea de lecturi, cari, în mare parte,

au un nivel destul de ridicat peste cel şcolăresc. Mulţi ani dearândul ele vor putea fi o hrană substanţială pentru foştii elevi normalişti ajunşi învăţători, şi, mai mult, gustându-le pe ele, se vor simţi aţâţaţi să cunoască mai mult din autorii lor, să atace, poate, lectura lor integrală, dacă vor avea parte de o însuşire, suficientă în acest scop, a unei limbi de cultură universală.

Afară de acest adaos, şi din propriu îndemn şi din sugestiunile ce am primit de la colegii competenţi şi binevoitori, ediţia de faţă se prezintă şi cu însemnate completări de psichologie infantilă, şi cu amplificări în acele părţi, cari recunosc că au fost prea sumar tratate în ediţia I şi II: în psichologia sentimentelor şi în psichologia voinţei. Multe capitole nouă am introdus în aceste părţi, şi, pentru psichologia sentimentelor, multe exemplificări nouă amănunţite din domeniul literaturii; s. e.: emoţia de frică, memoria afectivă, pasiunile, sunt ilustrate prin astfel de pagini analizate din literatura noastră.

Incheiu aceste rânduri conştient, că am isbutit să aduc unele îmbunătăţiri lucrării, şi mulţumind călduros colegilor mei, cari, folosind-o cu grija de a scoate din ca maximum de profit pentru elevii lor, cu aceeaş grijă m'au îndemnat la introducerea acestor îmbunătăţiri.

Autorul.

PARTEA I-A

CAPITOLUL I.

Obiectul Psichologiei

I. *Descrierea şi analiza unui moment de viaţă sufletească.* Să ne închipuim că într'o zi senină de vară, *sătui* de gălăgia vieţii de oraş, de fierbinţeala apăsătoare ce se revarsă de peste tot: de pe coperişurile de tinichea, din trotoarele de asfalt ce se înmoae şi în care se'ngroapă încălţămintea, sătui şi de aerul încărcat de praf, în care pluteşte tot oraşul, ne *hotărâm* să plecăm afară la ţară, cu *gândul* să ne plimbăm printr'o pădure situată în apropiere. Cum trecem de casele cele din urmă şi ne îndreptăm paşii pe vreuna din potecile câmpului, începe să ne mângâie faţa, aprinsă de soare şi scăldată de năduşeală, o adiere dulce, răcoritoare, ce vine din spre pădure. Atunci

deodată simţim în toată făptura noastră o înviorare, par'că ne creşte sănătatea şi puterea, par'că se împrospătează tot sângele, care aleargă prin trup mai cu vioiciune. Tot atunci, şi din pricina aceasta, simţim în *sufletul* nostru născându-se o *bună dispoziţie*, o *mulţumire*, o *plăcere*, o *voioşie*. Dacă pentru *întâia dată* facem această plimbare, ori dacă e una din *foarte rarele* plimbări ce facem pe câmp, nu ne mai sàturăm de tot ce *vedem* şi *auzim* în jurul nostru. *Simţurile* şi *inina* ne sunt luate cu asalt de o mulţime de *impresii*: *Admirăm* lanurile de grâu cari, la adierea uşoară, încep a-şi mişca talazurile aurii; urmărim ţintă cu ochii, până se pierde în înălţimile văsduhului, pe ciocârlia cu trilurile ei vesele. Din spre o baltă verde, din care se înalţă stufişuri dese de papură şi pe deasupra căreia sburdă gândacii lucitori ca argintul şi roiurile de musculiţe, ne vine la *auz* concertul broaştelor ce orăcăesc. Numai viaţă pe câmpie! Pusderie de flori de toate culorile împestriţează pământul, dar dintre toate macul cu *roşul lui aprins ne fură ochii*, şi par'că stropeşte cu sânge covorul câmpului. *Auzim* zumzetul de albine, cari, cu o hărnicie neîntrecută, sboară din floare în floare după miere şi ceară. Gândacii şi alte insecte îşi cântă cântecele lor. Nişte copii de ţărani aleargă după fluturi. Ce *veseli* sunt când îi găsesc în căciulă, mai ales când sunt din cei mari şi roşii, cu boabe negre şi cu fel de fel de

împestrițături! Un klingkling cristalin vine din spre un luminiș din mijlocul pădurii: Sunt clopotele ce zăngănesc la gâtul vacilor și caprelor, ce pasc sub paza unor copilași. Când pătrundem în pădure și ne adâncim în ea, *mulțumirea* noastră crește, *vroja* nu mai încape în inimă: păsările ciripesc vesele, sboară din pom în pom, nu stau o clipă locului. Ce iute trebue să le bată inima! Maestrul orchestrei e privighetoarea, cu trilurile ei așa de limpezi, de cristaline și așa de felurite, că par'că nu-ți vine a crede că le poate cântà acelaș glas. Frumusețea copacilor cu coroanele lor stufoase, dese ca sita, prin cari abia se cern câteva raze de soare, murmurul unui râuleț limpede, ce șerpuește prin pădure, cu fundul alb de pietricele curate, melodia freamătului frunzelor, mirosul de câmp ce îmbată aerul de țară, toate aceste *frumuseți ale naturei* ne umplu sufletul de *încântare*, ne *vrăjesc* și par'că *nu ne mai îndurăm* să plecăm de acolo. Putem spune cu drept cuvânt, cel puțin noi, cari rareori ne luăm osteneala unui drum mai lung, în sânul naturii, unde se simte peste tot apariția măreață a degetului lui D-zeu, că în aceste clipe rare, o adevărată *fericire* se revarsă în sufletul și inima noastră. *Impresiile* cele mai *plăcute* ne inundă și multă vreme de la plimbare ne mai *aducem aminte* de ele.

Voioșia, care ne cucerește, alungă departe, în acele clipe, toate grijile și supărările vieții. Aproape

fără să vrem începem să cântăm, să grăim cuvinte de admirație, să ne plimbăm prin toate ungherele pădurii: nimic nu rămâne ascuns ochilor noștri, lacomi să privească totul. Drept amintire adunăm flori și facem din ele bucheţele, ca să le ducem cu noi acasă; murmurul pârâului argintiu par'că ne cheamă să ne potolească setea de care am suferit pe drum. De la un timp ni se face foame, ne așezăm pe iarbă verde, sub umbra deasă a unui stejar stufos, desnodăm legătura cu merinde și începem să mâncăm cu poftă.

Tocmai când mâncăm mai cu poftă, începe, cum se întâmplă, de multe ori, în zilele fierbinți de vară, să bată un vânt mai tare, și, uitându-ne pe cer, luăm seama că vremea se schimbă a ploaie. Atunci, *îngrijați*, nu știm cum să strângem mai repede toate și să plecăm spre casă. Par'că avem aripi la călcâie! Vedem cum încep să se adune întâi nori subțirei pe bolta cerului, întâi mai departe de noi, în zare, apoi mai aproape, din ce în ce mai aproape. Intr'o parte a cerului a început să fulgere, licăririle roșii clipesc una după alta, parcă cerul se deschide, se'nchide și iar se deschide. Acum norii s'au îngroșat de tot și au acoperit cu totul soarele și cerul albastru. Nu trece mult și prin înaltul cerului se aud tunetele ca niște rostogoliri de stânci uriașe. Un vânt nebun se stârnește și ridică în văzduh de pe șosea moriști de praf orbitor. Pomii de prin curți ori

de pe marginea drumului îşi isbesc crăcile furios şi frunzele danţează nebune. Toate simţirile plăcute de la'nceput se întunecă acum şi pier, se înnorează şi în sufletul nostru, pe care acum îl înneacă *nemulţumirea*, *neplăcerea*, *teama*, *dezamăgirea*, *zorul* ajungerii acasă.

II. *a)* In cursul plimbării, în inima noastră s'au născut şi au trăit o vreme 1) un fel de simţiri sau *sentimente*: nişte *plăceri*, trezite în noi de *frumuseţile naturii*. 2) Pe urmă, de când vremea a început să se strice, alte sentimente: nemulţumire, indispoziţie, dezamăgire, grijă, teamă, cari toate sunt nişte neplăceri sau dureri, provocate toate de nişte *impresii* pornite de la lucruri din afară, din *lumea externă* sau din *natură*. *b)* Şiragurile acestea de simţiri plăcute şi neplăcute au îmboldit sufletul nostru să se *decidă* a face fel de fel de *mişcări* sau *acţiuni*. Pe cele liniştite şi plăcute, şi de cari nu ne-am mai fi săturat, plimbându-ne prin toate colţurile pădurii. Pe cele neplăcute şi zorite, din urmă, când ne biciuià *teama* să nu ne apuce ploaia şi furtuna în mijlocul pădurii. Toate aceste acţiuni, pe cari ne-am *hotărât* să le *executăm* şi le-am executat, le-am făcut sub îndemnul plăcerilor şi neplăcerilor încercate. Să ne închipuim un moment, că frumuseţile câmpului şi ale pădurii nu ne-ar fi încântat de loc, ne-ar fi lăsat cu totul reci. Nu ne-am fi plimbat atunci cu atâta lăcomie prin ungherele pădurii, nu ne-am mai fi plecat să culegem flori

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

- 53910 -

şi să facem bucheţele, nu ne-am mai fi uitat cu atâta plăcere şi n'am mai fi ascultat toate cu atâta *atenţie*. Tot aşa, să ne închipuim că nu ne-am fi temut de loc de ploaie şi furtună. Atunci nu ne-am mai fi zorit să facem toate acele mişcări din urmă ca să plecăm spre casă.

c) Nici plăcerile şi neplăcerile revărsate în sufletul nostru, şi deci nici acţiunile hotărâte şi executate n'ar fi fost cu putinţă să ia naştere. dacă n'am fi *cunoscut, în acelaş timp,* toate cele întâlnite, auzite şi văzute în timpul plimbării. Impresiile, pe cari le-au produs asupra noastră obiectele exterioare, din *natură* — pădure, câmp, ciripit, murmur de pârâu, etc. — au pătruns în sufletul nostru prin acele porţi ale lui, cari sunt *simţurile* — văz, auz, miros, gust, pipăit ş. a.— şi atunci ele s'au transformat în sufletul nostru în *cunoştinţe* despre culorile, sunetele, gusturile, mirosurile lucrurilor din afară întâlnite la tot pasul în drumul nostru. Deci, impresiile sau aţâţările, cari pornesc de la lumea externă şi sosesc la porţile sufletului nostru, trezesc în el *deodată* trei feluri de fapte sau *fenomene sufleteşti*: *cunoştinţe* sau *idei, sentimente,* de plăcere şi neplăcere şi însfârşit, *deciziuni* şi *acţiuni executate* în urma lor.

III. *Realitatea existentă se compune din*: *natură şi suflet.* Putem analiza astfel, în chipul cel mai minuţios, orice clipă din viaţa noastră lăuntrică. In totdeauna vom desluşi în ea aceste

trei feluri de fenomene şi *numai pe ele,* împletite între ele în chipurile cele mai variate şi mai încâlcite, toate provocate, direct ori indirect, de aţâţări sau *excitaţii,* pornite din lumea exterioară. Noi, cu *sufletul* nostru, şi *natura din afară* cu excitaţiile ei, ce trimete la porţile sufletului, iată tot ce există în lumea aceasta, şi oricât ne-am munci gândul, altcevà n'am mai putea găsi că există, *ca lucru ce poate fi simţit de noi, prin vreunul din simţurile noastre.* Deci, întreaga existenţă, ce îi e dat omului s'o cunoască cu uneltele lui: simţurile şi judecata provocată de ele, e alcătuită din aceste două domenii: 1) *sufletul* şi 2) *natura.* Ce va mai fi pe lângă aceste realităţi, e pentru noi o taină nepătrunsă, în veci de nepătruns, deci un obiect de *credinţă,* nu de ştiinţă.

Obiectul ştiinţelor fizice. Cu cercetarea lumii exterioare, a naturii materiale, se ocupă *ştiinţele naturii,* numite toate la un loc şi *fizice,* adică referitoare la fenomene fizice sau materiale; sau şi ştiinţe *cosmologice,* de la cuvântul grecesc *Cosmos,* care însemnează univers, natură.

Obiectul psichologiei. Cu cercetarea lumii lăuntrice, a celei împletituri de fenomene de cunoştinţă, sentiment şi deciziune, se ocupă ştiinţa *sufletului* sau a *spiritului* numită şi *psihologie,* după un cuvânt tot grecesc,—*psihy*=suflet.

Ştiinţele naturei cercetează lumea externă în realitatea ei obiectivă. Ştiinţele naturii fizice sau

materiale cercetează lucrurile din lumea înconjurătoare, arătându-le proprietăţile lor, naşterea şi desvoltarea lor, nimicirea şi transformarea lor. Ele le studiază ca să le constate *aşa cum sunt ele în afară*, nu cum influenţează asupra sufletului nostru. Rezultatele la cari ajung aceste studii ne'ndreptăţesc să credem că lucrurile exterioare ar fi tot aşa, cum le constatăm că sunt, *chiar dacă n'am fi noi pe lume.*

Psichologia studiază culoarea personală, subiectivă pe care o produce lumea externă în suflet. Psichologia sau ştiinţa sufletului se ocupă cu viaţa lăuntrică, pe care fiecare din noi o simte în el în fiecare clipă, şi dacă aminteşte şi de lucruri din afară de noi, o face nu pentru a le cerceta cum sunt ele în afară, în neatârnare de noi, *ci numai întrucât ele provoacă în noi sentimente, idei şi deciziuni.* Cele d'ântâi ştiinţe trec cu vederea impresiile personale, ce deşteaptă lucrurile în noi, dând toată atenţia proprietăţilor lor interne; psichologia dă toată atenţia la ceeace se petrece în noi, silindu-se să treacă cu vederea peste proprietăţile lucrurilor ca lucruri.

Exemple din cari reiese deosebirea între obiectiv şi subiectiv. Figura ce urmează (1) ne înlesneşte priceperea acestei deosebiri:

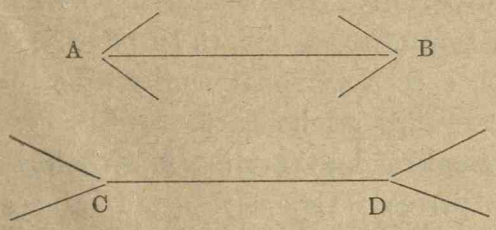

Fig. 1.

Liniile A B. şi C D., în ce priveşte *mărimea* lor, adică din punct de vedere matematic, sunt egale. Geometria le studiază ca mărimi exterioare egale, *indiferent de cum le vedem noi.* Noi vedem pe cea de jos mai mare ca pe cea de sus. Aceasta însă e o părere, o *iluzie* a simţului nostru de vedere, o coloratură pe care li-o dă acest simţ celor două linii, care însă nu corespunde realităţii, căci în realitate ele sunt egale. Iluzia neegalităţii e ceva care provine din sufletul nostru, şi nu se potriveşte cu realitatea din afară, e ceva *subiectiv*, deci obiect al psichologiei.

Liniile de tramvai, liniile de drum de fier, marginile unei şosele sau ale unei alei cu pomi, sunt totdeauna la aceaşi depărtare, adică paralele. Cu toate acestea, cine priveşte în depărtare, mersul acestor linii, are impresia că ele, pe măsură ce se depărtează, se îngustează, iar la orizont se văd

chiar întâlnindu-se sau aproape întâlnindu-se, cu toate că ele în realitate, în afară, nu se îngustează şi nu se întâlnesc deloc, ci rămân mereu la aceaşi depărtare. Altfel, ar deraià trenurile şi tramvaele. Impresia aceasta, că îşi pierd egalitatea de distanţă, e ceva personal, sufletesc, şi deci, obiect de cercetare psichologică.

Din exemplele date rezultă, că psichologia trece cu vederea partea reală, permanentă, aceeaş pentru toţi oamenii, şi care credem că ar putea continuà să existe şi când n'am mai fi noi pe lume, şi studiază numai partea sufletească, subiectivă a lucrurilor, şi care există numai pentrucă există sufletul nostru, şi care n'ar mai există, dacă el n'ar există.

Rezumat: I. Analiza oricărui moment din viaţa noastră dovedeşte, că în urma unor *aţâţări venite dela lumea exterioară,* în *sufletul* nostru iau naştere o mulţime de *simţiri, idei şi deciziuni.* Ele se produc *în acelaş timp.*

II. Toată realitatea se împarte în două domenii.

a) *Natura,* cu care se ocupă *ştiinţele fizico-naturale.*

b) *Sufletul* sau *spiritul,* alcătuit din trei feluri de şiraguri. de fenomene cu care se ocupă *psichologia.*

III. Ştiinţele naturii studiază partea *obiectivă,* materială, *permanentă* a lucrurilor, a cărei existenţă e neatârnată de existenţa sufletului nostru.

Psichologia studiază partea lor subiectivă, impresia produsă asupra noastră, şi a cărei existenţă ar înceta dacă ar înceta sufletul nostru să existe.

Exerciţii. 1. Elevii vor analiza, în chipul arărat mai sus, un moment din viaţa *lor* sufletească.

2. Elevii vor da şi alte exemple de realităţi subiective, cum ar fi *iluziile* ce se produc când merge trenul şi ne uităm pe câmpie, etc.

CAPITOLUL II.

Deosebirile dintre fenomenele sufleteşti şi fenomenele fizice sau exterioare.

Fenomene fizice şi fenomene psichice.

Infăţişările felurite ale naturii exterioare se cheamă *fenomene fizice* sau *naturale.* Ale naturii interioare sau ale sufletului, fenomene *sufleteşti* sau *psichice.*

Intre aceste două grupuri de fenomene există foarte mari deosebiri, şi arătând cu deamănuntul aceste deosebiri, vom înţelege mai bine natura fiecărui grup.

In plimbarea făcută de noi prin pădurea cea frumoasă, am văzut înşirându-se o mulţime de arbori unii lângă alţii, ocupând *în afară o întindere* sau un *spaţiu* mai mic sau mai mare. In *sus*, copacii se ridicau până la o *înălţime* oarecare; unii erau mai *groşi*, alţii mai *subţiri.* Dacă am fi luat un ferăstrău şi am fi încercat să tăiem

câţiva, am fi văzut că unii ar fi fost *mai tari*, adică ar fi opus o *rezistenţă* mai mare dinţilor fierăstrăului şi braţului nostru, pe când alţii s'ar fi tăiat mai uşor, ar fi fost mai moi. Această rezistenţă mai mare sau mai mică atârnă de ceeace se cheamă *coheziunea* lor, adică puterea cu care părţile sau moleculele lor se atrag. Pomii, ca şi orice alte corpuri materiale, mai au şi o *greutate* oarecare. Murmurul pârâului se aude dela o oarecare *distanţă*, iar el şerpueşte pe o oarecare *lungime* pe albia lui, are o *lăţime* şi o *adâncime* oarecare.

Insuşirile fundamentale ale corpurilor exterioare. Ori câte lucruri exterioare sau corpuri vom observa, în toate vom afla aceste însuşiri:

1. Că sunt *exterioare* nouă, aşezate într'un *spaţiu* pe care-l ocupă;

2. Că au o *întindere*, în acest spaţiu, în *lungime, lăţime* şi *înnălţime* sau *adâncime*, adică un *volum*;

3. Că au şi o *coheziune* mai mare sau mai mică, ceeace le face mai rezistente sau mai puţin rezistente, mai greu sau mai uşor divizibile.

4. Că mai au şi o *greutate* oarecare.

Insuşirile statice. Acestea sunt însuşirile de căpetenie sau *fundamentale* ale corpurilor. Acestea se pot numi însuşirile *statice* sau statornice ale lucrurilor, căci, ori cum ar fi aceste corpuri, în stare de mişcare ori în stare de repaoz, tot-

deauna descoperim în ele aceste proprietăţi. Ele, însă, se pun în mişcare şi se transformă în virtutea unor legi, cari s'ar putea numi *dinamice*, cuvânt ce însemnează putere, mişcare.

Legile dinamice. Aceste legi sunt următoarele:

1. Legea transformării *puterii* sau *energiei*, în virtutea căreia materia sau natura fizică îmbracă felurite forme, se schimbă în *calitatea* ei (căci *cantitatea* rămâne aceiaşi, în virtutea *legei continuităţii sau conservării energiei).*

Exemple de transformări de forţă sau energie: Forţa ascunsă, *latentă* sau *potenţială,* din cărbune se transformă în *căldură,* căldura transformă apa în *putere expansivă* sub forma de *vapori*, puterea expansivă a vaporilor pune *în mişcare*, prin transformarea mişcărei rectiline în mişcare circulară — graţie mecanismului cunoscut — o locomotivă, adică se transformă în lucru mecanic, ş. a. m. d.

2. Legea *inerţiei,* în virtutea căruia un corp exterior, ce stă în repaoz, tinde să stea în repaoz atâta vreme cât nu intervine un corp exterior, altul, spre a-i imprima o putere de mişcare; tinde să rămână în mişcare, dacă e, atât timp cât nu e oprit de o forţă exterioară mai mare.

3. Legea *evoluţiei*, în virtutea căreia formele realităţii externe se desvoltă în cursul timpului de la o stare simplă, omogenă, nehotărâtă, spre o stare complicată, eterogenă, hotărâtă, organizată

preciz. Câteva exemple pun în evidenţă această lege:

a) Universul a fost, la'nceput, o nebuloasă chaotică, simplă, omogenă, nehotărâtă în formele ei. Din ea s'a format treptat, în curs de sute de milioane de ani universul de azi, cu stelele, planetele, şi sateliţii lor, cari sclipesc aşa de frumos pe bolta albastră a cerului.

b) Pământul, rupt din nebuloasa primitivă, prin învârtirea ei în spaţiu, a fost şi el, la'nceput, simplu, omogen, nedefinit, iar acum e pământul complicat, heterogen, cu învelişurile lui variate: aer, apă, uscat şi viaţa plantelor şi animalelor.

c) Viaţa organică de pământ, aşa de variată si complicată şi preciz organizată azi, s'a desvoltat treptat, treptat, din cea d'ântâi licărire de viaţă ce s'a ivit pe pământ, din prima celulă, acea *moneră aquatică,* simplă, omogenă, neorganizată, care a apărut în apă.

Fenomenele psichice n'au aceste proprietăţi fundamentale ale lucrurilor exterioare, n'au întindere, greutate, coheziune, exterioritate. Nimeni n'au văzut vreo idee sau vreun sentiment, n'a putut să le măsoare, să le pipăe, să le constate greutatea, resistenţa, etc...

Insuşirile fundamentale ale fenomenelor psichice. Fără să aibă însuşirile corpurilor exterioare, noi toţi, simţind în noi petrecându-se fapte sufleteşti în fiecare clipă, ştim perfect de bine ce sunt

ele şi ce însuşiri au. Intâi de toate, simţim viaţa aceasta:

1. *Lăuntrică* a lor, că se petrec în *noi*, în sufletul *nostru*. Vorbind de ele spunem mereu vorbele: *eu*, în *mine*, în *sufletul meu*. Intâia lor însuşire e, deci, această *interioritate* în noi sau în *eul* nostru.

2. Mai simţim, apoi, că ele *durează* un timp oarecare, mai îndelungat sau mai scurt. O întristare poate să ţină şi ani întregi, în forme mai mult sau mai puţin schimbate. O cunoştinţă putem s'o ţinem minte numai câteva ceasuri, şi putem să n'o uităm toată viaţa, ş. a. m. d... Deci, au şi fenomenele sufleteşti o dimensiune, dacă putem spune astfel: *timpul* sau *durata*. Ele se *succed* unele după altele în *diferite momente* ale vremii ce curge.

3. Pe lângă că le simţim durând o vreme mai scurtă sau mai îndelungată, le mai simţim înfăţişindu-se uneori mai *puternice*, alteori mai *slabe*. Această însuşire a lor, de a fi mai tari, sau mai slabe se cheamă *intensitate*.

Legile generale ale vieţii psichice. Şi viaţa sufletească e supusă unor legi, din cari unele sunt analoage cu cele ce guvernează lumea fizică. *a*) Astfel, legea continuităţii sau conservării guvernează şi viaţa psichică, căci şi bunurile psichice sau spirituale se conservă mulţumită, pe deoparte *hereditătii* sau moştenirii, orice om venind pe

lume cu *dispoziţii* sau *înclinări* sufleteşti, moştenite de la părinţi, pe cari, sub influenţa *educaţiei*, a mediului înconjurător în general, şi le desvoltă în cursul timpului; pe de altă parte, *cultura* în general le asigură trăinicia, ea transmiţându-le din generaţie în generaţie. Bunurile spirituale: cuceririle ştiinţei, creaţiile artei nu se pierd, deci, căci cultura le asigură nemurirea. Cultura e în viaţa sufletească, ceeace e principiul conservării în lumea fizică.

b) Legea evoluţiei în viaţă psichică. De asemeni, viaţa psichică e supusă şi ea legei transformării şi evoluţiei, de la simplu la complicat, de la omogen la eterogen ori variat, de la nehotărât la hotărât. Viaţa sufletească a copilului mic e simplă, uniformă, vagă, constând din câteva simţiri simple, de plăcere ori durere fizică, din vederea nedeslusită a câtorva forme şi culori, din auzul unor sunete şi simţirea unor gusturi. De la această viaţă simplă, prin transformări încete, ce au loc în decursul copilăriei, sufletul ajunge la formele lui complicate şi felurite, organizate: ale atenţiei, memoriei, abstracţiei, judecăţii, voinţei, etc.

Pe lângă deosebirile arătate mai sus, mai există o deosebire fundamentală între fenomele fizice şi cele psichice, şi anume în ce priveşte modul lor de cunoaştere, uneltele sufleteşti cu cari le cercetăm.

Uneltele cu cari cunoaştem lumea externă: sim-

ţurile exterioare. Obiectele din afară, cum ştim, au întindere, greutate, rezistenţă, mişcare, au diferite culori; apoi, produc felurite sunete, au deosebite gusturi şi mirosuri, sunt aspre sau netede. Intinderea în afară noi o *vedem*, cade, deci, sub *văzul* nostru, şi o vedem cu atât mai bine, cu cât *mişcăm* mai mult ochii peste întinderea lor. Greutatea lucrurilor o simţim prin *muşchii* noştri; rezistenţa tot aşa, căci spre a o înfrânge trebue o încordare mai mică sau mai mare a muşchilor. Formele şi culorile cad sub văz, sunetele sub *auz*; mirosurile le deosebim prin *nas*, organul *simţului mirosului*, gusturile prin *limbă*, organul simţului gustului, iar asprimea şi netezimea prin *piele*, organul simţului pipăitului.

Ochii, urechile, nasul, limba, pielea, muşchii sunt, cum ştim toţi, nişte *organe* ale corpului nostru, organe prin cari cunoaştem toate însuşirile lucrurilor externe pomenite mai sus. Ele se numesc *organe ale simţurilor exterioare*, iar funcţiunile lor *simţurile exterioare*. Ele sunt aşezate, cum ştie fiecare, la marginea corpului nostru, aproape de lumea exterioară, gata oricând să înregistreze impresiile pe cari ni le trimete această lume,gata s'o fotografieze în cele mai mici amănunte.

Experienţa externă. Tot ce a trecut pe dinaintea simţurilor şi le-a impresionat alcătueşte cunoaşterea lumei din afară prin simţuri. Cât trăim, dobândim cunoştinţa prin simţuri. Natura e, ne-

întrerupt, cea mai mare şi cea mai bună învăţătoare a omului. Despre un om care a trăit mult, şi a văzut şi auzit multe, se obişnueşte să se zică, că are multă *experienţă*. Prin experienţă înţelegem deci, ce a încercat, ce a cunoscut un om în cursul vieţii lui, şi fiindcă aici e vorba de cunoştinţele dobândite prin simţurile *exterioare* privitoare la lucrurile exterioare, această experienţă se cheamă *experienţă exterioară*.

Unealta cu care cunoaştem viaţa sufletească: simţul intern sau introspecţiunea. Fenomenele sufleteşti n'au însuşirile corpurilor exterioare, nu cad, deci, sub simţurile exterioare. Ele fiind interioare, desfăşurându-se înlăuntrul nostru sau în eul nostru, ni se fac cunoscute printr'o altă unealtă ce funcţionează înlăuntrul, în sufletul nostru. Aşa e acesta făurit de creatorul lui, în cât el simte imediat ce se petrece în el fără mijlocirea simţurilor externe: suntem înştiinţaţi *imediat* că o durere ne apasă sau că o plăcere ne face să tresăltăm, eu simt îndată tot ce se petrece în cugetul meu acum, când scriu aceste rânduri, iar cititorii tot aşa, simt îndată ce se desfăşură în lăuntrul lor, când citesc aceste rânduri.

Experienţa internă. Simţirea aceasta nemijlocită a tot ce se petrece în sufletul nostru, se numeşte *simţ intern* sau *introspecţiune* (observare internă), ori *conştiinţă de sine*, iar totalitatea cunoştinţe-

lor despre ce se petrece în noi se cheamă *experienţă internă.*

Există, deci, două feluri de experienţe: una externă, obiect de cercetare al ştiinţelor fizice; alta internă, obiect de cercetare al *psichologiei. Psichologia e ştiinţa experienţei interne, iar unealta ei, cea d'intâi, de cercetare e simţul intern.*

Rezumat. Următorul tablou rezumă explicările din acest capitol:

Fenomene

Fizice cu următoarele proprietăţi.	Psichice cu următoarele proprietăţi.
1. Exterioritatea	1. Interioritate.
2. Intinderea în 3 d'mensiuni	2. Durată.
3. Coheziune	3. Intenzitate.
4. Greutate	4. Obiect de observare internă.
5. Culoare	
6. Sunet; etc...	
7. Obiect de observare externă prin simţurile externe.	

CAPITOLUL III

Clasificarea fenomenelor sufleteşti şi raporturile lor reciproce

Elementele vieţii psichice: cunoştinţă, sentiment, voinţă. Am văzut că, din pricina unor lucruri existente în afară, care ne impresionează simţurile, se nasc în sufletul nostru diferite *stări* sau fenomene: unele de *simţire,* plăcută sau neplăcută, altele de cunoaştere, şi altele de *hotărâre* ori de *voinţă.* Aceste fenomene se numesc, mai obicinuit, *stări sufleteşti* sau *psihice.* Ori cât ne-am sili în analizele ce facem, nu vom găsi în sufletul nostru născându-se altfel de stări, în afară de aceste trei feluri.

Funcţionarea simultană a elementelor psichice. Aceste elemente nu trăesc despărţite în sufletul nostru, aşa încât, atunci când funcţionează unul, spre exemplu cel de cunoaştere, celelalte două să stea în nelucrare. In tot momentul ele funcţionează împreună: Să ne-aducem aminte cum şim-

ţirile plăcute şi neplăcute, pe care le-am încercat cu prilejul plimbării prin pădure, s'au născut pentrucă am putut lua cunoştinţă de cauzele din afară, cari le-au produs; deci, ele au fost condiţionate de funcţia cunoştinţei. Bine înţeles, însă, că în timpul când ne lăsasem furaţi de atâtea sentimente plăcute, nu ne gândiam în mod limpede, că acele sentimente erau în legătură cu nişte stări de cunoştinţă; noi eram absorbiţi, furaţi de acelea simţiri plăcute atât de mult, încât nu luam seama, în timpul acela, la stările de cunoaştere, care funcţionau şi ele în suflet. Dar dacă nu luam seama la ele, aceasta nu însemnează că nu existau. Mai târziu, dacă ne silim să ne dăm seama, în amănunt, de ceeace s'a petrecut în noi cu prilejul plimbării, *analizând* sufletul nostru din acel timp, pricepem uşor, că fără cunoaşterea priveliştelor, ce ne-au încântat, ele nu ne-ar fi putut încântà.

Atunci, de ce nu ne-am dat seama de ele şi atunci când se petreceau în noi acele simţiri? Pentrucă cea mai mare tărie sau intensitate o aveau atunci acele simţiri; ele erau pe planul întâi, ele ne absorbeau, pe când cunoştinţele erau pe planul de al doilea, aveau o intensitate mai slabă. Şi, cum o să vedem mai târziu mai de aproape, stările sufleteşti, care au o intensitate mai mare, se impun întâi *atenţiei* noastre. Fiindcă simţirile ne absorbeau, ne atrăgeau mai mult atenţia, *predominau* atunci în sufletul nostru, pe când cu-

noştinţele erau mai în umbră, noi numim fenomenele sufleteşti, încercate atunci, *fenomene de simţire,* deşi, înc'odată, ele nu erau numai de simţire pur şi simplu, ci aveau, şi chiar la baza lor, şi fenomene de cunoaştere. Aşa dar, numele stării psichice îl dăm după caracterul sau însuşirea de căpetenie, predominantă a ei. Hotărârile ce am luat, şi pe care le-am executat în cursul plimbării, n'ar fi putut nici ele să ia naştere singure, numai din puterea noastră de a voi, fiindcă, după cum am văzut bine când am cercetat cu deamănuntul plimbarea aceasta, ele au fost produse de simţirile încercate; şi cum acestea, la rândul lor nu s'au putut naşte fără legături cu funcţia de cunoaştere, urmează că nici hotărârile nu s'au putut naşte fără legături cu aceasta. Prin urmare, în timpul plimbării noastre toate puterile sufletului au funcţionat. Aceea, care a funcţionat mai mult, însă, mai intens, a fost puterea de simţire, întrucât cunoştinţele erau pe planul al doilea şi deciziunile tot aşa.

Să luăm acum în cercetare un fenomen de cunoaştere. Să ne închipuim că în locul nostru, care ne-am dus în pădure cu scopul de a ne plimba şi a ne bucura de frumuseţile naturii, se duce un amator de a cumpăra pădurea pentru a o exploata. Oricât de frumoasă ar fi pădurea, el va rămâne mai mult sau mai puţin rece la frumuseţile ei. Toată grija lui va fi, mai întâi, să observe, deci să *ştie:* cât de mare e pădurea, ce fel de arbori

sunt în ea, cât de groşi sunt, la ce i-ar putea întrebuinţa; apoi, cât de departe e pădurea de oraş, spre *a şti* dacă lemnele tăiate se pot transporta uşor sau greu, dacă e vre-o staţie de drum de fier prin apropiere, etc... Grija de căpetenie va fi, deci, să se *informeze* cât mai bine despre pădure, adică s'o *cunoască* cât mai bine.

Pentru a se informa mai bine, despre pădure, el o va străbate în lung şi în lat, şi, mai mult decât noi, sigur că el nu va lăsa nici nu petec necălcat. Va face deci o mulţime de mişcări, de acte pornite din nişte hotărâri sau deciziuni, adică nişte acte de voinţă; şi ori cât s'ar obosi, el le va face, fiindcă numai aşa poate să cunoască pădurea. Acum, în toiul acestei plimbări prin pădure, nu se poate să nu *simtă* şi el o cât de *mică plăcere,* măcar numai plăcerea de a răsufla un aer mai curat. Principalul e însă starea de cunoaştere în care el se află relativ la pădure, şi de aceia numim starea sau stările lui de suflet din timpul acela *stări de cunoştinţă.* Ce funcţionează mai mult în el e puterea de cunoaştere, cu toate că nici cele-lalte nu lipsesc în mod absolut.

După ce cercetează bine pădurea şi o cunoaşte în toate ungherele ei, dacă îi *place,* adică dacă-i *convine,* dacă prevede, deci, plăcerea, unui câştig bun, el se *hotăreşte* s'o cumpere: intră în tratative cu proprietarul, stă de vorbă, se tocmeşte mult; şi după ce o cumpără, începe alergătura adevărată caută oameni cari s'o taie, cari să ducă lemnele

în oraş, intră în fel de fel de legături cu clienţi, cari au nevoie de lemnele lui, face tot felul de socoteli; ori începe o întreprindere mare de cherestea, îşi construeşte o fabrică, şi aşa mai departe. De când a luat deciziunea s'o cumpere şi a cumpărat-o, el nu mai are odihnă, toată ziua se află în mişcare, face şi desface la planuri, cu un cuvânt el se află *în plină activitate.* Ceeace predomină în el sunt nenumăratele *deciziuni* pe care trebuie să le ia în afacerea în care a intrat, e alergătura, *activitatea.* De aceia se şi zice despre un om, care intră în multe *întreprinderi,* în multe *afaceri,* că e om *activ, întreprinzător.* Acum, în toate aceste întreprinderi el trebuie să fie bine înarmat cu tot felul de cunoştinţe despre lucruri şi despre oameni, trebuie să cunoască bine mersul afacerilor, căci altfel riscă să-şi piardă averea. Pe lângă aceasta, până să-şi ajungă ţelul propus, el încearcă în cursul afacerii felurite sentimente de plăcere sau neplăcere, după împrejurările cari se ivesc şi cari fac să se apropie de ţelul lui sau să se depărteze. Toată activitatea lui are la bază ideia unui câştig însemnat, şi el se bucură dinainte la gândul realizării lui viitoare. Dar negreşit că bucuria nu poate să fie aşa de mare ca activitatea însăşi în care a intrat, până nu se termină această activitate.

Cât timp durează întreprinderea, el e prea absorbit de ea, pentru ca sa aibă putere să se desvolte un sentiment mai intens în sufletul lui.

Scurt, vorbind în toată această perioadă din viaţa lui va predomni puterea de voinţă, şi de aceia o vom şi numi cu acest nume. Din toate aceste exemple reiese, că în orice stare sufletească se manifestă, *în acelaş timp*, toate puterile sau elementele psichice. Dacă, însă, dăm un nume deosebit fiecăreia, zicându-i uneia simţire, alteia voinţă, iar alteia cunoştinţă, aceasta o facem după cum *predomină* în ele elementul de simţire, sau cel de voinţă, ori cel de cunoştinţă.

Aceste explicări sunt foarte importante: ele ne arată, că sufletul nostru nu e împărţit în mai multe compartimente fără comunicaţie între ele sau în mai multe cutii cu etichete diferite, aşa încât ceia ce am pus într'o cutie să nu se mai poată pune în alta. Sufletul nostru e unul şi acelaş, e întreg, nedespărţit. Insă, deşi unul, deşi întreg, el are o întreită înfăţişare, şi are această întreită înfăţişare *în fiece moment din viaţa sa;* numai că, în unele momente, se pune din cele trei o faţă mai mult în lumină, într'altele o alta, şi într'altele cealaltă. Se mai obicinueşte să se zică tuturor fenomenelor sufleteşti, ce se petrec în noi, şi fenomene de *conştiinţă* sau *conştiente*. Suma actelor sufleteşti, ce au loc în spiritul nostru, alcătueşte *conştiinţa noastră*. Zicem că suntem conştienţi de o plăcere sau neplăcere, pe care o suferim, de o hotărâre pe care o luăm, sau de o cunoştinţă pe care o dobândim. Gradul de predominare al uneia nu exclude pe celelalte, de oarece funcţionează simultan.

Aplicări pedagogice. Din această constatare, că toate elementele vieţei psichice se manifestă în acelaş timp în fiecare moment de viaţă sufletească, însă în proporţii variate, putem scoate încheieri foarte însemnate pentru ştiinţa educaţiei.

Chestiunea, foarte mult discutată, *a raporturilor dintre instrucţie şi educaţie*, capătă acum o deslegare foarte lesnicioasă. Nu poate exista act de instrucţie sau învăţământ, comunicare de cunoştinţe care să pună în lucrare numai, absolut numai mintea, judecata rece a copilului, fără să aţâţe în acelaş timp, mai puternic sau mai slab, într'o direcţie sau alta, şi sensibilitatea lui. Cunoştinţe pure, reci, fără nici-o culoare de sentiment, nu se pot naşte în sufletul nimănui. Ele sau deşteaptă în suflet plăcere, interes, căldură, entuziasm, şi aceasta o fac atunci când cel ce le împărtăşeste pune el însuşi în ele interes, căldură, plăcere; sau, din contră, nu deşteaptă interes şi plăcere, ci *plictisesc*, obosesc, *chinuiesc* şi apoi adorm atenţia, ceeace însemnează că produc o *durere*, — plictiseala şi oboseala fiind stări de suflet neplăcute. Prin urmare, când facem instrucţie, facem în acelaş timp şi educaţie, vrând, nevrând, adică înrâurim şi asupra inimilor copiilor; când nu e bună această educaţie, adică nu deşteaptă interes şi plăcere, deşteaptă plictiseală şi neplăcere, adică e o educaţie rea: căci copilul, care se plictiseşte şi se oboseşte repede, când învaţă,

fiindcă nu învaţă cu poftă, ci învaţă cu silă, nu se pătrunde de frumuseţile învăţăturii; caracterul şi voinţa lui rămân neatinse de un astfel de învăţământ, desgustul de carte făcându-l să prindă gust de alte îndeletniciri, de cele mai multe ori primejdioase pentru sănătatea lui morală.

Învăţătorii trebuie să se pătrundă de acest adevăr, să nu se lase amăgiţi de iluzia, că atunci când predau o lecţie fac numai instrucţie, ating numai coardele minţii, şi că acesta e singurul lor rol. Chiar fără să voiască, inconştient, fac şi educaţie, ating şi coardele inimii şi ale caracterului, şi atunci e mai bine s'o facă conştient, voluntar, — conştient pentru ei, nu pentru copii. Şi e bună, o repetăm, atunci când deşteaptă prin lecţii plăcere, poftă de învăţare durabilă. Aceasta influenţează voinţa, *conduita* copilului în bine, căci e sigur că, cu cât în om se desvoltă mai mult înclinările sau poftele faţă de bunurile sufleteşti, cu atât e mai ferit în viaţă de ispitele rele. Faceţi din şcoală, prin interesul lecţiilor, un focar de atracţie, şi aţi creat una din condiţiile esenţiale ale moralităţii.

Rezumat. Elementele vieţii psichice sunt: *cunoştinţa*, *sentimentul* şi *voinţa*. Ele funcţionează simultan, dar numele fenomenului sufletesc se dă după elementul predominitor. Din simultanietatea funcţionării elementelor psichice, rezultă simultanietatea instrucţiei şi educaţiei.

Exerciţii: Elevii vor da exemple de stări sufleteşti, în cari să se vadă, pe rând, predominarea fiecărui element psichic.

CAPITOLUL IV

Condițiile apariției conștiinței

Legea schimbării sau diferențierii și legea relației sau a sintezei

Am luat toţi seama, cum copiii mici se *plictisesc* după un timp oarecare cu *aceleaşi* jucării, şi cum le aruncă la o parte după ce s'au jucat o vreme cu ele, cerând cu stăruinţă să li se cumpere altele *nouă*. Cele vechi ajung, după un timp, să nu-i mai *impresioneze*, să nu-i mai *intereseze*, adică să nu le mai *atragă atenţia*. Pe urmă dacă, după o trecere oarecare de vreme, le dăm din nou acele jucării, ele fac asupra spiritului lor impresia ca şi cum ar fi nouă, şi le dă iarăşi atenţie pentru un timp.

O haină *nouă*, pe care o încercăm, ne atrage luare aminte în cele mai mici amănunţimi, suntem

foarte *atenţi* la tăietura ei şi la felul cum se aşează pe noi. Câtă-va vreme după ce o luăm la purtare, simţim cum ne vine, ne simţim altfel decât în haina cea veche, o simţim comodă sau necomodă pe noi, însfârşit în tot momentul ceva ne spune, că avem o altă haină pe noi, adică haina nouă se impune mult atenţiei noastre. După o trecere de vreme, ne obişnuim cu ea şi o purtăm fără ca ceva să ne mai atragă atenţia asupra ei, par'că nici n'am mai avea-o pe noi. Numai dacă se strică în vre-un fel, adică dacă se *schimbă* ceva în ea, ne atrage iar luarea aminte.

Pentru nişte turişti, doritori de a se înnălţa pe cele mai înnalte culmi ale munţilor, toate cărările drumului ce urcă sunt pline de farmec, deşteptându-le atenţia în modul cel mai viu. In fiecare moment sufletul lor se umple, se îmbată de fel de fel de plăceri. O călăuză, însă, care-i conduce şi care a condus şi pe alţii de mii de ori, nu mai simte nici-o impresie la frumuseţile munţilor. De atâtea ori le-a văzut, încât ochii lor s'au obosit, s'au plictisit şi nu se mai uită la ele, el nu le mai dă atenţie, adică ele nu-i mai ocupă conştiinţa.

Când intrăm într'o fabrică s'o vizităm, ceeace ne impresionează întâi şi în mod mai puternic, e sgomotul infernal al maşinilor care umblă. Intreaga clădire răsună şi se sgudue. Aproape toată atenţia noastră e absorbită de huruitul roatelor

şi al curelelor cari aleargă în goană. Lucrătorii din fabrică, cari aud zilnic clocotirea fabricei, nu mai sunt impresionaţi de ea. Ei *s'au obicinuit* cu sgomotul şi nu-i mai dau atenţie, adică el nu le mai ocupă conştiinţa.

O întâmplare sau o afacere *sensaţională* umple jurnalele zile întregi, şi publicul le citeşte cu cel mai viu interes, cu cea mai mare atenţie. După ce mai trece prima impresie, învechindu-se, publicul *uită* afacerea sau întâmplarea, nu se mai interesează de ea, şi jurnalele o părăsesc şi ele. Conştiinţa publicului încetează de a mai fi ocupată de fapta aceasta.

Repetiţia toceşte conştiinţa. Putem lua oricâte cazuri asemănătoare, vom observa totdeauna acelaş lucru: ceeace *nu se schimbă*, ceeace *se repetă* într'una, ceeace e *monoton*, sfârşeşte prin a nu ne mai interesa, prin a ne adormi conştiinţa. Din contră, tot ce e *nou*, tot ce se înfăţişează în forme deosebite de cele văzute un timp oarecare, tot ce *se schimbă*, ne deşteaptă atenţia în modul cel mai viu, adică ne ocupă conştiinţa cu putere. Din exemplele înşirate, resultă că unele din condiţiile deşteptării conştiinţei, adică ale producerii fenomenelor psihice sau conştiente, sunt: 1) *noutatea*, 2) *felurimea*, şi 3) *schimbarea* impresiilor.

Contrastul impresiilor are acelaş efect.

Când schimbarea impresiilor se face aşa, încât în locul uneia se naşte o alta *contrară* ei, atunci

conştiinţa e şi mai viu impresionată: dacă intrăm într'o peşteră întunecoasă, stăm acolo câtă-va vreme şi apoi ieşim la lumina zilei, aceasta pare foarte puternică, ne impresionează vederea atât de viu, când suntem aproape de gura peşterii, la ieşire, încât câte-va clipe e aproape orbitoare; simţim cu atât mai mult dulceaţa primăverii, cu cât am avut o iarnă mai aspră, mai geroasă; o bucurie mare e şi mai mare, dacă vine după o întristare adâncă, şi aşa mai departe. Poporul nostru, în înţelepciunea lui cunoscută, şi-a dat seama de adevărul acesta, şi l-a exprimat în proverbul cunoscut: *cine n'a gustat amarul, nu ştie cum e zaharul.* Schimbarea aceasta, dela contrar la contrar, poartă un nume special: se chiamă schimbare prin *contrast,* şi efectele ei, efecte de contrast. Prin urmare, încă o condiţie a deşteptării conştiinţei e 4) *contrastul impresiilor.*

Impresiile complicate au şi ele acelaş efect. Lucrurile care sunt *simple* de tot ajung, cu timpul, să nu ne mai impresioneze, fiindcă având părţi puţine, puţinele impresii ce ne dau se repetă des, dacă le privim vreme mai îndelungată. Cele *compuse* sau complexe cu multe părţi variate, aţâţă în mod mai puternic conştiinţa noastră fiindcă având multe părţi felurite, ele ne dau şi impresii felurite, adică îndeplinesc una din condiţiile arătate mai sus: felurimea impresiilor. Atunci, mai putem spune: o altă condiţie a deşteptării

fenomenelor conştiente e *complicarea* sau *complexitatea* impresiilor.

1. *Legea diferenţierii.* Analiza făcută dovedeşte, că viaţa conştiinţei e supusă în mersul ei unei legi mari, care se cheamă legea *variaţiei* sau a *diferenţierii.* A avea în conştiinţă vreme îndelungată una şi aceeaş impresie, e ca şi când n'am avea-o, căci ea dispare repede din conştiinţă, care adoarme atunci. Conştiinţa nu poate rezista la monotonie ori uniformitate, aceasta e cea mai mare vrăjmaşe a ei.

2. *Legea Relaţiunii. Activitatea sintetică a conştiinţei.* Varietatea trezeşte şi susţine conştiinţa. Dar impresiile variate s'ar pierde din conştiinţă, s'ar întuneca şi ar dispărea repede, dacă ea n'ar avea puterea de a lega, de a le înlănţui ca nişte verige într'un lanţ. Să ne închipuim impresia pe care ni-ar face un tablou ce ar reprezenta chipul unei persoane cunoscute şi simpatizate de noi, cu un tablou în care portretul acesta ar fi descompus, aşa încât într'un colţ al tabloului să fie o ureche şi nasul, într'altul o mână şi un picior, la mijloc o pălărie, etc. Evident că tabloul unitar ne atrage imediat şi viu atenţia, şi în mod perzistent, pe când tabloul cu membrele divizate cel mult ne va atrage o atenţie de moment prin bizareria acestei descompuneri, dar nu ne va putea concentra mult timp asupra lui. Sau, un număr oarecare de linii sau puncte aruncate la întâmplare

nu ne atrage atenţia şi nu ne-o concentrează ca acelaş număr de puncte sau linii aranjate într'o ordine simetrică:

In varietatea impresiilor trebuie să intervină şi un principiu de *ordine,* de *unitate* sau de *compoziţie,* de *integrare* sau *sinteză,* pentru ca viaţa de conştiinţă nu numai să se trezească, dar să şi persiste în funcţiune vie şi intensă.

De fapt, aceasta se întâmplă în mod normal cu conştiinţa noastră. In ea e dată o tendinţă originară spre unificare, spre *stabilire de relaţii sau raporturi între diferitele ei stări.* Această ten-

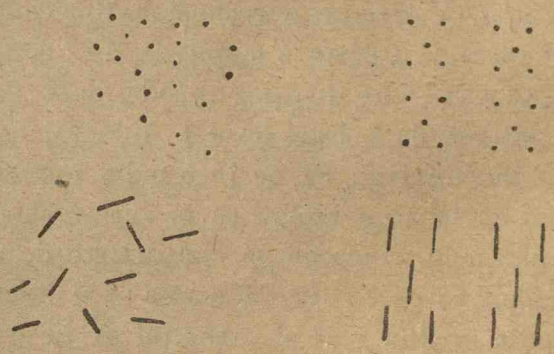

Fig. 2.

dinţă vom avea s'o întâlnim mai departe, în studiul analitic al fenomenelor de conştiinţă, la tot pasul, dar o relevăm şi acum în mod sumar prin câteva exemple.

„S'ar putea concepe o fiinţă vie organizată astfel, încât, din timp în timp, sensaţii cu totul izolate

s'ar naşte în ea. Aceste raze separate n'ar corespunde sensaţiilor pe cari noi le încercăm în conştiinţa noastră; în noi, *fiecare element al conştiinţei nu e izolat, ci sunt toate, dela început până la sfârşit, într'o conexiune* mai mult sau mai puţin strânsă" (Höffding).

O dovadă că într'adevăr conştinţa normală e supusă acestei *legi de relaţie* sau *sinteză*, e faptul că în stările patologice ale vieţii sufleteşti, simptomele boalei sunt tocmai începuturile lipsei de legături între diversele stări de conştiinţă. Conştiinţa bolnavă tinde să se apropie de aceea începătoare în care relaţiile sunt încă slabe şi nehotărâte. Stările ei sunt ca punctele sau liniile prăfuite la înlâmplare, fără ordine, în deosebire de acelea ale conştiinţei sănătoase şi desvoltate, în care elementele sunt cimentate printr'un principiu de aranjare ordonată, simetrică. Conştiinţa e, deci, guvernată în mod normal de ambele legi descrise: şi de aceia a schimbării şi de aceia a relaţiei. Intreaga ei viaţă constă în *multiplicităţi de stări, coordonate sau sintetizate pe fire de unitate.*

Câteva exemple concrete spre a evidenţia această dublă funcţiune de varietate şi unitate:

Vedem un obiect în mai multe culori.

Aceste culori sunt simţite de noi *deodată, împreună*, într'un sistem. De asemenea când auzim un sunet compus. Elementele sunetului compus

sunt întrunite într'o sinteză, în care toate coexistă în aselaş timp în conştiinţă.

N'am putea percepe o mişcare, adică o schimbare de poziţie a unui obiect faţă de noi sau a noastră faţă de obiectele ce ne înconjoară, dacă n'am lega în conştiinţă poziţiile anterioare de cele următoare. Când corpul ce se mişcă a ajuns în poziţia *b* şi-mi produce o impresie în această poziţie, în spirit mai trăesc încă, contopite strâns, impresia poziţiei anterioare, *a*. Altfel percepţia mişcării ar fi o totală imposibilitate.

Când revedem un obiect şi-l *recunoaştem*, adică avem *impresia sigură că l-am mai văzut*, această impresie de „mai văzut", de familiar, de cunoscut se explică prin aceea, că impresia lui actuală se uneşte într'un act de sinteză cu impresia lui trecută, rămasă ca urmă în spiritul nostru. „In orice *suvenir* intervine o sinteză de felul acesta, pentru că un eveniment sau o reprezentare actuală ne dă ocazia să ne amintim impresiile trecute. Suvenirul e una din formele cele mai importante ale activităţii sintetice a conştiinţei, el poate cu drept cuvânt să fie numit fenomenul psichic fundamental". (Höffding).

Când *comparăm* diverse obiecte şi percepem în ele deosebiri şi asemănări, în conştiinţă se *asociază*, se *'mpreună*, se *sintetizează* reprezentările sau percepţiile obiectelor ce comparăm.

In *sentimentele de plăcere* şi *durere* de asemenea

găsim activitatea legilor diferenţierii şi relaţiei. Durerea se datoreşte unei separaţii violente între elementele organizării noastre fizice sau psichice, întristarea provine din opoziţia puternică între realitatea unei pierderi şl ideea valorii obiectului pierdut. Dar aceste două idei trebue să coexiste în conştiinţă, să fie în relaţie, spre a simţi întristarea.

Ele sunt *corelative*, căci nici nu se poate concepe ideea şi sentimentul de a fi pierdut ceva de preţ, fără ideea şi sentimentul că tocmai era de preţ lucrul pierdut. Plăcerea de a poseda un lucru de preţ, invers, constă în sinteza dintre ideea că-ţi aparţine şi ideea că are valoare mare pentru tine.

In voinţă iarăşi găsim realizat într'un grad superior jocul legilor diferenţierii şi relaţiei. In *voinţa propriu zisă* ceeace determină activitatea e o *schimbare* importantă în împrejurările noastre de viaţă.

Faţă de împrejurări identice sufletul nostru reacţionează la fel. Repetiţia mai multor acte asemănătoare uşurează din ce în ce mai mult executarea acelor acte până ce ele devin *deprinderi*. Atunci nu le mai executăm cu atenţie şi conştiinţă vie, ci aproape mecanic, automatic, fără sforţare. Când, însă, ne găsim în faţa unei împrejurări excepţionale, faţă de care n'avem încă un mecanism motor creeat, care e acum de creeat în întregime, atunci conştiinţa noastră se trezeşte viu şi începe

a *chibzui*, a *alege* mişcările prin care se poate adapta la această schimbare survenită. Atunci toate gândurile noastre şi toate sentimentele se concentrează în jurul acestui *scop:* creearea unui mecanism de mişcare nou, în măsură să ne permită adaptarea la nouile condiţii. E clar că aici avem de aface cu cea mai intenză activitate sintetică.

Descrierile de mai sus au un caracter provizoriu. Ele vor fi confirmate treptat de studiul analitic ce urmează; dar, aşa provizorii cum sunt, ele învederează bine existenţa celor două legi ale activităţii conştiinţei, legi cari funcţionează simultan şi cari împreună condiţionează la tot pasul viaţa de conştiinţă: *Legea diferenţierii creiază schimbările, fără de cari conştiinţa ar adormi; legea de relaţie sau sinteză toarce firele, pe care se 'nşiră faptele de conştiinţă variabile, fără de care ele s'ar împrăştia şi s'ar pierde.*

Aplicaţii pedagogice. Această lege a diferenţierii în virtutea căreia înaintarea vieţii de conştiinţă şi vioiciunea ei e condiţionată de schimbare, ne dă multe învăţăminte în privinţa instrucţiei copiilor. Repetiţia deasă, exagerată, e omorâtoare de interes, deci de conştiinţă. De aici urmează, că trebuie să înfăţişăm copiilor cunoştinţe nouă, obiecte variate de studiu, iar pe cele vechi, familiare, când le predăm, să le înfăţişăm într'o haină nouă, atrăgătoare, care să le facă pe cele

mai banale simpatice, interesante. Marele meştesug didactic e tocmai această înfăţişare în forme nouă a cunoştinţelor celor mai obişnuite, aşa încât copiilor să le facă impresia de noutate. Când, s. ex., vrem să le dăm cunoştinţe despre un animal de casă, câine sau pisică, văzut de copii până la saturaţie, riscăm să nu le provocăm interes, şi, deci, vioiciune de conştiinţă şi de atenţie, dacă întrebuinţăm metodul uscat şi rece al descrierei anatomice, numărând organele şi părţile lor de pe un tablou sau animal împăiat. Această descriere şi numărare seacă e archicunoscută copiilor şi nu poate decât să-i plictisească. Dacă, însă, printr'o descriere ori naraţiune vie, plastică, colorată, punem în relief puternic viaţa concretă a unui animal particular, arătând-o în legătură de tot momentul cu viaţa omului şi, mai ales, a copiilor, atunci animalul capătă o înfăţişare nouă, atrăgătoare, care aţâţă, *prin interes,* conştiinţa şi pofta de învăţare până la maximum.

Tot legea diferenţierii ne'nvaţă, ca repetiţiile lecţiunilor, ce se fac obişnuit la finele anului şcolar, sau la anumite intervale, după străbaterea unui număr oarecare de capitole, să nu se facă ca *repetiţii brute*, fără nici-o schimbare. Repetiţia să fie reluarea cunostinţelor, predate întâi, sub o formă nouă însă, cu alte exemplificări şi aplicări, cu relaţiuni nouă cu alte obiecte, cu legături şi mai pronunţate şi mai strânse *cu viaţa practică*

a şcolarilor. Să fie o *nouă predare.* In deosebi, la repetiţii să fie elevii făcuţi conştienţi *de scopul şi utilitatea cunoştinţelor ce se repetă.*

Rezumat: Repetiţia toceşte conştiinţa şi o adoarme. Noutatea, schimbarea, contrastul şi complexitatea impresiilor înviorează conştiinţa. Legea diferenţierii impune o schimbare radicală în metodul repetiţiilor lecţiunilor. Legea diferenţierii lucrează *simultan* cu legea relaţiei.

Exerciţii: Să se dea exemple de impresii uniforme, cum e murmurul unei ape, de impresii contrastante, de schimbări brusci în viaţa conştiinţei.

CAPITOLUL V

Diferitele trepte de conştiinţă: Conştient, Sub-conştient şi inconştient.

Exemple din cari se vede, că în conştiinţă au loc stări sufleteşti cu grade felurite de atenţie. Am arătat, că unele stări se află în sufletul nostru mai lămurit, mai în lumină, pe când altele mai întunecoase, mai în umbră. Ele intră în conştiinţă, după cum am văzut, când sunt nouă, variate, în contrast cu cele avute până atunci. Pe urmă, după ce se învechesc, când nu mai au nimic nou pentru noi, ele nu mai ocupă conştiinţa aşa de viu, şi încetul cu încetul dispar cu totul din ea. Când am analizat ce s'a petrecut în noi cu ocazia plimbării prin pădure, am văzut că nişte sentimente au ocupat conştiinţa noastră în mod mai puternic, cu toate că se mai produseseră atunci şi fenomene de cunoaştere şi de voinţă. Acestea din urmă, însă, erau mai puţin *luminate*

de conştiinţă, dacă putem să spunem astfel, ele se aflau mai pe la marginile conştiinţei, pe când simţirile erau chiar în *centrul* ei. — Lucrătorii dintr'o fabrică dau cea mai mare atenţie modului cum trebue să mânuiască diferitele şurupuri şi rotiţe din maşinile fabricii sau diferitele unelte, conştiinţa lor e ocupată mai mult cu executarea lucrului pentru care sunt plătiţi. Dar, deşi acesta stă mai mult în centrul conştiinţei, totuşi şi sgomotul asurzitor al maşinilor le vine la auz, dar mai puţin desluşit. O dovadă că sunt puţini conştienţi şi de gălăgia maşinilor e că, dacă ele încetează deodată să mai funcţioneze şi nu mai fac sgomot, toţi rămân *surprinşi* de aceasta, liniştea ce se face le atrage deodată cu putere luarea aminte. Ei simt deodată că sgomotul a încetat; dar, ca să simtă că sgomotul a încetat, trebuie să fi simţit înainte cât de puţin şi sgomotul, *fiindcă dacă nu l'ar fi simţit, n'ar fi putut simţi nici lipsa lui.* E foarte firesc să fie aşa: nu poţi să simţi lipsa, adică să ai o *sensaţie de absenţă,* decât a ceeace odată n'a lipsit, a fost.

Când stăm în odaia de lucru, adânciţi în citirea unei cărţi sau ocupaţi să scrim ceva, aproape toată atenţia e absorbită de ideile ce citim sau vrem să scrim, şi n'auzim bine şi în fiece moment tic-tacul ceasornicului depe masă, ori pâlpâitul focului din sobă, sgomotul pe care-l face condeiul când aleargă pe hârtie, sau foşnetul

foilor, pe cari le întoarcem. Aceasta însemnează, că sufletul sau conştiinţa noastră e ocupată mai mult de ideile ce citim sau scrim, acestea stau în centrul ei. Dar cât de puţin auzim şi tic-tacul ceasornicului, şi foşnetul foilor, şi duduitul flăcării din vatră, şi sâsâitul peniţei pe hârtie. Probă că auzim toate aceste sgomote uşoare e că, dacă ceasornicul stă deodată din mers, observăm aceasta îndată şi ne întrerupem cititul sau scrisul, ca să-l pornim din nou; dacă focul se stinge, o simţim îndată şi ne ducem să-l reaprindem; dacă, la un moment dat, peniţa se strică şi începe să sgârie hârtia, făcând un sgomot mai supărător, noi ne oprim din scris, scoatem peniţa uzată şi punem alta nouă, şi aşa mai departe.

— Se poate întâmpla şi să nu facem aceasta, când suntem prea adânciţi în lucru, dar obicinuit o facem şi, când o facem, e semn că în conştiinţă a pătruns un ecou cât de slab al acestor sgomote. Dacă n'am fi auzit de loc toate aceste sgomote uşoare, n'am fi simţit nici lipsa lor sau schimbarea lor, şi n'am fi făcut mişcările sau actele pe care le-am făcut.

Din toate aceste exemple, cari se pot îmmulţi indefinit, urmează că în conştiinţa noastră stările sufleteşti nu sunt toate deopotrivă de luminate. Intr'un moment dat una sau câteva sunt mai în lumină sau mai în centrul conştiinţei. Dar tot în

momentul acela îi mai vin ştiri vagi, palide, nedesluşite şi dela altele.

Cercul conştiinţei şi centrul ei luminos. La porţile sufletului nostru, cari sunt simţurile, bat o mulţime de impresii din lumea din afară, conştiinţa e asaltată de ele; dar nu toate isbutesc să se înalţe până la lumina conştiinţei, multe din ele, cele mai multe, abia trec cu puţin pragul conştiinţei, rămânând în penumbra ei, dacă se poate spune astfel.

Stările sufleteşti au, deci, *grade de conştiinţă,* aşa cum corpurile fizice au grade de temperatură. S'a obişnuit, pentru o înţelegere mai uşoară, să se închipuiască conştiinţa ca un cerc, spunându-i-se *cercul conştiinţei.* Centrul lui se cheamă *centrul conştiinţei* şi e cel mai mult luminat de lumina conştiinţei. De aceea i se mai zice şi *centrul luminos al conştiinţei.* De la centru înspre periferie lumina conştiinţei merge descrescând treptat, se stinge pe încetul şi se formează un câmp de conştiinţă din ce în ce mai umbros.

Despre stările sufleteşti, cari ocupă centrul cercului conştiinţei, se zice că sunt cele mai conştiente, scurt *conştiente.* Cele care în *acelaş timp* ocupă locuri, în acel cerc, din ce în ce mai înspre periferie, *sub* centrul cercului, se zic fenomene din ce în ce mai *sub-conştiente.*

Asupra unui lucru trebuie să ne înţelegem bine dela început. Zicem cerc al conştiinţei numai

CAROLI

pentru a face o comparaţie, care să ne înlesnească înţelegerea conştiinţei. In realitate, conştiinţa nu poate fi un cerc, fiindcă cercul are o suprafaţă, şi de jur împrejur o lungime, şi noi ştim că stările sufletesti nu pot avea nici lungime, nici suprafaţă, sunt neîntinse. Şi facem comparaţia aceasta aproape siliţi, deoarece ne-am obişnuit atât de mult să vedem ceva desfăşurându-se pe o întindere, încât ne vine să înfăţişăm şi desfăşurarea stărilor sufleteşti unele după altele, în diferite timpuri, tot ca pe o desfăşurare care s'ar face în întindere, pe o suprafaţă oarecare. De aceia zicem: cerc de conştiinţă, cursul conştiinţei, şirul fenomenelor conştiente, etc. Aceasta nu însemnează, încă'odată, că aşa ar fi conştiinţa în realitate. Noi cunoaştem *întâi* lumea externă. Pe urmă sufletul îşi îndreaptă atenţia asupra lui însuşi, şi atunci întrebuinţăm în zugrăvirea vieţii psichice cuvinte din graiul nostru privitoare la lumea externă, la obiecte cu întindere, cuvinte care trezesc imagini de ceva extins în spaţiu. Nu trebuie să ne amăgească, însă, aceste cuvinte din graiul nostru, şi să ne închipuim fenomenele sufleteşti ca întinse. Vorba „cerc de conştiinţă" e o comparaţie.

După explicaţiile date până acum putem deosebi, după gradele de conştiinţă pe care le au, deocamdată două categorii de fenomene sufleteşti: 1) fenomene *conştiente* şi 2) *subconştiente.*

Toate fenomenele psichice, însă, după ce au

stat o vreme în centrul conştiinţei, fiind conştiente, şi apoi s'au coborît din ce în ce mai sub centrul ei, devenind din ce în ce mai subconştiente, trec dela o vreme dincolo de cercul conştinţei, întrând într'un adevărat întuneric al sufletului, în umbra lui. Atunci nu le mai simţim de loc, nu mai cad sub simţul intern. Toate sentimentele ce am încercat în pădurea dela marginea oraşului, în ziua când am vizitat-o, au fost conştiente atunci, în centrul atenţiei, iar în două trei zile următoare subconştiente: ne gândiam din când în când la desfătarea noastră de atunci, dar nu aşa de stăruitor. După câteva zile, ori după o săptămână-două, impresiile ce le culesesem atunci încep *să se uite*, şi treptat, treptat, absorbiţi de ocupaţiile şi grijile vieţei, dăm cu totul uitării plimbarea noastră. Şi ani întregi putem să nu ne *mai aducem aminte* de impresiile de atunci, până când, poate, într'o zi, regăsind din întâmplare aruncat într'un colţ din casă buchetul cules cu acea ocazie, acum uscat cu totul, ne aducem deodată aminte de toată petrecerea de atunci. Până să ne-o aducem aminte, după atâta trecere de timp, ea n'a mai ocupat deloc conştiinţa, nici în centru, nici pe margini, n'a fost, deci, nici conştientă, nici subconştientă. Dar cum a fost, unde a fost şi de unde a venit? Undeva a stat în timpul acesta, căci dacă n'ar fi stat undeva, dacă n'ar fi rămas în suflet, nu s'ar mai fi înapoiat niciodată. Dar unde a stat? Se

zice că ea a stat în *memoria* noastră şi din ea s'a înapoiat în conştiinţă, ne-am *amintit-o.*

Realitatea inconştientului Câtă vreme stările sufleteşti încercate stau în memoria noastră şi nu revin în conştiinţă, ele n'au nici-o părticică de conştiinţă, sunt cum se zice, *inconştiente* sau *neconştiente*, adică fără conştiinţă.

Inconştientul nu se poate percepe prin simţul intern, dar conchidem la existenţa lui din o mulţime de fapte, cari nu se pot explica decât prin el. Inconştientul e o realitate ce nu se poate înţelege aşa uşor. Intr'adevăr, câtă vreme sunt inconştiente unele din stările sufleteşti, care au fost odată conştiente, noi nu le simţim deloc, de vreme ce sunt în stare de inconştienţă, *fiindcă inconştientul nu e obiect de percepţie internă, de introspecţiune.* Deci, ele nu pot fi cunoscute sub forma aceasta de inconştiente. Iar când din inconştiente redevin conştiente, înapoindu-se în conştiinţă, atunci le simţim într'adevăr din nou, ne dăm seama de ele, dar nu ca inconştiente, de vreme ce s'au înapoiat în conştiinţă. Şi totuşi, oricât de greu ar fi să înţelegem starea asta inconştientă a fenomenelor sufleteşti, *ea trebuie să existe.* Intr'adevăr, zeci de mii şi sute de mii de stări sufleteşti au trecut prin sufletul nostru. De foarte multe din ele ne aducem aminte, dar din aceastea nu de toate odată, — toate odată n'au loc în conştiinţă, — ci numai de una sau de unele

într'un moment dat. Ei bine, în momentul acela când de una sau de unele ne aducem aminte, celelalte unde sunt, pentrucă sunt undeva, de vreme ce, cum am spus, le vine şi lor rândul să ni le amintim?

Exemple din cari se vede funcţionarea inconştientului. Când un copil recitează o poezie de câte-va strofe, în timpul când recită prima strofă, adică *scoate din memoria lui* primele versuri grupate la un loc, versurile, dacă nu cele din strofa a doua, cele din a treia, a patra şi celelalte cu siguranţă că nu sunt conştiente şi nici măcar subconştiente. Dar când le vine şi lor rândul să fie recitate, copilul le recitează şi pe ele, şi le aduce aminte, din inconştiente le face conştiente. Dar au fost inconştiente, *trebuiau* să fie inconştiente, altfel nu se putea. De ce trebuiau să fie inconştiente? De ce sunt silite stările noastre sufleteşti să sufere şi unele ani întregi dearândul, soarta aceasta a uitării, închisoarea aceasta a inconştiinţei? Pentrucă în conştiinţă, *într'un* moment dat, nu e loc decât pentru una *sau pentru câteva.* De ce e aşa, de ce conştiinţa e condamnată la această sărăcie, nimeni n'ar putea-o spune. Această e o taină a naturii noastre, pe care mintea nu e în stare s'o înţeleagă. Această imposibilitate a conştiinţei de a cuprinde, într'un moment dat, prea multe stări de conştiinţă, poartă numele de *îngustime a cercului de conştiinţă.* Ingustimea cercului de con-

ştiinţă face, ca majoritatea stărilor de suflet să zacă în întunericul inconştientului.

Rămânem, deci, înţeleşi asupra acestui fapt: oricât de greu ar fi să pricepem această mare taină a inconştientului, el există, trebuie să existe, din pricina îngustimii cercului conştiinţei noastre. Ingustimea cercului de conştiinţă însemnează, că într'un moment dat, *simultan*, nu pot încăpea multe fenomene de conştiinţă în centrul ei; *succesiv*, însă, în diferite momente ale vieţii, conştiinţa e ocupată de o mulţime şi o mulţime de fenomene psichice, ele se succed unele altora îndefinit. Săracă în ce priveşte prezentul, simultanietatea, conştiinţa e foarte bogată în succesiunea momentelor timpului, graţie *memoriei*, păstrării faptelor psichice în inconştient.

Sunt o mulţime de fapte, cari nu se pot explica decât admiţând ideia aceasta a inconştientului.

I s'a întâmplat oricui, să nu-şi aducă aminte deloc de un lucru oarecare, de numele unei persoane, spre exemplu, tocmai când se silea mai mult să-şi aducă amite şi avea nevoie mai mult. Fel de fel de cuvinte, de nume, îţi vin atunci în minte, numai cel care-ţi trebuie nu-ţi vine, cu toate că simţi bine că trebuie să-l ştii, ai conştiinţa perfectă că l'ai ştiut odată, şi pare că-ţi *umblă prin gură*, cum se zice în mod popular. Tocmai mai târziu, *când nici nu te mai gândeşti la el*, fiindcă ai renunţat să te mai gândeşti şi *ai trecut la*

alte preocupări, te trezeşti că numele căutat îţi vine deodată în minte, *pe neaşteptate*. Cum ţi-a venit în minte aşa, *pe neaşteptate*, când nu ţi-ai mai silit memoria să ţi-l aducă aminte? Ai întrerupt sforţarea asta conştientă de a ţi-l aduce aminte, fără, însă, ca după aceasta mintea ta să fi rămas absolut în nelucrare, până la aducerea aminte a faptului dorit. *Ea a continuat* să lucreze, ocupându-se, însă, *cu alte lucruri*. Dar tocmai în timpul acesta, când ne gândiam cu totul la alte lucruri, ceva lucra *în inconştient*, ca să ne readucă deodată în minte, *pe neaşteptate*, cuvântul de care zadarnic am căutat să ne amintim cu o sforţare conştientă. Se petrecea, deci, o lucrare ascunsă în suflet, dedesubtul celei conştiente şi străine de numele căutat, pe care n'o puteam observa, de care eram, deci, *inconştienţi*, dar se petrecea. Dacă n'ar fi lucrat sufletul nostru şi dincolo de cercul conştiinţei, n'am fi putut să ne aducem aminte de cuvântul căutat, decât căutând cu dinadinsul, în mod conştient, deci, să ni-l aducem aminte.

Cui nu i s'a întâmplat, să se culce seara cu hotărârea, socotită definitivă, de a face cutare sau cutare fapt a doua zi, şi dimineaţa, la deşteptare, să vadă *deodată*, că numai are de gând să facă faptul propus în ajun, ba chiar să se mire cum de a putut lua o hotărâre de felul acesta? Cum s'a petrecut schimbarea aceasta totală, în timpul

celor câteva ceasuri de somn? In timpul somnului, nu ne-am mai gândit la ceeace aveam să facem a doua zi, fiindcă am dormit. Starea noastră de conştiinţă dinainte de culcare a fost *hotărârea definitivă* de a face acţiunea. In timpul somnului hotărârea n'a mai stat în conştiinţă, pentrucă în somn conştiinţa numai funcţionează, — aceasta o ştie oricine. — Atunci, cum s'a modificat atât de mult această hotărâre, dacă mintea sau conştiinţa noastră n'a mai lucrat asupra ei în timpul nopţii? Cine a modificat-o? Nu e alt răspuns decât tot cel dat mai sus: *Inconştientul* a lucrat *fără voia şi ştirea noastră*, şi a schimbat cu totul, peste noapte, hotărârea, care ne-a stăpânit cu putere conştiinţa din ajun.

„*Noaptea ne dă sfaturi*", (Nuit porte conseil) spune o zicătoare franceză, adică inconştientul joacă în timpul nopţii rolul conştiinţei, care atunci nu e trează. Fără lucrarea asta inconştientă, hotărârea ar fi rămas până dimineaţa aceeaş, nu ne-am fi trezit cu ea *deodată* schimbată şi ar fi rămas, ori s'o îndeplinim dimineaţa sau în ziua aceea sau s'o schimbăm *pe urmă gândindu-ne*, că e mai bine să facem altfel, adică în mod conştient.

Dar tot ce facem noi în viaţă, *fără să ne gândim prea mult*, o facem prin ajutorul inconştientului. Ne plimbăm, de exemplu, pe stradă şi, la un moment dat, i se întâmplă unui trecător o nenorocire. Dacă am fost crescuţi cu ideea, că e

bine să ne ajutăm unii pe alţii; dacă ni s'a spus şi o mulţime de motive pentru care trebue să facem binele, şi dacă până atunci de multe ori am mai făcut bine altora, cum vedem întâmplându-i-se nenorocirea, ne şi *hotărâm* să sărim în ajutorul lui şi executăm hotărârea. Fără să stăm prea mult pe gânduri, dacă e bine sau nu să facem acest pas, noi îl facem îndată. De unde, ştim, însă, că trebue să-l facem şi cum să-l facem, dacă nu ne gândim mult de ce trebue să facem, dacă nu stăm atunci să ne aducem aminte de toate poveţile frumoase, pe care ni le-au dat, în privinţa aceasta, părinţii şi educatorii noştri, şi de mişcările, de măsurile. pe care trebuie să le luăm? Ştiinţa aceasta trebue să fie undeva, fiindcă fără ea n'am putea lua hotărârea de a face binele şi n'am putea să-l facem. In conştiinţă nu e, pentrucă, am spus, nu stăm mult la *chibzuială*, dacă trebue să-l facem sau nu. Nu suntem conştienţi de *motivele*, care ne împing să-l facem. Atunci ele sunt în inconştient, la spatele conştiinţei, şi de acolo ne poruncesc să sărim în ajutorul drumeţului nenorocit.

Şi e bine că există puterea, care să ne poruncească să facem repede binele, care nu ne mai dă răgaz să ne gândim dacă trebuie să-l facem; căci, dacă am sta tot atunci să ne gândim, bietul trecător ar rămâne neajutat sau, în orice caz, neajutat la vreme.

Aşa e cu toate hotărârile, pe care le luăm repede,

şi pe care le aducem la îndeplinire fără zăbavă. Le luăm şi le îndeplinim cu toată ştiinţa noastră trecută, care zace în întunericul inconştientului.

Din toate aceste explicări s'a înţeles limpede, că inconştientul, e o putere mare în sufletul nostru. El există şi explică mare parte din viaţa noastră. Ceeace e mai important, şi e de notat aceasta, e faptul, că stările noastre sufleteşti, după ce au trecut în inconştient din centrul conştiinţei, au putinţa, nu numai să se întoarcă înapoi în conştiinţă, dar *să lucreze chiar din inconştient, fără să fie nevoie să mai treacă neapărat şi în conştiinţă.*

Aplicări pedagogice. Această realitate sufletească, a construcţiei conştiinţei din trei caturi: al conştientului subconştientului şi inconştientului, e un fapt a cărui cunoaştere e de cea mai mare însemnătate în educaţie şi instrucţie.

Oscilaţiile atenţiei sunt mai rare la adult. Am arătat, cum conştiinţa e luată cu asalt în fiece moment de o mulţime de impresii din afară. Omul adult, în momentul când mintea lui e preocupată de anumite idei sau cugetări, poate rezista mai bine decât un copil acestui asalt, şi să-şi ţină mintea concentrată asupra acelor cugetări mai puternic, fără multe şovăiri sau *oscilaţii.* Impresiile celelalte, ce ţintesc să dea năvală în conştiinţă, rămân în penumbra ei, subconştiente, în catul de mijloc, iar multele amintiri ori idei, cari nu sunt

în legătură cu obiceiul gândirii actuale, rămân în inconştient, în catul de jos al sufletului.

La copil atenţia e mai şovăelnică. Conştiinţa unui copil e mai puţin rezistentă la impresiile din afară, străine de obiectul atenţiei actuale. Sgomotele de tot felul, ce pătrund din afară în clasă în timpul explicaţiei, feluritele mişcări din bănci, anumite lucruri din curtea şcolii sau de pe stradă, ce se văd prin ferestre, pot lesne să distreze mintea copilului, care e mai şovăitoare, oscilează mai repede, fiind mai puţin rezistentă la impresii turburătoare. Depinde de tactul şi meşteşugul învăţătorului, ca atenţia şcolarului să fie mai rezistentă la asaltul lor, ca ele să rămână într'adevăr subconştiente, cum trebue să rămână, aproape inconştiente, iar nu să se urce în centrul conştiinţei, în locul celor ce trebuie să stea acolo, adică în locul acelora ce se predă.

Mijlocul, de a spori puterea de rezistenţă a copilului la impresii turburătoare în timpul atenţiei, e interesul şi plăcerea. Pentru aceasta există o singură armă, foarte bună, de neînvins. Aceasta nu e dojana, supărarea, promtitudinea de a pedepsi, ci *plăcerea* sau *interesul*, pe care învăţătorul îl poate trezi faţă de obiectul lecţiunei. Dacă acesta e înfăţişat atrăgător, simpatic, copilul îşi incordează atenţia asupra lui cu poftă, pentru multă vreme, fără a fi turburat iute în încordarea aceasta, tot aşa cum el stă ceasuri întregi la joc,

uitând de casă, de masă, de somn, de tot, numai spre a se adânci în jocul, care-i înlănţueşte atenţia tot timpul. Căldura interesului, însă, isvorăşte din *personalitatea învăţătorului,* din căldura inimii lui, nu numai din întrebuinţarea unei anumite *metode didactice,* care, singură, e ceva mecanic. Metoda n'are preţ decât dacă devine personală, individuală, şi pentru învăţători şi pentru şcolari.

O mare parte din învăţătura copilului, până ajunge la vârsta şcoalei, e câştigată mai mult în chip subconştient şi inconştient. Pe nesimţite se adună în sufletul lui o mulţime de impresii, aude o mulţime de cuvinte, vede o mulţime de acte, fără ca toate să se urce până în catul de sus al conştiinţei. Dacă cu dinadinsul ai căuta, să-i dai toate aceste impresii, să-l înveţi cu greutate, cu sforţare, cu poruncă atâtea şi atâtea acte, pe care le învaţă dela sine, te miri când şi cum, n'ai putea isbuti aşa de bine, cum isbuteşte meşterul acesta al inconştientului.

Câteva exemple: Cum învaţă copiii mici, de cari nu se ocupă cineva prea mult, să cânte şi să reciteze poezii ? Mai mult neintenţionat, subconştient şi inconştient. Copilul mic se joacă în casă şi pare adânc cufundat într'un joc, care-i absoarbe cea mai mare parte a atenţiei şi conştiinţei; dar această cufundare, oricât de adâncă, nu-i închide cu desăvârşire auzul şi, astfel, pe când el cu mânuşiţele lui strică şi drege la jucării, iar mama

sau o soră mai mare îngână un cântec, se trezeşte şi el din când în când rostind şi intonând o bucăţică din cântec, fără a părăsi o clipă lucruşoarele şi jocul, care stă în primul plan al conştiinţei lui. Azi aşa, mâine aşa, până ce părinţii se trezesc deodată că el ştie tot cântecul şi poezia, fără să-l fi învăţat nimeni.

Aşa învăţă copiii şi să grăiască, aşa să execute şi diferite mişcări văzute la adulţi. Intervenţia conştiinţei vii, luminoase, în actele acestea de învăţare ar fi mai mult păgubitoare. Copilului nu-i place să imite de *poruncă*. Cine nu ştie, ce necaz mare pricinuiesc de cele mai multe ori copiii mici mamelor lor, când, având vizite şi vrând să-şi dea atunci în spectacol copiii lor, în zadar îi îmbie „să spună poezii", atunci când vor ele? Tocmai atunci şi tocmai cu cât se stăruie mai mult pe lângă ei, ei nu vor să recite. In schimb, când cupilul e în bună dispoziţie, recită dela sine toate poeziile ce ştie, face adică dovadă că a învăţat singur, pe nesimţite, atâtea, fără să ştii când şi cum. Pe drumul acesta subteran învaţă copiii mai mult şi mai bine, şi de aceea cu copiii mici trebue să fie metoda principală de învăţare. Cea mai bună educatoare e natura şi natura ne spune, că aşa învaţă copiii mai bine.

Asimilarea cunoştinţelor se petrece mai repede sub conştiinţă, în inconştient. Invăţătorul pripit să vadă *îndată rezultatele* lecţiunilor, nu s'a pă-

truns de taina aceasta a inconştientului. Pentru moment, cunoştinţele predate pot părea nesigure, netemeinice, şi cel nerăbdător se supără şi ocărăşte copiii. Ele, însă, trebuesc lăsate să se aşeze în suflet, să se stratifice, să se pună în legătură cu altele asemănătoare din inconştient, să se *asimileze*, şi asimilarea aceasta se petrece mai bine sub conştiinţă şi în inconştient. Deviza învăţătorilor trebue să fie, în privinţa aceasta, cuvintele Mântuitorului: „Nu vă îngrijiţi de ziua de mâine, căci ziua de mâine va îngriji ea de ale sale".

Intenţia de a instrui şi moraliza să nu fie prea vizibilă, *prea conştientă pentru copii,* căci atunci ei se desgustă. Multe lecţii predate *ocazional*, mai ales cu începătorii, fără ca ei să simtă *îndată* că li se fac lecţii, sistematice, solemne, sunt mai roditoare pentru ei.

E mai rodnică educaţia morală pe cale inconştientă. Fac o rea educaţie, spunea Rousseau, aceia cari educă mereu, adică conştient, cu intenţia vizibilă de a o face.

Educaţia *negativă,* de care se face mare abuz, interzicerile de tot soiul ce se dictează copiilor cu asprime, trezesc viu conştiinţa faţă de rău, care e foarte atrăgător pentru copii. Ei sunt pătimaşi după fructul oprit. In locul interzicerilor acestora fără sfârşit, al dojenilor pe faţă, directe, conştiente, mai bine e ca în mod inconştient, prin exemple bune, prin aducerea copiilor într'o atmosferă mo-

rală pe care s'o respire pe nesimţite, prin toţi porii făptuirii lor, în care învăţăturile morale să li se strecoare în inimă pe furiş, să li se creeze întâi *deprinderi bune*, adică o *determinare automatică, inconştientă* spre acte bune. Pe urmă poate veni şi lecţia morală, predica conştientă raţionarea asupra binelui şi răului. Conduita morală reală, însă, cum s'a văzut din exemplul cu ajutorul dat imediat unui om în primejdie, nu-şi are rădăcina în raţionament, adică în conştient, ci în deprindere, adică în inconştient.

Rezumat: Stările psichice au diferite grade de conştiinţă sau atenţie. Se compară conştiinţa cu un cerc, al cărui centru e ocupat de fenomele *conştiente* iar spre periferie e ocupat de fenomenele *subconştiente*. Dincolo de cercul conştiinţei se întinde domeniul vast al *inconştientului* sau faptelor ce se păstrează în memorie.

Multe acte psichice se'ndeplinesc mai bine în mod inconştient. Educaţia e mai rodnică prin exemple şi acte bune de cât prin raţionarea conştientă.

CAPITOLUL VI

Curentul sau fluviul conştiinţei.

Succesiunea repede a reprezentărilor. Am arătat în capitolul V cum, într'un moment dat, în centrul luminos al conştiinţei nu e loc decât pentru, foarte puţine stări de conştiinţă. Am mai văzut, cum stările de conştiinţă se urcă în centrul ei, stau acolo un timp, şi cum pe urmă se scoboară sub centrul ei, până trec în inconştient. Când trec în inconştient ştim iarăşi: când se învechesc, când nu mai prezintă nimic nou pentru noi, adică nici-un interes. Atunci alte impresii, nouă, variate, sunt chemate de conştiinţă în centrul ei. Dar şi acestea vor sta numai o vreme: când şi ele vor pierde caracterul de noutate pentru noi, vom începe să le alungăm şi pe acestea încet sub conştiinţă, în inconştient, pentru a face loc altora doritoare să se încălzească şi ele la flacăra conştiinţei, şi aşa mai departe, cât durează viaţa sufletului nostru. O stare de conştiinţă ce se învecheşte pentru noi,

de care ne săturăm după un timp, e o stare care, cu alte cuvinte, ne plictiseşte, ne *oboseşte* atenţia. Toate ajung să ne obosească, dacă le ţinem prea mult în centrul conştiinţei. De obiceiu, în mod normal, nici nu face aşa conştiinţa, ci alunecă într'una dela o stare la alta. Când nu ne gândim mult la ceva *în deosebi,* când n'avem deci o grijă mare, care să ne *pironeascā* atenţia numai asupra *unui singur lucru,* atunci ne lăsăm gândurile să sboare în voia lor, trecem dela unul la altul repede, fără să ne oprim mai mult asupra vreunuia, lăsăm amintirile să ne vină la *întâmplare, nesilite;* şi ele vin, într'adevăr, cum se întâmplă, fără şir, aşa încât nu ştim de unde am plecat, şi ne trezim că am ajuns cine ştie unde. In câteva clipe eu pot să mă gândesc la lucrurile cele mai depărtate, cari n'au nimic de a face unele cu altele. *„Iute ca gândul"* se zice şi, într'adevăr, iuţeala cu care aleargă gândul e ca'n poveşti.

Exemple din cari se vede această succesiune repede. Când n'au treabă, oamenii se întâlnesc pe stradă, în cafenele, în saloane *să stea de vorbă, „să omoare vremea"* şi „a omorî vremea" înseamnă a discuta despre toate şi despre nimic, a-şi spune unii altora *„noutăţile"* ştiute: spune unul una, altul alta, fiecare *„ce mai ştie" „ce-a mai auzit"*, şi *„din vorbă în vorbă"* ajung la cine ştie ce discuţii, pe care nimeni nu le-a adus *cu intenţie,* şi pe cari ar fi fost imposibil să le

prevadă cineva la începutul conversaţiei. In această *neprevedere a mersului discuţiilor* stă farmecul sindrofiilor de tot felul, al întâlnirilor noastre din timpul liber. După o muncă obositoare, cerută de profesia fiecăruia din noi, în care trebue să fim *atenţi* veşnic la aceleaşi şi aceleaşi cerinţe ale profesiunii, adică să ţinem în centrul conştiinţei aceleaşi impresii mereu, e o adevărată *distracţie* să auzim fel de fel de noutăţi dela unul şi dela altul, cari, *tocmai fiindcă sunt dela unul şi dela altul*, nu se înşiră într'o ordine tot-d'auna aceeaş, ca impresiile din timpul exerciţiului profesiunii noastre, care, *pe toţi* care o exercită, pentrucă e aceeaş, îi face să numai fie unul şi altul, ei unul şi acelaş oarecum. De aceea şi căutăm relaţii cu oameni *de tot felul* de profesiunii şi ocupaţii, când simţim nevoia să ne *distrăm*, şi cu cei de aceeaş profesie cu noi cultivăm mai mult relaţiile impuse de necesităţi profesionale.

Succesiunea imaginilor în vis. Dacă socotim bine momentele când ni se cere să fim atenţi, adică să ţinem în conştiinţă vreme îndelungată numai anumite stări sufleteşti, găsim că ele sunt mult mai puţine ca acelea, în care avem putinţa să fim distraţi, adică să lăsăm gândurile să alerge în voe, ori să ascultăm gândurile altora spuse în voe. Mai întâiu, o bună parte din vreme ne e ocupată de somn. In somn gândurile se 'mperechează în modul cel mai fantastic, cel mai ciudat. Pare că nici-o

regulă nu mai domneşte în suflet; într'o clipă suntem şi aici, şi ajungem şi peste nouă mări şi nouă ţări; *visăm*, noi oameni mari, că suntem copii, şi ne vedem în *vis* făcând copilării; stăm de vorbă cu fiinţe scumpe cari nu mai sunt, dar pe cari le vedem, le visăm că sunt şi le socotim ca fiind; ne certăm cu prietenii cei mai buni şi ne împrietenim cu cei mai aprigi duşmani; în sfârşit împletim combinările cele mai ciudate de stări sufleteşti, alunecând cu o iuţeală *nebună* dela una la alta; conştiinţa, am putea zice, *curge* în chip vijelios.

Asemănarea cu nebunia. Această curgere vijelioasă din timpul somnului e aşa de deslănţuită, aşa de liberă, aşa de lipsită de ordine, încât, când ne deşteptăm şi ne aducem aminte ce am visat, nu încetăm să ne minunăm cum de am putut comite, fie şi în vis, *nebunii* aşa de mari, aşa de străine de noi, aşa de departe de viaţa noastră de peste zi, oricât de aprinsă ar fi închipuirea noastră şi în stare trează, oricât de *visători* am fi.

Curgerea gândurilor în stare trează. Pe urmă, şi în stare trează mare parte din viaţa noastră se strecoară alunecându-ne gândurile dela un lucru la altul, sau ascultându-ne unii altora gândurile, impresiile lăsate în voe, şi asta chiar şi în exerciţiul unei ocupaţiuni, când suntem siliţi să fim atenţi mai mult asupra unui lucru. Lucrătorii, într'un atelier sau într'o fabrică, pe lângă că lucrează,

adică sunt atenţi la mânuirea unor anumite unelte sau maşini, stau şi de vorbă unii cu alţii, îşi povestesc întâmplările avute, râd şi spun tot felul de glume, luându-se la întrecere care să spună mai frumoase şi mai de haz; în sfârşit îşi comunică impresiile cum le vin, constiinţa sau atenţia lor alunecă în toate direcţiile.— E o plăcere să stai şi să priveşti cum lucrează sătenii la câmp. Glumele şi snoavele nu mai încetează, răsună tot locul de râsul lor sgomotos, şi totuşi, în acelaş timp, au grijă şi de munca câmpului, cosesc, seceră, treieră şi aşa mai departe. Ar fi cu neputinţă să-şi ţină atenţia pironită numai la lucru; şi mintea lor simte nevoia să alunece uşor, în voe, dela una la alta.

Dacă în toiul ocupaţiunilor noastre e aşa, gândurile ne sboară dela un lucru la altul; dacă, deci, nici atunci nu putem să ne încordăm mintea numai asupra acestor ocupaţii, cu atât mai mult e aşa în timpul liber, când încetăm de a fi ocupaţi. Atunci, cum am mai arătat, gândurile sboară şi mai în voe, putem să *visăm* câte în lună şi în stele.

Normal pentru conştiinţă e poliideismul. Prin urmare, mai în tot timpul firul gândurilor noastre mai mult se desfăşoară, *curge,* şi stă mai puţin pe loc. Se obicinueşte să se spună, în psichologie, că firea minţii sau spiritului nostru e să treacă, din ideie în ideie, din gânduri în gânduri, fără să se oprească prea mult asupra vreunuia din ele. Se

zice că starea normală a conştiinţei e *poli-ideismul*, adică, după însemnarea cuvintelor: poli = multe şi ideism = formare a ideilor, că ceeace se petrece mai des în sufletul nostru, e alungarea ideilor unele de către altele, e curgerea lor repede, aşa încât cât mai multe să defileze pe dinaintea conştiinţei. Avem dreptul să zicem, că *e normală curgerea gândurilor noastre şi nu fixarea lor*, pentrucă, după cum am văzut, *în mare parte de timp* aşa se întâmplă; şi *chiar în timpul când ne fixăm asupra unor gânduri mai mult, fixarea aceasta e relativă;* şi atunci, foarte des *şovăim* în atenţia noastră, ne fuge gândul şi la alte lucruri, şi trebuie să ne silim, cu oarecare greutate să-l fixăm iarăşi asupra preocupării dinainte.

Obiecţiunea cu cazurile de atenţie concentrată. Cineva ar putea, însă, să ne combată în felul următor: Bine, dar un om de ştiinţă, bunăoară, care vrea să facă o descoperire mare, nu stă el şi se gândeşte luni întregi şi chiar şi ani întregi, aproape în fiecare moment, la descoperirea pe care vrea s'o facă? Ii fuge lui gândul atunci la fel de fel de preocupări străine de ce vrea să descopere? Nu-i stă în minte vecinic numai ideia descoperirii, nu e *fixat* el numai asupra ei? Noi ştim că gândul lui e muncit zi şi noapte numai de descoperirea ce e pe cale să facă, aceasta îl stăpâneşte, îl chinuieşte îm mod tiranic. Mai poate fi vorba, în starea asta de fixare, de o curgere a

gândurilor, de un poli-ideism? Dar chiar şi nouă, cari nu suntem chinuiţi de ideia unei descoperiri, nu ni se întâmplă, când avem o supărare mare de tot, când primim o lovitură puternică, să ne gândim zile şi chiar săptămâni întregi la lovitura primită? Ne mai iese aşa uşor din minte necazul ce am simţit? De zeci şi sute de ori pe zi îl spunem la toţi cunoscuţii aproape cu aceleaşi cuvinte, şi multă vreme ne roade viermele întristării, ceeace însemnează că multă vreme ne stă în minte tot lovitura primită.

Dar o plăcere mare, un succes strălucit se uită el aşa uşor? Multă vreme sufletul nostru răsună de plăcerea încercată, şi de multe ori o viaţă întreagă se resimte de ea.

Toate acestea sunt adevărate, nu le pune nimeni la îndoială. Dar să stăm şi să le cercetăm mai deaproapre.

Concentrarea aceasta e un mono-ideism. Savantul, care urmăreşte o descoperire, are în cap *o ideie, un gând* principal; el ştie unde vrea să ajungă, îşi închipuie dinainte cu mintea cum va fi lucrul inventat. Imaginea lucrului acesta de născocit, chipul lui îi umblă mereu prin minte, acesta îi ocupă centrul conştiinţei în tot momentul. Pentrucă o idee sau o închipuire principală îi stăpâneşte atenţia, se zice că mintea lui e într'o stare de *mono-ideism* (mono-una). Dar această ideie principală, care într'adevăr îi revine mereu în con-

ştiinţă, se întoarce ea mereu singură, sau mereu îmbrăcată în aceeaş haină? Un aviator, care vrea să inventeze un nou aeroplan, are în mintea lui chipul aeroplanului care va fi inventat, dar nu-l are dintr'odată *în toate amănuntele*. El ştie că are să prezinte cutare perfecţiune faţă de cele dinainte, că are să realizeze cutare principiu din ştiinţa sborului în aer. Această perfecţiune, acest principiu el îl vede realizat în închipuirea pe care o are el de aeroplanul viitor, şi această închipuire îl stăpâneşte într'adevăr îi fiece moment. Dar atât nu e deajuns. Mintea lui nu frământă numai ideea perfecţionării acesteia, numai chipul nedesluşit pe care-l are dela început în minte. Ideea principală a acestei perfecţionări se leagă de o mulţime de *idei secundare*, privitoare la *mijloacele* prin care o poate aduce la îndeplinire; ea se leagă, poate, de ideea perfecţionării multor accesorii ale aparatului; motorul trebuie să fie aşa făcut şi nu altfel, aripile trebuiesc schimbate aşa şi nu altfel, şi aşa mai departe. Nici n'a apucat ideia principală a perfecţionării să se închege bine în minte, şi gândurile mijloacelor de a o realiza se şi alipesc *îndată* de ideia principală. Adică, aceasta nu stă mult singură în centrul conştiinţei. Forma aceasta cea dintâiu a ei trece din centrul conştiinţei, curge repede mai la vale, şi în momentul următor vine o altă formă a ei, vine ea plus una din ideile, unul din gândurile privitoare

la mijloacele de realizare. Dar şi în forma asta nouă, ea nu stă mult în conştiinţă, pentrucă aviatorul poate găsi dintr'odată că mijlocul acesta nu e bun, nu duce la scop; ceeace însemnează, că în momentul imediat următor, după ce şi forma aceasta a doua a curs în josul conştiinţei, vine o a treia formă a ideiei, compusă din: 1) ideia principală a perfecţionării, 2) ideia mijlocului celui dintâiu care vine în minte, plus, 3) ideia că mijlocul acesta nu e bun, adică vederea aparatului. în închipuire, sub o formă defectuoasă. *Dar tocmai pentrucă în forma aceasta de a treia, există ideia a treia, că mijlocul nu e bun, există imaginea unei forme defectuoase a aparatului*, conştiinţa caută îndată să scape de ea, s'o alunge, ca nefiindu-i de folos, şi astfel şi forma a treia curge din conştiinţă şi intră în inconştient. Şi atunci, a patra formă vine, cu o altă ideie relativă la mijloacele de realizare a invenţiei, care trece şi ea repede din conştiinţă, dacă se observă că nici acest mijloc nu e bun, lăsând locul altei forme, care va avea aceeaş soartă, şi aşa mai departe, în tot timpul cât ţine frământarea de a inventa ceva, şi până invenţia reuşeşte. Dacă ideea perfecţionării revine mereu în minte, de pare *fixată* în centrul conştiinţei inventatorului, ea numai *pare*, într'adevăr, fixată, şi aceasta pentrucă *o parte* a ei revine mereu. Dar pentrucă revine mereu cu alte tovarăşe, cu alte idei secundare, ea îşi schimbă mereu for-

mele, adică nu se *fixează* într'o formă *absolut aceeaş, ci curge mereu sub forme felurite.* Ideile acestea secundare sunt de vină, că ideea principală nu se poate să se fixeze singură în conştiinţă, că, deci, o fac să curgă mereu pe dinaintea ei, sau, mai bine zis, ea singură e de vină, că n'are putere să se întreţină singură, şi are nevoie de sprijinul atâtor idei secundare. Dacă în mintea inventatorului ar putea sta singură, dar *absolut singură*, numai ideia perţecţionării aparatului de sburat, atunci într'adevăr ea s'ar fixa în conştiinţă, dar invenţia niciodată nu s'ar mai face. E eu neputinţă, ca în capul unui inventator să se nască numai ideea perfecţiunii, fără ideile mijloacelor de realizare. Numai într'o minte deranjată, de nebun, poate să se fixeze singură, şi încă nici atunci absolut singură, pentrucă, dacă am căuta bine, tot am mai găsi şi idei secundare întovărăşind-o.

Cazul sentimentelor durabile. La aceeaş cercetare am putea supune şi cazul supărării noastre, care nu ne mai iese din minte, şi cazul plăcerii pe care o simţim îndelungată vreme, la aceeaş încheiere vom ajumge: că ele nu se fixează în realitate de loc în minte, ci *curg* mereu în forme schimbate. Lucrul e foarte evident dacă cititorii îşi analizează viaţa lor sufletească, s. ex., din momentele cetirii acestui capitol; ideia principală, subiectul acestui capitol, arătat în titlu, s'a desfăşurat într'o mulţime de *idei secundare*, constând

în descripţia fenomenului, în exemplele date, în analiza lor, în argumentele aduse în sprijinul ei; mintea cititorilor a alunecat, a curs dela ideia principală la toate ideile secundare în care ea s'a desvoltat.

Prin toate aceste explicări cred că am isbutit să arăt, că viaţa sufletului nostru constă într'o curgere dela un fenomen la altul, dela o impresie la alta, dela un gând la alt gând, dela o plăcere la un gând sau la o altă plăcere, şi aşa mai departe, şi aceasta se întâmplă *totd'auna,* chiar atunci când *pare* mai mult că stă pe loc, că se fixează numai asupra unor lucruri.

Comparaţia conştiinţei cu mersul unui curent de apă. Pentru a înţelege mai uşor această necontenită alergare a conştiinţei noastre, putem compara mersul ei cu al unui *fluviu,* care curge necontenit. O undă, care într'un moment dat e în cutare loc al fluviului, curge în momentul imediat următor mai la vale, împinsă fiind de undele dela spate, care şi ele ţintesc să se mute din loc. Tot aşa şi în sufletul nostru: *o stare* dintr'un moment e alungată din conştiinţă de toate stările care zac în memoria noastră, în inconştient, şi care ţintesc şi ele să se apropie de conştiinţă. Am subliniat aici cuvântul *stare*, tocmai pentru a spune acum, în urma explicărilor date şi a comparaţiei făcute, că noi n'avem stări de suflet sau de conştiinţă, din momentul ce tot ce ajunge în conştiinţă curge

repede din conştiinţă. Trebue să schimbăm cuvântul şi să spunem, că în noi *curg unde* sau *valuri* de fenomene sufleteşti. *Nimic nu stă în suflet, totul curge* [1]).

Rezumat: Fenomenele de conştiinţă sunt într'o necontenită curgere. Realitatee aceasta ni-o arată o mulţime de cazuri din viaţa zilnică. In *vise* se vede aceeaş curgere de imagini. Succesiunea aceasta iute se chiauă poli-ideism. Cazurile de atenţie mai concentrată nu contrazic legea aceasta. Monei-ideismul lor e relativ. Conştiinţa e ca un fluviu.

---

1) Comparaţia e a psichologului *James*.

CAPITOLUL VII.

Legăturile dintre corp şi suflet

Cu toate că între fenomenele fizice şi cele psichice sunt, cum am văzut, deosebiri aşa de mari, încât ele se pot socoti ca fiind două lumi cu totul aparte, de esenţă absolut neasemănătoare, totuşi între ele sunt legături atât de strânse, încât se poate zice, că nu pot lua naştere fenomene psichice fără nici-o legătură, directă sau indirectă, cu fenomene fisice.

Chiar de când am stabilit existenţa acestor două categorii de fenomene, ca înfăţişări a celor două aspecte ale realităţii: sufletul şi natura, am constatat o strânsă legătură între ele. Sentimentele, deciziunile, hotărârile, adică toate felurile de fenomene, care s'au desfăşurat în noi cu prilejul plimbării prin pădure, au fost provocate de obiecte din afară — fenomene fizice — cari au aţâţat prin *excitaţii simţurile* noastre. Aceste excitaţii sau

impresii au fost începutul desfăşurării şiragurilor de stări sufleteşti, pe care le-am descoperit prin analiza acelui moment de viaţă sufletesca. Ar fi putut să se desfăşure aceste şiraguri, dacă n'ar fi existat lucruri exterioare, care să vină în atingere cu părţile sufletului nostru, simţurile?

Vedem, prin urmare, pe deoparte, o legătură a sufletului cu lumea externă, cu corpuri exterioare; pe de altă parte, o legătură cu *corpul nostru propriu,* cu organele simţurilor: ochii, urechile, nasul, limba, pielea, muşchii. Aceste organe fiind ceva *material* sau *corporal*, sunt un ce fizic, exterior, cu mărime, formă, greutate, etc., adică cu toate însuşirile fenomenelor fizice. Ele cad sub simţurile noastre exterioare. In esenţă, deci, ele nu se deosebesc de restul fenomenelor fizice. Singura deosebire marcantă e, că ele fac parte din corpul nostru însuşi, împreună cu alte organe. E limpede de tot pentru oricine, că fără ochi, urechi, nas, gură, piele, etc., noi n'am putea cunoaşte lucrurile exterioare nouă, culoarea, gustul, mirosul, sunetul, forma, mărimea, greutatea lor, şi n'am putea cunoaşte nici corpul nostru propriu. Această cunoştinţă, care e ceva sufletesc, e deci în dependenţă de organe ale trupului rostru, — fenomene corporale, exterioare, zise şi *organice* sau *fiziologice.* Aceste fenomene corporale, cari, în esenţă, sunt fenomene fizice, servesc ca mijlocitoare între lumea externă şi lumea sufletească. Ele *ne pun în comunicaţie*

cu lumea noastră externă, pe care trebue s'o cunoaştem ca să putem trăi în sânul ei. Excitaţiile ne înştiinţează despre existenţa lucrurilor din afară şi despre calităţile lor; dacă aceste lucruri interesează viaţa noastră, dacă sunt bune sau rele, noi le căutăm umblăm după ele, sau fugim de ele, le îndepărtăm. Şi în caz de le căutăm, şi în caz de le îndepărtăm sau fugim de ele, noi facem nişte *mişcări* prin *muşchii* noştri, cari sunt organe trupeşti. Aceste mişcări sunt comandate muşchilor de sufletul nostru, de voinţa noastră. Dar, fără mijlocirea muşchilor, sufletul n'ar putea vedea executarea poruncilor sale. Aşa dar, şi cunoaşterea lucrurilor e mijlocită de organe trupeşti — simţurile, — şi mişcarea de apropiere sau îndepărtare a lucrurilor poruncită de suflet e mijlocită tot de organe trupeşti — muşchii.

Excitaţia şi Reacţia sunt felurile relaţiilor noastre cu lumea externă. Excitaţia e drumul din afară, dela lumea externă, spre înăuntru, spre sufletul nostru. Ajunsă aici, în suflet, care e ca un fel de staţie centrală, noi luăm cunoştinţă de ea, adică de lucrurile care au produs-o, de calităţile lor. După ce sufletul a luat cunoştinţă prin ea de aceste calităţi, dacă ne sunt de folos, el porunceşte corpului să facă mişcări de a şi le însuşi; dacă ne sunt vătămătoare, mişcări de a le îndepărta. Mişcările sunt răspunsuri la excitaţii. Ele constituesc aşa zisele *reacţii* ale sufletului la

acţiunile lumii din afară asupra lui. Excitaţia şi reacţia sunt cele două căi, prin care noi suntem puşi în legătură cu lumea înconjurătoare.

Din toate cele spuse rezultă, că omul e o fiinţă cu o îndoită înfăţişare: cu suflet şi corp. Acesta din urmă mijloceşte comunicarea celui dintâi cu lumea externă. *Nu se petrece nimic în suflet fără să participe şi corpul, şi nu se petrece nici o schimbare în corp, care să n'aibă o influenţă directă sau indirectă asupra sufletului.*

O mulţime de dovezi ne stau la îndemână, ca să ne încredinţeze de adevărul acestei legi.

1. Oricine a putut constata prin propria lui încercare sau experienţă, că o lucrare prea îndelungată a minţii, făcută cu multă sforţare de atenţie, cu luare aminte, pricinueşte în cele din urmă dureri de cap mai mult sau mai puţin intense. Atunci în cap, adică în *creier,* organul adăpostit de cutia craniului, se produc *turburări organice,* pe care le simţim ca dureri. Invers, dacă în creier se produc turburări organice, spre exemplu o *anemie* pronunţată, activitatea sufletului slăbeşte sau chiar încetează, luând naştere leşinul, care e o suspendare a vieţii sufleteşti. In general, într'o stare organică rea sufletul funcţionează greu, boala îl stânjeneşte; o stare de perfectă sănătate dă aripi şi activităţii sufletului. Invers, bolile sufletului—căci şi sufletul suferă de multe boli — îmbolnăvesc şi corpul, producând

perturbări mai ales în creier. Frica, spaima, grija, necazul sau întristarea, sgârcenia, invidia, gelozia, ura etc., slăbesc corpul şi-l înbolnăvesc, îl înbătrânesc înainte de vreme. Nu se zice: necazurile «scot peri albi?». Cercetările oamenilor de ştiinţă au dovedit, că aceste boli ale sufletului pricinuesc o adevărată intoxicare sau otrăvire a organismului. De frică sau spaimă mare s'au văzut oameni şi animale murind sau rămânând ţintuiţi de paralizie. Din potrivă, plăcerile, bucuriile, liniştea sau mulţumirea sufletească înrâuresc în mod binefăcător asupra corpului, întăresc sănătatea, produc în organism substanţe chimice de o mare valoare nutritivă, care aţâţă celulele la o mare activitate. «Unui om vesel îi place tot ce mănâncă». In timpul epidemiilor, cel mai mare contigent de bolnavi îl dau cei fricoşi. Bolnavii închipuiţi sau hipocondricii ajung să se îmbolnăvească cu adevărat, dacă se lasă mult timp pradă *ideei*, că sunt bolnavi.

2. Invăţaţii, cari s'au ocupat cu legăturile dintre funcţiunile corpului şi funcţiunile sufletului au dovedit, prin numeroase experienţe, că nimicirea unor anumite părţi din creier, care e organul în legătură directă cu funcţiile sufletului, aduce cu sine încetarea anumitor funcţiuni ale sufletului. Invers, neglijarea unor anumite funcţii sufleteşti pricinueşte o scădere sau *atrofiere*, cum se zice, a unei anumite părţi din creer. Amănuntele doveditoare ale acestei legături se vor vedea mai târziu.

3. Următoarea experienţă făcută de un învăţat dovedeşte şi mai bine această relaţie dintre funcţiile sufletului şi ale corpului. Doctorul italian, *Mosso*, a observat ce înfăţişare ia circulaţia sângelui în creier, când desfăşură o muncă intelectuală. Punând pe nişte studenţi să citească într'o carte, adică să *cugete* la cele citite, le spunea ca în acelaş timp să introducă pumnul într'un vas cilindric cu apă prevăzut cu o ţeavă comunicantă. In timpul lecturei, adică al activităţii sufleteşti, sângele năvăleà în creier, ceace însemnează că pricinueà o mărire a volumului creerului, iar în membrele corpului proporţional o micşorare. Pumnul studenţilor îşi micşora volumul, căci apa din ţeava comunicantă se cobora în vasul cilindric în care sta pumnul cufundat. Când întrerupeau lectura, apa iar se urca în ţeava comunicantă, dovadă că sângele se retrage din creier în restul corpului, în starea de odihnă a minţii, pricinuind o mărire a volumului pumnului.

4. Foarte mulţi actori mărturisesc că, atunci când joacă, imprimând feţei toate trăsăturile cerute de rolul ce joacă, glasului toate intonaţiile corespunzătoare sentimentelor ce trebuie să exprime, şi mâinilor gesturile corespunzătoare, ei ajung să simtă perfect de bine sentimentele, pe care le exprimă prin înfăţişările exterioare ce-şi dau. Ei joacă cu inima, nu cu capul. Simt ce joacă, pentrucă *încarnează* rolurile, în sensul chiar propriu al cuvântului.

5. Mărimea crescândă şi dezvoltarea creerilor la animale merge în general mână în mână cu o viaţă sufletească mai înaltă. Dacă în deosebi se compară omul cu animalele, această legătură sare în ochi...." (Ebbinghaus). Greutatea creerului omului e aproape de trei mai mare ca aceia a maimuţelor zise antropoide, animalele cele mai asemănătoare cu el, şi de opt până la zece ori mai mare ca greutatea creierului câinilor, animale foarte inteligente şi ele. In omenire, oamenii şi rasele de o inteligenţă înaltă au creiere mai mari şi mai complicate, ca oamenii şi rasele de inteligenţă mică Aceste fapte, înşirate în fugă, dovedesc, că între suflet, şi creier şi corp în general, este o strânsă legătură. Creierul e o staţie centrală de încrucişare a două feluri de drumuri: unele, cari îi aduc excitaţiile suferite de organele simţurilor din partea lucrurilor din afară — *nervi de simţire* sau *sensitivi;* altele cari duc în afară, în muşchi, răspunsurile creierului sau reacţiile lui la aceste excitări — *nervii motori.*

Pe aceste drumuri *centripete* şi *centrifuge* se află aşezată o staţie intermediară, *măduva spinării*, care, uneori, răspunde numai ea la excitaţii prin reacţii, fără să le mai transmită staţiei centrale, creierului. Atunci noi executăm mişcări fără să fim conştienţi de ele. Numai dacă excitaţiile ajung la staţia centrală, suntem conştienţi de mişcările ce facem. Nervii, măduva spinării şi creerul alcă-

tuesc la un loc *sistemul nervos.* Fiindcă el, prin excitaţiile ce primeşte şi prin mişcările cu care răspunde, ne pune în relaţie cu lumea din afară, poartă numele de *sistem de relaţie.*

Descrierea sistemului nervos

Sistemul nervos se compune din două părţi: 1) O parte care cuprinde *creierul* şi *măduva spinării,* cu diferiţii *nervi* ce pleacă din amândouă, şi 2) partea numită *marele simpatic.*

In figura No. 3 se vede prima parte a sistemului nervos: *creierul* în partea de sus, în forma unui ghem, compus din aşa zisul *creier mare* şi din *creierul cel mic*; apoi, în continuare, *măduva spinării* cu o mulţime de firişoare de *nervi,* în forma unei ramuri cu frunze şi pe o parte şi pe alta. O sumedenie de nervi sosesc şi pleacă şi din creier. Aceştia se numesc şi nervi *cranieni,* iar cei ce pleacă şi sosesc la măduva spinării nervi *rachidieni.* In figura 4 se vede dintr'o parte creierul cel mare, creierul cel mic sau creieraşul şi apoi o parte care le leagă pe acestea cu măduva spinării, aşa numitul *bulb.*

Funcţiunile sau rolurile acestor părţi din sistemul nervos. Nervii sunt de două feluri: 1) unii cari au rolul să transmită excitaţiile fie la creier,

fie la măduva spinării; 2) alţii cari pleacă din creier sau din măduvă şi se sfârşeşc în muşchi,

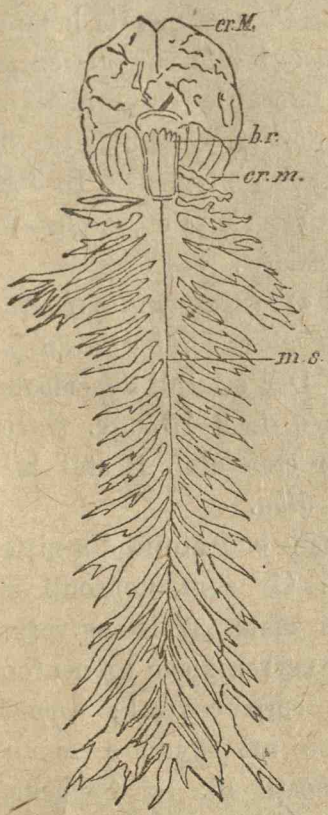

Fig. No. 3

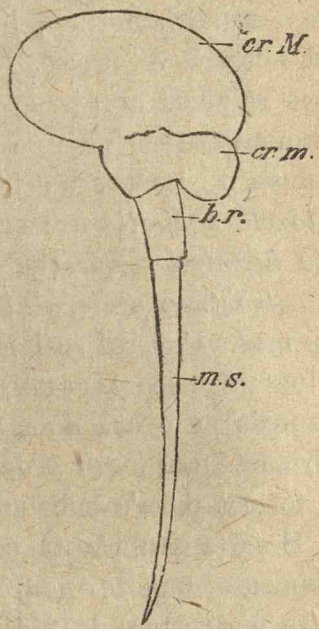

Fig. No. 4

Figurile pomenite dau o idee destul de limpede despre alcătuirea sistemului nervos.

Marele simpatic constă în două *şiruri de grăunţe nervoase* aşezate în vecinătatea şirei spinării.

unde le ordonă să se pună în mişcare. Vom vedea mai jos cum se produce un astfel de fenomen de mişcare.

De *măduva spinării* atârnă aşa numitele *mişcări involuntare* sau *actele reflexe; creierul cel mare* e organul funcţiunilor superioare ale sufletului: reprezentări, noţiuni, judecăţi, sentimente, hotărâri şi mişcări voluntare. *Creierul mic* sau *creieraşul* are rolul să aranjeze, ca mişcările corpului să se armonizeze sau să se *coordoneze*. Imbolnăvirea lui aduce o pierdere a echilibrului mişcărilor. In fine, *marele simpatic* are sub ordinele sale *funcţiunile de hrănire*, respiraţie, circulaţie.

Structura creierului şi măduvei spinării. Neuronul. Creierul cel mare şi creierul mic au pe dinafară culoarea *cenuşie*. Dar stratul de culoare cenuşie nu e aşa de gros: e de 2—3 mm. şi se cheamă coaja sau *scoarţa* creierului. Restul lui e format dintr'o substanţă *albă*.

Scoarţa sau pătura cenuşie e alcătuită din nişte elemente numite *neuroni*. Ce sunt neuronii şi care e structura lor? Sunt nişte celule nervoase de diferite forme. O celulă nervoasă sau un neuron se compune: 1) dintr'un corp central; *corpul celulei*, care are în mijloc un sâmbure numit *nucleu*; 2) din nişte ramificaţii fine şi încâlcite, la un capăt, numite dendrite, şi 3) dintr'un firisor lung în partea opusă, numit *cilindru-ax*, care şi el se ramifică în organul în care ajunge. Din aceste elemente ale neuronului, cele d'ântâi două aparţin propriu vorbind scoarţei cenuşii. Cilindrele-

axe formează toate, dedesuptul scoarţei cenuşii, substanţa albă.

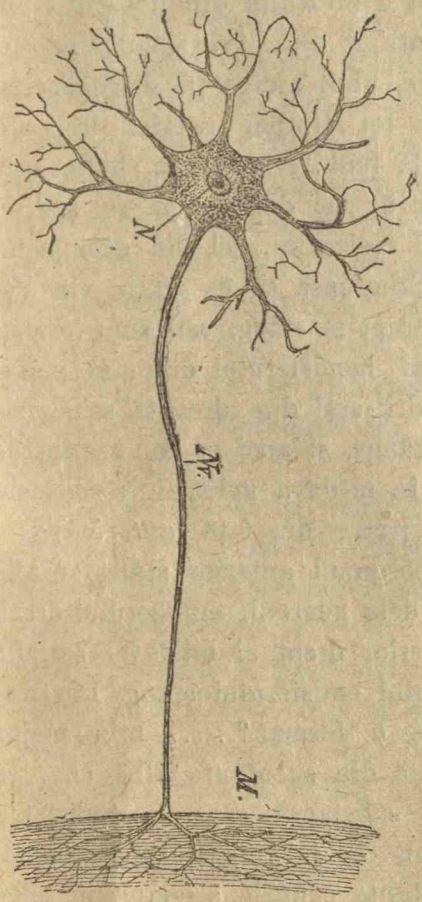

Fig. No. 5.

Cilindrii-axi se adună din două părţi ale creerului şi se unesc între ei, unii vin din jumătatea stângă a creierului, numită *hemisfera stângă*, alţii din jumătatea dreaptă — hemisfera *dreaptă*. Inainte de a se uni cei din dreapta cu cei din stânga, se unesc fiecare separat formând nişte şireturi mai groase numite *pedonculi cerebrali*. Sunt, deci, doui pedonculi: unul drept şi altul stâng. Ei se unesc deasupra creeraşului, apoi îl sfredelesc, înfăşurându-se prin el în timpul străbaterii lui ca printr'un inel: protuberanţa *anulară*, şi formând la ieşirea din acest

tunel *bulbul* sau *măduva prelungită*. Bulbul se continuă cu *măduva spinării*.

Măduva spinării e alcătuită din doi suli cilindrici despărţiţi printr'un şanţ. Aceşti suli cilindrici se cheamă *cordoane*, unul merge pe dreapta, altul pe stânga şi se ţin tot timpul paralel în acest mers, până ajung la bulb. Ajunse în bulb, cordoanele se'ncrucişează: cel din stânga se sue în hemisferul drept al creierului, cel din dreapta în hemisferul stâng. Ştim însă că în bulb vin pedonculii celebrali drept şi stâng, cari sunt formaţi din cilindrii-acşi ai hemisferului drept şi stâng. Aici în bulb, cilindrii-acşi din dreapta se'ncrucişează cu cei din stânga, şi apoi se duc aşa încrucişaţi şi formează în măduva spinării cordoanele drept şi stâng din partea din faţă *anterioară* a ei. „Aşa dar, în cordonul anterior stâng se află cilindracşii, veniţi dela neuronii emisferului drept, şi în cordonul anterior drept al măduvei se află cilindracşii neuronului emisferului stâng. Dar restul măduvei din ce e format?..... prin prejur măduva e constituită din substanţa albă şi..... în mijlocul acesteia e substanţă cenuşie. Substanţa albă formează ca un toc jur împrejurul substanţei cenuşii. Ca şi substanţa cenuşie a creierului, substanţa cenuşie a măduvei spinării este formată din neuroni. Cilindracşii acestor neuroni îndreptaţi în sus, formează cordoanele posterioare ale măduvei spinării. Aceşti cilindracşi se duc la creer formând

cordoanele posterioare. Cei din stânga urmează cordonul posterior stâng, cei din dreapta cordonul posterior drept. Insă în bulb se încrucişează şi cordoanele posterioare, aşa că cilindracşii din stânga trec la dreapta şi se duc la hemisferul drept, cei din dreapta trec la stânga şi se duc la hemisferul stâng. (Aceaş încrucişare şi pentru cilindracşii cari vin dela creier formând cordoanele anterioare).

In rezumat, în partea albă anterioară (cordoanele anterioare) a măduvei spinării se coboară cilindracşii neuronilor scoarţei celebrale, iar prin partea albă posterioară (cordoane posterioare) se ridică la creier cilindracşii din substanţa cenuşie a măduvei spinării:"[1])

Mai târziu, când vom vorbi în chip amănunţit de *mişcări,* vom vedea însemnătatea cunoştinţelor, dobândite acum, despre încrucişările căilor nervoase.

Desvoltarea fizică la copii. Aplicări pedagogice. După ce am schiţat mai mult în fugă legăturile dintre suflet şi corp, şi constituţia generală a sistemului nervos, conform planului făcut dela început, ne vom opri câteva momente să studiem desvoltarea fizică a copiilor.

Caracterele anatomice ale corpului copiilor. 1). Capul e relativ mare în proporţie cu corpul, 2).

---

1). Dr. Urechie. *Noţiuni de Igenă cu Anatomia şi Fiziologia omului.* In descrierea omului nervos m'am slujit foarte bine de cartea Dr. Ureche, în care toate chestiunile sunt tratate în chipul cel mai limpede posibil. Pentru amănunte, elevii vor recurge la ea.

ochii sunt mari şi vii, strălucitori, 3) culoarea pielei şi părului fină, delicată, 4) corpul plin şi pielea perfect întinsă, tenul fin, 5) statura mică 6) expresia feţei mobilă, 7) membrele scurte. 8) scheletul copiilor în multe locuri prezintă părţi sgârcioase sau cartilaginoase, cari dispar încetul cu încetul, fiind înlocuite prin substanţă osoasă. Din cauza acelor părţi cartilaginoase, scheletul copilului e mai mlădios, mai flexibil, 9) Proporţiile dintre trunchi, membre şi cap sunt altele decât la adulţi, 10) *creşterea creierului* până la 8 ani e foarte intenză, de oarece în cutia craniană e un loc gol destul de mare în care să intre creerul pe măsură ce creşte. Dacă ceva opreşte creerul în desvoltarea lui, bunăoară dacă oasele craniului se'nchee strâns înainie de vreme micşorând cutia craniană, atunci copilul rămâne *înapoiat* în desvoltarea lui sufletească. Idioţia şi prostia provin din oprirea desvoltării creerului.

Caracterele fiziologice ale copilăriei. 1) Circulaţia sângelui e mai iute ca la adulţi. Numărul bătăilor pulsului pe minut e mai mare ca la adulţi, la copii mai mici mai mare decât la cei mari. După măsurătorile făcute s'a constatat că numărul contracţiunilor inimei în mijlocie e:

Dela 6— 7 ani	128	pe minut	(maximum)	—71	minimum
„ 10—11 „	108	„	„	„	—56	„
„ 13—14 „	114	„	„	„	—66	„
Adulţi	90	„	„	„	—60	„

2. *Capacitatea de respirație* a copiilor e cu mult mai mică ca la adulți. Din care cauză *frequența* sau iuțeala respirației e la copii mai mare ca la adulți. Copilul de curând născut respiră cam de 3 mai iute ca adultul, cel de 6 ani cam de 22 de ori pe minut, adulții de 12 — 14 ori. 3. Sistemul nervos al copiilor e mai excitabil ca al adulților. Din cauză că circulația sângelui și respirația sunt mai iuți, mușculatura mai slabă și sistemul nervos mai excitabil la copii, *ei obosesc mai mult și mai repede ca adulții.* Dar în schimb, *refacerea puterii prin odihnă se face mai ușor la copii.* 4. Pielea e mai sensibilă la copii. 5. Puterea vederii se desvoltă foarte iute. 6. Simțul gustului și mirosului sunt mai puțin fine ca la adulți. 7. Mișcările membrelor copiilor sunt mai iuți și mai neregulate ca la adulți.

Oscilațiile sau variațiile creșterii copiilor. Intreaga desvoltare corporală a copiilăr nu pășește înainte în mod egal, ci aici creșterea e mai înceată, aici mai iute. Acestea sunt însă *oscilații normale ale creșterii.* Până la 9 ani corpul crește relativ în mod egal, dela 9—12 creșterea e mai înceată, dela 13—15 e timpul celei mai iuți creșteri, dela 15—20 ani se'ncetinește.

Factorii de cari depind creșterea sunt următorii: 1) *constituția înnăscută a copilului:* Orice copil se naște pe lume cu o constituție mai slabă sau mai tare, pe care împrejurările o pot favoriza

sau stânjeni, dar n'o pot schimba cu totul. „Dacă copilul e moştenitorul unor părinţi alcoolici şi aduce, din cauza asta, pe lume o dispoziţie către o încetinire simţitoare în creştere nici o schimbare fericită a împrejurărilor lui de viaţă nu poate înlătura această influenţă hereditară — în cazul cel mai bun poate s'o îmblânzeacă — şi invers o constituţie diu naştere puternică şi sănătoasă învinge şi influenţa împrejurărilor de viaţă nefavorabilă").

2. *Sexul.* In general, până la 14 ani fetele se desvoltă mai iuţi ca băeţii, dela 14 ani întrec băeţii pe fete.

3. *Poziţia socială a părinţilor* are mare influenţă asupra mersului desvoltărei copiilor. Copii din clasele mai sărace şi muncitoare se desvoltă în mijlociu mai încet ca aceia ai claselor avute.

4. *Frequentarea şcoalei* poate în anumite condiţii să favorizeze desvoltarea copiilor, în alte anumite condiţii poate să-i pună piedici serioase. Pentru a înlătura efectele defavorabile ale şcoalei asupra creşterii, trebue să ne supunem următoarelor reguli, cari rezultă din cercetările numerose ale medicilor şcolari: 1) şcoala să nu înceapă mai de vreme de 6 ani, cel mai bun timp e 7 ani; 2) copiii mai nedesvoltaţi să fie primiţi şi mai târziu de 7 ani; 3) la'nceput durata lecţiilor să nu fie mai mare de 25—30 minute: 4) felul învăţământului să nu rupă brusc cu înclinările naţurale ale copilului; plăcerea libertăţii, voioşia

naturală, pornirea pe necontenită mişcare, plăcerea schimbării obiectelor ocupaţiilor. „Dacă aceste reguli de prudenţă sunt călcate, atunci negreşit că începerea şcoalei e adasea pricina unor grele şi cu urmări durabile turburări ale creşterii. Din nenumărate cercetări ale medicilor şcolari, ştim că mai mult copiii slabi, întârziaţi în desvoltarea lor, suferă din pricina intrării în şcoală. Pentru aceştia chestiunea începerii şcoalei e mult mai serioasă, de cum o iau cei mai mulţi pedagogi! Asemenea copii rămân, din cauza mergerii prea timpurii la şcoală, cu metehne ce dăinuesc toată viaţa, se târăsc cu ceilalţi un timp, rămân apoi din an în an din ce în ce mai înapoi şi cad de timpuriu" în prostie", în mărginire de minte.

O greşală mare face şcoala cu toţi copiii, constrângându-i la prea multă şedere pe loc, ba încă şi cu mâinile la piept, ceeace e vătămător din punct de vedere higienic, lucru dovedit de mulţi medici şcolari. Copiii au o pornire de neînvins spre mişcare, spre acţiune, şi ăcoala nu trebue s'o înnăbuşe, ci s'o folosească, scoţând din ea toate foloasele ce poate scoate. *Deci, afară cu copiii, la aer, în libertate, plimbări, peste plimbări, jocuri peste jocuri, şi muncă proporţională puterilor lor în grădina şcoalei şi în atelier!* Astfel trebue organizat învăţământul la'nceputul lui şi acest caracter nu trebue slăbit în tot decursul său.

PARTEA II-A

Funcţiunile Cunoştinţei

CAPITOLUL I.

Cele d'intâi cunoştinţe despre lumea înconjurătoare: Sensaţiile şi Felurile lor

Necesitatea studiului analitic al fenomenelor psichice. Ştim că nu există nici un fel de fenomen de cunoştinţă, care să n'aibă în acelaş timp şi un răsunet în inima noastră, adică fără un sentiment, şi care, tot în acelaş timp, să nu ne îmboldească şi la o acţiune. Fie că la un moment dat predomină acţiunea, fie că predomină sentimentul, ori cunoştinţa, conştiinţa e simultan şi intelectuală, şi afectivă, şi activă. Aşa fiind studiul pe care-l întreprindem noi acum, mărginit numai la fenomele de cunoştinţă, are un caracter *artificial, nu corespunde naturii reale a conştiinţei.* Suntem, însă, nevoiţi, pentru uşurinţa studiului, să cercetăm fenomenele sufleteşti în chip

izolat, rând pe rând fiecare fel. Aşa procedează orice ştiinţă în studiul fenomenelor care îi formează obiectul. Fizica, s. e., studiază pe rând fenomenele de căldură, electricitate, magnetism, lumină, sunet, etc., deşi în realitatea naturii ele nu sunt aşa despărţite unele de altele. Insăşi împărţirea ştiinţelor, graniţele ridicate între ele au un ce nenatural, sunt graniţe convenţionale. Nu se petrec fenomene chimice izolat de fenomene fizice, ori fizice neîntovărăşite de chimice. Tot aşa, nu se petrec fenomene fiziologice în sistemul nervos central fără răsunet în conştiinţa noastră, adică fără fenomene psichice însoţitoare, şi, invers, nu se petrec fenomene psichice fără legături cu funcţiunile sistemului nervos central. Cu toate acestea, cele din urmă sunt studiate, ca fenomene fiziologice, de către fiziologie, pe când cele d'intâi de psichologie.

Natura, universul e unul, oricâte înfăţişări felurite ar avea. In fiece clipită de timp toate puterile lui lucrează împletindu-şi efectele în chipul cel mai variat, cel mai încâlcit. Ce minte omenească ar fi în stare să le studieze în împletitura asta încâlcită, şi să priceapă dintr'o privire formarea ei şi legăturile firelor ei variat împletite? Forţată e, deci, mintea noastră să despartă, să izoleze ceeace în realitate e neizolat, să îmbucătăţească acea împletitură şi s'o cerceteze bucăţică cu bucăţică. Mai mult decât atât, fiecare bucăţică

e şi ea foarte complicată, alcătuită la rându-i din o mulţime de elemente, cari şi ele impun minţii noastre o oprire rând pe rând la fiecare, un studiu, cum se zice, *analitic*. De aici împărţirea unei ştiinţe în capitole ori părţi, cari tratează pe rând felurile de fenomene ce alcătuiesc domeniul ei.

Faptele din domeniul ştiinţei noastre fiind, cum ştim, de trei feluri, pentru uşurinţa studiului lor sunt luate şi cercetate pe rând, ca şi când s'ar petrece pe rând. Această despărţire sau cercetare analitică merge şi mai adânc şi ia fiecare clasă de fenomene psichice şi o descompune şi pe ea în elementele mai simple din care e compusă, studiindu-le şi pe acestea rând pe rând. Nu trebue, însă, să ne lăsăm amăgiţi de procedeul întrebuinţat de mintea noastră, pentru uşurinţa studiului, şi să credem că şi în conştiinţă ele ar trăi despărţite unele de altele. In ce priveşte grupele mari: cunoştinţa, sentimentul şi actul de voinţă, ştim bine că funcţionează simultan. Tot studiul ce va urma va dovedi, pe măsură ce vom înainta în el şi plnă la sfârşit, că şi toate felurile de cunoştinţe funcţionează deodată, în grade felurite, şi tot aşa şi toate felurile de sentimente şi acte de voinţă.

O comparaţie ne-ar înlesni, cred, priceperea acestei realităţi a conştiinţei, îmbucăţăţită în chip artificial de noi pentru înlesnirea studiului: Când vizitezi o clădire, nu poţi să fii în acelaş timp

în toate încăperile ei, deşi ele se găsesc în acelaş timp toate în aceeaş clădire. Nu poţi să-i vizitezi încăperile decât rând pe rând, cameră cu cameră, pentrucă persoana ta nu poate fi în acelaş timp în toate camerile. Ele însă, camerile, sunt în acelaş timp în toată clădirea la un loc. Aşa şi în sufletul nostru: în orice moment se petrec tot felul de fenomene deodată, dar noi nu le putem reda în vorbe decât rând pe rând. Chiar dacă mintea ar fi în stare să citească deodată în fiece moment toate întorsăturile şi împletiturile fenomenelor de conştiinţă, graiul n'ar putea să se ţină de paşii ei şi să exprime deodată, tot ce ar vedea deodată.

Realitatea externă constă, în ultima analiză, în mişcări ale energiei. Intreaga lume fizică înconjurătoare se crede a fi, după ultimele presupuneri ale ştiinţei, manifestarea unei forţe sau puteri universale, numită *energie*. Căldura, lumina, electricitatea, magnetismul, sunetul, etc., totul e formă de manifestare a energiei. Insuşirea ei de căpetenie e, că e înzestrată cu mişcare, toate părticelele ei sunt într'o veşnică călătorie, într'o veşnică agitaţie. Din această veşnică frământare derivă toate manifestările concrete ale lumii din jurul nostru. Noi cunoaştem manifestările concrete ale energiei prin acţiunea prin care ea, în felurite forme, o exercită asupra simţurilor noastre. Asupra văzului sub formă de lumină, albă sau colorată; asupra auzului sub formă de sgomote şi sunete;

asupra mirosului sub formă de mirosuri plăcute sau neplăcute; asupra pielei sub formă de frig şi căldură, şi de asprime şi netezime, etc. Energia se mişcă sub formă de ondulaţiuni luminoase, de ondulaţiuni sonore, etc., şi aceste ondulaţiuni sosesc la porţile sufletului nostru, — simţurile — cerând intrare. In anumite condiţii, pe care le vom vedea în curând, aceste ondulaţii ale energiei exercită asupra organelor simţurilor noastre o aţăţare aau iritaţiune numită *excitaţie sau impresie.*

Excitaţia şi sensaţia Când excitaţia are o tărie sau *intensitate* îndestulătoare, ea poate exercita asupra organelor simţurilor o iritaţie. Ochii, urechile, nasul, limba, pielea au proprietatea de a se irita în contact cu ondulaţiile energiei. Această proprietate chiar şi poartă numele de *iritabilitate.* E greu de spus, ce anume schimbări s'or fi petrecând la pragul sufletului sau conştiinţei, în organele simţurilor noastre, când sunt iritate, dar e sigur că se petrec. Dar, după cum o scânteie electrică ce cade pe o pulbere explosibilă împrăştie foc şi putere de izbucnire în toată massa ei, grăuncior cu grăuncior, tot aşa şi excitaţiile primite de organele simţurilor se întind mai departe de aceste organe, îşi croiesc drum înainte prin firele telegrafice numite nervi de simţire, cari au rolul de a conduce aceste iritaţiuni, şi merg pe acest drum trecând prin staţia mijlocie, a măduvei spinării, de unde se urcă în staţia centrală, a

creierului. Ajunse acolo, iritaţiile se împrăştie în anumite regiuni din scoarţa creerului, lasă în el urme sau întipărituri, peceţi, pe care mintea sau conştiinţa noastră le citeşte, şi află atunci ce este lumina albă sau lumina colorată, ce gusturi şi mirosuri au corpurile, cât de calde şi cât de reci sunt, etc. Ce s'o fi petrecând în noi în momentul când iritaţiile se întipăresc în creier, şi cum se trezeşte atunci mintea şi ia cunoştinţă de ele, acesta e un mister de nepătruns. Atât ştim că se trezeşte conştiinţa şi află atunci de lumină şi culoare, de sunet, de miros şi de gust, de asprime şi de netezime, etc. Ştirile acestea primite de conştiinţă se numesc *sensaţiuni. Sensaţia e conştiinţa excitaţiei suferită de un organ al simţurilor şi transmisă creierului.* Ea e cel d'ântâi eveniment al vieţii de conştiinţă.

Fazele organice premergătoare sensaţiei. Din explicările de mai sus rezultă, că sensaţia e pregătită de următoarele faze sau procese:

1. O excitaţie externă a energiei ondulatoare, care e un fenomen *fizic,* material.

2. Aţâţarea imprimă organului simţului o modificare, care e un fenomen *fiziologic.*

3. Din organul simţului nervul respectiv o conduce la creier, şi această conducere e tot un fenomen *fiziologic.*

4. In creier cucereşte oarecare spaţiu din scoarţa lui imprimând în el oarecari schimbări, ceeace

e tot un fenomen fiziologic. Cum s'a petrecut această ultimă schimbare centrală, se petrece şi *sensaţia conştientă.* Toată această elaborare se face, însă, cu o iuţeală de necrezut, ca şi comunicarea focului într'o masă de pulbere explozibilă.

Felurile sensaţiilor. Cunoaştem lumina şi culorile prin sensaţii, şi le numim sensaţii de lumină şi culoare, gustul prin sensaţii de gust, mirosul prin sensaţii de miros, ş. a. m. d.: *avem atâtea feluri de sensaţii, câte feluri de organe ale simţurilor avem.*

Energia specifică a simţurilor. Undele sau valurile energiei se revarsă în sufletul nostru prin simţuri şi nervi ca pe nişte conducte sau tuburi. Dacă am avea mai multe feluri de conducte sau tuburi de acestea, am putea cunoaşte mai multe înfăţişări ale lumii externe. E de presupus că mai sunt şi alte forme de energie, în afară de cele cari aţâţă organele noastre de simţire pe cari le avem. Intr'adevăr, se ştie, cum vom vedea şi mai târziu, că un număr de ondulaţii sonore cam, până la cel mult 40,000 pe secundă, pot impresiona auzul nostru, dându-ne sensaţii de auz. Ce trece de 40000 nu mai naşte sunete. Sensaţiile de temperatură sunt produse de un număr de vibraţiuni de bilioane pe secundă, sensaţia de roşu de un număr de 450 bilioane ondulaţiuni luminoase pe secundă etc. E cu neputinţă ca între felurile de ondulaţii ce merg până la 40000 pe secundă şi între

cele ce merg până la 450 bilioane să nu fie altele mijlocii, cari ar trezi în noi alte feluri de sensaţii, dacă am aveà şi alte feluri de tuburi prin care să se reverse. Sărăcia această a noastră de drumuri nervoase nu e cel puţin cumpănită de posibilitatea, de a primi mai multe feluri de unde de energie printr'un singur fel de tuburi. Sărăcia numărului e dublată de sărăcia funcţiunii. Nervii vederii (optici) nu funcţionează decât pentru undele luminoase, nu dau drumul decât la impresii de lumină şi culoare; nervii pielei (tactili) numai la impresii de netezime şi asprime; prin ochi nu pot pătrunde sunete, şi prin urechi nu pot pătrunde culori. Fiecare simţ şi nerf special îşi alege acele unde, pentru cari anume s'a organizat în cursul vremii. Această însuşire a lor se chiamă *energie specifică.* Chiar dacă, în chip artificial, se exercită asupra ochilor altfel de excitaţii decât cele luminoase, spre pildă, dacă frecăm ochii închişi, dacă tăiem, înţepăm, electrizăm nervul optic, vedem în câmpul privirii, fie că deschidem ochii fie că nu, o mulţime de scântei şi reţele de fire luminoase pâlpâind un timp oarecare şi apoi stingându-se. Se produc, deci, tot sensaţii vizuale, deşi excitaţiile n'au fost de lumină. O excitaţie *mecanică* a nervului auditiv naşte, ca şi o excitaţie sonoră, o sensaţie de sunet. Energia specifică a simţului transformă *orice fel de excitaţie,* ce îl irită, în senzaţie numai de un fel, specifică lui. Cum spune foarte frumos psichologul *James*, nervii de simţire

şi aparatele lor cu cari se termină la marginea corpului sunt atâtea telefoane imperfecte la cari vorbeşte lumea externă, dar cari nu înregistrează decât o parte din ce vorbeşte ea.

Intensitatea excitaţiei şi sensaţiei Nu toate undele energiei pot deschide porţile simţurilor. Pentru aceasta, cum am şi spus, le trebuie o anumită tărie, numită *intensitate*. Minimul acestei intensităţi, sub care nu pot produce o sensaţie, se chiamă *pragul excitaţiei*. Există, deci, un prag pentru sensaţiile de lumină, unul pentru cel de sunet, etc. Dacă creşte excitaţia peste pragul acesta creşte şi intensitatea sensaţiei, dar nu tot atât de mult cât creşte a excitaţiei, ci mai puţin, mai încet. S. e., pentru ca sensaţia să se ridice dela 1 la 2, excitaţia trebuie să se ridice dela 10 la 100. Intr'o cameră în care arde o lampă electrică da 50 de lumini, o altă lampă electrică tot de 50 nu sporeşte intensitatea luminei până la îndoit, ci mai puţin.

Intensitatea unei excitaţii nu poate creşte nesfârşit. Ea are şi un *prag de sus*, numit *înălţimea excitaţiei*, dincolo de care organul simţului n'o mai poate primi ca excitaţie, dincolo de care el chiar poate fi distrus. Un sgomot prea puternic asurzeşte, o lumină prea vie orbeşte, o căldură prea mare arde ţesutul, provocând dureri.

Intensitatea senzaţiei e în raport şi cu iuţeala creşterii excitaţiei. Dacă excitaţia creşte prea încet, pe nesimţite, va rămâne neobservată, chiar

dacă a atins gradul care, de obicei, prin creştere sau producere repede, e în stare să deştepte o sensaţie. „O creştere cu totul înceată a unui curent electric sfârşeşte prin a desorganiza un nerv, fără să se producă vreun semn de sensibilitate. Mărind sau micşorând puţin câte puţin, şi foarte puţin deodată, gradul de căldură, s'a putut fierbe sau congela broaşte, fără ca ele să fi executat cea mai mică mişcare" (Höffding).

Diferite raporturi ale sensaţiilor între ele. Cu toate că feluritele sensaţii se produc, în ce priveşte călătoria excitaţiilor cari le provoacă, în mod independent unele de altele, formând fiecare fel o unitate, o individualitate distinctă, graţie energiei specifice a organului simţului respectiv, totuşi ele se influenţează unele pe altele, efectele lor se încrucişează, se susţin reciproc ori se combat. Câteva exemple ne dovedesc lesne aceasta: Mai bine prindem sunetele emise de actori pe o scenă de teatru, când numai scena e luminată, iar sala în întuneric, ceeace dovedeşte că, cu cât o impresie luminoasă ce întovărăşeşte sensaţii de auz e mai puternică, cu atât acestea devin şi ele mai puternice. O simfonie, un cântec e mai bine înţeles când îl asculţi cu partitura dinaintea ochilor, pentrucă sensaţiile de vedere a notelor fortifică sensaţiile de auz. Invers, excitaţiile sonore puternice întăresc excitaţiile luminoase însoţitoare, după ce întâi le slăbesc. S'a dovedit de unii învăţaţi

prin experienţe, acest sprijin reciproc între senzaţii sonore şi luminoase. Persoane cari nu puteau recunoaşte pete colorate sau citi litere din cauza depărtării lor faţă de acestea, puteau să recunoască culorile sau să citească literile îndată ce auzeau răsunând la urechea lor un diapazon. Când un învăţător scrie pe tablă, copiii văd mai bine ce scrie, dacă el şi citeşte ce scrie. Exemplele s'ar putea îmmulţi oricât. Se vede bine, din cele date, acţiunea de sprijinire reciprocă a senzaţiilor.

Senzaţii izolate nu se produc în conştiinţă. In orice moment al vieţii noastre, când simţurile sunt treze, nu numai la poarta unuia bat undele energiei, ci la poarta tuturor în acelaş timp, la a unuia mai tare, la a altuia mai încet. Deci, în acelaş timp încercăm şi senzaţii luminoase, şi sonore, şi de gust, si de miros, şi de contact, de intensităţi variate, după intensitatea excitaţiilor. Un singur fel de senzaţie n'am putea avea într'un moment dat, decât dacă un singur simţ ar funcţiona, celelalte rămânând în acel mement în nelucrare, când s'ar închide, deci, cu totul celelalte conducte de revărsare ale energiei. Mai mult decât atât, un acelaş simţ dă în acelaş timp mai multe feluri de senzaţii: vederea unei pete colorate nu e numai vederea unei colori, ci şi a unei întinderi sau mărimi colorate. O bucată de zahăr pe limbă produce şi o senzaţie de gust şi una de contact. Ţinerea unui corp în mână provoacă şi o

sensaţie de contact, şi una de greutate, şi una de temperatură, etc. Şi, mai mult decât atâta, o aceiaş sensaţie, care pare simplă de tot la întâia privire, e compusă din o mulţime de sensaţii mai simple, cari se contopesc între ele aşa de strâns, că par a fi numai una. Dacă învârtim repede, în întuneric, un chibrit înroşit, ni se pare că vedem un cerc de foc. Când îl învărtim încet, observăm o scânteie roşie în diferite poziţii, avem, deci, atâtea sensaţii de roşu, câte poziţii succesive ocupă chibritul prin învârtire. Dacă mărim puţin iuţeala de învârtire, se produce o scânteiere, şi dacă o mărim şi mai mult, vedem un singur inel roşu, avem, deci, o *singură* sensaţie. Dar ea e compusă din suma sensaţiilor produse cu fiecare poziţie a chibritului, numai că repeziciunea învârtelii le-a contopit. Când o roată se învârteşte mai încet, primim sensaţii dela fiecare spiţă ce se învârteşte. Dacă iuţeala învârtirii creşte, numai vedem fiecare spiţă în parte, ci o roată plină. Dacă pe un disc sunt şapte sectoare colorate cu culorile cunoscute ale curcubeului şi dacă învărtim discul încet, primim câte o sensaţie de culoare dela fiecare sector. Dacă discul se învârteşte foarte iute, numai vedem fiecare sector cu culoarea lui, ci un disc cenuşiu.

Din toate cele spuse rezultă, că între activităţile simţurilor sunt relaţii de tot momentul, că în conştiinţă nu iau naştere sensaţii izolate, independente unele de altele, cu toate că întâi drumurile lor

sunt independente. Aceasta e o lege sau o organizaţie fundamentală a vieţii de conştiinţă şi poartă numele, de care am mai vorbit, de *lege de relaţiune*. Această lege, împreună cu legea diferenţierii, de care iarăşi am mai vorbit, guvernează întreaga viaţă psichică. Legea diferenţierii crează schimbările, fără de care conştiinţa ar adormi; legea relaţiunei toarce firele, pe cari se înşiră faptele de conştiinţă schimbătoare, fără cari ele s'ar împrăştia şi s'ar pierde.

Cu toate că sensaţii izolate nu se produc, noi totuşi le vom studia izolându-le. Ceeace nu ne poate amăgi să credem, că aşa chiar ar fi ele, izolate, acum când ştim că sunt supuse legii de relaţiune.

Vom începe cu studiul sensaţiilor pe cari le dobândim prin *piele*, sensaţii zise de *tact*, *pipăit*, *contact* ori *presiune*, de o parte, şi de cald şi frig, de *temperatură*, de altă parte.

1. *Sensaţiile de tact.* Organul simţului tactil e *pielea*. Ea se întinde pe toată suprafaţa corpului, îmbrăcându-l de jur împrejur, de jos până sus, căptuşind şi cavităţile nasului, şi interiorul gurii şi pe cel al pleoapelor ochilor.

Structura pielei. Ceeace ne interesează din structura pielei aici, e partea ei nervoasă. In regiunile pielei, se împrăştie fire şi firişoare de nervi, numiţi tactili, cari formează adevărate reţele, în unele părţi mai dese, în altele mai rare. Aceste firişoare se sfârşesc cu nişte aparate, zise de terminare, cari sunt nişte sâmburi sau grăunţe de

substanţă nervoasă, numite *corpuscule tactile şi celule tactile.* Aceste corpuscule slujesc, pe cât se pare, să fortifice excitaţia tactilă, „ca un grăunte de nisip în încălţăminte, ori ca o fărămitură de pâine într'un deget de mănuşă" (James). Fără nervi şi aparate finale de recepţie a impresiilor, n'am simţi nimic prin pielea noastră.

Calităţile tactile ale lucrurilor. Asprimea şi netezimea. Aceste calităţi ale corpurilor le cunoaştem prin tact, cari ne dă sensaţii de asprime şi netezime. Sensaţii de netezime, când mâna alunecă foarte uşor peste un obiect oarecare, s. e. pe suprafaţa unei oglinzi, pe blana unei pisici dinspre cap spre coadă, pe o coală de hârtie velină, pe obrazul unui copilaş, pe o bucată de catifea, etc. Se crede, că în sentimentul de iubire a mamei către copilaş ia parte, pe lângă instinctul de mamă, şi plăcerea contactului moale, catifelat al pielei trupului său.

Contrare sensaţiilor de netezime sunt cele de asprime, pricinuite de acele corpuri cari pe întinderea lor prezintă găurele, porozităţi, grăuncioare ce ies în relief şi adâncituri. Un zid, o bucată de cretă, un obraz nebărbierit, o haină păroasă, o gresie, o scoarţă de copac mai bătrân, praful ce se depune pe mâini, etc., provoacă sensaţii de asprime

Gradele de sensibilitate ale regiunilor pielei Experienţele lui Weber. Pielea nu e deopotrivă de simţitoare pe tot întinsul ei. Un învăţat, *Weber*

a încercat să măsoare diferitele grade de sensibilitate ale regiunilor pielei, şi luând un compas, deschizându-l şi atingând pielea cu vârful lui în diferite regiuni, a constatat următoarele:

Vârful limbei simte *două înţepături* la	distanţa de	1,1 mm
Interiorul celei din urmă falange a deget.	„	2,2
Partea roşie a buzelor	„	4,4
Vârful nasului	„	6,6
Spatele celei a doua falange a degetului	„	11,0
Călcâiul	„	22,0
Dosul mânei	„	30,8
Antebraţul	„	39,7
Sternul	„	52,8
Mijlocul spinării	„	66,0

Evident că aceste diferenţe de sensibilitate tactilă depind de bogăţia reţelelor nervoase din piele, bogăţie inegal repartizată pe suprafaţa ei.

Pentru ca experienţele cu compasul, foarte uşoare de altmintrelea, să reuşească, presiunea vârfurilor compasului trebue să fie uşoară, căci dacă e mai puternică pricinuieşte o durere, care întunecă claritatea sensaţiei tactile.

Rolul mişcărilor în geneza sensaţiilor tactile. Mâna e cel mai important organ al tactului, graţie putinţei *de a se mişca repede şi viu în toate direcţiile.* Mai bine simt netezimea unei suprafeţe întinse, dacă mişc mâna pe ea, decât dacă o ţin numai într'un loc al acelei suprafeţe. In cazul întâi, sensaţia de netezime e mai prelungită, deci mai clară pentru conştiinţă.

Finețea tactului în diferitele puncte ale corpului are un raport determinat cu mobilitatea părților corespunzătoare; ea atinge maximul ei la limbă, buze și degete, minimul pe piept și spate.

Centrii tactului și mișcării sunt foarte apropiați unul de altul în scoarța cerebrală. Părților mobile ale corpului le datorește tactul folosul lui pentru ființă. *Ele fac cu putință o experimentare activă*". (Hoffding). Legătura cea strânsă între centrul nervos tactil și cel motor face ca mulți nervi motori să se risipească prin regiunile pielei degetelor. Și din marea bogăție de nervi motori în degete, se explică marea finețe ce capătă aceste organe ale tactului și care se vede așa de bine la pianist, violonist, operator chirurgical, la sculptori în lucrările de modelaj.

Simțul tactului e cel mai generalizat Prin întovărășirea cu mișcări ne dă cele mai sigure cunoștințe. Fiindcă pielea e organul senzorial cel mai întins, formând o haină pentru tot corpul, simțul tactului e *cel mai generalizat.* Se zice chiar, că el s'a născut întâi, și că din el s'au desvoltat și celelalte. Vederea ar fi un pipăit prin ochi, auzul prin urechi, gustul prin limbă, etc. De aceia se și zice de ochi și urechi că sunt un *tact prevestitor sau anticipator.* „Principala funcțiune a ochilor noștri și a urechilor noastre e, să ne pregătească pentru contactul cu corpurile ce se apro-

prie de noi, sau să ne facă a ne depărta de ele". (James).

Tactul asociat cu mişcările organelor lui mobile, în deosebi degetele, ne dă *cele mai sigure* cunoştinţe despre lucruri.

Ori când putem avea îndoiala asupra lucrurilor ce vedem. Poate să fie o amăgire anumită vedere, să ni se pară că un lucru e, şi să nu fie, şi, într'adevăr, de multe ori avem *vederi, iluzii, năluci*, care nu corespund realităţii lucrurilor. Tot aşa, ni se poate numai *păreà* că un lucru produce cutare sau cutare sunet, fără să-l producă pe acela, sau fără să producă deloc. Ceace atingem, însă, cu mâna, prezintă pentru noi cea mai mare siguranţă. Atunci ne încredinţăm pe deplin că lucrul acela există, când l-am avut în mâinile noastre. „*Ce e în mână, nu e minciună*" spune o zicătoare românească, ceace însemnează că alte simţuri ne mai pot înşela asupra adevărului, dar tactul nu. Aceiaş observaţie a făcut-o poporul nostru şi sub forma: „*Nu dau eu vrabia din mână pe cioara din gard*". Adâncă observaţie şi admirabilă exprimare a ei.

Simţul tactului dă cele mai sigure cunoştinţe întregind simţul vederii. O mulţime de cazuri confirmă această observaţie populară. Fiecare cercetător cu microscopul ştie, că atunci începe să vadă bine, când desenează ceeace vede. „Creionul conduce ochiul", spune un botanist celebru.

Intr'o şcoală s'a făcut odată următoarea experienţă: Şcolarii aveau să modeleze o cireşe din plastilină. Niciunul n'o făcuse bine. Li se ceru să compare îndată exact cireaşa naturală cu cea modelată. Niciunul nu descoperi greşala. Pe urmă li se spuse să închidă ochii şi să atingă cu degetul amândouă cireşele. Indată ei observară, aproape fără excepţie, că cireaşa lor nu era deopotrivă de rotundă, ci era mai turtită într'o parte. „Ochii, cari desigur în cursul vieţii noastre ne dau cea mai mare mulţime de impresii, trebuie întâi să fie educaţi printr'o bună vedere de către simţul tactului. Graiul nostru însuşi ne învaţă acelaş lucru: Dacă voim să exprimăm, că cineva a cunoscut ceva cu adevărat în întregul său consimţ, atunci nu zicem: a privit sau observat sau a avut o intuiţie despre aceasta, ci zicem a *prins* sau a *cuprins*. Amândouă expresiile sunt extraordinar de mult mai puternice, ca cele deduse din simţul vederii" [1]).

Extinderea denumirii de tact şi la cunoştinţe din alte domenii. Când în vorbirea noastră de toate zilele spunem unii de alţii, că avem tact în viaţă sau n'avem, nu e vorba, bine înţeles, de tactul adevărat, adică de cunoştinţele ce dobândim prin piele, dar e multă asemănare între tactul acela

---

1) W. Wetekamp. *Selbstbetätigung und Schaffinsfreude în Erxiehung und Unterricht* (Propria activitate şi plăcerea de a produce în educaţie şi instrucţie) vezi pag. 6—6.

şi organul simţului cu acelaş nume, şi de aceia a şi împrumutat numele acestuia din urmă. A avea tact sau tactică în viaţă îosemnează: a avea cunoştinţe sigure despre tot şi toate ce întâlnim în cale; a cunoaşte bine lucrurile şi mai ales oamenii, aşa încât să-i folosim cât mai bine spre binele nostru, să-i conducem, oarecum să i ducem de mână spre ceeace voim noi să facă. „*Tactica*“ e acum a tot făcătoare în toate: în politică, în diplomaţie, în răsboaie, în creşterea copiilor, în întreprinderi sau afaceri, peste tot se cere tactică, adică o *mânuire sigură* şi care să nu *dea greş*, care să ducă repede la scop, a tuturor împrejurărilor ce se ivesc în cursul acestor feluri de activităţi. Ce senz are, pe urmă, expresia foarte obişnuită: *a pipăi pulsul lucrărilor?* „*A pipăi*“ prin urmare, adică a le cunoaşte ca şi când te-ai putea materialmente apropia de ele cât se poate mai mult, ca şi când ai putea chiar pune mâna pe ele şi a le străbate cu ea în toată întinderea lor, a le cunoaşte prin urmare cu cea mai mare siguranţă. In toate aceste expresii întrebuinţăm vorba „tact“ nu pentrucă în toate acţiunile pe cari le exprimă ea ar intra simţul tactului, ci pentru a asemui siguranţa pe care trebuie s'o avem în acele acţiuni, cu siguranţa cunoştinţelor prin tact.

Sensaţii de temperatură. Prin piele mai simţim şi gradul de *căldură* sau *frig* al unui corp oarecare. Insă, pentrucă şi corpul nostru are anumită

temperatură, pielea nu poate simţi decât temperaturi mai ridicate sau mai coborâte decât ale corpului nostru, adică trebuie să existe o *diferenţă de temperatură* între corpul nostru şi obiectul exterior, spre a-i simţi temperatura. Şi cu cât e mai mare diferenţa, cu atât simţim mai bine temperatura. Stând într'o cameră caldă, îi simt întâi căldura. După ce trece oarecare vreme, încep să n'o mai simt. Dacă, însă, ies afară la frig, şi pe urmă mă înapoiez iar în cameră, voi simţi din nou căldura ei, şi o voi simţi cu atât mai mare, cu cât şi frigul a fost mai tare, chiar dacă ea n'a mai crescut şi termometrul arată tot atâtea grade. Aceasta e un efect zis de *contrast*. La noi în ţară, unde iarna e foarte geroasă şi vara foarte călduroasă, simţim grozav frigul iernii, după o vară foarte călduroasă,—cum e de obiceiu. Obicinuiţi în timpul verei cu căldurile prea mari, ni-e foarte frig într'o iarnă care vine prea de vreme, pe neaşteptate, când ne găsiam foarte puţin înainte în toiul unei călduri arzătoare. Şi invers, după un ger cumplit simţim şi mai puternic căldurile verii. O vară călduroasă ne face să ne gândim la o iarnă în aceleaşi grade de geroasă şi de aceea omul cel înţelept, zice Românul, *îşi face sanie vara şi car iarna*. Am spus, că după un timp oarecare începem să nu mai simţim o temperatură simţită la început. Intr'un bazin cu apă caldă simţim bine căldura la început; după un timp însă, n'o mai simţim; dar

dacă după aceasta *ne mişcăm* prin apă începem să-i simţim din nou căldura. Prin urmare, şi aici, *mişcarea contribue la întărirea sensaţiilor.*

Simţul tactului e un simţ dela apropiere. Sfârşim cercetarea sensaţiilor de tact cu următoarea observare: pentru a simţi calităţile tactile ale obiectelor prin *piele*, trebuie ca ele să se lipească pe piele strâns, *imediat.* Corpurile depărtate, cari nu ne ating pielea în niciun punct al ei, nu ne dau sensaţii tactile. I se mai zice simţului tactului, că e simţ de *contact imediat* sau *dela apropiere.*

Desvoltarea acestor simţuri la copiii mici. Simţul tactului şi temperaturii la copii. Simţul tactil e în general mai puţin sensibil la cei de curând născuţi decât la adulţi. La aţâţări puternice însă ei răspund cu trăsăturile *durerii.* Unele locuri ale pielei sunt tot aşa de sensibile ca şi la adulţi, ba chiar şi mai sensibile. Un învăţat, Preyer, a observat la copilul său în cele din urmă 24 de ceasuri, cum răspundea cu mişcări la cele mai uşoare atingeri ale pielei lui. Foarte sensibile la contact sunt buzele lor, cari la cele mai uşoare atingeri răspund cu mişcări de sugere; tot aşa şi pleoapele, cari se închid îndată la atingerea, fie şi măcar a unei gene. Şi simţul temperaturii se observă. Ei simt o mare plăcere în baie caldă, o neplăcere când se răcoreşte în odae. Se crede, că *ţipătul* copilului îndată după naştere e în parte pricinuit de neplăcerea trecerii dela temperatura

înaltă a corpului mamei în aceia mai răcoroasă a camerei.

III. Sensaţiile de mişcare sau kinestezice. Am văzut ce rol important joacă *mişcarea* în producerea şi întărirea senzaţiilor tactile şi de temperatură. Mişcarea e aşa de strâns legată de tact, încât se poate zice că împreună cu el formează un simţ compus: tactilo-motor, am putea să-i zicem, sau *tactul activ.* Ce cunoştinţe despre lucruri ne-ar da pielea, cât de primitive ar fi ele, dacă n'ar exista *mâna cu degetele ei, capabile să se mişte atât de viu şi variat!*

Când contactul pielei cu lucrurile exterioare provoacă în suflet sensaţii tactile şi, la aceste sensaţii tactile, sufletul răspunde cu mişcări, atunci, în momentul când se produc mişcările muşchilor, aceştia primesc o excitaţie; în ei au loc o modificare, care e culeasă de nişte firişoare de nervi încurcate prin ţesăturile lor şi adusă de ele la creier, unde excitaţia e primită şi transformată în *senzaţie de mişcare.* Orice mişcare sau contracţiune a muşchilor constitue pentru ei o excitaţie —ca lumina pentru ochi, sunetul pentru auz, etc.— şi această excitaţie ajunge la creer pe aceeaş cale ca toate impresiile senzoriale; *dela marginea corpului la centru.* Deci, sensaţiile tactile provoacă mişcări; mişcările muşchilor, la rândul lor, provoacă sensaţii. Între sensaţie şi mişcări e un raport de înfluenţare reciprocă.

Nu numai muşchii propriu zişi provoacă prin mişcările lor senzaţii; şi *tendoanele* şi *ligamentele* şi *membranele articulare* au sensibilitate fiindcă au, de sigur, nervi de simţire. Muşchii, tendoanele, ligamentele, etc., alcătuesc, graţie acestei sensibilităţi, un simţ de o importanţă foarte mare: *simţul muscular*. Sensibilitatea lui e de trei feluri: *musculară propriu zisă, articulară* şi *osoasă*.

I. *Sensibilitatea musculară*. Muşchii sunt foarte sensibili la excitaţiile obişnuite, precum presiune, electrizare, înţepare, etc. Se poate observa această sensibilitate mai ales la persoanele, cari au pierdut sensibilitatea pielei (anestezie), în regiunile unde aceasta acoperă muşchii. Prin pielea aşa nesensibilă, ei simt excitaţiile la care sunt supuşi. Cu atât mai mult simt persoanele aflate în cazul acesta de anestezie, cu toată insensibilitatea pielei mişcările *active* ale muşchilor, adică cele făcute cu voinţă de ele, precum şi mişcările *pasive*, adică pe cele cari le imprimă muşchilor cauze externe, independente de voinţa lor. Spre a înţelege mai bine deosebirea, care e foarte importantă, între aceste două feluri de mişcări: pasive şi active, şi sensaţiile lor, să luăm un exemplu: Să presupunem că braţul meu stă întins pe masă, fără să-l mişc. Eu îi simt această poziţie. Simţirea poziţiei provine dintr'o excitaţie anumită care se produce în muşchii braţului când el e aşezat în acea anumită

poziţie[1]) Excitaţia aceasta a unei anumite poziţii e transmisă pe căile obicinuite ale nervilor de simţire la creier, şi acolo se transformă în sensaţia poziţiei. Dacă masa pe care stă braţul meu întins se deplasează brusc sau dacă cineva vine şi-mi deplasează braţul brusc din poziţia în care se află, eu simt îndată că braţul s'a mişcat din poziţia lui şi că a luat altă poziţie. Dar simt că mişcarea şi schimbarea de poziţie consecutivă e datorită nu mie, ci unei cauze străine. Simţirea mişcării pasive şi a poziţiei noui in care ea a adus braţul se datoreşte unor noui excitaţii, pe cari le suferă muşchii din deplasarea bruscă şi schimbarea de poziţie.

Când, însă, eu însu-mi schimb poziţia braţului cu voia mea, atunci simt numai schimbarea treptată a poziţiei lui şi noua poziţie pe care i-o dau în cele din urmă, ci mai simt că această schimbare se datoreşte mie, unei *sforţări* a mea. Simţirea acestei sforţări, de a contracta muşchii, poartă numele de *sentiment al sforţării.* El dă mişcărilor active pecetea lor distinctivă de cele pasive.

Să mai luăm un exemplu, pentru a prinde şi mai bine deosebirea aceasta: Dacă ţinând mâna cu

---

1) Se crede că ideia poziţiei membrelor provine din excitaţiile culese fie din contactul pielei cu obiectele exterioare: pământul, hainele, rufăria patului), fie din contactul membrelor între ele, fie mai ales din contactul oaselor şi articulaţiilor.

faţa dorşală întinsă pe un plan rezistent, punem pe faţa palmară greutăţi din ce în ce mai mari, putem să apreciem până la un punct oarecare gradul de apăsare pe care o exercită ele pe palmă. Dacă, însă, cântărim cu mâna liberă greutăţile, le apreciem mult mai exact greutatea. In cazul întâiu rezistenţa noastră la apăsarea greutăţiţor e pur pasivă, şi excitaţia pe care ni-o provoacă e pur tactilă, localizată în piele; în cazul al doilea, unii din muşchii noştri se mişcă activ, cu voia noastră, pentru ca să resiste la presiunea greutăţilor şi să-i aprecieze gradul. Acum pe lângă excitaţiile tactile, se produc şi excitaţii ale *sensibilităţii musculare*, pe cari le simţim sub forma *sentimentului de sforţare*. Deosebirea aceasta între sensaţia muşculară pasivă si cea activă, cu simţirea sforţării, e foarte importantă în funcţiunea noastră de cunoaştere.

Sentimentul sforţării din mişcările active e *isvorul principal al cunoştinţei noastre despre lumea externă*. Sforţarea din partea noastră însemnează *rezistenţă* din partea unei cauze, care e în afară de noi. Ceeace ne atrage puternic luarea aminte, că nu suntem numai noi, ci şi o lume în afară de noi, e sforţarea ce facem de a învinge resistenţa unor lucruri din afară. Cu cât acestea ne resistă mai mult, adică cu cât ne impun nouă mai multă sforţare spre a le muta din loc, spre a le modifica ori distruge, cu atât ne atrag mai

mult luarea aminte asupra lumii exterioare şi asupra deosebirii dintre ea şi noi, adică, deci, atunci şi asupra noastră. Aşa încât, sentimentul sforţării are un rol îndoit: să ne lumineze şi asupra lumii externe, şi asupra persoanei noastre.

Cunoştinţa despre persoana noastră se compune din două elemente: cunoştinţa corpului şi a sufletului nostru. In cunoaşterea corpului nostru, mişcările active şi sensaţiile lor sunt hotărâtoare. „.....Când copilul începe să privească mâinile şi picioarele lui, întâiu sunt pentru el obiecte străine, ca orice obiecte văzute, şi numai foarte treptat se asociază aceste senzaţii de văz cu senzaţiile de mişcare (ale mişcărilor acestor membre) şi cu sentimentele localizate acolo (în muşchii membrelor), aşa încât aparţinea membrelor văzute persoanei proprii devine conştientă". (W Stern). Simpla vedere a membrelor corpului n'ajunge, deci, spre a le cunoaşte ca fiind *ale noastre*. Numai asociaţia vederei cu mişcările ce facem cu membrele (mişcări active) şi cu sensaţiile de mişcare consecutive lor şi sentimentul de sforţare ce le e tovarăş, face cu putinţă ideea, că ele sunt ale persoanei noastre. In ce priveşte cunoaşterea noastră ca suflet, deşi vom vorbi mai pe larg de această chestie cu alt prilej, e bine să amintim de pe acum, că ea îşi are origina tot în puterea noastră de a face mişcări dela noi, mişcări voite sau active.

In acţiune se cunoaşte omul pe sine. Un om

numai sensibil, dar cu desăvârşire incapabil de mişcări, n'ar ajunge la ideea luminoasă a personalităţii sale, tot aşa cum n'ar ajunge nici la cunoaşterea lumii externe. Căci aceste două cunoştinţe trăesc una prin alta, sunt, cum se zice, *corelative*, numai din *comparaţia* lor rezultă fiecare în chip deplin conştient. Cu cât prin numeroasele mişcări ce facem în lume luăm cunoştinţă mai vie despre ea, prin numeroasele *sensaţii de rezistenţă* ce încercăm cu ocazia executării lor, cu atât simţim mai bine şi existenţa noastră în faţa şi opusă lumii acestea resistente. Invers, cu cât, tot prin numeroasele mişcări, cari pornesc dela noi, ca centru, spre lumea externă, simţim puterea noastră în lume, cu atât simţim mai viu şi existenţa acestei lumi. La sentimentul sforţării, ca element ce ne atrage luarea aminte asupra noastră, se adaugă şi împrejurarea că la foarte multe din mişcările ce facem *chibzuim* întâi, *cugetăm* dacă trebuie să le facem sau nu. Sforţarea musculară e dublată de o *sforţare sufletească*, proprie să ne atragă şi mai mult luarea aminte asupra noastră. Dar despre persoana noastră ca suflet, cum am spus, vom mai vorbi pe larg. E destul aici, că i-am fixat elementele. Zorii acestei cunoştinţe, despre noi şi lume, îi formează tactul şi mişcarea. Când încep mai târziu să funcţioneze în mod intenz ochiul şi urechea, aceste simţuri întăresc

şi precizează noţiunile date de cele d'intâi, dar baza acestea au pus-o.

II. *Sensibilitatea osoasă.* Oasele, aceste pârghii de susţinere a muşchilor, sunt, ca şi aceştia, dotate cu puterea simţirii. Fiind aşezate mai în adânc decât pielea şi muşchii, cari sunt organe mai sensibile decât oasele, sensibilitatea lor nu se poate cerceta bine decât în cazurile de anestezie a pielei. Un învăţat, Max Egger, a făcut următoarea experienţă: a aplicat un diapazon în vibraţie de o regiune oarecare a corpului, şi a constatat atunci un fel de *sensibilitate osoasă* la vibraţiile diapozonului, nu tactilă, pielea fiind nesensibilă.

III. *Sensibilitatea articulară.* Si articulaţiile sunt sensibile, fiindcă au, de sigur, nervi de simţire, cari duc excitaţiile primete de ele la creer, unde iau naştere sensaţiile.

Aceste diferite sensibilităţi cari, la un loc, alcătuiesc simţul muscular, ne slujesc să ne dea cunoştinţe despre starea corpului nostru, dacă e în *mişcare* — poziţie *statică*, — ori dacă se mişcă — stare *dinamică*, precum şi poziţiile diverse ale membrelor, cum am văzut. Sunt cazuri când se pierde ideea poziţiei, anume când se pierde sensibilitatea pielei, şi cea mai adâncă: articulară, osoasă şi muşculară.

Explicaţia fiziologică a raporturilor dintre tact şi mişcare. Am văzut cât de strânsă e legătura între tact şi mişcare, din care cauză le-am socotit aproape ca pe un singur simţ compus,

simţul tactilo-motor. Această strânsă legătură se exglică fiziologiceşte prin marea apropiere dintre partea creerului — centrul nervos — ce funcţionează pentru tact, şi partea care funcţionează pentru mişcare. Aceşti doi centri sunt foarte aproape unii de alţii, cum am mai spus.

Desvoltarea simţului muscular la copii. Senzaţiile musculare ori *kinestezice*, cum se mai numesc, şi cari se produc prin contractarea muşchilor tendoanelor şi articulaţiilor, sunt de o însemnătate covârşitoare, atât în viaţa gospodărească, cât şi în educaţie. Cu cât acest simţ e mai mult exercitat, cu atât se naşte la copii o fineţe si o îndemânare mai mare în mânuirea uneltelor şi instrumentelor de uz zilnic. Această îndemânare se extinde apoi şi asupra altor lucrări, făcându-le mai lesnicioase: asupra lucrărilor cu creionul, condeiul, pensula, la scris, desenat şi zugrăvit, asupra lucrărilor de modelaj, asupra siguranţei mişcărilor la gimnastică şi jocuri sportive, la aprecierea greutăţilor, etc.

Indată ce fineţa simţului muscular dispare sau se slăbeşte, din cauza unei nesensibilităţi patologice a muşchilor, tendoanelor şi articulaţiilor, mişcările omului devin nesigure în organele îmbolnăvite.

S'a cercetat în deosebi ,*simţul distingerii greutăţilor* după următoarea metodă: S'a întrebuinţat un număr de cutiuţe, în aparenţă perfect egale, prevăzute cu toarte şi pline cu plăci de plumb. Ele cântăreau 250, 500, 1000, şi 1500 gr., şi

adaosul de greutate, cu care se umplea cutiuţa mai grea, avea 20 g. 12 copii între 8 şi 14 ani, din cari 4 normali, 4 surdo-muţi şi 4 orbi, fură puşi să le ridice. S'a constatat că surdo-muţii întrec cu mult în puterea de apreciere a greutăţei pe cei 4 orbi, iar aceştia pe cei normali. Faptul se explică prin aceea, că atât surdo-muţii cât şi orbii trebue să dea mai multă atenţie sensaţiilor de mişcare decât cei cu vedere, şi anume, surdo-muţii mai mult ca toţi, fiindcă ei au să îndeplinească lucrarea nespus de mare, de a învăţa limbajul pe baza sensaţiilor de mişcare ale mişcărilor vorbirii.

Sensaţiile de mişcare ale copiilor par a atinge foarte de vreme aceeaş fineţe ca la adulţi. Aceasta rezultă din cercetările lui E. Meumann[1]), care a găsit la copiii de 13—14 ani, în medie, tot atâtea greşeli în distingerea mişcărilor ca şi la el însuşi.

In general, copiii au *un impuls de neînvins către mişcare:* când nu le e satisfăcut, încearcă dureri foarte mari. Ei sunt numai mobilitate, activitate, cum vom vedea mai târziu cu deamănuntul. Deci, şi sensaţiile de mişcare, pe cari le simt în urma atâtor mişcări, sunt foarte numeroase la copii, şi sunt şi foarte plăcute. De aceea le place aşa de mult copiilor, după ce întâmplător, în mod spontan, au făcut o mişcare, s'o repete mereu, cum se întâmplă cu mişcările buzelor ce

---

1) E. Meumann, *Abriss der experimentellen Pädagogik.*

gânguresc, pe cari le repetă mereu, mişcări pe care se bazează învăţarea graiului.

Aplicări pedagogice. Fiindcă tactul împreună cu simţul muscular — tactul *activ* — e simţul prin care căpătăm cele mai sigure cunoştinţe despre lucrurile din afară şi calităţile lor fundamentale, cum am văzut, în predarea cunoştinţelor despre lucruri tactul activ trebue să joace un rol de frunte. Lucrurile trebue şi atinse de copii cu mâinile, pentru ca să dobândească despre ele cunoştinţe mai sigure şi mai temeinice. Atunci şi exteriorizarea sau localizarea excitaţiilor pe cari ele le provoacă e mai sigură, şi forma lor şi mărimea: suprafaţa, volumul corpurilor sunt mai bine apreciate. Şi mai sigure devin aceste cunoştinţe şi tot odată şi mult mai interesante, dacă copiii sunt puşi săşi *lucreze* obiecte: să *modeleze* lucruri din humă, să facă împletituri din hârtie, paie, papură, răchită, lucrări în lemn şi fier, etc. *Lucrul manual,* care acum e foarte neglijat în şcoală, e un obiect de studiu de o valoare educativă nepreţuită.

Pe temeiul acestor învăţăminte ale psichologiei asupra însemnătăţii simţului muscular şi tactil, o armată întreagă de pedagogi, profesori şi învăţători, condamnă şcoala de azi ca fiind o şcoală prea teoretică, apelând mai mult la simţul auzului, ceva mai puţin la al văzului, şi puţin de tot la al tactului şi al mişcării, întemeindu-se mai mult pe putinţa de memorizare, şi prea puţin pe propria

activitate a gândirii copiilor, şcoală pe care ei o numesc *şcoală de carte* sau *învăţătură*, şi cer în locul ei organizarea unei şcoli, care să se întemeeze pe *marea înclinare a copilului către mişcare*, şi pe însemnătatea ce au simţul tactil şi muscular în dobândirea cunoştinţelor, şcoală care să apeleze mai puţin la memoria copilului — şi când o face s'o facă în chip plăcut, fără încordare şi tocire — şi mult mai mult la *propria judecată şi activitate a lui*, la *munca* lui. Principiul cardinal al acestei *şcoli de muncă* sau *activă*, cum i se zice, e propria activitate a copilului, atât fizică cât şi, mai ales, sufletească. Nimic să nu se comunice copilului cu intenţia de a i se turna în memorie numai ca să ştie, totul să poată fi *folosit* de copil în viaţă. Nu ceea ce ştie cineva e de preţ, ci ceea ce *poate* lucra el însuşi. Adevărata ştiinţă e cea *câştigată* de copil însuşi prin munca lui, nu ştiinţa îngrămădită în *cărţi* de munca altora. «*O ştinţă bogată nu garantează şi o mare putere; cine, însă, poate mult, acela şi ştie mult*». (F. Gansberg).

Insemnătatea covârşitoare a tactului activ pe care se întemeiază această şcoală de muncă sau activă, rezultă în mod strălucit dintr'un fapt uimitor de interesant petrecut în domeniul activităţii educative: O Americană, Helen Keller, îmbolnăvindu-se la 19 luni de scarlatină, pierdu, de pe urma acestei boli, vederea, auzul şi graiul. Se

înţelege lesne starea de plâns, din punct de vedere sufletesc, în care s'a găsit această biată creatură, lipsită deodată de 3 unelte aşa de însemnate pentru cunoştinţă şi viaţă. Trebuia totuşi să i se dea nefericitei copile infirme o educaţie. Şi atunci educatoarei ei îi veni în minte o idee genială: să caute un drum spre creierul fetei prin *vârful degetelor*. Vârful degetelor deveni atunci un isvor bogat de tot felul de cunoştinţe pentru biata fetiţă. Educatoarea noscoci un *alfabet tactil*, aşa încât Helen Keller învaţă silabisirea prin degete. Mai târziu ea întindea mâinile spre figură, pentruca să prindă jocul de mişcări al gurii celui cu care vorbea. Tot cu degetele învaţa să cunoască forma plantelor, să guste simetria liniilor unei statui, etc.. Astfel, datorită simţului tactil activ, ea ajunse la o mare desvoltare intelectuală Un compatriot al ei, scriitorul Mark Twain, chiar spune, poate exagerat, despre ea, că alături de Napoleon, e personalitatea cea mai interesantă a secolului al 19-lea.

Nu intrăm nici în amănuntele organizărei şcoalei active; aceasta o vom face în *Didactică*.

II *Senzaţiile de gust sau gustative.*

Pe lângă tact, un alt simţ de contact imediat sau dela apropriere e şi simţul gustului. Ştie oricine că nu poate gusta un corp oarecare, decât punându-l pe limbă, adică atingând imediat limba pe suprafaţa ei. Pe limbă părticelele lui se desfac,

se amestecă cu saliva din gură, şi numai aşa pot ele impresiona limba. Pentrucă excitatia se produce în urma unei *disolvări*, simţul gustului se cheamă *chimic*. Sensaţiile de gust, propriu zise, sunt în număr de patru: *dulce, acru, sărat, amar*. Intre acestea pot să aibă loc o mulţime de combinări, din cari reies o mulţime de aşa zise nuanţe de gust: zicem despre un lucru că e dulceag, sălciu, amăriu şi aşa mai departe.

Sensaţii gustative amestecate cu tactile. Sunt unele substanţe pe cari le numim *ardeiate, astringente* sau *aspre* la gust. cari *încreţesc* limba, o fac »*pungă*»; altele *pipărate,* şi altele înrudite cu acestea. Acestea nu se datoresc numai gustului. Ştiu toţi că un lucru ardeiat, pipărat ne aţâţă limba mai puternic, străbat pielea limbii, o răscolesc până mai în adânc şi-şi păstrează efectul acesta vreme mai îndelungată. Multă vreme ne ustură limba când a venit în atingere cu un ardeiu tare iute. In aceste sensaţii intră şi simţul tactului în mare parte, nu singur al gustului.

Stractura limbii. Si sensaţiile de gust se datoresc tot unor firişoare de nervi, cari pleacă din limbă, şi se îndreaptă în sus spre creer. In limbă nervii gustului se sfârşesc şi ei cu nişte aparate zise de terminare, aşa numitele *papile gustative*, cari conţin şi ele mai în adâncul lor nişte corpuşoare mititele de tot, numite *corpuscule gustative*. Se crede, că aceste corpuscule au rolul să primească gusturile,

şi să le ducă pe urmă firelor nervoase cari merg spre creier, pentru a lua şi conştiinţa noastră cunoştinţă de ele. Felurimea gusturilor s'ar explică prin felurimea acestor corpuşoare ascunse în adâncul papilelor. Ca şi sensaţiile de tact, şi cele de gust sunt şi ele întărite prin mişcare. Mai bine simţim gustul corpurilor, când le plimbăm pe organul gustului. Sensaţia se prelungeşte şi se intensifică prin mişcare.

Simţul gustului e în legătură cu nutriţia. Simţul gustului se mai poate numi unul din simţurile *animale* ale noastre: el ne slujeşte foarte mult la conservarea fiinţei noastre animalice fiindcă, se ştie, el e unul din ajutoarele de căpetenie ale nutriţiei. De regulă, ce are gust bun e şi nutritiv. De aceea, se zice, despre gust că e *gardianul stomacului.* El e un simţ *egoist* mai mult, căci plăcerile datorite lui nu prea se împart între mai mulţi în acelaş timp. Totuşi, omul şi-a făcut o educaţie frumoasă în privinţa aceasta, şi a ajuns să împărtăşească cu mai mulţi şi plăcerile gustului, până într'atât. încât nu nu mănâncă cu poftă *singur* la masă, pe când cu mulţi se *îndeamnă* la mâncare. Mesele pline de comeseni, adunaţi la o sărbătoare, la un banchet etc., sunt foarte însufleţite, o veselie nemărginită domneşte acolo, comesenii vorbesc mult, râd, îşi spun tot felul de impresii şi se ospătează cu mare poftă.

Extinderea graiului derivat din gust la alte domenii psichice. Plăcerile gustului sunt aşa de

mari, încât ele au ajuns să se asemuiască, ca şi cele ale tactului, cu sensaţii de alt gen. Aşa, se spune că o melodie e dulce, clima unui ţinut e dulce; nişte culori se pot numi dulci, când impresionează plăcut ochii noştri, fără să ţipe prea mult. — căci atunci ne supără ochii; parfumul unei flori e dulce; poeţii vorbesc de «dulci amintiri» sau de «dulci iluzii» şi aşa mai departe. Amarul denumeşte şi stări sufleteşti dureroase: *amărăciune, amarnic, amărât,* etc, sunt impresii pe cari stările acestea sufleteşti le-au împrumutat dela simţul gustului.

Varietatea gustului după persoane. Pe urmă, expresiile foarte întrebuinţate de: «*om de gust*», care simte, gustă frumosul; sau expresia «*n'ai gust*» arată cât de preocupat e omul de simţul gustului, dacă reduce atâtea acte la a fi manifestări de gust. Bine înţeles, însă, că e foarte greu să găseşti o măsură a gustului cu care să-l măsoare toţi oamenii la fel. In privinţa aceasta oamenii diferă foarte mult, ceea ce a făcut pe vechii Romani să spună că: *despre gusturi nu se discută* (celebra zicătoare: *de gustibus non est disputandum).*

III Simţul mirosului e oarecum de la depărtare. Sensaţiile de miros. Şi simţul mirosului e oarecum un simţ de la apropriere. E adevărat că mirosul de la o floare, spre exemplu, ne vine chiar şi dela oare care distanţă, căci poate mirosi şi fără a o apropria de nas; distanţa aceasta însă nu

poate fi prea mare, căci atunci nu mai simţim mirosul. Cu toate că e şi el dela apropiere, acest simţ *contribue a pune oare-care* **distanţă** *sau* **depărtare** între corpurile exterioare şi ţimţul gustului sau pipăitului. Şi el e un simţ *chimic*, căci excitaţia se produce în urma *disolvării* părticelelor mirositoare în contact cu membrana interioară umedă a nasului. Animalele simt după miros cari corpuri sunt nutritive pentru ele, şi numai pe acelea le aproprie de gust, pe care le ştiu ele că-s folositoare, pe când pe cele al căror miros anunţă substanţe vătămătoare *le ţin la distanţă*, nu le aproprie de gust. E foarte folositor, prin urmare, simţul mirosului, căci punând distanţa aceasta între corpuri şi gust, îl scuteşte pe acesta de a tot face experienţe cu diferitele corpuri externe, de a le tot încerca dacă-s bune sau rele din punct de vedere al hrănirii, încercări cari de multe ori sunt primejdioase. Deci, şi nasul e gardianul stomacului, şi e şi *al plămânilor*, căci aerul rău îl cunoaştem după miros. Tot aşa, multe substanţe neplăcute la pipăit, cum sunt diferitele cleiuri, dau un miros foarte urât, care ne înştiinţează şi de sensaţia ce ar da-o tactului, şi ne ferim să punem mâna pe ele, punem adică o *distanţă* între ele şi pipăit. Mirosurile devin şi ele mai pronunţate prin mişcare. O floare e mai bine mirosită printr'o răsuflare mai adâncă.

Ca şi gusturile, şi mirosurile pot fi o cauză de

plăcere pentru mai multă lume. In grădinele publice, împodobite cu ronduri de flori mirositoare, toţi trecătorii se pot bucura de parfumurile lor plăcute, fără să intre în vre-o vrajbă oare-care.

Simţul gustului la copii. E foarte desvoltat, poate cel mai desvoltat din toate, chiar la noii născuţi. S'a cercetat aceştia (Preyer Küssmaul) şi s'a constatat că răspund la substanţe dulci, sărate, acre şi amare, prin trăsături ale chipului la fel cu al adulţilor, şi anume, la substanţe dulci cu mişcări de sugere, expresia plăcerii, la substanţe sărate, acre şi amare cu strâmbături, expresia neplăcerii.

Gustul pare a fi cel d'intâiu dintre toate simţurile, care dă percepţii clare şi lasă amintiri în conştiinţă. Copilul, care suge şi până la o vârstă mai înaintată, manifestă o înclinare sau o repulziune faţă de anumite substanţe nutritive şi gustative, dispoziţii cari se numesc *idiosincrasii*.. Cine nu ştie repulsiunea lui pentru doctorii, precum de asemeni marea lui înclinare pentru dulce, care, în oarecare margini, e folositoare organismului, zahărul constituind o substanţă foarte nutritivă şi prielnică creşterii. Dincolo de anumite limite această plăcere se transformă în lăcomie, e poftire, şi atunci e anormală şi constitue un cusur de caracter.

Simţul mirosului la copii. E mult mai slab, dar nu apare aşa târziu, cum cred unii, după 4 săptămâni sau din luna a doua, ci chiar din primile zile se produc sensaţii de miros. O fetiţă de

18 ceasuri refuzà cu încăpăţânare sânul uns cu puţin gaz, dar lua cu plăcere în gură pe cellalt.

Mirosul pare că se desvoltă încet, primind destul de târziu percepţii clare, conştiente.

IV. *Sensaţiile de auz.* In deosebire de simţurile cercetate până acum, simţul auzului e un simţ *dela distanţă* sau *depărtare.* Simţul tactului şi gustului sunt, cum am văzut, de contact imediat sau dela apropiere; al mirosului, dacă nu e de contact imediat, e în orice caz mijlociu: o floare miroase şi dela o distanţă oarecare, dar nu prea mare, şi ca să ne dea o sensaţie puternică trebue s'o apropiem de nas.

Simţul auzului începe a fi cu adevărat dela distanţă, pentrucă sunt sunete cari se pot auzi dela mulţi kilometri, — bubuiturile de tun — pe când o floare, oricât de puternic miros ar avea, niciodată nu poate mirosi dela aşa distanţă.

Sensaţiile de auz se'mpart în două grupe: a) *sensaţii de sunet* şi b) *de sgomot.* Niciodată, sau foarte rar, se produc ele *singure,* adică fiecare fel în parte. Ce poate fi mai sgomotos ca urletul vântului? şi totuşi, de multe ori, când urlă vântul auzim câte un sunet prelungit mai mult sau mai puţin ascuţit. Ce sunete dulci scoate vioara! şi totuşi ele sunt însoţite de sgomotele de frecare ale arcuşului.

Calităţile sunetelor în general (şi ale sgomotelor). Toată lumea ştie că unele sgomote sunt

groase, profunde, joase,. Astfel sunt sunetele pe care le scoate la operă un bas. Altele sunt *ascuţite:* trebue să ridici *sus* de tot vocea spre a le scoate, ele se mai numesc şi *înalte*. Calitatea sunetelor de a fi joase sau înalte se numeşte *înălţime*. Această înălţime atârnă de *iuţeala* mişcărilor pe care le face pe secundă partea aceia a energiei, care aţâţă urechile noastre. Cu cât mişcările sau vibraţiunile acestea sunt mai iuţi, adică se produc *în număr mai mare pe secundă*, cu atât sunetele sunt mai înalte sau mai subţiri, şi cu cât sunt mai încete, adică mai puţine pe secundă, cu atât sunetele ies mai joase sau mai groase. Un învăţat german, Helmholtz, a numărat vibraţiile acestea, şi a aflat că sunetul cel mai gros provine din 16 vibraţiuni pe secundă, pe când ceţ mai subţire din *38 000* de vibraţiuni.

Afară de calitatea aceasta a sunetelor, de a fi înalte sau joase, noi ştim că sunetele pot fi unele mai *puternice*, altele mai *slabe*. Această însuşire de a avea o tărie oarecare se numeşte *intenzitatea* sau tăria sunetelor.

Sunt sunete casi au şi aceeaş înălţime şi aceeaş intenzitate, şi cu toate acestea nu sunt absolut la fel, ci mai au o deosebire destul de importantă. Aceeaş notă, *do* spre exemplu, sună într'un fel când e scoasă de vocea omului, altfel când e scoasă de o vioară, sau de un flaut, ori de un piano, ori, însfârşit, de orice alt instrument. Nota

e aceeaş, nota *do*, şi urechea o cunoaşte că e aceeaş, ori de ce instrument a fost scoasă. Fie care instrument dă însă o nuanţă deosebită sunetelor. Insuşirea pe care o dobândesc sunetele dela fiecare instrument în parte, aşa încât să recunoaştem îndată dece instrument sunt scoase, se cheamă *timbrul* sunetelor. Cum se explică timbrul sunetelor? Se crede, că materia din care e făcut fiecare instrument, precum şi a gâtlejului omului, vibrează într'un chip particular, special ei. Când scot pe vioară nota *do*, lemnul cutiei vioarei tremură vibrează într'un anumit fel şi din aceste vibraţii ies nişte sunete secundare, ale lemnului, sunete numite *armonice*, cari se contopesc perfect cu sunetul principal pe care îl scot, Pentru că se contopesc perfect, noi nu le mai auzim ca sunete aparte, dar sunetul principal îl auzim puţin diferit decât când e scos de un flaut bunăoară; acesta are altă materie care vibrează altfel, care scoate, deci, alte armonice, şi acestea, contopindu-se cu aceeaş notă principală, îi dau totuşi o altă nuanţă decât aceia, pe care i-o dădeau armonicele vioarei.

Simţul auzului, un simţ dela distanţă, cum am spus, contribue cu o bună parte să formeze în noi ideia, *cunoştinţa noastră despre distanţa* sau *depărtarea* corpurilor de noi. Un sunet mai slab ne face impresia că vine de departe, pe când unul mai tare de aproape. Şi se pare că am cunoaşte şi *direcţia* de unde vine. Această apreciere a dis-

tanţei şi direcţiei sunetelor nu se datoreşte, însă, sensaţiilor de auz pure, ci şi *sensaţiilor de mişcare* ale capului, prin care adaptăm organul auditiv la excitaţia sonoră. Fără aceste mişcări de adaptare, e clar că n'am putea să ne *orientăm* asupra direcţiei de unde vin sunetele şi asupra depărtării cauzelor lor.

Simţul auzului se poate numi un simţ cu deosebire *estetic*: de el atârnă *arta muzicei*, cu toate plăcerile ei nespus de mari, pe cari ni le oferă. Şi, mai mult ca simţurile studiate până acum, el poate uni şi mai mult, pe şi mai mulţi oameni, fără să se işte între ei vreun fel de neînţelegere. Intr'o sală de concert pot încăpea mii de auditori, toţi pot gusta deliciile ariilor ce se cântă, şi e aproape sigur, că plăcerea de a le asculta e cu atât mai mare, cu cât se pot bucura mai mulţi de ea.

Desvoltarea simţului auzului la copii. Imediat după naştere, copilul e încă surd. Organul auzului nu e încă apt să funcţioneze. Foarte curând se observă însă, că pruncul face anumite mişcări particulare la sgomote şi sunete: el tresare din tot trupul, dacă excitaţia sonoră e prea tare, la excitaţiile mai slabe răspunde cu clipiri ale pleoapelor, uneori cu o mişcare a capului. Cu cât excitaţia sonoră vine mai repede şi mai surprinzătoare, cu atât mai pronunţată e *mişcarea de spaimă* care urmează. Aceasta însă descreşte chiar din a doua săptămână. S'au făcut multe cercetări, în deosebi

de către psichologii americani, asupra *fineţii deosebirii sunetelor* la copii. Metoda de cercetare e următoarea: Copiii de curând veniţi la Şcoală sunt puşi să cânte un cântec pe dinafară sau să cânte un cântec cântat întâiu înaintea lor. Unele statistici dau un procent de numai 20% cari ştiu să cânte un cântec pe dinafară, şi numai de 36% cari au putut să cânte pe urmă un cântec sau numai o strofă dintr'un cântec cântat de învăţător înainte. Nu trebuie deci să atribuim prea mult, în ce priveşte arta muzicei, copilului ce a înplinit vârsta de şcoală.

In general, aceste cercetări ne dau tabloul surpinzător, că deosebirea sunetelor îşi încheie desvoltarea ei foarte repede, în orice caz în timpul şcoalei primare, la persoane cu auzul fin însă mult mai de vreme, la opt ani e încheiată.

V. *Sensaţiile atitudinii capului, sensaţiile de echilibru.* Nu de mult s'a descoperit în legătură cu organul auzului, cu urechea, un simţ nou, de a cărui existenţă nu s'a ştiut multă vreme.

Partea dinăuntru a urechei noastre, aşa zisa *urechea internă*, e foarte complicată, adică are o mulţime de părţi şi părticele. Părţile ei principale sunt: 1) o parte răsucită în formă de melc, numită chiar *melcul*, 2) trei tuburi în formă de jumătăţi de cerc, zise tuburi sau *canale semi-circulare*, formând toate aşa numitul *labirint* şi 3) între amândouă aceste părţi, două *mici umflături*, având

fiecare înăuntru câte un corp, numit *otolit.* compus din cristale fine, microscopice de calcar. La început se credea că toate aceste trei părţi slujesc oarecum pentru auz. Foarte mare fu mirarea când, aţâţându-se sau lovndu-se aceste canale şi umflături cu otolite, la animale, se văzu că auzul lor nu se turbură cu nimic, ci rămânea sănătos. Noi ştim toţi, chiar din observaţia noastră că dacă unul din

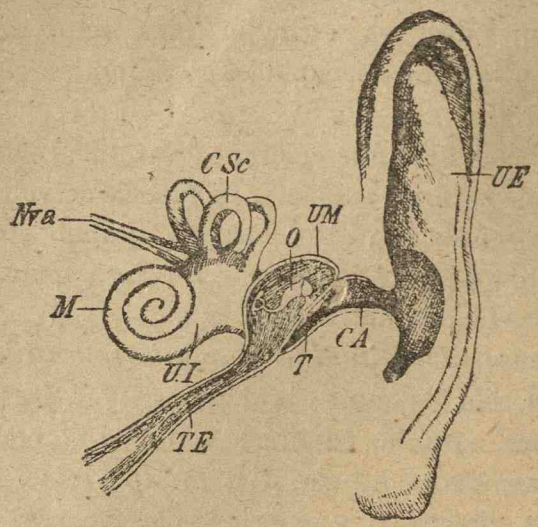

Fig. 6 *U. E.* Urechea externă. *C. A.* Conductul auditiv. *U. M.* Urchea medie. *T.* Timpanul. *T. E.* Tubul lui Eustache. *C. Sc.* Canalele semicirculare. *U. I.* Urechea internă. *M.* Melcul *Nv. a.* Nervul auditiv.

organele simţului se îmbolnăveşte nu mai simţim bine cu el. Dacă părţile urechei, descrise mai sus, ar sluji într'adevăr la auz, atunci o turburare a

lor, o leziune, ar aduce turburări în auz. S'a constatat, însă, că leziunea lor lasă auzul sănătos, dar îmbolnăveşte, face turburări în mişcările şi atitudinele corpului; puterea mişcărilor scade, ele devin stângace, simţi ameţeli, ţi se pare că ai cădea înainte şi înapoi, şi alte sensaţii de felul acesta. *Pierzi deci echilibrul,* nu te mai ţii bine pe picioare Prin urmare, umflăturile cu otolite şi canalele semi-circulare constituesc un organ special, slujit de un nerv special, şi cari ne dă sensaţii cari n'au deaface cu auzul: sensaţii de echilibru, de atitudine a capului şi chiar a corpului întreg.

Oricine s'a urcat repede cu un ascensor a putut observa, că la oprirea lui bruscă are sensaţia, un moment, că s'ar coborâ în jos. Ce se întâmplă? Otolitele din ureche se mişcă şi ele în timpul mişcării repezi a ascensorului, însă mişcarea lor întârzie puţin în direcţia mişcării generale, când apoi se opreşte brusc ascensorul, ele deodată cad repede în jos pe pereţii umflăturilor în cari se scaldă într'un lichid, şi căderea aceasta în jos ne dă sensaţia că ne-am coborâ, deşi ascensorul s'a urcat şi s'a oprit; invers, când se coboară iute în jos, otolitele merg şi ele de sus în jos, în direcţia contrară, dar şi în direcţia asta ele întârzie, n'ating pereţii de jos ai umflăturii în care sunt aşezate, în momentul când ascensorul se opreşte brusc, şi la oprirea bruscă deodată sunt svârlite în sus.

Aceasta svârlire în sus ne dă un moment sensaţia că ne-am urca, deşi ascensorul acum s'a coborât şi apoi s'a oprit brusc.

Multe din sensaţiile noastre aşa zise de *ameţeală*, datoresc tot organelor acestora din adâncul urechii.

IV. *Sensaţiile de văz.* Văzul, ca şi auzul, e un simţ de la distanţă sau de la depărtare. Corpurile pe care le vedem nu trebuesc aduse aproape de tot de ochii noştri, spre a le vedea, căci, oricine ştie, atunci le vedem din ce în ce mai rău, şi chiar nu le mai vedem de loc. Ele trebue să fie la o distanţă potrivită; nici prea mare, deci, să nu fie, căci atunci iar se întunecă vederea lor. Bine înţeles, însă, că în privinţa depărtării de la care putem vedea obiectele cu ochii liberi sunt multe deosebiri între oameni. Şi sensaţiile de văz sunt întărite prin mişcare, fie că lucrurile se mişcă în faţa ochilor, fie că ochii se mişcă pe întinderea lucrurilor. Exemple din cazul I: «O muscă nemişcată rămâne nezărită, dar o zărim cum se mişcă. Sunt umbre aşa de slabe că nu le vedem, dar îndată ce se mişcă le zărim; tot astfel, puneţi înaintea ochilor închişi, un deget în plină lumină a soarelui, şi nu-l veţi vedea; mişcaţi-l şi-l veţi vedea». (James). Exemple din cazul II: Fixarea îndelungată a unui obiect cu privirea imobilă, întunecă încetul cu încetul sensaţiile de vedere ce el ne dă.

Cu ochii vedem *lumina* obiectelor: dacă sunt întunecoase sau mai luminoase, ori într'o stare

mijlocie, între lumină şi întuneric. Lumină *albă* a zilei, care ne vine dela soare, dacă trece printr'o *prismă*, bună oară prin acele sticle de candelabre, care atârnă ca nişte ciucuri, se desface în mai multe feluri de lumini, foarte plăcute la vedere. Să ne aducem cu toţii aminte ce plăcere simţiam, când eram copii, să privim într'una prin acele sticluţe; toată lumea din jurul nostru se vedea prin ele foarte frumos *colorată*. Culorile principale în care se desface lumina albă a zilei, când trece printr'o prismă sunt în număr de şeapte şi se arată în ordinea următoare: *roşu*, *portocaliu*, *galben*, *verde*, *albastru*, *indigo şi violet*. Aceste sunt *culorile principale* în care se desface lumina albă a zilei, dar oricine ştie că nu sunt acestea şingurele culori existente. Fiecare în parte mai are o mulţime de subculori sau nuanţe, şi fiecare, combinându-se cu altele, dă naştere iar la o mulţime de alte nuanţe; nuanţele acestea combinându-se şi ele între ele, nasc alte nuanţe, aşa încât felurimea culorilor ajunge enorm de mare. Unii socotesc cam la *un milion* numărul nuanţelor culorilor.

Mişcarea ochilor le înviorează.

Amestecul culorilor. Culori complimentare. Unele culori, impresionând deodată vederea noastră, se combină şi ne dau sensaţia de *alb*. Aceste culori se numesc *culori complimentare*. Acestea mai au însuşirea, că fiind puse unele lângă ultele, par,

fiecare în parte. *mai vii.* Iată care cunt culorile complimentare:

roşu cu albastru-verzui galbenul cu indigo verdele cu purpuriu portocaliu cu albastrul în chis galben-verde cu violet	dau toate prin combinare, *albul*

Dacă ne uităm mult la un obiect colorat în verde şi pe urmă întoarcem ochii de la el, fixându-i pe o foaie de hârtie albă, vom vedea hârtia albă bătând în roşiatic; iar dacă, după ce am privit obiectul cel verde, ne uităm la unul purpuriu-roşiatic, acesta ne va părea mai purpuriu, ca atunci când îl privim fără să fi fixat mai întâi verdele.

Dacă fixăm timp de 20—30 de secunde o pată rosie pe o hârtie albă, şi pe urmă întoarcem ochii spre un zid alb sau privim o foaie de hârtie albă, vom vedea pe aceasta din urmă o pată verzue deschisă, cu toate că hârtia n'are nici o pată.

Deci, prelungirea sensaţiei unei culori aduce după sine producerea sensaţiei culoarei complimentare, fără că această din urmă sensaţie să mai vină dela un obiect aşezat în afară. Ea se naşte chiar în ochi. Pentrucă, după cum vom explica mai jos pe larg, vederea unui lucru *când nu e prezent*— o vedere mai slabă, mai palidă—poartă numele de *imagine,* vom zice şi noi aici, la cazurile de mai sus, că prelungirea sensaţiei unei culori aduce după sine crearea, în ochi, a unei imagini a culoarei ei complimentare. Această imagine se *produce imediat*

ce a încetat sensaţia primei culori şi noi ne-am întors echii spre hârtia cea albă; din această cauză se mai cheamă şi *imagine consecutivă* sau următoare. Pe urmă, pentrucă nu se produce o imagine de acelaş fel cu culoare fixată întâi, ci imaginea culoarei complimentare, ea se mai numeşte şi *imagine consecutivă negativă*, adică nu la fel cu sensaţia.

Dacă fixăm 20—30 de secunde o pată neagră pe o foaie albă, şi dacă îndată după aceasta, ne uităm pe un zid alb, aceasta se va vedea cenuşiu închis cu o pată albă pe el. Iar dacă fixăm tot atâta timp o pată albă pe o foaie neagră, şi pe urmă un zid alb, vom vedea pe aceasta o pată neagră. Şi într'un caz şi într'altul, sensaţiile prelungite de *negru* şi *alb* aduc după ele imaginele consecutive de *alb* şi *negru*.

Cum s'au explicat aceste curioase fenomene? Spre a le înţelege, trebuie acum să ne ocupăm puţin cu organele noastre de vedere, cu ochii.

Ochii au forma unor sfere turtite formate din câte o membrană (pieliţă) albă rezistentă numită *sclerotica*, în spatele căreia urmează aşa numitele *mediuri* (locuri) *refringente* sau resfângătoare ale luminei; aşa zisele: *umoarea apoasă*, *cristalinul* şi *corpul sticlos*, mediuri cari aruncă pe o suprafaţă de materie nervoasă, numită *retină*, o imagine, un chip al unui obiect din afară. «In fapt e o mică cameră neagră, a cărei parte esenţială e placa sensibilă» (James).

Această placă în ochi e *retina*. Cum e alcătuită

retina? Retina e o prelungire şi o desfacere a aşa numitului *nerv optic* (graţie căruia putem vedea). Acest nerv găureşte suprafaţa bombată a scle-

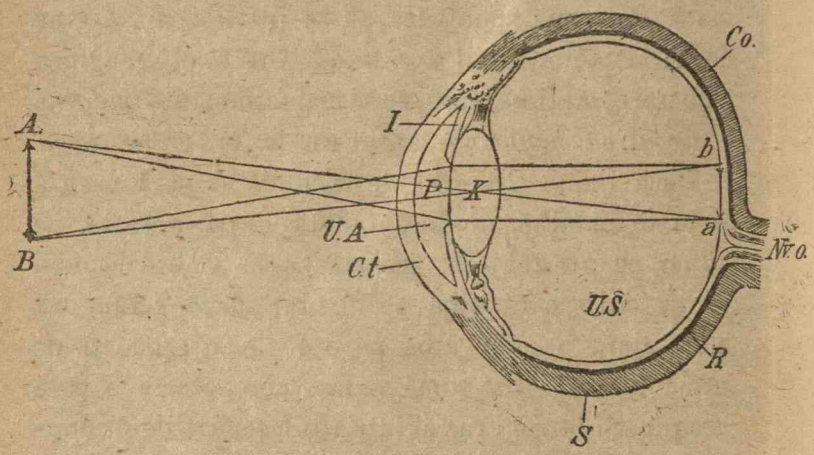

Fig. 7. *S.* Sclerotica. *Co.* Choroida. *R.* Retina. *Ct.* Cornea transparentă. *I.* Irisul. *P.* Pupila. *K.* Cristalinul. *U. A.* Umoarea apoasă. *U. S.* Umoarea sticlosă. *Nv. o.* Nervul optic.

roticei şi răspândeşte firişoare din el—*fibre*— pe pereţi ei interiori în toate direcţiile, şi formează cu chipul acesta un strat, o pieliţă subţireşi transperentă. Această pieliţă constitue retina. Retina are o alcătuire, o structură destul de complicată. E alcătuită dintr'o mulţime de părticele mici, numite *celule*, din o infinitate de grăunţe şi se termină cu nişte mici *bastonaşe* şi cu nişte mici *conuri*. Aceste bastonaşe şi conuri au funcţiunea de a alege culorile, a le combina şi a le transmite creerului prin nervul optic, unde mintea noastră ia cunoştinţă de ele

Cu aceste conştinţe dobândite acum, privitoare

la ochi, putem înţelege curioasele fenomene pomenite mai sus. Diferitele conuri şi bastonaşe nu pot funcţiona multă vreme fără a se obosi. După ce am fixat 30—40 secunde o pată neagră pe o foaie albă, părţile retinei care aleg culoarea neagră s'au obosit de această fixare. Părţile cari aleg albul s'au odihnit în timpul acesta, şi, când întoarcem ochii pe o foaie albă, încep să funcţioneze aceste părţi odihnite cari aleg albul, şi de aceea vedem acum albă pata neagră de adineauri. — După ce am privit fix timp de 30—40 de secunde o pată roşie, conurile şi bastonaşele, cari aleg roşul, s'au obosit, pe când cele cari aleg verdele, au stat în repaos. Când încetăm de a mai privi roşul, întorcându-ne ochii pe un zid alb, intră în funcţiune îndată cele cari aleg verdele, cele odihnite, şi de aceea vedem acum pata roşie de adineauri în culoarea verzuie.

Aşa se explică şi faptul, că verdele şi purpuriul, privite unul lângă altul, par mai vii. Amândouă merg bine împreună, fiindcă ficcare din ele odihneşte părţile retinei aţâţate de cealaltă.

In general toate culorile, cu toate nuanţele lor, se explică prin fiinţare acelor conuri şi bastonaşe din retina ochilor noştri. Intr'o parte a retinei nu se găsesc numai conuri şi bastonaşe de verde, sau numai de roşu. In aceeaş parte sunt amestecate bastonase şi conuri pentru mai multe feluri de culori. Dar unele din ele trebue să fie mai nume-

roase ca altele; spre exemplu, sunt părţi în cari sunt mai multe bastonaşe de verde, deşi mai sunt şi de alte culori. In acele părţi se va alege mai ales verdele, cu diferitele lui nuanţe. In părţile în care verdele şi roşul sunt în părţi egale, culorile acestea se combină şi ne dau albul, şi tot aşa cu toate culorile complimentare. Unde sunt bastonaşe şi conuri de culori variate, dar risipite în număr egal sau aproape egal, se alege nuanţa de culoare cari rezultă din combinările acelor variate culori. Aşa, adică prin combinările dintre conuri şi bastonaşe, se nasc miile şi sutele de mii de nuanţe de culori.

Dacă din retină ar lipsi conurile şi bastonaşele cari aleg verdele, n'am vedea culoarea verde; n'am vedea roşul dac'ar lipsi bastoanele de roşu, şi aşa mai departe. In fapt se şi întâmplă aceasta.

Unii oameni nu disting toate culorile curcubeului, adică toate cele 7 culori în care se desface lumina soarelui. Un chimist englez, *Dalton*, a observat asupra lui însuşi un fenomen de felul acesta şi l-a descris în mod amănunţit: anume, el nu vedea culoarea roşie. Acest defect de vedere a luat, după numele lui Dalton, numirea de *daltonism*. Mai târziu prin daltonism s'a înţeles şi neputinţa distingerii altor culori. Obicinuit, însă, acest defect poartă numele de *acromotopsie:* (cuvânt grecesc care pe româneşte se tălmăceşte: lipsa vederii unei culori). Producerea culorilor, însă,

n'atârnă numai de culorile şi bastonaşele din retină, ci şi de felul vibraţiunilor şi ondulaţiunilor valurilor de lumină ce ating ochii noşfri S'a socotit că pentru culoarea de roşu e nevoe de un număr de *450 bilioane* de ondulaţii pe secundă, iar lungimea undelor trebue să fie de 6878 din milimetru. Uitima culoare din cele şapte a curcubeului, violetul, e produsă de un număr de 790 milioane ondulaţii pe secundă, de o lungime de 3928 mm.

Ca şi simţul auzului, simţul văzului e un simţ cu deosebire *estetic*, adică el e organul prin care vedem *frumuseţile* naturii, frumuseţile unei galerii de tablouri, ale unei grădini publice, ale unei feţe omeneşti, şi aşa mai departe. Ca şi ale auzului, plăcerile văzului pot fi împărţite între cât mai mulţi oameni, fără să se işte din pricina aceasta vre-o vrajbă între ei. Mii de privitori pot să se perindeze pe dinaintea unui tablou de Rafael, şi emoţia de plăcere pe care li-o produce e cu atât mai mare, cu cât sunt mai mulţi cari s'o guste. De ce nu simţi nici o plăcere, sau simţi o plăcere mai mică, într'o plimbare pe care o faci singur, fără nici un tovarăş, în sânul unui colţ de natură nevăzut până atunci? Pentrucă simţi nevoia să fii cu altul, măcar numai pentru a-i spune: „Ah! ce frumos e! Ce încântător" Frumosul e mai frumos, când suntem cu alţii cari să-l guste şi ei. Aşa sunt toate plăcerile cu adevărat mari, pe cari le simţim: ele ne fac să ieşim din noi şi să le împărţim cu alţii.

Nu ne-am ocupat până acum cu unele senzaţii, cari par căpătate tot prin ochii noştri. Nu vedem numai lumina şi culoarea obiectelor, ci mai vedem şi *forma* lor: unele sunt pătrate, altele sferice, altele cu linii drepte si curbe în acelaş timp, în fine nesfârşite pot fi felurile formelor lucrurilor. Mai distingem prin ochii noştri şi *depărtarea* obiectelor de noi; vedem pe unele mai aproape, pe altele mai departe. Unele au o *suprafaţă*, altele alta. *Volumul* unora e de atât, al altora de atât. Toate aceste cunoştinţe privitoare la forma, la distanţa, la mărimea, la suprafaţa şi volumul corpurilor par'că vin, şi chiar vin, tot prin ochi în sufletul nostru. Dar nu prin ochi numai. La formarea lor ne ajută întâi *muşchii* cari sunt lipiţi de ochii noştrii, cu ajutorul cărora putem să-i mişcăm în toate părţile, şi, cum vom vedea mai jos, mai contribuesc şi alţi muşchi, din alte părţi ale corpului.

Desvoltarea simţuţui vizual la copii. S'au făcut de către psichologi cercetări asupra desvoltării *simţului culorilor* la copii, prin următoarele feluri de experienţe, foarte simple şi foarte uşoare, pe cari le pot face lesne orice învăţător:

a) Metoda numirii: se pune dinaintea copiilor mici dreptunghiuri din hârtie colorată mată (nu cu lustru) şi li se cere să numească culorile din cari sunt făcute. Această metodă constată capacitatea copilului de *a numi exact culorile.*

b) Metoda acoperirii: copiii au s'aşeze unele peste altele, fără să vorbească, discuri colorate la fel. Prin această metodă se constată fineţa ce au copii în distingerea tonurilor, nuanţelor culorilor.

Din cercetările făcute în acest chip rezultă, că simţul culorilor trece printr'o lungă evoluţie: chiar în luna 11 începe o deosebire singură şi o preferinţă a unor culori, şi uneori, la unii copii, evoluţia aceasta nu se încheie de cât în perioada şcolară, când ajung la o distincţie sigură a culorilor.

Nu s'a putut constata o ordine hotărâtă, statornică, în care copilul cunoaşte culorile; totuşi *negrul* şi *albul* de regulă sunt deosebite întâi de toate celelalte culori; dintre acestea sunt întâi cunoscute şi întrebuinţate în zugrăvelile lui *albastrul* şi *roşul*, pe urmă *liliachiul, portocaliul* şi *roze*. La 'nceput sunt preferate adesea nuanţe albastre, sunt neplăcute nuanţele negru, cenuşiu, roşu închis. Fetele arată o mare superioritate în recunoaşterea aprecierea şi întrebuinţarea culorilor.

VII. Sensaţiile organice provin din excitaţii suferite de organele interne.

Fiecare a simţit sensaţia de *foame,* de *sete*, de *săturare,* fiecare a simţit vreodată o durere înlăuntrul corpului, în piept, spre exemplu, în stomac, în pântece, etc. Toate aceste sensaţii, fiindcă vin din diferitele noastre organe şi ne înştiinţează de starea lor, bună sau rea, paortă numele de *sensaţii organice.* Ele se mai numesc şi *interne*, pentrucă

organele de la care vin sunt aşezate în lăuntrul corpului.

Simţirea stărei organice în general. Când organismul nostru e în stare de sănătate perfectă, e ceva care ne înştiinţează de starea aceasta, căci noi ne simţim pe deplin sănătoşi, şi din cauza aceasta şi *bine dispuşi.* Când suntem *indispuşi,* organismul suferă ceva, şi suntem înştiinţaţi de suferinţa aceasta tocmai prin indispoziţia în care ne simţim. Si într'un caz şi într'altul, însă, simţirea noastră de bună sau rea dispoziţie *nu vine dela un organ anumit,* aşa încât să putem spune că suntem indispuşi, pentrucă inima, plămânii sau rărunchii noştri sunt într'o stare de suferinţă, că suntem bine dispuşi pentrucă într'unul din aceste orpane în deosebi, simţim o creştere de putere, de sănătate. Ne simţim bine sau rău dispuşi, fără să putem spune exact de ce ne simţim astfel; ne simţim toată fiinţa noastră, în *general,* într'una din aceste stări.

Simţirea generală a stărei organice, se cheamă cenestezie. Intr'adevăr, când avem o durere pe care o simţim bine că vine dintr'un anumit organ, pe care, cum se zice. o putem *localiza* bine, nu mai spunem că suntem indispuşi, ci spunem precis că *ne doare* cutare sau cutare parte a corpului, şi atunci ne şi alarmăm cu adevărat şi luăm măsuri de tămăduire, pe când indispoziţia generală o lăsăm să treacă de la sine. Scurt vordind, avem putinţa să simţim *starea generală* a trupului nostru

dintr'un moment dat, adică dacă viaţa noastră e *în general în creştere*, în desvoltare sănătoasă, sau dacă în *general e în descreştere, în slăbire.* Simţirea aceasta generală, a stărei corpului nostru, poartă în ştiinţă numele de simţire a vieţei sau *simţ vital,* şi, cu un alt cuvânt, se mai cheamă şi *cenestezie.*

Cenestezia, deşi simţită mai mult subconştient, e o simţire permanentă. Acest simţ vital sau cenestezie însoţeşte *totdeauna conştiinţa noastră,* adică starea trupului nostru, fiinţarea lui de fiecare clipă o simţim în fiecare clipă. Mai conştient ori mai subconştient, noi ne simţim că trăim, că existăm în carne şi oase. Obişnuit, simţirea aceasta e mai mult subconştientă, simţim că trăim, dar nu prea dăm atenţie acestei simţiri, ea stă pe la marginile conştiinţei. Când însă o turburare cât de mică se iveşte în starea organismului, atunci simţul vital devine mai conştient, începem să dăm mai multă atenţiune corpului nostru. Tot aşa, când puterile noastre trupeşti sunt într'o stare de creştere prea simţită, când organismul debordează de viaţă, cum se zice, simţul vital devine iarăşi mai conştient.

Explicarea producerei sensaţiilor organice generale şi localizate. Cum se explică sensaţiile organice şi simţul general al vieţii sau cenestezia?

In toate organele din lăuntrul corpului sunt presărate o mulţime de firişoare de *nervi,* cari duc spre creierul nostru impresiile pe cari le sufăr eie,

care înştiinţează conştiinţa de starea lor, bună sau rea. In orice moment al vieţii vin ştiri la conştiinţă prin aceşti nervi, din toate părţile corpului. Aceste ştiri din toate părţile se contopesc între ele şi ne dau sensaţia generală a trupului nostru sau cenestezia. Dacă nu simţim starea fiecărui organ în parte, ci starea trupului în general, aceasta se explică prin aceea, că toate sensaţiile, cari vin la conştiinţă din toate părţile corpului, sunt de aceiaşi sau cam de aceiaşi tărie. E destul însă ca într'o parte a corpului, într'un organ, să se petreacă ceva mai deosebit, să se exercite o excitare mai puternică, să'nceapă o acţiune vătămătoare, şi simţul vital cade pe planul al doilea, şi ceeace simţim mai cu putere e starea locală a acelui organ, care nu mai e în stare normală. Sensaţia care ne vine dela el are atunci o tărie mai mare ca a celor ce vin din celelalte părţi, şi o întunecă pe a acestora. Acest din urmă caz nu există însă decât rareori, întâmplător, accidental, căci dacă el s'ar repeta mereu, viaţa omului ar fi în primejdie Pentru lucrările mai înalte ale minţii, în general pentru toată activitatea noastră, e absolut necesar ca simţirea trupului să stea mai mult sub conştiinţa noastră, căci în caz contrar n'am mai avea nici vremea, nici liniştea necerară executării lor.

Permanenţa cenesteziei e unul din elementele conştiinţei de sine. Aşa cum stă ea, însă, sub conştiinţă, cenestezia aceasta are o deosebită importanţă, influenţând viaţa conştiinţei noastre în

fiecare clipă a ei. Simţirea vitală sau cenestezia e cam *totdeauna aceiaşi*, ea se *repetă necontenit*, ne dă impresia de ceva *statornic, identic, neshimbat în noi*, ori câte alte schimbări am suferi în cursul vieţii. E, dar, în noi un *sâmbure de permanenţă*, graţie căruia ne simţim mereu pe noi, ne dăm seama că tot noi *suntem* în toate momentele ce trăim, oricum am trăi şi oriunde am trăi. Această permanenţă o simţim că stă în trupul nostru, şi însoţind *orice act al sufletului nostru, orice simţire, orice cunoştinţă, impresia aceasta de permanenţă în trupul nostru ne dă impresia de permanenţă şi în sufletul nostru*, adică ne face să ne recunoaştem pe noi în toate actele vieţei.

Prin urmare, baza recunoaşterei persoanei sau eului nostru e cenestezia sau simţul vital. Dar despre aceasta va veni ocazia să mai vorbim mai pe larg.

Resumat: In realitate, toate elementele psichice funcţionează simultan, dar pentru necesitatea studiului le cercetăm izolat.

Realitatea externă constă în mişcări ale *energiei*.

Atingerile lumei externe de organele simţurilor se cheamă excitaţii. Conştiinţa acestor excitări se cheamă sensaţie.

Condiţiile fiziologice ale sensaţiei: o excitaţie, un organ de simţ, un nerv de transmitere a excitaţiei, un centru nervos care o primeşte.

Senzaţii izolate nu se produc în conştiinţă.

Sensaţiile tactile. Simţul tactului conduce pe al vederei. Senzaţiile tactile sunt de asprime şi netezime.

Simţul gustului e în legătură cu nutriţia.

Simţul mirosului e în legătură şi cu nutriţia şi cu respirajia.

Simţul auzului şi al văzului sunt simţuri superioare, intelectuale şi estetice.

Simţul muscular e foarte desvoltat la copii şi trebue cultivat cu multă grijă.

CAPITOLUL II

Cunoaşterea lumii externe în calităţile ei primare: mărime, formă, volum, greutate

Ceeace ne impresionează, întâi, mai cu putere, când deschidem ochii şi-i aruncăm asupra lumii ce ne 'nconjoară, e faptul că o vedem *în afara* noastră, în *exterior*. Corpurile sunt aşezate la oarecare *depărtare* de noi, într'un *spaţiu* oarecare. Cum dobândim noi cunoştinţele acestea de depărtare, de spaţiu? Intrebarea ar părea curioasă multora. Cum deschidem ochii, noi vedem că lucrurile din afară sunt în afară, într'un spaţiu oarecare şi la o oarecare depărtare de noi. Cum poate fi vorba, atunci, de câştigarea acestei *cunoştinţe, adică de formarea ei intr'un timp oarecare,* când putem *imediat* cunoaşte aceste proprietăţi ale lucrurilor?

Intr'adevăr, noi *oamenii în vârstă* ne dăm seama îndată de aceste proprietăţi ale lor, dar nu

tot aşa e cu cei mici, cu copiii. Când deschid pentru prima oară ochii asupra lumii, copiii de curând născuţi simt ei, negreşit, că se întinde ceva înaintea ochilor lor, că e un *spaţiu* în jurul lor, dar această cunoştinţă e cu totul nelămurită: nu-şi dau ei seama de *mărimea* spaţiului pe care-l văd, de *părţile* lui sau de sub-diviziunile lui rezultate din aşezarea obiectelor din cameră; nu pot aprecia distanţa dela ei la lucrurile din casă şi a lucrurilor între ele; şi nici de *direcţia* în care sunt aşezate obiectele nu-şi pot da seama.

Incetul cu încetul, în cursul primilor lor ani, încep să li se desluşească şi aceste cunoştinţe cu privire la spaţiu, până când ajung să-şi dea seama şi de mărimea spaţiului din odaie, şi de distanţa obiectelor şi de direcţia aşezării lor, şi aşa mai departe. Deci, cunoştinţa adevărată, lămurită despre spaţiu se formează încetul cu încetul, şi tocmai de această formare vrem să ne ocupăm aici.

Ochi noştri au putinţa de a vedea *imediat o mică întindere,* aceasta e adevărat. Nu vedem niciodată numai un punct luminos sau colorat, ci vedem întotdeauna o mică *întindere* luminată sau colorată. Aceasta se întâmplă şi cu copiii cei mici; şi ei văd *dela început* o mică întindere. Dar, cum am mai spus, vederea aceasta e nelămurită. Mai târziu ei încep să-şi *mişte* ochii mai mult şi în toate părţile, atraşi de lucrurile cu lumină vie, mai strălucitoare, în deosebi.

Intr'un fel simt ei mişcarea ochilor când sunt purtaţi pe un obiect din apropiere, altfel când îi poartă pe unul mai de departe. Pentru acesta trebuesc mişcaţi ochii mai mult, mai *prelungit*, decât pentru cel dintâi. Această deosebire copiii încep s'o simtă din ce în ce mai lămurit, şi cu cât au simţit-o de mai multe ori, cu atât s'a lămurit mai bine. Când s'a lămurit bine deosebirea aceasta, atunci se poate zice că îşi dau seama de depărtarea lucrurilor de ei. Şi mai bine îşi dau seama de ea dacă, în loc de a sta locului şi numai de a le privi, încep să 'ntindă *mâinile* spre lucrurile ce le sunt mai la îndemână. Intr'un fel întind mâinile spre cele mai de aproape, altfel spre cele mai de departe. Simt ei îndată că e mai greu să le ajungă pe acestea din urmă, că pierd mai *mult timp*, că *întind mai mult* braţele. Deosebirea aceasta se lămureşte şi ea din ce în ce mai mult, pe măsură ce cresc, şi îi aduce să-şi dea seama, că unele lucruri sunt mai depărtate, mai greu de ajuns cu mâinile decât altele. Dar şi mai bine se lămureşte ideia aceasta de depărtare, dacă intervine şi simţul *tactului*. Dacă, până a atinge cu mâinile un lucru oarecare, ei mişcă mâna pe o întindere oarecare, pe care pot s'o pipăie cu degetele, şi aşa încât la plecare să atingă un punct tare, ceva solid, şi la ajungere să atingă iarăşi un punct tare, adică şi la plecare şi la ajungere mâna să se lovească de nişte capete, de nişte margini, atunci şi mai bine

pot ei cunoaşte depărtarea lucrurilor, căci ea e închisă între două capete, e mărginită, îngrădită. Inainte mâna simţea că se întnde mai mult sau mai puţin; acum, pipăind şi la plecare şi la ajungere două capete, două margini, simte că se întinde dela un punct la altul şi nu mai mult, oarecum *măsoară* depărtarea dintre cele două puncte. Scurt vorbind, e mai sigură cunoştinţa depărtării lucrurilor, când intră în joc şi tactul în felul arătat.

Distanţa dintre obiectele din casă copiii învaţă a o cunoaşte în acelaş chip: atingându-le pe fiecare cu mâna la plecare şi la ajungere, şi după timpul cât ţine mişcarea aceasta dela unele la altele.

Cum îşi dau seama pe urmă copiii, că toate lucrurile sunt în aceeaş cameră, în acelaş spaţiu stând unele lângă altele sau *coexistând,* — cum se zice în termeni de ştiinţă? Sau, mai întâi, să ne 'ntrebăm cum îşi dau ei seama de mărimea fiecărui lucru în parte, *adică ce întindere ocupă el în spaţiu,* şi cum îl recunosc ei mereu ca fiind cutare lucru, văzut de atâtea ori şi de cele mai multe ori în acelaş spaţiu?

Cu ochii pot ei vedea oarecum întinderea în spaţiu a unui obiect; dar vederea aceasta e nedesluşită, neprecisă. Dacă mişcă mâinile pe suprafaţa acestui obiect dela un capăt al său la altul, simţind adică la marginile lui două senzaţii de tact speciale, senzaţiile a două margini,—dincolo de cari

mişcând mâinile dobândesc senzaţia de ceva *gol*— şi având pe urmă un şir de senzaţii tactile sau de pipăit rezultate din atingerea degetelor cu diferitele părţi din suprafaţa lucrului, pe care ele îl străbat, plus un şir de senzaţii musculare simţite în muşchii degetelor cari se mişcă, atunci din întovărăşirea tuturor acestor senzaţii: de văz, de tact şi de mişcare, copiii învaţă să cunoască bine întinderea obiectelor, oarecum s'o măsoare.

Prin urmare, la câştigarea cunoştinţei despre întinderea lucrurilor, despre *lungimea* lor, ajută şi simţul văzului, şi al tactului, şi al mişcării. Dacă mişcă mâinile în toată intinderea lor, adică dacă străbat cu latul palmelor suprafaţa acelui lucru, spre exemplu a unei mese, şi dacă o străbat în toate sensurile, şi în lung şi în lat, ca şi când ar mătura-o, atunci ei dobândesc şi cunoştiinţa *suprafeţei* acelui obiect, cunoştinţă care par'că stă în latul palmelor. Pielea palmelor simte în toată întinderea ei o sensaţie de pipăit mare, întinsă; iar braţul întreg simte că se deschide mult, şi că se mişcă „în larg". Deci la dobândirea ideei de suprafaţă iau parte şi simţul văzului, şi al tactului, şi al mişcării. Acestea din urmă iau însă cea mai mare parte, pentrucă putem chiar închide ochii, suprafaţa unui lucru tot putem s'o cunoaştem, pipăind-o în lungul şi în latul ei. Ceeace e mai important în aceste senzaţii, care ne ajută să cunoaştem lungimea şi suprafaţa lucrurilor, e că ele

nu se schimbă, rămân aceleaşi, şi când întoarcem mâinile şi le mişcăm înapoi, în sens opus primei străbateri; singura deosebire e că le simţim în *ordine inversă, întoarsă*, dar această deosebire nu se prea simte la *fiecare punct din suprafaţa aceia în parte*, ci simţim *în general* că mâinile se întorc înapoi, dar că se întorc pe aceeaş suprafaţă, adică simţim aceeaş senzaţie mare, întinsă, pe tot latul palmelor, pe care am simţit-o şi la prima străbatere, numai c'o simţim cu simţirea asta în plus, că mergem înapoi. Dar faptul că şi înainte şi înapoi încercăm aceleaşi sensaţii de pipăit şi aceleaşi sensaţii de mişcare, faptul acesta, că încercăm două şiruri de sensaţii identice, dar numai inversate, întoarse, ne spune că suprafaţa acelui lucru e aceeaş ca aceea, pe care am simţit-o prima dată, că lucrul acela nu şi-a schimbat mărimea, că ocupă acelaş loc în spaţiu. Lucrul ne dă impresia a ceva care stă, a ceva *statornic*, care va cădea mereu sub ochii noştri şi sub mâinile noastre, care va sta deci *mereu în spaţiu, în afară de noi*. Părţile lui diferite, pe care le străbatem, şi care ne-au dat, fiecare la rândul ei, sensaţia unei întinderi mici şi apoi, prin adunarea lor, sensaţia unei întinderi mari, sunt regăsite şi adunate de noi din nou, când ne întoarcem cu mâinile peste ele.

Regăsirea aceasta însemnează, că părţile lui au *stat împreună în tot* timpul, şi la dus şi la întors, şi starea asta împreună, *coexistenţa* cum se zice,

e una din cele mai însemnate însuşiri ale spaţiului plin de lucruri, de obiecte. Iar dacă învăţăm din străbaterile numeroase ale suprafeţelor obiectelor, că părţile lor sunt coexistente, adică *existente în acelaş timp* în mici spaţiuri care adunate ne dau unul mai mare, *întindem această învăţătură şi la spaţiul gol*, în care mâna noastră şi ochii noştri numai întâlnesc corpuri, şi zicem că şi părţile spaţiului gol coexistă, *stau impreună în acelaş timp*, întocmai ca părţile de spaţiu umplute cu părţile corpurilor. Astfel dobândim ideea de *spaţiu în general*, fie el gol, fie el plin de obiecte. Principala însuşire a lui e, că toate părţile sale există odată, *în acelaş timp*, în întregul lui, pe care cu mintea noastră nu ni-l putem închipui decât ca *nesfârşit*. Iată, dar, cum prin ajutorul simţului văzului, al tactului şi al mişcării dobândim una din cele mai însemnate cunoştinţe despre lumea din afară, cunoştinţa despre spaţiu:

Tot prin ajutorul acestor simţuri învăţăm a cunoaşte *forma* obiectelor, *volumul* lor. Ce preţios organ e mâna noastră! Cu o uşurinţă enormă ea poate străbate un lucru pe toate feţele, îl poate îmbrăţişa, înconjura peste tot, şi din sensaţiile pe care le încearcă în urma înconjurului acesta, ne încunoştiinţează pe noi despre forma pe care o are. Intr'un fel simte mâna când se mişcă dejur împrejur pe o sferă, altfel pe un corp dreptunghiular, şi aşa mai departe. In acelaş timp cu observarea

formei, îşi dă seama şi de *volumul* corpurilor, pentrucă pe un corp mai voluminos înconjurul ţine mai mult timp, *mâna se mişcă mai îndelungă vreme,* decât pe unul mai puţin voluminos.

Prin simţul muschiular, în deosebi, mai putem dobândi şi cunoştinţă despre *greutatea* lucrurilor, despre *rezistenţa* lor, toate cunoştinţe referitoare la calităţile fundamentale ale lucrurilor din afară.

Aceste din urmă cunoştinţe au o deosebită însemnătate, mai mare chiar decât cunoştinţele despre întindere, spaţiu, formă etc. Cu cât lucrurile sunt mai grele, cu cât se împotrivesc mai mult, cu cât, adică, se ridică mai neînvinse în faţa noastră, iar noi rămânem mai slabi în faţa lor, cu atât ne spun mai tare, cum am văzut, *că ele există în afară de noi,* mai puternice ca noi, că deci nu *suntem numai noi* pe lume. Dar tocmai pentrucă ele ne spun sus şi tare că există în afară de noi, simţim şi noi mai bine că suntem şi noi în lumea aceasta pentrucă, împotrivindu-se nouă, ele ne atrag luarea aminte că nu putem face totul, că puterea noastră are margini; cu un cuvânt, ne aduc să ne gândim la ceeace suntem noi şi la ceeace putem noi, adică învăţăm să ne cunoaştem pe noi mai bine.

CAPITOLUL III.

Despre Reprezentare

I. Sensaţiile sau prezentările alcătuesc primul grad al cunoştinţei noastre despre lume. Toate sensaţiile, de cari ne am ocupat în capitolul I, se produc în noi prin atingerea lucrurilor din afară cu simţurile noastre. Obiectele trebue să fie de faţă, prezente dinaintea simţurilor. Altfel, dacă nu-s prezente, dacă dispar din faţa lor, ele încetează de a mai le impresiona, adică de a le mai da sensaţii.

Pentrucă obiectele sunt prezente când ne produc sensaţii, s'a obicinuit a se mai zice sensaţiilor şi *prezentări.*

Sensaţiile sau prezentările sunt primele feluri de cunoştinţe, şi cele mai sigure, pe cari le dodândim despre lumea din afară. Ele alcătuiesc ceeace se chiamă primul grad sau prima treaptă a cunoştinţei noastre despre lume.

2. *Urmele pe cari le lasă sensaţiile, când obiectele cari le produc dispar din faţa lor.* Când obiectele din afară încetează de a mai fi în faţa simţurilor adică prezente, ele, am spus, nu ne mai dau nici o sensaţie. Când, goniţi de prevestirea ploii, am plecat din pădurea cea frumoasă în care ne-am plimbat, am încetat, de a mai vedeà frumuseţile pădurii, de a mai auzì ciripitul păsărilor, şi murmurul pârâului, de a mirosì parfumul florilor, şi aşa mai departe. Totuşi, noi nu uităm ce am văzut şi ce am auzit în pădure, căci ne gândim la ea multă vreme după ce ne-am depărtat de acolo, par'că tot am mai vedea-o, par'că tot am mai auzi cântecul păsărilor etc. Cu toate, deci, că nu mai e prezentă, pădurea tot mai trăeşte puţin în sufletul nostru, de putem să ne mai gândim la ea, să ni-o închipuim cu mintea, s'o vedem cu ochii minţii, să no uităm multă vreme. Ceva din cunoştinţele dobândite despre pădure, prin sensaţiile ce ea ne-a dat, se mai păstrează în noi; căci, dacă bunăoară cineva ne'ntreabă ce am văzut acolo, noi îi putem descrie prin vorbe tot ce am văzut şi ne-a plăcut în ea, şi el înţelege foarte bine de ce vorbim. Aceste cunoştinţe, însă, numai sunt aşa de puternice, aşa de sigure, aşa de vii, ca acelea pe cari le-am câştigat în pădure, când ne-am găsit în faţa ei; ele sunt mai slabe, mai şterse, mai puţin sigure. De aceea zicem: *par'că* vedem, *par'că* auzim, pentrucă nu vedem cu adevărat, nu auzim

cu adevărat, ci avem numai o vedere mai slabă un auz mai nedeslușit, închipuit. Avem puterea să ne închipuim cu mintea lucrurile văzute, auzite pipăite, etc., după ce ele au încetat de a mai fi în fața simțurilor respective, de a mai fi prezente. Aceasta se explică prin aceea, că ele lasă o *urmă*, un *rest*, în sufletul nostru, grație căruia noi oarecum putem să le aducem iar în fața ochilor, urechilor, etc., dar mai slab, mai șters; ni le putem, adică, reînfățișà sau reprezentà.

Grație acestor urme sunt posibile imaginile sau reprezentările. Urmele sau resturile, pe cari le lasă lucrurile în suflet, așa încât să ni le putem închipui așa cum au fost, să ni se pară că le mai vedem, auzim, pipăim, mirosim, etc., fără însă să fie nevoie a mai fi ele prezente în fața simțurilor respective, poartă numele de chipuri, *imagini* sau *reprezentări* ale lucrurilor. Pe când prezentările sau sensațiile nu se pot naște de cât în prezența corpurilor cari le produc; reprezentările, din contră, nu se pot naște decât în absența corpurilor la care ele se referă. Nu pot să văd *călimărul* de pe masa mea, și, în acelaș timp, văzându-l, să mi-l și reprezint. Numai când nu mai e în fața mea, mi-l pot închipui, imaginà sau reprezentà. Imaginile sau reprezentările sunt un fel de cópii ale sensațiilor, așa cum fotografia unui om e o cópie a acelui om.

Deosebirile între imagini și sensații.

1. *Diferenţa de grad, de vivacitate.* Sensaţiile sunt mult mai vii, mai intense de cât imaginile. «Sensaţia şi percepţia, zice W. James, cu toate diferenţele lor, se aseamănă întru aceea, că amândouă ne'nfăţişează obiecte *vii* şi *puternice*, şi *prezente*. Din contră, obiectele la cari ne *gândim*, pe cari ni le *imaginăm* sau ni le *amintim*, sunt relativ slabe şi lipsite de acea calitate de *prezenţă reală* pe cari o au obiectele sensaţiei». Sau, după cum se exprimă Ebbinghaus: «Reprezentările au o paloase, o imaterialitate pe care n'am putea-o descrì cu preciziune, dar pe care fiecare o cunoaşte în comparaţie cu caracterul palpabil şi, că să spunem astfel, material al sensaţiilor». Spencer numeà sensaţiile «*stări puternice*», imaginile «*stări slabe*», iar Taine le numea sensaţii *atenuate*.

2. *Obiectivitatea şi localizarea senzaţiilor, subiectivitatea imaginilor.* «Sensaţiile fac parte integrantă dintr'un sistem de elemente reprezentative bogat şi complex, dar ordonat după legi constante. Ele se clasează în deosebi după relaţiile lor spaţiale, adică sunt susceptibile de o localizare. Foarte preciză pentru sensaţiile vizuale sau tactile, mai mică pentru cele auditive, destul de confuză pentru celelalte sensaţii, această localizare contribue să dea fiecăreia din ele *un caracter de exterioritate* care lipseşte cele mai adesea imaginii. Chiar pentru imaginile vizuale, localizarea este nesigură şi variabilă.

Apariţia sensaţiilor, durata lor şi variaţiile intensităţii lor în această durată par de asemenea a fi conduse de legi, şi în orice caz scăpând capriţiilor voinţei noastre. Nu stă în puterea noastră nici să le provocăm, nici să le facem să dispară. Obiectivitatea este esenţialmente o regularitate sustrasă capriţiilor noastre. Din contră, nici o lege preciză nu prezidă la apariţia imaginilor.

3. *Fixitatea sensaţiilor şi variabilitatea imaginilor.* Sensaţiile fiind provocate de excitaţii ce vin direct de la obiecte, au un caracter de fixitate aproape desăvârşită: acelaş obiect în faţa simţurilor le va impresionà la fel şi va produce sensaţii la fel. Imaginile sunt supuse dinţilor vremii, cari operează reduceri însemnate în ele. După o trecere de vreme, imaginile se reproduc palide, decolorate şi cu multe goluri în ele. Mintea umple adesea acéste goluri, construind noui detalii în imagini, dar cine poate garantà că aceste detalii sunt o reconstrucţie, adică o refacere a imaginilor, în forma lor de la'nceput, sau o construcţie nouă?

4. *Insemnătatea reprezentărilor.* Am zis că reprezentările alcătuesc o a doua treaptă a cunoştinţei noastre despre lume. Această treaptă de cunoştinţă e de cea mai mare însemnătate pentru noi. Dacă n'ar exista în noi puterea de a ne reprezenta lucrurile, cari numai sunt în faţa noastră, niciodată n'am mai ajunge să ştim ceva despre ceva, decât aflându-se în faţa noastră, în prezenţa simţurilor

noastre. Sufletul ar fi atât de legat de prezenţa lucrurilor, încât pe cei mai de aproape de noi: pe părinţii noştrii, pe surorile şi fraţii noştri, dispăruţi sau plecaţi departe de noi, i-am uita de tot şi nu ne-am mai interesa de loc de ei, n'am mai şti nimic despre dânşii. Cu plecarea lor din faţa noastră, orice cunoştinţă despre ei ar pieri din noi, şi ar trebui totdeauna să se întoarcă în prezenţa noastră spre a şti că-i avem şi spre a-i putea iubi. Iar despre cei plecaţi pentru totdeauna, n'am mai putea avea nici un fel de ştiinţă. *Trecutul n'ar mai exista pentru noi.* Dacă copilul, care s'a ars odată cu focul, ar uita cu totul ce e focul şi ce e durerea arsurii, el s'ar găsi totdeauna în faţa focului ca în faţa unui lucru nou, şi totdeauna s'ar arde, fiindcă n'ar şti ce e focul şi ce urmări poate aduce prea marea apropiere de el. Si dacă s'ar arde mereu, aceasta s'ar putea întâmpla aşa de rău, încât chiar viaţa să-i fie în pericol. Tot ce ne-a pricinuit dureri, suferinţei, ni le-ar pricinui totdeauna, ori de câte ori s'ar apropia de noi. Cu un cuvânt, noi n'am putea niciodată prevedea ceva, n'am putea şti niciodată ce are să urmeze după prezenţa cutărui sau cutărui lucru. *Nici viitorul n'ar mai exista pentru noi.*

5. *Gradul de reprezentativitate al diferitelor senzaţii.* a) *Al sensaţiilor organice.* Nu toate sensaţiile se pot reprezenta deopotrivă de uşor, şi nu toţi oamenii îşi reprezintă în mod egal acelaş fel

de sensaţii. *Există o scară a puterii de reprezentare:* Cele mai uşor representative sunt sensaţiile vizuale. De sigur, pentrucă sensaţiile de văz sunt cele mai clare. Pe urmă, descrescând în puterea de a fi representate, se'nşiră: sensaţiile de auz, de tact, de mişcare, de miros şi gust, şi cele de pe treapta cea mai de jos a scării sunt sensaţiile interne sau organice. E foarte greu a-ţi representa viu, puternic, sensaţia de sete după ce ai băut, sensaţia de foame după ce te-ai săturat, sensaţia oboselei când eşti odihnit, ş. a. m. d. Aşa se explică adevărul zicătoarei populare: *„sătulul nu crede flămândului"*. Oricât de greu ar fi să-ţi reprezinţi aceste sensaţii interne, totuşi sunt oameni cari ajung să-şi reprezinte cu atâta vioiciune stări interne, organice, în cât ele ajung să aibă tăria şi vioiciunea sensaţiilor organice înşişi Aşa se'ntâmplă cu *bolnavii închipuiţi. Hipohondricii* ajung cu timpul să-şi reprezinte durerile lor închipuite, în diferite organe, aşa de puternic, încât aceste representări se transformă în sensaţii reale. Aceşti bolnavi închipuiţi, de când le-a intrat *ideea* în cap sunt stăpâniţi aşa de tiranic de ea, încât ea se transformă în realitate, hipohondricii devin bolnavi cu adevărat de boala lor închipuită. *Jean Jaques Rousseau* ne povesteşte în confesiunile lui, cum, dându-se într'un timp cu pasiune studiilor de medicină, începuse să creadă serios că trece prin toate simptomele boalelor descrise în cărţile lui de

medicină. Simţea cum sănătatea i se sdruncina în fiecare zi, cum organismul lui tot era par'că minat de fel de fel de boli. Acest fenomen se întâmplă foarte des studenţilor în medicină începători.

Iată un caz, şi mai puternic doveditor, de cât de mare e uneori puterea gândului sau reprezentării:

Intr'o închisoare din America se afla un om rău, care fusese condamnat la moarte şi trebuia să fie executat. Intr'o zi medicul întră în celula lui şi-i spuse: Bucură-te, că ţi-am pregătit o moarte foarte uşoară, într'un chip nou. N'o să te împuşcăm, nici n'o să te spânzurăm, ci ai să fii executat într'un mod absolut nedureros, şi anume chiar acum.

Medicul îi legă ochii şi porunci servitorului să-i aducă un butoiaş de sticlă plin cu apă caldă şi prevăzut cu un tub lung de cauciuc.

Condamnatul trebui să se aşeze pe o sofa, şi doctorul îi jupui puţin pielea în ceafă cu un cuţit ascuţit, apoi puse pe servitor să dea drumul apei calde să curgă în locul sgârieturii din ceafă şi spuse: «Aşa, am şi tăiat, acum sângele dă năvală, nu simţi nimic, n'ai nici o durere, dar vei muri îndată. Uite, te-ai şi îngălbenit la faţă, sângele curge din trupul tău, si în puţine minute vei fi mort». Condamnatul nu vedea că e apă, nu văzuse vasul, credea în spusele medicului şi acest *gând* îl omorâ. După câteva momente medicul zise: «Uite, pulsul bate mai slab, din ce în ce mai slab». şi atunci pulsul se făcu mai slab, fiindcă condamnatul credea

în vorbele doctorului, şi după câteva secunde muri.

Nu-l omorâse cuţitul doctorului, ci gândul, imaginea, reprezentarea curgerii sângelui şi a încetinirii pulsului, reprezentare pe care medicul cu vorbele lui o ridicase în sufletul condamnatului până la puterea de sensaţie adevărată[1]).

Iată o dovadă foarte vie, de marea putere ce au uneori reprezentările sensaţiilor organice.

b). Al sensaţiilor de gust şi miros. Şi sensaţiile de gust şi miros sunt în anumite cazuri foarte reprezentative. Vederea bucatelor produce uneori o salivaţie abundentă, «*îţi lasă gura apă*», cum se zice în mod popular. Romancierul francez, Flaubert, având a zugrăvi într'unul din romanele lui efectele otrăvirii cu arsenic, şi le-a imaginat atât de viu, în cât a încercat simptome de otrăvire în propriul lui organism. Aşişderea şi cu reprezentările de miros. Cine nu-şi poate reprezenta aproape până la sensaţie, mirosul de cadavru al unui animal mort aruncat pe un maidan, pe lângă care a trecut când el intrase în stare de putrefacţie?

c). Al sensaţiilor de mişcare. Sensaţiile de mişcare sunt şi mai reprezentative. Cine priveşte în jos dintr'un turn înalt sau de pe o punte suspendată într'o vale adâncă, ori de pe culmea unui munte în fundul unei prăpăstii grozave ce se deschide ca o gură uriaşă, gata să-l înghită, e cu

---

1) Citat de H. Scharrelmann, *Fröhliche Kinder.*

neputinţă să se sustragă reprezentării foarte vii a mişcării corpului spre cădere în prăpastie. Reprezentarea căderii e atât de vie, în cât te cuprinde ameţeala, şi te dai înapoi ca să nu cazi cu adevărat. E foarte primejdios, pentru cine face o ascenziune pe un munte stâncos, să se uite înapoi. Prăpastia momeşte, căci reprezentarea mişcării de cădere e aproape de puterea sensaţiei.

Să încerce oricine a-şi reprezenta viu şi perzistent mişcarea de încovoiare a degetului arătător, silindu-se însă din toate puterile să nu-l încovoaie. Va simţi repede cum, deşi degetul stă nemişcat, prin el încep să ia naştere furnicături, curente motoare se schiţează în nervii motori ai degetului, şi e foarte greu a nu trece de la imaginea de mişcare la mişcarea reală.

Cine atrage mereu luarea aminte a copiilor, că ar putea să scape jos şi să spargă obiecte fragile pe cari pun mâna, fac foarte rău, fiindcă trezesc cu atâta putere în ei imaginea mişcării de a lăsa obiectele din mână, în cât ea se transformă foarte des în mişcare reală.

d). Al sensaţiilor tactile. Nu mai stăruim mult asupra sensaţiile tactile, auditive şi vizuale, cari sunt mult mai uşor reprezentative. La orbi, imaginile tactile ating vioiciunea sensaţiilor.

c). Al sensaţiilor auditive. Glasul celor din familie şi al cunoscuţilor prea de aproape, pe cari

îi vedem zilnic, ni-l imaginăm cu puterea aproape a sensaţiei.

f). Al sensaţiilor vizuale. Sunt pictori cari din memorie execută portrete cu cea mai mare exactitate. Le e deajuns să privească o persoană, ce pozează câteva momente, cu cea mai mare luare aminte, şi apoi nu mai au nevoe ca ea să pozeze, căci ei o reproduc perfect din imaginaţie prin această *vizualitate internă.*

Aplicaţiuni etice şi pedagogice. Puterea gândurilor sau a reprezentărilor, dovedită prin exemplele de mai sus, ne dă o mulţime de învăţături asupra purtării noastre în viaţă, asupra legăturilor cu semenii noştri, asupra educaţiei copiilor noştri.

O vorbă bună, de încurajare, spusă unui prieten bolnav serios, poate avea o mare înrăurire asupra sănătăţii sale, trezind puternic imaginea unei stări organice ameliorate. Pe mulţi bolnavi îi omoară nu gravitatea boalei, ci neiscusinţa medicului şi a celor din jurul lor, a căror inimă uscată, rece, e incapabilă de a găsi cuvinte de mângâiere, de încurajare, adică de a trezi imagini de stări organice mai bune. O vorbă bună şi credinţa ce ea sugeră e, dacă nu mai eficace ca doctoria prescrisă de medic, în ori ce caz un foarte preţios ajutător al acesteia.

Părinţii şi educatorii, prin lipsa lor de tact, prin excesul de sensibilitate ori de slăbiciune, mai bine zis, contribuesc să creeze copiilor o sănătate delicată,

prin acea că exagerează ei înşişi, *în faţa copiilor*, orice deranjare a sănătăţii acestora, orice urmări ale unei căderi sau lovituri, se topesc în griji disproporţionate faţă de durerile copiilor, atrăgându-le cu putere atenţia asupra unor stări pe cari, almintrelea, ei nu le-ar ţine minte multă vreme. Induioşarea exagerată a părinţilor crează şi în sufletul copiilor o înduioşare de propria lor suferinţă, de unde un exces de sensibilitate pe care se altoeşte foarte lesne o sănătate şubredă, delicată. Mult mai bine ar fi să se prefacă, chiar când starea reală nu e uşoară, a nu-i da atâta importanţă în faţa copiilor.

De oarece reprezentările ori gândurile au o aşa de mare putere realizându-se cu putere senzorială de oarece ele lasă urme adânci în sufletul nostru, trebue să învăţăm a ne cârmui gândurile aşa, în cât în sufletul nostru să nu încolţească gânduri rele, adică imagini de acte rele. Căci acestea au o putere de mişcare, care poate duce lesne la mişcare însăşi, la act rău, deci. Cineva e foarte vinovat şi de o intenţie rea, chiar când nu trece îndată la acţiune, căci intenţia rea a fost totuşi un început de acţiune rea, cărei i-a lipsit puţin de tot, poate numai ocazia, de a deveni acţiune întreagă. Cu drept cuvânt ne rugăm Domnului în rugăciunea zilnică: «*Şi nu ne duce pe noi în ispită*». Stă însă chiar în puterea noastră să ne ferim de ispite, să nu lăsăm gândurile rele să se înrădăcineze în

sufletul nostru, ci să le alungăm îndată, la cea d'ântâi încercare a lor de a năvăli în conştiinţă. Vom vedea mai târziu, când ne vom ocupa cu formarea caracterului, cum putem ajunge la această cârmuire a gândurilor ori reprezentărilor.

«Gândurile noastre sunt îngeri sau diavoli.

Cine vrea să aibă raiul chiar pe pământ, cine vrea să trăiască mereu voios şi fericit, acela trebue să-şi aleagă de tovarăşi pe îngerii cei buni, gândurile bune. Cine însă se gândeşte la alţii cu ură, cine nutreşte în inima lui întristare sau se consumă în griji, acela trăeşte iadul chiar pe pământ căci el trăeşte în societatea deavolilor, care-i amărăşte orice plăcere[1]».

Rezumat: 1. Senzaţiile sau prezentările alcătuesc primul grad al cunoştinţei noastre despre lume.

2. Senzaţiile lasă anumite urme în suflet când ele încetează, prin dispariţia din faţa simţurilor, a obiectelor cari le-au provocat.

3. Aceste urme se numesc reprezentări sau imagini.

4. Reprezentările constituesc al doilea grad de cunoştinţă.

5. Reprezentările au însemnătatea că leagă viaţa noastră prezentă de trecut şi viitor. Fără ele am trăi numai în prezent, fără *amintirea trecutului* şi *fără prevederea sau imaginarea viitorului.*

6. Senzaţiile sunt reprezentative în felurite grade, după scara următoare, în ordine crescândă: organice, gustative şi olfactive, musculare, tactile, auditive şi vizuale.

7. *Aplicări pedagogice şi etice.* Rolul terapiei normale *prin, credinţă.*

---

1) H. Scharrelmann, *Fröhliche Kinder,* (Copii veseli)

CAPITOLUL IV

Despre Percepţie

Sensaţiile, pe care le-am studiat rând pe rând în capitolul I din partea I, nu se produc în noi chiar aşa cum le-am studiat, aşa încât când un obiect ne dă o senzaţie de văz, spre exemplu, să nu ne mai dea niciuna de celelalte feluri. Un obiect poate impresiona, şi de cele mai multe ori şi impresionează, mai multe simţuri în acelaş timp, sau cam în acelaş timp. Sensaţii numai de un fel rareori pătrund în noi, şi, când pătrund, nu dobândim o cunoştinţă întreagă despre lucruri.

Când un copil vede pentru prima oară un măr, culoarea lui roşie, frumoasă îi atrage atenţia foarte puternic,—toţi copii sunt atraşi de vederea culorilor vii, strălucitoare, — şi cum ei întind mâinile spre tot ce văd, va întinde mâna să cuprindă mărul. Atunci, pe lângă senzaţia de culoare va avea şi una de pipăit, — o senzaţie

plăcută de pipăit, produsă de pielea netedă şi alunecoasă care înconjoară mărul peste tot. Pe urmă, după obiceiul lor general, odată cuprins în mână îl va duce şi la gură, şi, muşcându-l, va simţi o plăcută senzaţie de dulce sau de dulce-acrişor.

Prin urmare, în acelaş timp, sau aproape în acelaş timp, mărul deşteaptă trei feluri de sensaţii. Dar mărul are şi un miros frumos, şi când îl duce la gură, simte cu simţul mirosului şi această calitate a mărului. Pe urmă, mărul e mai cald sau mai rece, şi simte prin pielea mânii şi această însuşire. Dacă-i dă drumul jos, mărul scoate un sunet oarecare, şi-i va produce deci şi o sensaţie de auz. Toate aceste sensaţii îi dau copilului cunoştinţă de o mulţime de însuşiri ale mărului. Astfel, lucrul e mai bine cunoscut de copil după ce a încercat dela el toate aceste sensaţii, decât la început, când avusese numai sensaţia culoarei. Aceste sensaţii, am spus, se produc în acelaş timp, sau aşa de repede unele după altele, încât par'că se produc în acelaş timp. Pentrucă se produc aşa de repede, de par'că se produc în acelaş timp, ele se contopesc, se strâng bine unele de altele, şi de aceea ne fac să simţim bine că vin dela acelaş lucru din afară, ce se raportează la el, că însuşirile pe cari ni le fac ele cunoscute sunt în acelaş timp în ele, îi alcătuesc fiinţa sau prezenţa lui. Scurt vorbind, cunoştinţa întreagă a unui lucru din afară e alcătuită de

un mănunchiu de sensaţii pe cari ni le dă acest lucru.

S'a obişnuit să se dea acestei cunoştinţe despre lucruri, care se produce în acelaş timp prin mai multe simţuri, numele de *intuiţie*, adică de observare completă a lucrurilor. Intuiţia e, deci, rezultatul contopirii mai multor feluri de sensaţii provenite dela acelaş lucru.

Mâncând mărul, plăcerea de dulce pe care a simţit-o îl face să se gândească mai mult timp la mărul pe care l-a mâncat, ceeace înseamnează, că şi în absenţa mărului ideea mărului mai există în sufletul lui. Sau cum am învăţat să spunem, el va avea reprezentarea sau imaginea mărului în minte. Işi va aminti de culoarea şi forma lui, de netezimea învelişului său, de gustul său dulce-acrişor şi de mirosul lui plăcut, etc. Toate sensaţiile încercate şi contopite în intuiţie se vor înfăţişa şi ca reprezentări sau imagini, contopindu-se, şi în forma aceasta de imagini, într'o imagine întreagă sau totală, pe care chiar o putem numi imaginea totală a mărului.

Când copilul vede pentru a doua oară un măr, ie destul numai să-l vadă, să aibă adică numai sensaţia culoarei lui, şi el va şti îndată că e tot un lucru plăcut la gust, cum a fost şi cel dintâiu. El îşi va reprezenta dinainte gustul lui, mirosul şi netezimea lui, în sfârşit toate calităţile pe care i le-a cunoscut odată. Numaidecât, în mintea lui

mărul văzut acum se va alipi de cel văzut, gustat şi mirosit întâia oară, numai de cât va bănui că e ceva asemănător cu primul. Cum îl vede, «îi lasă gura apă», adică îl gustă oarecum dinainte; el va pune mâna pe el şi-l va aduce acum la gură, ştiind că duce un lucru plăcut, pe când prima dată l-a, dus fără să ştie. Astfel e cu toate lucrurile, pe care copiii le-au observat de mai multe ori. E destul ca o sensaţie dela ele să se producă în mintea lui, şi el îşi va reprezenta îndată şi pe cele cari s'au legat odată cu ea. Şi, putem zice că acum cunoaşte bine lucrurile, când după o singură sensaţie, pe care i-o produc, ştie îndată ce lucruri sunt, cum ar fi ele şi pentru celelalte simţuri neatâţate încă, când, scurt vorbind, le recunoaşte imediat ca fiind tot lucruri din cele mai văzute odată. Acest fenomen sufletesc chiar şi poartă numele de *recunoaşterea imediată*, în psihologie, sau şi numele de *percepţie*. Ce este, prin urmare, recunoaşterea imediată sau percepţia unui lucru? E o sensaţie sau o prezentaţie a acelui lucru, însoţită întotdeauna de un convoi de imagini sau reprezentări de sensaţii, cari au întovărăşit-o în toate intuiţiile pe care le-am avut despre acel lucru. Când copilul vede un un măr roşu, nu şi-l reprezintă ca ardeiat, ci ca dulce. Imaginea sau reprezentarea de dulce se va naşte totdeauna la revederea unui măr. Când sensaţia nu se asociază cu imaginile cari trebue, cari au întovărăşit-o totdeauna, ci cu

altele străine, atunci se produce o percepţie greşită sau o *iluzie*. Percepţii greşite sau iluzii au foarte deseori copiii până s'ajungă a cunoaşte bine lucrurile din jurul lor. Pentru ei sensaţia de alb aduce după sine totdeauna reprezentarea de dulce, pentrucă ele s'au asociat în intuiţia zahărului. Şi o bucată de lumânare albă, sau una de cretă, ori un mosor de aţă albă sunt luate drept zahăr, adică asociază sensaţia de alb cu imaginea de dulce, şi când se găsesc în faţa unor corpuri cari n'au calitatea de dulce. Dar şi oamenii mari au, de multe ori, percepţii greşite sau iluzii. Când treci noaptea printr'o pădure, oricât de curajos ai fi, ţi se pare la cel mai mic sgomot ce auzi, la cea mai mică umbră ce vezi, că ar fi ceva, şi nu poţi să-ţi stăpâneşti o frică care te cuprinde. Tot într'o pădure, când vezi de departe licurind un licurici, ai de multe ori impresia că un foc mare arde în direcţia unde vezi licurind. De multe ori ţi se întâmplă, pe stradă, să ţi se pară că vezi de departe o persoană cunoscută, un prieten, o rudă; dar, când se aproprie, vezi deodată că era altcineva, o persoană străină de cea bănuită întâiu. In toate aceste percepţii greşite sau iluzii, sensaţia ce se produce se întovărăşeşte de imagini sau reprezentări, cari nu trebue s'o întovărăşască, streine de ea.— Cum se nasc percepţiile neadevărate, propriu zise?

Când copilul vede a doua oară un măr, el recunoaşte imediat că e un lucru la fel cu cel văzut

întâia dată. Cum poate avea recunoaşterea aceasta? Trebue să fi lăsat o urmă în sufletul lui vederea d'întâi a mărului, altfel mărul n'ar fi recunoscut, ci i-ar apărea ca un lucru nou. Numai văzând culoarea lui roşie îşi aminteşte, că a mai văzut odată unul ca acesta, cu culoarea aceasta; lucrul îi apare ca deja cunoscut. Dar, când face recunoaşterea aceasta a mărului, el nu-şi închipue numaidecât cu mintea, nu-şi reprezintă şi mărul trecut, aşa cum a fost, cu toate amănuntele: când l-a văzut, unde l-a văzut, etc. Actul pe care-l face sufletul lui se mărgineşte la atât numai, că lucrul îi apare ca mai văzut. Nici măcar sensaţia trecută de roşu nu-i apare acum aparte, ca reprezentare, ci are numui o sensaţie actuală de roşu, cu impresia, însă, că e repetată. Sensaţia trecută de roşu sau, mai bine zis, urma pe care ea a lăsat-o se contopeşte cu cea actuală de roşu aşa de bine, încât prima nu mai poate apărea aparte, ca reprezentare, ci face numai ca cea actuală să ne dea impresia că e repetată. Pentru o înţelegere mai uşoară, să alcătuim următorul tablou:

Să notăm sensaţiile ce au alcătuit intuiţia d'întâiu a mărului cu literile A, B, C, D, E, etc. Intuiţia am reprezenta-o atunci astfel:

A+B+C+D+E

(A e prima sensaţie, aceea a culorii de roşu. Semnul + dintre sensaţiii arată că ele se contopesc între ele spre a ne da intuiţia).

La revederea unui măr se produce, întâi, numai sensaţia A din nou. B, C, D, E, apar îndată după producerea lui A ca imagini sau reprezentări, şi de aceia le notăm acum, spre deosebire, cu litere mici:

$$A+b+c+d+e$$

Acest A însă se deosebeşte puţin de primul A. Acela ne apăruse ca nou, acesta ne apare ca repetat. De aceia să-l notăm cu $A^{r.}$ Atunci percepţia sau recunoaşterea imediată se va închipui prin litere astfel:

$$A^{r.}+b+c+d+e$$

Pe ce se bazează percepţia se vede acum foarte bine, din notările de mai sus. In primul rând, ea se bazează pe observarea unei asemănări între o sensaţie actuală şi alta produsă într'un timp anterior. Fără $A^{r.}$ n'ar putea să se iveasca în suflet imaginele b, c, d, e. După ce primul A se contopeşte cu al doilea din cauza asemănării lor, şi ne dau pe $A^{r.}$, b, c, d, e se 'nşiră şi ele îndată în minte, unele după altele, în aceeaş ordine cum le-au avut în prima intuiţie, ceea ce insemnează că ele sunt aduse de observarea acelei asemănări. Dacă între primul A şi al doilea n'am fi observat nici o asemănare, atunci cel de al doilea ar fi rămas numai el, ca simplă sensaţie, ori ar fi adus dupe sine tot sensaţiile aduse de primul: B, C, D, E, iar nu reprezentaţiile b, c, d, e, adică ar fi avut din nou o intuiţie sau mai bine zis o

intuiţie nouă, dar nu o recunoaştere sau o percepţie.

In al doilea rând, pentru ca o percepţie să ia naştere, trebuie ca imaginile b, c, d, e, să se poată înşira în minte unele după altele într'o ordine oarecare şi aceasta e de obicei ordinea în care s'au produs ca sensaţii: B. C, D, E.,

Se zice că sensaţiile B, C, D, E, s'au legat sau s'au asociat între ele prin *contiguitate* sau atingere, adică însuşirile sau calităţile obiectului din afară, cari ni-au produs aceste sensaţii, sunt toate la un loc în acelaş corp, se ating unele pe altele, sunt contigui, vecine. Şi în forma de imagini sau reprezentări, ele vor fi strânse unele lângă altele, se vor înşira sau asocia prin contiguitate. Prin urmare, percepţia se produce din constatarea unor asemănări între sensaţii şi din înşirarea unor reprezentări unite din cauza vecinătăţii sau contiguităţii lor. Toate aceste consideraţii s'ar putea înfăţişa în următorul tablou general:

A. Observate ca asemănătoare	A–B–C–D–E asociate prin contiguitate	Intuiţia primă
	asociate tot prin contiguitate A–b–c–d–e	Percepţia

Desvoltarea percepţiei la copii. Psichologul W. Stern, un cercetător minuţios al vieţii psichice a copiilor, compară cele d'ântâi manifestări ale activităţii simţurilor la copii cu starea sufletească pe care o simţim noi, oamenii adulţi, când stăm

întinşi cu ochii închişi, pe o canapea sau un fotoliu, şi, fără să ne gândim în deosebi la ceva, lăsăm gândurile să sboare în voie dela una la alta. Atunci excitaţii felurite trimise de lumea exterioară, — lumina, care pătrunde prin pleoapele închise, sgomotele de pe stradă, mai apropiate sau mai depărtate, temperatura camerii, oarecari excitaţii olfactive ce pătrund în cameră dintr'o grădină apropiată, etc., — se contopesc între ele aşa, în cât nu încercăm în mod deslușit şi *izolat, cu atenţie pronunţată,* o sensaţie de lumină, ori de sunet, ori de temperatură ori miros, ci încercăm o stare de *sensaţie generală,* în care intră elemente procurate de mai multe simţuri deodată. Tot astfel, când ne găsim într'o sală unde e o mulţime de oamenì, cari conversează sgomotos în grupuri—grupuri, cum se petrece bunăoară într'o cafenea, şi, fără a avea o preocupare mai deosebită, care să ceară o atenţie mai încordată, o meditare mai adâncită, ne lăsăm în voia gândurilor, sugerate poate şi de aspectul sălii în care ne aflăm, ori de lectura unui fapt divers din jurnal, ori de anumite privelişti de pe stradă, atunci diferitele excitaţii produse de sgomotul conversaţiei, de lucrurile şi persoanele din sală, de evenimete de pe stradă, de temperatura sălii, de fumul gros şi mirositor cu care e încărcată se contopesc strâns între ele într'o stare de sensaţie generală, care, putem spune că nu e nici vizuală, nici au-

ditivă, nici de temperatură, nici de gust ori miros, ci de toate *deodată*. Dacă în amestecul acesta nedesluşit de sensaţii, deodată ne îndreptăm atenţia asupra uneia din ele şi o fixăm mai îndelungat atunci ea se desprinde din amestecul confuz dinainte, se izolează şi se ridică pe planul întâi al conştiinţei, întunecându-le pe celelalte până aproape a nu le mai simţi de loc. Atunci putem zice că încercăm o *sensaţie propiu zisă, una, individuală, cu contururi precise, specifică*. Câtă vreme, însă, nu intervine această putere de atenţie, care s'o izoleze din amestecul confuz de care e vorba, ea n'are un traiu propriu, personal, cu contururi desluşite.

Ceeace cu noi adulţii se'ntâmplă numai în stările acestea de *reverie*, de liber sbor a imaginilor şi ideilor, cu copiii, se'ntâmplă aproape mereu în săptămânile cele d'ântâi de după naştere. La ei, în acest timp, se produc nu atât sensaţii specifice, izolate, cât stări de sensaţie generală.

Cum se produce acum la copii trecerea de la starea de sensaţie generală la stări cu sensaţii specifice, bine definite?

Prin două feluri de *activităţi*, spune W. Stern.

Intâi o *activitate motrice*. Când, în amestecul acela confuz numit sensaţie generală, un element deslănţuie, prin tăria lui ori printr'o calitate a lui deosebită, o mişcare corporală neaşteptată, care îndreaptă un organ al simţurilor în deosebi spre

acel element sensaţional, atunci acesta se desprinde din ţesătura confuză şi pestriţă în care a avut până atunci fiinţă, se izolează şi capătă fiinţă aparte, devenind mai puternic, mai desluşit şi mai durabil de cât toate tovarăşele cu care a trăit până atunci. Să ne'nchipuim o totală incapacitate de mişcare în vre un organ al simţurilor, spre exemplu că retina e în perfectă stare de funcţionare, dar muşchii ochilor şi ai capului paralizaţi. Lumina albă şi colorată ar fi simţită de retină sub forma de sensaţie generală, sub forma de sensaţie neobiectivată, nelocalizată, niciodată, însă, n'ar putea fi simţită sub formă obiectivată, localizată, adică, cu alte vorbe, sub forma de chipuri individuale de *obiecte* luminate ori colorate.

Scurt vorbind, spre a face o altă comparaţie, am simţi numai fondul unui tablou, fără a distiinge lucrurile zugrăvite în acel tablou. De ce? Fiindcă distingerea individuală a lucrurilor, cu alte vorbe, intuiţia ori percepţia lor, nu e posibilă fără mişcarea muşchilor organelor de simţire în sfera cărora ele cad, şi graţie căreia aceste organe pot să le fixeze în deosebi şi în delung. Dacă organul nostru de sensibilitate tactilă, pielea, n'ar fi prevăzut cu elemente capabile de mobilitate vie, cum sunt degetele mânilor, noi n'am simţi de cât o sensaţie generală de contact, n'am putea avea însă percepţii sau intuiţii bine conturate de *lucruri* atinse. Această conturare, ce face posibilă percepţia

de *obiecte* atinse, se datoreşte mişcărilor de apucare, de frecare, de scărmănare, de atingere peste tot a lucrurilor, pe cari le facem cu degetele mânilor.

N'ar fi deajuns, şi nici n'ar fi posibilă de cât în chip fugitiv, această fixare datorită elementelor motoare din organele simţurilor, pentru ca să se producă trecerea de la sensaţia generală la sensaţii individuale, specifice, la intuiţii de lucruri. Pentrucă şi alte elemente din sensaţia generală pot provoca mişcări din diverse organe ale simţurilor, mişcări cari se pot încrucişa între ele aşa în cât să pună piedici duratei mai îndelungate a uneia singure. Lucrul acesta se şi întâmplă, în cele d'ântâi zile din viaţa copiilor. De aceea în acele zile, rar se produce o concentrare asupra unui obiect sau unei părţi din el, ori, şi de se produce, durează foarte puţin.

Ce trebue să intervină pentru ca o mişcare, deslănţuită într'un organ al simţurilor de un element al sensaţiei generale, să poată dura mai mult? Un element *activ* al sufletului, de care va fi vorba mai jos în toate amănuntele, *atenţia*.

E o putere înăscută în om către o concentrare de atenţie, şi această putere e a doua condiţie a descompunerii sensaţiei generale în sensaţii individuale, specifice, localizate, şi acestea sunt temelia *percepţiei lucrurilor*. Fără atenţie copilul aude,

dar nu *ascultă*, tot aşa el vede, dar nu *observă* nu *priveşte*.

Câteva exemple concrete, citate de Stern, lămuresc cât se poate de bine explicaţia de mai sus.

La o fetiţă, în săptămâna a treia, a constatat: Ea reacţiona la sunete nu numai prin clipire din ochi, ci prin atenţie încordată, prin scoaterea de strigăte, în deosebi la sunete înalte de fluier, la zăngănit de chei, etc. Atenţia încordată se manifestă *printr'o totală nemişcare* a corpului cu *privirea fixă*. Cum se vede din acest exemplu, în cazuri de atenţie încordată, o mişcare se instalează şi se fixează, iar celelalte sunt oprite. Un băiat, în săptămâna a treia, da următoarele dovezi sigure că a ajuns la *privire*: Când se aproprià ceva pe neaşteptate de el, mai ales un chip omenesc, uitătura lui lua o înfăţişare de încordare, de fixare vizibilă. Dacă obiectul fixat îşi schimba poziţia, se schimba şi privirea în direcţia în care se mişca obiectul. In săptămâna a cincea uitătura i se făcea din ce în ce mai mare şi mai încordată; dacă cineva se apropia de căruţul lui, îl privea cu ochii mari; dacă era ridicat şi dus într'altă odae, schimbarea impresiilor îi ţinea privirea într'o încordare durabilă aproape plină de nerăbdare.

Din viaţa altui băiat, la vârsta de 12 săptămâni: Mama îl ţinea în braţe, el se uita cu atenţie în jurul lui, mai ales se uita cu cel mai mare interes la peştii cari înotau într'un aquarium. Deodată o

pasăre se înroti pe deasupra, el începu să ridice şi să lase braţele cu vioiciune, umflându-şi nările nasului. După câteva clipe, pasărea începu să cânte îndată, copilul întoarse capul spre ea ca să-i asculte trilurile; el recunoscuse exact direcţia sunetului şi nu-şi mai lua ochii dela pasărea cântăreaţă.

«Intervenţiile motrice şi concentrarea atenţiei sunt aşa dar cele două mijloace, prin care copilul scoate şi fixează unele elemente din haosul încâlcit de sensaţii simţite, dislocându-le din acea stare generală şi trăindu-le ca ceva aparte. Ele dobândesc prin aceasta treptat, — treptat, un caracter opus elementelor numai subiectiv trăite, se raportează în afară la obiecte, devin *percepţiuni*».

După această izolare sau disociere a elementelor din ţesătura chaotică a sensaţiei generale, urmează un proces de *asociere* ori legătură între elemente astfel disociate. Un exemplu va pune în lumină această asociere: Se mişcă în faţa ochilor copilului la dreapta şi la stânga o lumină. Ochii copilului călătoresc în direcţia călătoriei excitaţiei luminoase. In ochii care se mişcă astfel se nasc atunci sensaţii musculare sau kinestezice, cari se asociază cu sensaţiile optice de mişcare şi de schimbarea de mişcare a luminii. Din această asociere intimă între sensaţiile mişcării ochilor şi sensaţiile optice ale mişcării şi schimbării de mişcare a luminii rezultă percepţia vizualo-motoare a direcţiei şi a schimbării de direcţie. Din momentul ce nu se

poate produce o sensaţie specifică de cât printr'o mişcare, la naşterea însăşi a unei sensaţii specifice are loc o asociere între aceasta şi sensaţia de mişcare a organului care a fixat-o şi i-a dat fiinţă.

Asocierile au loc nu numai între o sensaţie specifică şi sensaţia de mişcare a organului ce a izolat-o din starea de sensaţie generală, ci şi între o sensaţie de un simţ şi alta de alt simţ. Percepţia chipului mamei se asociează strâns cu sensaţia sunetului glasului ei şi cântecului ei, cu sensaţia de miros şi gust a laptelui ce suge, cu sensaţiile tactile ale contactului ce are cu trupul mamei sale, şi din asociaţia asta strânsă de sensaţii raportate la mamă se naşte intuiţia totală a mamei.

Până ce percepţiile s'ajungă la copii la gradul de desvoltare pe care-l ating la oamenii mari, ele trec prin mai multe faze sau momente. Aceste faze s'au studiat prin mijlocul unor experienţe uşoare, anume, dându-se copiilor să privească tablouri şi să comunice prin vorbe observaţiile lor. Din cercetările făcute de mulţi învăţaţi asupra interpretării tablourilor de către copii, rezultă că percepţia trece prin următoarele faze:

I. Copilul primeşte de la tablou o impresie vagă, flotantă, o imagine generală confuză. Nu poate fi vorba în faza aceasta de o *privire* e tabloului, de o percepţie. N'are loc o analiză a tabloului, o descompunere a elementelor lui, aşa în cât copilul să poată spune exact părţile lui, şi

dispunerea lor în spaţiu. Cel mult dacă un element din tablou, pe baza unei asemănări grosolane, cheamă în mintea copilului, din memorie, o amintire despre un obiect asemănător.

In faza aceasta domină *sinteza,* fiecare obiect e cuprins cu mintea ca *intreg* şi denumit curând ca întreg. «Copilul îşi formează întâi imagini generale despre lucruri, situaţii, întâmplări, ş. a., pe când în acelaş timp calităţile particulare ale lucrurilor şi episoadelor parţiale ale întâmplărilor sunt cunoscute numai într'un mod cu totul neîndestulător. De sigur, întâmplător sunt privite mai în deosebi unele trăsături sau particularităţi, însă o observare pătrunzătoare analitică lipseşte încă cu totul, iar din puţinele calităţi observate se formează în pripă un tablou total al obiectului şi a raporturilor lui, tablou care în multe puncte e necorespunzător realităţei, în parte cu totul iluzionar şi întregit prin numeroase personificări şi curente afective; am putea de aceea să numim această perioadă ca fiind a *sintezei fantastice*». (Meumann)

II. De la 8—9 ani începe o altă perioadă, *a predominării analizei.* Acum copilul observă, în intuiţiile lui părţile lucrurilor, proprietăţile lor şi raporturile lor. Prin această analiză, el câştigă acum o cunoştinţă mai exactă despre lucruri, percepţia lui nu mai e fantastică, ci realistă. Această analiză se vede şi din aceea că acum copilul

numeşte şi părţile obiectului, nu numai obiectul ca întreg.

III. După perioada analizei urmează iar o perioadă a *sintezei*. Acum, însă, sinteza are un cu totul alt caracter de cât sinteza din faza I-a. Aceasta nu mai are caracter vag, vaporos, fantastic, ci caracter *realist*. Acum se adună, se sintetizează în mod conştient, voluntar, nu inconştient ca în prima fază, elementele lucrurilor cunoscute dinainte, proprietăţile şi caracterele lor ştiute mai ales din timpul perioadei analitice. «In acea perioadă d'ântâi, copilul trăeste ca într'o lume din basme, în aceasta de a treia stăpâneşte în mod normal simţul realităţii». (Meumann)

Aplicaţiuni pedagogice. Din felul în care am văzut că se formează percepţia, putem deduce foarte importante învăţăminte pedagogice. Ştim, că aceea ce face cu putinţă recunoaşterea imediată a unui măr sau a unui câine, d. e., e contopirea a două elemente psihice similare, unul dintr'o intuiţie anterioară sub chip de imagine, altul dintr'o percepţie actuală sub forma de sensaţie. Fără perceperea fulgerătoare a acestei asemănări, orice câine nou văzut, ori orice măr etc., ne-ar face impresia de ceva nou de tot, n'ar fi recunoscute imediat ca lucruri mai cunoscute odată. Totdeauna în faţa lucrurilor revăzute am avea cunoştinţe noui, ar trebui să le învăţăm din nou n'am, avea recunoaşteri. Imaginea anterioară similară unei

sensaţii actuale, şi care face posibilă recunoaşterea, poartă în psichologie numele de element *aperceptiv*, adică ajutător în producerea percepţiei. (Despre apercepţie va mai veni vorba mai jos în chip amănunţit). Imaginea aceasta aperceptivă, însă, nu se separă, ca să trăiască întâi ea aparte, de percepţia actuală, nu e o imagine *liberă*, ci, cum o numeşte Höffding, o imagine *implicată*, angrenată strâns de percepţia actuală. Şi tocmai din acest caracter de imagine aperceptivă implicată, neliberă, rezultă recunoaşterea fulgerător de iute a lucrului sau fiinţei revăzute, şi tot din caracterul acesta rezultă că recunoaşterea se face în chip subconştient, aproape inconştient, fără să ne dăm seama întâi, că ea se datoreşte acelei imagini implicate.

In mod natural, în viaţa copiilor şi a noastră a tuturor, percepţia are loc, deci, *deodată* cu apercepţia, adică odată cu ajutorarea aceasta a imaginii aperceptive.

Şcoala, în predarea lecţiilor, nu ţine socoteală de acest mers natural al recunoaşterei prin mijlocirea imaginelor aperceptive. Fiecare lecţie, în şcoală, începe printr'o aşa zisă *pregătire*, care constă într'o degajare sau liberare a reprezentărilor anterioare menite să înlesnească priceperea celor noui. Aceasta se mai cheamă şi analiza cercului de idei aperceptive, pe care le are copilul, şi această analiză duce la degajarea imaginilor aperceptive sub formă de imagini libere, în loc să le lase în

forma lor *naturală*, de imagini implicate nelibere.

Procedeul e artificial, de prisos şi plictisitor pentru copii.

Când încep să le vorbesc copiilor despre *câine*, bunăoară, întroducându-i în lecţie fie printr'o descriere cu ajutorul unui tablou, fie printr'o naraţiune, toate imaginile aperceptive, necesare priceperii descrierii sau povestirii despre câine, se mobilizează de la sine, în chip sub şi inconştient pentru copii. Mai e oare nevoie, pentru această pricepere, să întreb întâi pe copii, dacă au văzut câini, şi pe unde locuesc, şi ce formă au, şi la ce slujesc, etc., etc. Ori alt exemplu: pentruca şcolarii să priceapă povestirea biblică a naşterii Mântuitorului, e numai de cât nevoe de o pregătire, în care să întreb pe copii despre diferite lucruri din povestire: ce sunt ieslele, ciobani, împărat, magi, etc., cum am văzut că se face?.

Presupunând că, atunci când vine vorba despre ele în povestire, copiii nu le cunosc, nu le poate explica chiar atunci învăţătorul? Iar, dacă sunt cunoscute, nu se adună dela sine, în cursul povestirii, înţelesurile lor?

O astfel de pregătire, cum se practică, e deci, pierdere de vreme curată. E un procedeu plictisitor. mai ales că se şi repetă mereu la fiecare lecţie, Nu, copiii pot pricepe foarte bine cele ce spun despre câine ori despre naşterea Mântuitorului, fără acea desprindere greoae, chinuitoare a imaginilor

aperceptive. Ele se desprind dela sine, în chip nesilit, spontan, în cursul tratării, ori, mai bine zis, se ţin tot timpul alături de tratare, ca umbra de om.

In realitate toate lucrurile pe care le percepem *acum*, le percepem prin ajutorul tuturor percepţiunilor anterioare avute despre ele. Ce grozăvenie ar fi, însă, dacă toate s'ar reproduce *întâi, în chip liber!* Cele mai multe stau invizibile sub pragul conştiinţei, în inconştient, numai câteva, puţine, *cele cari sunt mai tipice, mai interesante ori mai proaspete*, trec puţin pragul conştiinţei, *in penumbra semi-conştiinţei.* Acestea, în *starea aceasta de subconştiinţă,* ajută la priceperea ideilor noui. Dacă ele ar deveni prea conştiente, dacă, bunăoară când le zugrăvesc acum un câine, în mintea copiilor s'ar reproduce *cu cel mai mare grad de conştiinţă* imagini anterioare în raport cu câinele, ele ar împiedeca desfăşurarea mersului imaginelor noui, care e scopul lecţiei, atenţia copiilor ar fi furată mai mult de elementele aperceptive, decât de cele ale percepţiei actuale.

De aceea, pregătirea şi în şcoală trebue să rămână cu caracter subconştient, spontan, aşa cum e în viaţă, nu cu caracter deplin conştient, artificial, prin separarea a două procese sufleteşti, cari în realitate sunt inseparabile. Iată ce zice în această privinţă un mare pedagog german, Hugo Gaudig: «Dacă faci pregătire, atunci nu ai încredere în

puterea lucrului nou de a deştepta reprezentările aperceptive, sau nu te încrezi îndeajuns în energia gândirii şcolarilor, *spre a lăsa în seama propriei lor activităţi apercepţia.* In orice caz, procedeul pregătirii e un procedeu artificial, un procedeu şcolăresc, cum viaţa în deobşte nu cunoaşte, căci viaţa ne sileşte să apercepem fără pregătire.....».

O pregătire e, de sigur, necesară, dar nu pentru mintea copiilor—aceasta se face dela sine—ci pentru inima lor, *spre a-i dispune să asculte cu plăcere noul subiect.* Aceasta eu o numesc, însă, *introducere* în lecţie. Despre întroducere însă şi felul cum să se facă, va veni vorba pe larg în Didactică.

2. Din felul în care se desvoltă percepţia la copii în cursul timpurilor, putem trage alte învăţături pedagogice, cu privire la predarea *învăţământului intuitiv.*

Aceasta se face acum dela început *în chip analitic,* prin descrieri după tablouri, în faţa cărora copiii sunt îmboldiţi prin întrebări, să spună părţile lucrurilor şi părţile părţilor, să le numere, să le numească, să le arate culoarea, mărimea, şi forma şi folosul. Acest procedeu analitic nu poate fi pe gustul copiilor, de oarece, după cum ştim, la vârsta când ei vin la şcoală sunt în perioada percepţiei sintetice fantastice.

Invăţământul intuitiv trebuie să se predea în armonie cu acest fel de a percepe al copiilor, să respecte, deci, treapta de desvoltare la care se

găsesc copii. Deaceia, în loc de a proceda la disecţia analitică a lucrurilor şi fiinţelor, să le dăm, la început, impresii generale, întregi despre ele, fie prin plimbări — nu prin excursiuni didactice — cu prilejul cărora în copii se nasc impresii întregi despre lucrurile văzute, neanalizate, fie prin povestiri din viaţa fiinţelor şi lucrurilor şi apoi, la sfârşitul povestirilor, să se dea copiilor ocazia să le contemple în tablouri, dar fără a le analiza, ori să le vadă în realitate, dar tot fără a le analiza minuţios. Invăţământul intuitiv trebue să urmărească a da copiilor *nu ştiinţă, ci gust de ştiinţă, plăcere de observaţie,* şi pentru aceasta procedeul descriptiv analitic este cu totul impropriu. Plimbările, dacă nu-s făcute cu intenţie didactică vizibilă, şi tot aşa şi povestirile, sunt capabile să deştepte impresii generale, percepţii totale.

Tranziţia dela faza sintezei inconştiente la faza analizei predominate să se facă pe nesimţite.

Rezumat: Analiza cunoştinţei întregi a unui lucru văzut întâia oară ne arată, că ea constă *într'un mănunchiu de senzaţii de diferite simţuri.* E *intuiţia* lui.

2. Revederea lucrurilor naşte în suflet o *percepţe sau recunoaştere imediată.*

3. Baza recunoaşterei imediate e *asemănarea* unei senzaţii din percepţia actuală cu o senzaţie din intuiţie d'intâi, ce apare acum sub forma de imagine implicată. E *elementul aperceptiv* al percepţiei.

4. Fiindcă în viaţă percepţia se face odată cu apercepţia,

şi în şcoală trebuie să se facă deodată. Pregătirile artificiale, analitice ale lecţiilor sunt anti-psichologice.

Desvoltarea percepţiei la copil trece prin trei faze: 1) a sintezei fantastice; 2) a analizei predominante şi 3) a sintezei realiste. Concluzii asupra învăţământului intuitiv: el trebuie să se facă întâi prin percepţii sintetice de primul grad, prin mijlocul plimbărilor, pevestirilor şi contemplării de tablouri.

CAPITOLUL V.

Inşirarea sau Asocierea Reprezentărilor.

Toate obiectele, cari au fost odată percepute de noi, pot fi închipuite seu reprezentate, adică pot ocupa constiinţa şi când nu mai sunt în faţa noastră.

Aceste reprezentări pot să se producă în sufletul nostru ori fiecare aparte, izolat, ori legându-se sau asociindu-se unele cu altele, formând un şir sau un lanţ mai scurt sau mai lung de reprezentări. Fără să mai vadă mărul, copilul se mai gândeşte la el, adică îşi poate reprezenta toate însuşirile pe care i le-a cunoscut, prin senzaţiile încercate cu ocazia percepţiei lui. Acele senzaţii au fost unite în percepţie, cum am arătat, din cauza contiguităţii sau vecinătăţii lor. In reprezentare, însuşirile mărului se vor înşira tot în ordineă în care s'au înşirat ca senzaţii, adică

tot în virtutea contiguităţii lor. Aşa e cu toate reprezentările sau imaginele întregi ale lucrurilor.

Cum, după cele spuse mai înainte, mintea omului—şi a copilului în deosebi— nu se poate opri prea mult asupra unui singur lucru, nu poate fi atentă prea mult asupra aceleiaş percepţii, ea trece dela o percepţie la alte percepţii, dela percepţia mărului la percepţia altor obiecte, cari i se mai prezintă simţurilor; experienţa externă nu stă locului, ci înaintează, se înbogăţeşte. Toate percepţiile avute, lăsând în suflet imaginea lor fiecare, când se deşteaptă ca imagini trec prin conştiinţă cum au trecut şi ca percepţii, fără să ocupe conştiinţa una din ele prea mult, ci trăind numai o scurtă vreme, şi lăsând apoi locul altora să defileze şi ele pe dinaintea conştiinţei. Prin suflet trec, deci, şiraguri de percepţii şi şiraguri de reprezentări de percepţii. De foarte multe ori firul reprezentărilor se desfăşoară în aceeaş ordine sau aranjare ca firul percepţiilor lor.

Dar de multe ori un fir se desfăşoară şi în ordine cu totul schimbată, faţă de celălalt fir corespunzător. Percepţii avute în locurile cele mai depărtate şi în timpurile cele mai deosebite, cari n'au nimic de a face unele cu altele, adică fără legătură între ele, se pot reprezenta în minte unele după altele, unele lângă altele, ca şi cum aşa ar fi fost şi produse, unele lângă altele.

Ori cum s'ar desfăşura, însă, firele reprezentărilor,

în ordinea percepţiilor sau cu totul în afară de ordinea percepţiilor, ele se desfăşură în orice caz într'o ordine oarecare, se 'nşiră, într'un lanţ, unele după altele. Chiar atunci când ne lăsăm gândurile să sboare în voie, la întâmplare, ele tot se desfăşoară după o anumită regulă, într'un aranjament oarecare.

De ordinea în care se pot însirà reprezentările se va vorbi în capitolul acesta.

I. *Inşirarea sau Asociaţia prin Contiguitate.* Gândindu-mă la o stradă, pe care trec adeseori, pot să-mi reprezint toate casele particulare şi edificiile publice înălţate pe ea, chiar în ordinea în care sunt ele aşezate pe stradă, mai ales dacă strada nu e prea întinsă şi dacă am trecut de foarte multe ori pe ea. In acest caz, şirul imaginilor sau reprezentărilor reproduce exact şirul percepţiilor avute pe stradă. — Când îmi vine în minte chipul unui prieten, mă gânpesc rând pe rând şi la casa lui, şi la copiii lui, şi la profesia lui, şi aşa mai departe, la tot ce se leagă de el. — Când aud deodată pe stradă trâmbiţa pompierilor sunând, chiar dacă n'ajung încă să-i văd trecând, îmi imaginez îndată că-i văd trecând: par'că aud huruitul pompelor ce aleargă, şi în acelaş timp îmi vine în minte şi imaginea focului' îmi reprezint case arzând, oameni alergând din toate părţile şi strigând după ajutor; par'că aud ţipete, vaiete, văd învălmăşală, văd furtunele arun-

când limbi de apă luptându-se cu limbile de foc; văd, mai departe, în închipuire, oameni cu stare rămânând fără stare; în sfârşit prin mintea mea trece convoiul tuturor nenorocirilor, cări se nasc de pe urma unui incendiu. — Când văd sau când îmi închipuiesc o faţă de om posomorâtă, mă gândesc la o supărare, la o suferinţă pe care o are, iar când îl văd surâzând mă gândesc la mulţumire.

Când aud şueratul unei sirene pe stradă, fără să vreau mă dau la o parte, închipuindu-mi că trece un automobil, şi aşa mai departe; *percepţiile pe cari le-am încercat în acelaş timp sau pe rând unele după altele, cari s'au produs deci în vecinătate, în contiguitate, tind de foarte multe ori să se reproducă, să revină în minte cu reprezentări în aceeaş ordine în care s'au produs întâia dată, păstrându-şi aceeaş vecinătate, ori de câte ori una din ele revine în minte.*

Inşirarea sau asocierea reprezentărilor în ordinea în care s'au produs întâia oară, ca percepţii sau tot ca representări poartă numele de *asociaţie prin contiguitate.* Contiguitatea se zice *simultană*, când percepţiile s'au produs în acelaş timp, şi *succesivă,* când s'au produs unele după altele. Asociaţia prin contiguitate explică foarte multe din expresiile, pe cari le 'ntrebuinţăm în vorbirea de toate zilele: zicem *„coroană"* şi înţelegem pu-

terea regală; când ne mâniem pe cine-va îi spunem *„să nu ne mai calce pragul“*, dar înţelegem să nu mai vină de loc *în casa noastră*, care e dincolo de prag; spunem că *„sorbim o cupă“*, dar sorbim numai băutura dintr'o cupă, şi aşa mai departe, şi aceasta, din cauza contiguităţii dintre coroană şi rege, dintre prag şi casa întreagă, dintre cupă şi băutura din cupă, şi aşa mai departe.

Intr'un tablou am putea închipui în modul următor o asociaţie prin contiguitate.

A+B+C+D+E un şir de percepţii.

a+b+c+d+e şirul reprezentărilor lor.

Dacă mintea noastră ar fi silită să reproducă şirul percepţiilor avute totdeauna în aceeaş ordine în care le-a avut, adică dacă reproducerea s'ar face numai în virtutea contiguităţii, ar trebui totdeauna, până s'ajungem la o reprezentare sau la un gând voit, să trecem prin toate reprezentările sau gândurile cari s'au produs înaintea lui, căci n'am putea niciodată sări ordinea, în cât s'ajungem la el mai repede. Ca să mă gândesc la Teatrul Naţional din Bucureşti, aş fi silit întâi să mă gândesc la toate clădirile care se înşiră până la el dintr'o parte sau dintr'alta; un şcolar n'ar putea răspunde la o întrebare privitoare la mijlocul sau sfârşitul lecţiei, decât spunând lecţia dela început,—ceeace

se şi întâmplă cu eei ce învaţă pe de rost; zilele săptămânii şi lunile anului nu le-am putea înşira decât în ordinea în care se urmează; n'am putea să ne povestim întâmplările avute decât *inşirând toate amănuntele,* în *aceeaş ordine* totdeauna şi cu aceleaşi vorbe, pentrucă n'am putea lasă la o parte nimic din ce ni s'a întâmplat, n'am putea sări peste ce e neimportant la ce e important. Scurt vorbind, mintea noastră s'ar târî totdeauna pe drumurile bătute, lumea din afară s'ar resfrânge în sufletul nostru totdeauna la fel, ca într'o oglindă care resfrânge tot ce trece pe dinaintea ei, totdeauna în ordinea în care trece, şi nu schimbă răsfrângerea de cât când s'a schimbat ceva în lucrurile care se resfrâng înşişi. Natura ar fi stăpâna omului, nu omul stăpânul naturii.

Sufletele rămase într'o stare culturală cu nivel scăzut chiar şi sunt stăpânite în chip tiranic de legea asociaţiei prin contiguitate.

Cine nu ştie, că cea mai mare greutate pentru un judecător, care ascultă martori inculţi, e să-i facă a povesti din faptele pentru care sunt chemaţi să depună mărturie numai esenţialul, cât e nevoie pentru luminarea afacerii? E cu neputinţă pentru aceşti martori să omită amănuntele cari nu interesează, neavând de a face cu fondul real la chestiunei. Ei iau firul faptelor absolut dela început, dela plecarea de acasă, şi nu ajung la miezul chestiunei, până ce nu înşiră tot ce s'a petrecut

până să ajungă la el. Trebue multă răbdare, ca s'asculţi astfel de martori.

Marele nostru scriitor, Caragiale, a prins admirabil această particularitate sufletească a oamenilor inculţi, în comediile sale. In «O noapte furtunoasă», în scena II-a din actul I-iu, Chiriac, omul de încredere al lui Jupân Dumitrache, reproduce în chipul următor o discuţie cu un Tache Pantofaru, care nu voia să iasă la «ezirciţ» pentru garda civică.

«M'am dus eu la el chiar în persoană: zic: pe ce bază nu vrei să vii mâine lc ezirciţ, domnule? zice: sunt bolnav, domnule sergent, zice, deabia mă ţin pe picioare, nu pot să merg nici până la prăvălie, zice! zic: nu cunosc la un aşa rezon fără motiv; zice: aduc martori, domnule sergent, că am zăcut o lună de zile, zice, întreabă şi pe Popa Zăbavă dela sfântul Lefterie, zice, alaltăeri m'a grijit, m'a spovedit; zic: n'am eu deaface cu Popa Zăbavă, nu-l am pe listă, zic eu, pe d-ta te am pe listă: să te prezanţi mâine la companie». Chiriac reproduce aidoma ce a zis el, ce a zis Take, rând pe rând fără omiteri. De aici acei, «zic, zice, zic, zice» care se repetă mereu. In sufletul lui domină legea asociaţiei prin contiguitate. Faptele sunt reproduse *toate în ordinea în care s'au petrecut.*

In acelaş chip, povesteşte şi Ziţa Vetei atacul suferit din partea fostului ei soţ:

«Veta.

«Dar tu, Ziţo, la ce-ai venit?

Ziţa.

«Stai să-ţi spun..... Dar nu mă întrebi ţaţo, să-ţ «povestesc ce am păţit cu mitocanul! Să vezi, ie «halima... Auzi mizerabilul! să îndrăsnească să-mi «ţie drumul ca să-mi facă un atac. Stai, ţaţo, să-ţi «spui şi să te încruceşti, nu altceva. Mai adineaori «şedeam acasă. Tuşica, cum ştii c'a făcut-o Dum-«nezeu, se culcă cu găinile. Eram ambetată absolut. «Dramele Parisului», câte au ieşit până acuma, «le-am citit până acum de trei ori. Ce să fac? «n'aveam ce citi, zic; hai să mă duc la ţaţa, dacă «nu s'o fi culcat, să mai stăm de vorbă. Scot «ivărul dela salon şi plec. Când să trec pe maidan, «mă pomenesc cu mitocanul, cu pricopsitul de «Ţircădău, că-mi taie drumul: Bonsoar, bonsoar» «şi ştii aşa deodată, sanfasó: «Heì, cucoană, zice, «mai bine ţi-e acum văduvă? Pardon, domnule, «zic, n'am deaface cu dumneata, şi mai întâi când «e la o adică, nu sunt văduvă, sunt liberă, trăesc «cum îmi place, cine ce are cu mine! acu mi-e «timpul: jună sunt, de nimeni nu depand, şi când «oiu vrea, îmi găseşte nenea Dumitrache bărbat «mai de onoare ca d-ta.—Mi-că t'ei căi! Zic! pardon, «domnule, nu-ţi permit să te întizi mai mult la «un aşa afront! mă înţelegi—zice».

După o întrerupere a Vetei, Ziţa urmează:

«Aşa..... zic mitocanului..... ţaţo că era trăsnit. «Am auzit că dela o vreme încoace într'o băutură «o duce. Uf, ţăţică, maşer, bine că m,a scăpat

«Dumnezeu de traiul cu pastramagiul. Să trăesc «eu cu un mitocan! Nu era de mine; eu sunt o «persoană delicată; bine că m'am văzut liberă! «Aşa—să nu-mi uit vorba—zic mitocanului: Nu-ţi «permit, domnule, să te mai întinzi la un aşa «afront! Da el, gândiţi, zice, că o să te măriţi «cucoană? Asta mă priveşte pe mine, cine ce treabă «are! Să te măriţi, ai? cât o trăi Ghiţă Ţircădău, «ori să te înhăitezi cu vreunul? Săracul! Dar să «ştiu de bine că merg cu el de gât până la Dum-«nezeu, tot n'ai d-ta parte de un aşa ceva; încai «dacă m'ai lăsat pe mine, să te duci la mânăstire, «că aşa te lăudai la tribunar!..... Mitocane pastra-«magiule! la poliţiune! vardist! nene Dumitrache!... «Am avut, ţaţo, parte că a sărit nenea Dumitrache «şi cu Nae Ipistatul! aminteri, mitocanu scosese «şicul dela baston pentru ca să mă sinucidă».....

Tot aşa istoriseşte şi poliţaiul Pristanda, din «O scrisoare pierdută», şi Trahanache. Acest caracter îl au şi discursurile lui Farfuridi şi Caţavencu, de câte ori sunt întrerupţi în adunare, îşi încep discursul dela început exact cu aceleaşi fraze. In «D'ale Carnavalului» Iordache, calfă de bărbier, povesteşte în acelaş chip o întâmplare cu excrocheria unui spiţer la plata rasului şi tunsului.

Toate aceste personagii fără cultură sau cu spoială de cultură, dar cu pretenţie, vorbesc acest limbaj în care tirania asociaţiei de contiguitate sare în ochi.

Din fericire, sufletul omului nu e o biată oglindă condamnată să resfrângă tot ce trece pe dinainte-i, şi frumos şi urât, şi plăcut şi neplăcut. El are puterea să rupă şirul gândurilor. s'ajungă mai repede la cel dorit, trecând peste cel ce nu-l interesează. El se poate gândi la ce n'a fost niciodată în acelaş loc şi în acelaş timp, înghite depărtările cele mai mari şi ne transportă în timpurile cele mai deosebite. Nimic nu poate infrunta iuţeala cu care aleargă gândul.

Cum poate sufletul să rupă şirul gândurilor, să treacă peste ordinea în care s'au produs prima dată, dându-le o altă ordine?

Aceasta se îndeplineşte prin aşa numita *asociaţie prin asemănare.*

II. *Asociaţie prin asemănare.* Potretul unei persoane cunoscute ne face să ne gândim la acea persoană, şi aceasta la altă persoană care seamănă cu ea, chiar dacă n'am perceput toate acestea deodată sau îndată una după alta, ci în timpurile cele mai deosebite. O scară răsucită în formă de spirală poată să-mi aducă aminte de un melc, de un tire-bouchon, de o buclă de păr, de o coadă de purcel. de un şarpe încolăcit strâns în jurul lui, şi aşa mai departe, în timpuri oricât de departe între ele am fi dobândit cunoştinţa lor, ori câte alte reprezentări străine de această s'ar fi înşirat în intervalele dela una la alta. Această înşirare se datoreşte *asemănării de formă*

pe care o găsim între aceste lucruri.—Când copilul vede a doua oară un măr, el îşi poate reprezenta şi mărul văzut prima dată. Forma rotundă a mărului poate să-i aducă aminte de o minge pe care a avut-o în mână, de o bilă de sticlă cu care s'a jucat, etc...

Dulceaţa mărului poată să-i aducă aminte de toate lucrurile dulci, plăcute ce a gustat; de o bucată de zahăr, de o bomboană, de o prăjitură, etc..—Spre a sfătui pe copiii săi să fie uniţi în viaţa, căci unirea face puterea, un bătrân pe patul de moarte, — spune o poveste—cheamă pe fiii săi şi le prezintă, pe rând fiecăruia, un mănunchiu gros de nuele cerându-le să-l rupă. Niciunul nu putu. „Ia desfaceţi mănunchiul şi frângeţi câte o nuia", le zise atunci bătrânul. Intr'o clipă nuielile fură făcute bucăţi. Vedeţi, le spuse el atunci, cât timp nuelile au fost unite la un loc nimeni n'a putut să le rupă. Aşa să fiţi şi voi în viaţă şi nimeni nu va îndrăsni să se atingă de voi". Mănunchiul de nuele au fost o *pildă* a tatălui pentru a îndemna pe fii la unire. Mănunchiul în mintea lui *asemuia unirea.*

Toate sfaturile cari ni se dau aşa *indirect,* sub formă de *pilde,* de parabole, se întemeiază pe o asemănare.—Toate comparaţiile frumoase pe care le fac poeţii în versurile lor, se bazează pe observarea asemănărilor dintre lucrurile comparate.

„Cu un glob de aur, luna strălucea".

spune poetul nogtru Bolintineanu în „Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul“. Luna, culoarea ei strălucitoara, îl face să se gândească la un glob de aur. In poezia „Singurătate“, Eminescu îşi compară gândurile care-i trec prin minte ca nişte stoluri, sau cu ţârâitul greerilor;

Stoluri, stoluri trec prin minte
Dulcii iluzii, amintiri
Ţârâesc încet ca greeri
Printre negre, vechi zidiri.

Ce legătură, ce asemănare poate fi între un stol sau un ţârâit de greeri, şi un fir de gândiri sau amintiri cari se desfăşoară în sufletul unui poet? Şi totuşi, ori cât s'ar deosebi, poetul găseşte o asemănare între ele, *le apropie* unele de altele, deşi cunoştinţele lor nu s'au produs unele lângă altele, în legătură unele cu altele, In toate aceste exemple,—si s'ar putea lua un număr nesfârşit —apropierea şi înşirarea sau asocierea reprezentărilor nu se face din cauză că s'au produs, odată, în acelaş timp sau imediat unele după altele—nu din cauza contiguităţii lor adică—ci pentrucă observăm o *asemănare* între ele, *deşi ele s'au produs poate în timpurile cele mai deosebite şi s'au asociat altă dată cu reprezentări cari acum nu mai vin deloc în minte.*

Să notăm mai multe lucruri asemănătoare cu litera *a*, repetata de mai multe ori cu câte un

număr pus jos în dreapta ei, spre a arăta că ele se aseamănă, dar nu sunt absolut aceleaşi lucruri. Percepţia fiecărui lucru notat cu *a* s'a întovorăşit, când sa produs, de alte perccpţi cu totul deosebite, cari i-au urmat până la percepţia celui de al doilea *a*. Şi a acestui de al dolea *a* a fost urmată de altele deosebite până la acelui de al treilea *a*, şi aşa mai departe.

Aceasta se poate nata astfel:

$$a+b+c+d+e+a^1+f+g+h+i+j+a^2$$
$$+k+l+m+n, \text{ etc..}$$

Când percepţia primului *a* revine în minte sub forma de reprezentare sau de *amintire*, două lucruri se pot întâmpla: 1) ori să se'nşire îndată în minte, rând pe rând, după primul *a*, şi b, c, d, e, până la al doilea *a*, şi pe urmă. de la al doilea *a* s'ajungem la al treilea trecând prin, f, g, h, i, j, etc., în care caz am avea o asociaţie prin contiguitate; 2) ori să trecem dela primul *a* direct la al doilea *a*, fără a ne mai aminti de, b, c, d, e, şi dela al doilea la al treilea *tot aşa de repede, uitând* cu totul pe f, g, h, i, j, şi aşa mai departe. In cazul acesta am avea o *înşirare prin asemănare*.

Dacă mintea ar fi silită să treacă totdeauna dela a^1, la a^2, la a^3 prin toate reprezentările cari s'au produs între ele, în intervale dela unul la

altul, *dacă totdeauna le-ar ţine minte pe toate acestea*, atunci gândul nostru ar curge foarte încet, ar face ocoluri grozav de mari până s'ajungă la o ideie dorită. Firul reprezentărilor ar reproduce exact firul percepţiilor, amintirile ar curge totdeauna în acelaş chip, nici-o schimbare nu s'ar mai produce în suflet, conştiinţa ar sfârşi prin a se toci cu totul, ar dormi de tot. Inţelege orcine că niciodată capetele cele mai depărtate ale gândurilor, ale cunoştinţei noastre nu s'ar putea întâlni alttel, decât întorcându-ne la capătul de plecare, şi trecând prin toate stările csri s'au înşirat până la capătul de ajungere.

Legătura între trecut şi prezent s'ar face foarte cu greu atunci, mintea ar fi copleşită de povara tuturor amintirilor, cari ar veni *toate odată*, când ar veni. Atunci s'ar întâmpla una din două: ori speriată de infinitatea amintirilor, mintea nu s'ar mai întoarce deloc înapoi şi atunci trecutul ar cu totul pierdut pentru noi; ori, întorcându-se înapoi ar reproduce, ar trăi toate clipele, toate stările pe cari le-a mai tăiat odată, dar atunci ar pierde atâta vreme cu aceasta, în cât n'ar mai avea răgazul să meargă înainte, să dobândească cunoştinţe nouă. Ea s'ar repeta într'una, şi cum ştim că repetiţia sau monotonia adoarme conştiinţa, ea ar sfârşi prin a nu mai exista.

Asociaţia prin asemănare apropiind repede capetele cele mai depărtate ale firelor de reprezentări,

ştergând din suflet o mulţime din amintirile de care n'avem nevoie în tot momentul, ajutându-ne adică să *uităm* multe din ce am învăţat, ne lasă mintea liberă pentru lucruri nouă de învăţat. Ea contribuie la necontenita prefacere a sufletului, de care am vorbit înainte.

Asociaţia prin asemănare explică, şi ea, foarte multe din expresiile graiului nostru. Spunem că „timpul curge", pentrucă asemuim trecerea vremii cu curgerea unei ape: unor ochi vii, pătrunzători, cari văd departe, le zicem „ochi de vultur"; despre o pasăre care aleargă repede în sbor, spunem că sboară „ca un glonţ" că „spintecă văzduhul". Când, după cum am văzut la sensaţiile de gust, întindem numirea de dulce la multe ale lucruri cari nu sunt dulci, o facem pentrucă observăm o asemănare între plăcerea unui lucru dulce şi aceea pe care ni-o dau alte lucruri prin alte simţuri. Toate comparaţiile poeţilor, ori cât de ciudate ar fi, se'ntemeiază pe observarea unei asemănări. Şi meşteşugul artei lor constă tocmai în a asemui lucruri cari, pentru restul oamenilor, cu greu se pot asemui.

III *Asociaţia prin opoziţie sau contrast.* Ziua ne face să ne gândim la noapte, şi invers, noaptea la zi, iarna la vară, vară, la iarnă; caldul la frig, frigul la cald; când zicem pitic ne gândim şi la uriaş; moartea se asociază cu viaţa şi viaţa cu moartea; repauzul cu mişcarea, mişcarea cu re-

pauzul; vremea senină ne aminteşte de vremea ploioasă şi invers; când zicem plăcere ne gândim şi la durere, şi aşa mai departe: *toate reprezentările de lucruri contrarii tind să se unească în conştiinţă, să se asocieze.* Această asociaţie poartă numele de *asociaţie prin contrast.* Unele din asociaţiile prin contrast se reduc la asocieri prin contiguitate: ziua ne face să ne gândim totdeauna la noapte, pentrucă se urmează totdeauna una pe alta, se'nvecinesc: pentru acelaş motiv, iarna ne aduce să ne gândim la vară, viaţa la moarte, etc. Alte asocieri prin contrast se reduc la asemănare, la o asemănare de un anumit fel. Pitic şi uriaş se asociază în minte, nu pentru că am fi văzut totdeauna lângă un pitic si un uriaş, ci pentrucă si piticul şi uriaşul se *aseamănă* prin aceea, că se depărtează de talia mijlocie. Polul nord ne face să ne gândim la polul sud, pentrucă se aseamănă prin aceia, că amândouă sunt la două capete opuse ale pământului, şi aşa mai departe.

IV. *Asociaţia părţii cu totul sau întregul.* Când vedem în largul mării înălţându-se catargul unei corăbii, din ce în ce mai mult, ne'nchipuim îndata corabia întreagă, cu toate că n'o vedem încă întreagă.— Când ne apropiem de un oraş, nu vedem întâi bisericile în întregime, ci numai crucea sau turla lor. — Când un copil spune pe de rost o poezie şi nu'şi aduce aminte o strofă, e destul

de multe ori să-i amintești primul cuvânt sau primul vers din strofă, și el *va întregi* îndată strofa. Toate percepțiile constau într'o întregire a unei sensații prin toate imaginile cari s'au asociat totdeauna cu ea. Dar înșiși toate asocierile prin contiguitate se reduc la asocierea unei părți cu întregul. Când venindu-ne în minte imaginea *a*, ne aducem aminte și de toate cele cu cari s'a asociat ea odată: b, c, d. e, mintea noastră nu face altceva de cât să *completeze*, să *întregească* firul imaginilor cari s'au desfășurat în minte. Un capăt fiind dat, ea vrea să atingă și capătul celălalt, să străbată iar *firul întreg*. Și chiar asocierile prin asemănare se explică prin această pornire a minții, de a întregi firele reprezentărilor produse. Când un măr mă face să mă gândesc, la o portocată, la o minge, la un balon, la globul pământului, din cauza formei lor asemănătoare, aceasta se'ntâmplă din cauza că o parte a mărului forma lui rotundă, asemănându-se cu acelaș parte adică tot cu rotunzimea, din celelalte corpuri, ne aduce în minte întâi partea aceasta a lor, și partea aceasta a lor aduce după ea întregul lor, adică reprezentarea totală a portocalei, a balonului, a mingei, etc. Reprezentarea M a mărului aduce prin forma lui rotundă r. reprezentarea rotunzimei portocalei r^1, și r^1 aduce reprezentarea întregului, a portocalei P.

$$Mr + r^1P$$

Aşa e mintea făcută, încât nu poate să se oprească mult la o singură reprezentare, la un singur gând. Ea ţinteşte s'alunece, să curgă la celelalte reprezentări sau gânduri pe cari le-a mai avut, să străbată firele lor întregi. Oricum le-ar străbate, pe baza contiguităţii, ori pe a asemănării ori pe a contrastului lor, un lucru face ea în toate aceste cazuri: ea tinde să le străbată până la capăt, *în totalitatea lor*. Pornirea aceasta a minţii de a întregi, de a totaliza firele reprezentărilor se chiamă *legea de totalizare a sufletului*. Cineva ar putea spune însă: cum se'npacă legea aceasta de totalizare cu cele spuse mai sus, la asociaţia prin asemănare şi prin contiguitate, că mintea nu trece totdeauna prin aceleaşi şiruri de reprezentări, în aceiaş ordine cum a trecut odată, ci are putinţa să sară peste multe din ele? Ce fel de întregire, de totalizare e această sărire? Intr'adevăr, şirul sau lanţul întreg de reprezentări nu revine totdeauna în minte, ci, de foarte multe ori, revin numai unele din ele, şi nu revin toate, pentrucă nu toate sunt deopotrivă de importante, nu toate o *interesează*, nu toate îi sunt folositoare pentru viaţă, ci numai unele din ele. Peste cele cari nu o interesează, cari au fost mai slab luminate de conştiinţă, ea trece repede, le uită, pentru a ajunge mai repede la cele cari o interesează. Dar, în orice caz, ea nu rămâne la un singur inel din lanţ, ci tinde să

treacă prin mai multe, să strângă mai multe la un loc. Ea scurtează firul sau lanţul, dar inelele cari rămân, rămân în orice caz unite, legate, apropiate unele de altele. Pentru a evita confuzia, să-i spunem acestei puteri a sufletului în loc de pornire de a întregi sau totaliza, pornire de a alipi, de a strânge la un loc sau de a *sintetiza*, cum se mai zice, stările sufleteşti: sensaţiile, percepţiile, reprezentările, etc. Sufletul are puterea de a trece peste unele imagini sau reprezentări şi a se opri numai asupra altora, el poate face, adică, o *alegere* între aceste reprezentări. Dacă n'ar putea face această alegere, atunci într'adevăr s'ar putea produce la fel toate şirurile de reprezentări, dar atunci el totdeauna le-ar suferi, nu le-ar face şi el. Cum s'ar înşira lucrurile din afară, în percepţiile, pe care ni le dau, aşa s'ar înşira totdeauna şi în gândul nostru, adică omul ar fi robul naturii, mintea ar merge totdeauna pe urmele lucrurilor, şi niciodată lucrurile pe urmele minţii. El n'ar mai avea nicio putere asupra naturii.

IV. *Asociaţiuni curioase*. La mulţi oameni se formează asociaţiuni foarte curioase: unii, când pronunţă o vocală din alfabet, îşi reprezintă îndată o culoare oarecare, adică văd acea vocală colorată într'un anumit fel. Alţii îşi închipuesc vocile cunoscute sub anumite culori. Unii văd numerele colorate, alţii văd zilele săptămânii sau lunile anului sub diferite culori. Asociaţiile acestea ciudate

între sunete şi culori, au luat numele de *audiţie colorată.*

Audiţia colorată se poate explica prin felurile de asociaţie descrise mai sus. Aşa, în multe cazuri se explică prin asemănarea sunetelor cu numele culorilor, cu cari se asociază. Vocala *a* se asociază cu albastru, fiindcă începe numele acestei culori, *o* cu roşu, pentrucă e în numele roşu. Ori poate aci se face o trecere dela parte la tot, vocala a, aducând în minte tot cuvântnl (albastru) din care face parte, o, tot cuvântul (roşu) din care face şi el parte. Uneori, audiţia colorată se explică şi prin asociaţia prin contiguitate: «un student, al cărui tată era pictor, învăţase din cea mai fragedă copilărie să cunoască culorile..... şi când învăţă el mai târziu literile alfabetului şi numerile, şirul culorilor i-a slujit drept şir în care să pună literile şi numerile ce învaţă». (Höffding).

Sunt oameni cari se îndeletnicesc foarte mult cu cercetarea firelor sau şiragurilor de reprezentări ce se asociază. Dar noi mai toţi avem clipe în viaţă când supunem unei analize anumite fire de idei, spre a cerceta cum de am ajuns dela gârdul cel d'ântâi al acestor fire la gândurile din urmă, cari, la prima vedere, par'că n'au nici o legătură cu cele dela început. Atunci descoperim că ele au fost rezultatul legilor de asociaţie descrise mai sus. Un exemplu foarte frumos de cercetare a firelor asociative de gânduri găsim zugrăvit într'una din

Povestirile extraordinare ale lui Edgar Pöe. El vorbeşte la'nceputul povestirii de un francez, Dupin, care avea o mare putere de analiză psichică.

«.... nu mă puteam opri de a nu admira forţa analitică cu care era înzestrat Dupin. El o exercita, şi-o arăta în toate ocaziile, fără să-şi ascundă marea plăcere ce i-o producea. «Mulţi oameni, îmi spunea el cu un zâmbet de triumf, au pentru mine o ferestruică deschisă în dreptul inimii». Şi ca o dovadă a spuselor lui, el îmi dădea o analiză exactă şi profundă a persoanei mele înşăşi....

Un exemplu va da o dovadă de natura observaţiunilor lui. Intr'o noapte, străbăteam una din uliţele murdare, care înconjoară Palatul Regal, adânciţi fiecare în visele noastre; nu schimbasem o vorbă de un sfert de ceas, când Dupin exclamă deodată:

— Pe legea mea, e prea mic omul ăsta! ar fi mai bun pentru teatru de varietăţi.

— Desigur, răspunsei eu distrat, fără să observ întâi modul ciudat în care Dupin adaptase cuvântul lui la propria mea gândire. Imi revenii după un minut, şi mirarea îmi fu colosală.

— Dar e ceva extraordinar, îi zisei eu serios. Da, iată ce inteligenţa mea nu poate pricepe şi abia îmi vine să cred. Cum ai putut ghici că mă gândesc la..... Mă ferii dinadins să spun numele, ca să mă încredinţez că-l ghicise cu adevărat.

— La Chantilly! zise el. De ce te-ai oprit? Iţi

ziceai în gând că talia lui mică îl face stângaciu în rolurile tragice.

Aşa era, Chantilly, un fost cârpaciu din strada Saint-Denis, care se credea chemat pentru teatru, jucase rolul Cèrès din tragedia lui Crébillon, şi stârnise râsul. Publicul îl fluerase.

— Pentru Dumnezeu, explicăm cum ai putut pătrunde în gândurile mele!

Eram într'adevăr mai mirat decât aş fi vrut să par.

— Precupeţul, răspunse Dupin, te-a adus la concluzia, că pantofarul n'avea talia să joace roluri tragice.

— Precupeţul? Nu cunosc niciun precupeţ!

— Da! Cel care te-a lovit adineauri, când am cotit strada.....

Imi adusei amitnte într'adevăr, că un precupeţ cu un coş cu mere pe cap era cât p'aci să mă răstoarne prin stângăcia lui, pe când coteam dintr'o stradă într'alta.

Dar ce legătură putea exista între accidentul acesta şi Chantilly?

De altă parte mi-era cu neputinţă s'acuz pe Dupin de şarlatanie.

— Ca să poţi înţelege mai clar, urmă el, să urcăm seria reflexiilor ce ai făcut, din momentul din care-ţi vorbesc până la întâlnirea precupeţului Formăm astfel un lanţ ale cărui inele sunt: *Chan-*

tilly, Orion, doctorul Nichole, Epicur, Stereotomie, pavagiul. precupeţul.

Ne-am amuzat toţi, în vreun moment al vieţii noastre, să urcăm cursul ideilor spre a şti drumul apucat de spiritul nostru înainte de a ajunge la consluziile lui. Oricât de interesantă ar fi această preocupare, suntem întâi uimiţi de încoherenţa noastră şi de enorma distanţă dintre punctul nostru de plecare şi cel de sosire. Astfel, mare îmi fu uimirea când fui silit să-mi mărturisesc, că Dupin spusese adevărul adevărat.

— Dacă nu mă înşel, urmă el, vorbeam de cai, tocmai înainte de a părăsi strada C... Acesta fu ultimul nostru subiect de vorbă. Pe când intram în stradă, precupeţul te-a îmbrâncit pe o grămadă de pietre grămădite într'un loc unde strada se repara. Ai alunecat pe o piatră care se clătina şi te-ai lovit uşor la gleznă; foarte iritat, ai murmurat câteva vorbe întorcându-te ca să priveşti grămada, apoi ţi-ai continuat tăcut drumul. Observaţia a devenit pentru mine o aşa de mare necesitate, încât nu te pierdeam din ochi. Trebuie că te gândeai, desigur, tot la pietre, căci ochii îţi scotoceau pământul, numărând găurile, făgaşele pavajului. Când ajunserăm la pasagiul Lamartine, unde se încearcă pavajul de lemn.... fizionomia ţi se lumină, te văzui dând din buze. Nu mă îndoi că pronunţai cuvântul «*Stereotomie*», termen care denumeşte foarte pretenţios acest fel

de pavaj. Cuvântul stereotomie te aducea să te gândeşti neapărat la atomi, şi de aici la o teorie a lui Epicur. Ştiam că în discuţiile noastre recente mi-ai atras luarea aminte, că conjecturile vagi ale celebrului filosof grec fuseseră confirmate de ultimele teorii asupra nebuloaselor, deci nu puteai atunci, la această idee, să nu priveşti marea nebuloasă a lui Orion, ceeace ai şi făcut, Aveam atunci firul reveriei tale. Or, în critica amară a lui Chantilly, pe care a publicat-o ieri la *Musèe*, jurnalistul, printr'o aluzie picantă la schimbarea de nume a pantofarului când a încălţat coturnii, cità un vers latin, care ne-a venit des pe buze:

Peridit antiquum litera prima sonum.

Spuseserăm că se referă la Orion, care se scrià întâia Urion; discutaserăm foarte aprins în privinţa aceasta şi desigur că nu uitaseşi de discuţie. Cele două idei de Orion şi Chantilly trebuiau deci fatalmente să ţi se asocieze în minte, şi văzui asociaţia aceasta după surâsul particular ce-ţi veni pe buze. Te gândeai la execuţia nenorocitului pantofar, te gândeai aşa de mult încât ţi-ai îndreptat spatele, puţin cam plecat până atunci, —protestare mută în contra taliei mici a lui Chantilly. In acel moment te întrerupeam ca să-ţi spun, că stârpitura asta de Chantilly ar fi cu adevărat mai la locul ei la teatru de Varietăţi.

Se vede aici cum Dupin, citind pe figura pri-

etenului său, reconstituește șiragul de idei pe care l-a desfășurat acesta. Precupețul s'a asociat prin contiguitate cu pavajul, observarea pavajului de lemn prin contiguitate cu denumirea sa, *stereotomie;* cuvântul stereotomie a adus în minte prin asemănarea vorba atom; atunci această vorbă s'a asociat prin contiguitate cu numele unui filosof grec, care s'a ocupat cu teoria atomilor, Epicur; numele acesta a adus în minte tot prin contiguitate teoriile lui asupra nebuloaselor cerești; aceste imagini au trezit în minte nebuloasa lui Orion; aceasta a adus în minte numele antic, Urion, schimbarea de nume a adus în minte prin asemănare schimbarea numelui pantofarului, ironizată de critic în versul latinesc. La amintirea schimbării de nume a pantofarului, a revenit în minte talia lui mică, inaptă pentru roluri tragice, și atunci vine întreruperea lui Dupin, care ghicise gândurile prietenului lui.

Cei ce trăesc mult împreună își învață așa de bine unii altora gândurile și șiragurile lor, în cât și le ghicesc perfect, după câteva trăsături ale figurii.

Rezumat: Reprezentările revin în minte asociate în fire sau lanțuri mai lungi sau mai scurte,

2. Această revenire se face pe baza următoarelor legi:

a) Legea contiguității.

b) Legea asemănării.

c) Legea contrastului.

d) Legea asociației părții cu întregul.

Exerciţii: 1. Elevii vor căuta în lecturile lor literare, le vor scrie pe caet, exemple de asociaţiuni prin contiguitate în felul celor extrase în acest capitol din comediile lui Caragiale. In acest autor se mai găsesc multe exemple ca acestea. Deasemeni, vor căuta expresii figurate, cari se întemeiază pe asociaţia prin contiguitate: aşa sunt *metonimiile, sinecdoca.*

Elevii vor căuta, apoi, *comparaţii* şi *metafore,* la baza cărora stă asociaţia prin asemănare şi vor explica pe caete procesul psichic de asociaţie prin asemănare, care a adus la plăsmuirea lor. Vor căuta şi *antiteze,* cari se bazează pe asociaţia prin contrast.

2. Li se va dicta un cuvânt, ş. e., cal, şi li se va cere să scrie fiecare timp de 5 minute pe o foaie de hârtie, toate cuvintele ce le vin în minte după pronunţarea vorbei cal. Pe urmă, vor analiza procesul psichic care a condus mintea lor dela o vorbă la alta: contiguitatea, asemănarea sau contrastul?

Factorii cari determină procesul asociaţiei

(*Lectură*)

O chestiune foarte importantă se pune în problema procesului asociaţiei: cari sunt factorii cari determină acest proces. Dece reprezentarea a e urmată de b, c d, e, asociate cu ea prin contiguitate, şi nu e urmată de f, g, h, i, cu cari s'a asociat altă dată prin contiguitate. Sau: din acelaş şirag a b c d e, uneori a e urmată întâiu de b, şi apoi de c, d, e, alte ori de c sau de d sau de e, uitându-se respectiv b sau c sau d? Dece unele reprezentări sunt favorizate şi se urcă uşor în conştiinţă; de ce altele sunt împiedicate, se urcă greu sau nu se mai urcă de loc, dispar pentru totdeauna în neantul uitării?

Mai mulţi factori se amestecă în cursul asociaţiilor de reprezentări, determinându-le jocul.

1. Unul e **intensitatea** asociaţiei contractate, fie **intensitatea directă** a reprezentărilor asociate, fie intensitatea **indirectă** provenind din **repetiţia** şiragurilor asociative. E foarte firesc, ca din mulţimea clădirilor cari se înşiră pe o stradă principală des străbătută, cum e Calea Victoriei din Bucureşti, să se formeze un şirag de reprezentări din cele mai intense ale clădirilor mai mari, mai impozante. Inevitabil şiragul de reprezentări va fi format din Palatul Regal-Teatru-Naţional-Cerul-Militar—Casa de Depuneri — Palatul Poştelor, etc. In desele treceri pe această stradă am văzut de atâtea ori şi alte clădiri, şi mai mici şi mai mari, dar acestea revin mai greu, în a doua linie, în conştiinţă, fiind reprezentări mai puţin intense. Repetiţia, natural, întăreşte şi pe reprezentările mai puţin intense şi contribue la urcarea lor în conştiinţă, dar nici odată intensitatea această indirectă nu poate ţine piept celei directe. Totuşi repetiţia e nu factor important, care influenţează şi reprezentările direct interesante. Şi aceste pot să se decoloreze, să slăbească încetul cu încetul, şi să dispară din minte, dacă nu se mai repetă, chiar dacă ar fi la origină destul de intense.

2, Un alt factor care influenţează jocul asociaţiei de reprezentări e **claritatea** lor. Ideile neînţelese bine, cu un conţinut reprezentativ sărac, palid şi obscur, n'au şansa să contracteze asociaţiuni durabile. Cari reprezentări şi noţiuni, însă, sunt clare? Cele cari au **o bază intuitivă îmbelşugată** şi intensă, şi celei cari sunt **produsul propriei elaborări.** Ştiinţa câştigată de elevi înşişi, experienţele făcute de dânşii, contractează asociaţiuni indistructibile,

3. Alt factor care mai determină, adesea mai mult decât ceilalţi arătaţi, jocul legilor de asociaţie, e **tonul**

sentimental sau **timbrul afectiv** al reprezentărilor şi ideilor. «Reprezentările, cari sunt întovărăşite de puternice tonuri de sentiment, fie negative fie pozitive, au totdeauna şanse mai mari în luptă pentru existenţă a reprezentărilor asociate să devină, din latente, actuale, urcându-se în centrul conştiinţei.....ne îndreptăm spre acele reprezentări, zice Th. Ziehen, cari sunt pentru noi cele mai interesante».

Rolul determinant al tonului afectiv e uneori aşa de mare, că joacă rolul de **primum movens** în deslănţuirea şiragului de reprezentări. Un foarte frumos exemplu, în care acest rol hotărâtor al tonului sentimental se vede foarte bine, găsim în nuvela lui Brătescu-Voineşti, **Moartea lui Castor**:

«Ce mă ţinea pe mine deştept nu erau însă urletele, ci atâtea amintiri şi atâtea gânduri, **trezite deodată în mine la vederea suferinţii lui.**

Cât de limpede văd nopţile de vară, când mă duceam la moşie pentru vânătoare! Iată-mă culcat în pridvorul luminat ca ziua de luna plină, neputând închide ochii din pricina cântecului pitpalacilor, care se aud pretutindeni, aici aproape, ca sunetul a două pietre lovite una într'alta, colo, în depărtare, ca picăturile de apă căzând într'un vas plin. Castor se scoală din când în când şi vine să mă miroasă, îngrijat de neodihna mea.

Iată-ne la vânătoare într'o mirişte aurie. Castor caută la cincizeci de paşi, în galop, cu capul în sus. Deodată trăsnit, se opreşte în loc, nemişcat, ca de bronz, cu coada dreaptă, cu un picior ridicat în sus. La un pas înaintea lui stă prepeliţa pe brânci, înfricoşată, hipnotizată. Mă aproprii şi-l strig: «**Pill**»! El sare, prepeliţa sboară şi eu trag. «**Apporte!**» şi mi-o aduce. E încă vie, numai aripată.

Mi-l dase tată-meu. Par'căl văd: în ziua când m'am întors, după examenul de bacalaureat, mă întâmpină în capul scării şi, după ce mă'mbrăţişează şi el şi mama:

— Să trăieşti fătul meu, şi să-ţi dea D-zeu bucuria pe care ne-o faci.

Apoi mă ia de mână şi mă duce în odaia mea, unde mă aşteapta cea mai neaşteptată surpriză. În perete o panoplie, cu toate trebuincioasele pentru vânat, patima mea: iar, de sub pat, iese Castor, întâi lătrând, apoi bucurându-se, de par'că mă cunoştea de când lumea.

A ! fericirea mea de atuni! Şi nu numai pentru ăst dar frumos, ci pentru toate câte ne'nconjurau.....

Da, pe **tată-meu** mi-l aduceau aminte gemetele lui Castor. Mă vedeam întorcându-mă cu dânsul dela vânătoare, de unde venia să mă ia totdeauna cu chibitca lui cu un cal, auziam sunetul neuitat al arcurilor chibitcei, auziam şi glasul lui, şi corul nesfârşit de greeri.

Zadarnic îmi astupam urechile pentru a putea adormi. Mintea acum **plină de trecut,** nu se lasă să fie adormită, **ci depăna atâtea lucruri trăite cari mă minunau prin limpezimea cu care le vedeam».**

Toată această depănare de reprezentări perfect limpezi, pe care o zugrăveşte nuvelistul, e deslănţuită de starea afectivă dureroasă în care-l aruncau urletele câinelui muribund. Fireşte, fiindcă primum movens e o stare afectivă intensă, toată pânza de reprezentări, ţesută de scriitor din amintirile trezite de acea stare afectivă, are şi ea tonul sertimental al determinantului, toată nuvela ne'nvălue inima în duioşie, melancolie şi întristare, osebit că ne trezeşte şi reflexii filosofice sumbre, pesimiste, asupra vieţii.

Un alt exemplu frumos, în care ni se zugrăveşte rolul stării afective în jocul gândurilor, găsim în nuvela lui Caragiale, **O făclie de paşti.**

Leiba Zibal, eroul nuvelei, e un erou **fricos**, care a adus de mic copil o viaţă necăjită şi plină de suferinţi. După multe adversităţi, ajunge de se stabileşte hangiu în satul Podeni, dar aici trăeşte sub stăpânirea **stării maladive** a frigurilor de baltă şi a unei **ameninţări groaznice** din partea unui fost argat al lui, Gheorghe, cu care se certase şi pe care-l dase afară.

Sub stăpânirea acestei stări maladive şi a fricii grozave de ameninţare, conştiinţa începe să urzească următorul păenjiniş de reprezentări, întâi în stare trează, apoi şi în vis:

«Ceeace munceşte acu pe Leiba, mai mult decât tremurătura frigurilor, este o ameninţare.

« A, **goi** ticălos!» gândeştete el oftând.

Ticălosul **goi** este Badea Gheorghe—pe unde o fi!—un om cu care Zibal a avut o daraveră foarte neplăcută.

Ghoorghe venise într'o dimineaţă de toamnă pe la han, obosit de drum; ieşea din spital—zicea—şi cătă de lucru, Hangiul l'a luat în slujbă. Dar Gheorghe s'a arătat a fi un om prea brutal şi prea ursuz... suduia mereu şi mormăia singur prin ogradă. Era o slugă rea, leneşă şi obrasnică... şi fura.

Intr'o zi a ameninţat pe balabusta, care-l ocărâse cu drept cuvânt, s'o lovească în pântece; altădată a asmuţit un câne asupra lui Ştrul, cel mic. Leiba i-a făcut numai decât socoteala şi l-a trimis. Dar Gheorghe nu voia să se ducă: el pretindea cu violenţă că s'a tocmit pe un an. Atunci hangiul a spus că merge în deal la primărie să ceară vătăşel, ca să-l alunge.

Gheorghe a vârât repede mâna în sân, strigând:

«Iuda!» şi a voit să se năpustească asupra stăpânului.

Din norocire sosea atunci o harabă încărcată cu muşterii. Gheorghe a început să rânjească. zicând:

«Ce te-ai speriat, coane Leiba?... Iacă mă duc».

Şi apropiindu-se crunt peste tarabă de Leiba, care se dete cât putu înapoia, îi şopti:

«Să mă aştepţi în noaptea Paştelui, să ciocnim ouă roşii, jupâne... Să ştii că ţi-am făcut şi eu socoteala!»

Atunci intrară muşterii în dugheană.

«Să ne vedem sănătoşi la înviere, coane Leiba!» adăogă Gheorghe depărtându-se.

Deşi astea se petrecuse de mult, totuş în mintea omului prins de friguri, se repeta bine impresia figurii lui Gheorghe, a mişcării lui vrând să scoată ceva din sân şi a cuvintelor lui ameninţătoare. Cum se deşteapta **aşa limpede** acea amintire?»

Aceasta e reţeaua de amintiri din stare trează brodată pe canavaua stării maladive şi a fricei de ameninţare. Acum iată şi **în vis** cum continuă depănarea reprezentărilor:

«Foarte trudit omul îşi încolăceşte braţele pe masă şi-şi aşează pe dânsele capul, care-i arde tare.

La căldura soarelui de primăvară, care începuse să încingă faţa mlaştinilor, o moliciune plăcută cuprinse nervii omului, şi gândul începu să depene fusul conştiinţei bolnave mai rar şi tot mai rar înmuind treptat formele şi culorile închipuirilor... Gheorghe... noaptea Paştelui... tâlhar.. Ieşi... o crâşmă în miezul târgului... o dugheană veselă, oare merge bine... sănătatea...

Şi aţipi...

...Sura lipseşte cu copilul de mult de-acasă. Leiba iese în uşa dughenii, să se uite în calea ei. Pe uliţa mare e o circulaţie vie, o neîntreruptă fâşîitură de roate,

acompaniate de ciocăniturile ritmate ale trapătului de potcoave pe luciul asfaltului.

Deodată însă circulaţia se opreşte şi din spre Copou se văd venind o grămadă de oameni, gesticulând şi strigând foarte mişcaţi. Mulţimea pare că excortează pe cineva: militari, o streajă şi fel de fel de public; la toate ferestrele caselor, la toate uşile dughenelor se înghesuesc privitori curioşi.

«Aha! gândeşte Leiba, au pus iar mâna pe un tâlhar!»

Cortejul se apropie, Sura se deslipeşte din mulţime şi urcă lângă Leiba, pe treptele crâşmei.

— Ce e, Sura? întreabă Zibal.

— E un nebun scăpat dela Golia.

— Să'nchidem dugheana să nu dea peste noi.

— E legat acum bine, dar adineauri scăpase. S'a bătut cu toţi soldaţii... Pe un jidan pe care un goi răutăcios din mulţime l-a îmbrâncit peste nebun, nebunul l-a muşcat de obraz.

Leiba de pe trepte vede bine; cu o treaptă mai jos, priveşte Sura cu copilul în braţe.

Este adevărat un nebun furios, pe care-l ţine câte doi oameni de fiecare parte; pumnii îi sunt strânş legaţi unul peste altul cu o curea tare. E un om cu o cherestea uriaşă: un cap ca de taur, părul negru stufos, barba şi mustăţile aspre şi împâslite. Prin cămaşa-i sfâşiată de luptă, se vede pieptul lat, acoperit ca şi capul de un stuf de păr. E cu picioarele goale, gura-i plină de sânge şi stupeşte mereu firele, pe cari le-a smuls cu dinţii din barba jidanului.

Toată lumea s'a oprit.., de ce?

Jandarmii deslegară mâinile nebunului. Mulţimea se dă într'o parte făcându-se loc larg împrejurul lui. Nebunul dă un ocol cu ochii şi-şi opreşte privirile care ard, spre uşa lui Zibal; scrâşneşte din dinţi, se repede

ţintă pe cele trei trepte şi, într'o clipă apucând în palma dreaptă capul copilului, în cea stângă pe al Surei, le isbeşte pe unul de altul cu atâta putere, că le confundă ca pe nişte ouă moi...

Un sgomot s'auzit, o trosnitură care cu nimic nu se poate compara la întâlnirea celor două tigve smăcinate una de alta,

Leiba cu inima înnodată, ca un om ce cade dintr'o nemăsurată înălţime, dete să ţipe:

«O lume întreagă mă lasă cu dinadinsul prada unui nebun!«

Dar glasul mut nu se puse voinţei.»

Atunci îl deşteptă un muşteriu glumeţ, trosnind tare cu o nuia pe masă.

Se vede perfect de bine **corelaţia** psichică din acest vis groasnic şi starea de frică sub stăpânirea căreia a adormit Evreul amenìnţat.

Tot în această nuvelă se arată admirabil de bine şi un ţesut contrar de imagini, trezite de un sentiment contrar, de un **curaj** nemărginit:

«Şi rămase tâmp cu ochii holbaţi pe lumina dela fereastră... Câteva momente el stete astfel încremenit, pe altă lume, dar deodată:

«Da! repetă el surâzând su o clipire fioroasă da: s'o ţintească pe loc!»

Se petrecu atunci în fiinţa acestui om un fenomen ciudat, o complectă răsturnare; tremurătura lui se opri, abaterea-i dispăru şi figura-i descompusă, de-o atât de îndelungată criză, luă o bizară seninătate...

El se ridică drept cu siguranţa unui om sănătos şi puternic, care porneşte la o ţintă lesne de ajuns».

Acum, sub stăpânirea stărei afective răsturnate, jocul

gândurilor ia alt sbor și, în avântul lui, născocește mijlocul inegenios—lațul—de a prinde mâna tâlharului și de a o arde.

CAPITOLUL VI

Despre Iluziile Simţurilor.— Halucinaţiile

1. *Iluziile Simţurilor.* Percepţiile noastre nu corespund totdeauna realităţii. Adesea conştiinţa le interpretează în mod greşit. Atunci se nasc diferite iluzii ale simţurilor.

Luna ne apare la răsărit cu un disc mai mare ca la zenit. Atunci avem o iluzie a simţului vederii sau *optică*, iluzie pe care placa fotografică ne-o corectează, căci pe ea discul apare deopotrivă de mare şi la răsărit şi la zenit.

Perceperea liniilor de drum de fier ca neparalele la o distanţă mai mare, este tot o iluzie optică. In domeniul simţului văzului se produc numeroase iluziuni.

Când ne amuzăm să privim formele caleidoscopice, pe care le iau norii pe cer, când îi umflă vântul, ni se pare că descoperim în ei când nişte

corăbii uriaşe ce plutesc pe oceanul cerului, când cai fantastici trăgând care imense, etc. Şi fiecare din noi poate vede altceva. Aceste sunt nişte iluzii optice.

Copiii mici sunt foarte mult pradă iluziilor optice: Câteva liinii încrucişate fără nici o regulă le dă iluzia că e un cal, o bicicletă, tatăl sau mama. Când desenează astfel de linii intenţionând să figureze prin ele un cal sau pe tatăl, ei cred serios că ele figurează pe tatăl lor sau un cal.

Iluziile optice se nasc la copiii mici *mai ales sub stăpânirea unei emoţii de frică.* Dacă li s'a umplut închipuirea, prin povestiri fantastice, cu fiinţe supranaturale fioroase, ca smei, draci, stafii etc., sub stăpânirea fricei li se pare că văd,—mai ales noaptea când se sting luminile şi în faţa ochilor închişi, dar neadormiţi încă, plutesc în stare normală umbre informe — figuri de smei, stafii şi această viziune ireală, emoţia de frică li se indentifică.

Frica dă naştere şi la un amestec intim de iluzii vizuale cu iluzii auditive: Când treci noaptea singur printr'o pădure, oricât de curagios ai fi, ţi se pare, la cel mai uşor sgomot ce auzi — un foşnet, un trosnet de crăci — că sunt paşi de hoţi ce vin să te atace, şi ţi se pare că-i şi *vezi* năpustindu-se asupră-ţi.

După cum în transformările caleidoscopice ale norilor umflaţi şi frământaţi de vânt, ni se pare

a zări chipuri de ființe sau lucruri de dimensiuni uriașe și de forme bizare, tot asa când în urechi răsună sgomote monotone — ca freamătul unei păduri, murmurul unui râuleț, huruitul roatelor trenului, mugetul unei cascade, etc., — avem impresia că se desprind din ele *melodii cunoscute*, cari ne apar cu ritmul, măsura și timbrul lor. Dar nu roatele cântă, și nici pădurea și râulețul, ci închipuirea noastră care brodează acele melodii pe canavana senzorială al sgomotului monoton, cu lâna sau mătasa furnizată de *memorie*. Foarte multe iluzii se explică prin această activitate a memoriei, care adaugă unor senzații, de obicei *puțin intense, neclar conturate, provenind din excitații prea depărtate*, reprezentări *neadequate* lor, adică din acelea cari, în condiții normale de producere a acestor sensații, nu s'au asociat niciodată cu ele. «Totdeauna, când predispozițiile memoriei, zice d-l C. R. Motru, depășesc rolul de complectătoare ale intuiției, avem iluziunea. Sunt oameni gata în fiecare moment să vadă figuri de animale sau oameni, acolo unde sunt doar câteva pete aruncate la întâmplare... Sunt alți oameni mai refractari. Toți însă sunt predispuși să completeze, prin reprezentări, impresiile prezente, *când acestea sunt sărace*, și anume fiecare să le complecteze cu reprezentările care îi stau mai la dispoziție în memorie".

Când vedem de departe într'un boschet un li-

curici clipind şi avem iluzia că acolo arde un foc, la impresia senzorială reală a scânteerii licuriciului se adaogă, din memoria noastră, reprezentarea neadequetă a focului. Ceeace nu ne dau simţurile, fiindcă excitaţiile ce le impresionează sunt slabe, adaugă memoria din proviziile ei. In memorie, deci, e un isvor bogat de iluzii.

Stările afective în deosebi activează această completare inadequată a memoriei, cum am arătat mai sus vorbind de iluziile, pe cari le naşte frica. Simpatia naşte şi ea pronunţate iluzii: sub stăpânirea ei, persoana simpatică îmbracă însuşiri pe cari nu le are în realitate. Iar antipatia acumulează în persoana antipatizată cusururi mult mai mari şi mai numeroase decât are ea în realitate. Antipatia face şi pe dracul mai negru decât e.

Sub stăpânirea pasiunei avariţiei, Hagi Tudose al lui Delavrancea, «se văzu topind, el, cu mâna lui, bulgări de aur, turnându-i în strachină şi sorbindu-i cu lingura», atunci când pentru prima oară puse pe nepoată sa să-i facă o ciorbă de pasăre. Şi nu putu înghiţi decât câteva sorbituri, căci noi iluzii ciocnind brutal patima lui de aur, îi nimicesc orice poftă de mâncare: «Ce friguri! sub el se deschisese ca o mare fără fund. Şi se ducea adânc, adânc, tot mai adânc. Şi pe gât *gustul* aurului *sângele viu al aurului!* Nefericit părinte, gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi *mirosise* a aur".

2. *Halucinaţiile.* In iluzii avem o sinteză între nişte sensaţii, provocate de excitaţii slabe, şterse, dela agenţi depărtaţi, cu reprezentări neadequate lor. In halucinaţie se produc reprezentări puternice, care se obiectivează ca şi precepţiile realiste, dar fără să fie provocate de excitaţii externe, ci numai de excitaţii interne.

Ştim că, după teoria energiei specifice a simţurilor, stările senzoriale pe care le pot produce cauze externe, se pot naşte şi numai prin cauze interne. Se pot naşte sensaţii de cald, de frig, de tunet, de lumină din cauze pur interne. Congestia vaselor capilare ale nervilor sensitivi determină fenomene de lumină în nervii optici, murmure surde în cei acustici. Congestia cerebrală, introducerea unor anume substanţe în sânge, ca opium, haşis, provoacă percepţii ce se localizează în afară sub forma unor anumite obiecte, deşi aceste obiecte nu există de loc în afară. Aceste percepţii, cărora nu le corespunde nimic în exterior, sunt nişte *halucinaţii.* Halucinaţiile se produc mai ales în stările patologice, în deoseb în maladiile nervoase şi pot afecta toate simţurile: halucinaţii auditive, vizuale, tactile, de gust şi miros, de sensibilitate generală.

Cele mai numeroase halucinaţii sunt cele de auz şi văz, mai rare cele de tact, miros, gust, şi în orice caz amestecate cu cele de văz şi auz.

Halucinaţiile apărând cele mai adesea în anu-

mite stări patologice, au fost studiate foarte amănunţit de psichiatri. *Esquirol* definea astfel această stare halucinatorie: *Un om, care are convingerea intimă a unei sensaţii actualmente percepută, pe când nici un obiect exterior propriu să excite această sensaţie nu e la îndemâna simţurilor sale, este într'o stare de halucinaţie.* Această definiţie e criticată în mai multe puncte de psichiatria contemporană. Intâi de toate, nu totdeauna cel ce încearcă halucinaţii are convingerea intimă a existenţei reale a obiectului halucinaţiei. Cum spune şi dovedeşte *Dumas*, multe persoane se îndoesc de realitatea viziunilor lor, fiind conştiente că sunt halucinaţii şi că ele sunt prada unor stări anormale, „..ar fi o greşeală să credem că toate acestea halucinaţii... sunt capitale să dea bolnavilor iluzia unei percepţii identice percepţiilor vieţii sale.

In cele mai multe cazuri, halucinaţia se realizează pe un plan care nu e acela al percepţiei veritabile şi ea provoacă la bolnav critici şi explicaţii destinate să mascheze sau să atenueze ceeace are incomplect şi anormal..... Ceeace sare în ochii, din contră, la cel mai mare număr de halucinaţii, e distincţia pe care ei o fac dela ei înşişi, şi cele mai adesea sub influenţa întrebărilor noastre, între halucinaţiile lor şi percepţiile lor reale. Halucinaţiile văzului nu sunt într'adevăr complete, adică asemănătoare percepţiilor nor-

male, cu aceeaş preciziune de contururi şi nuanţe de culori, cu aceleaşi reliefuri, decât în cazuri de intoxicări grave când ele merg de altfel pari passu cu obnubilarea conştiinţei;... dar în cele mai multe cazuri, ele sunt nişte siluete, umbre fluide şi mobile, cari apar şi defilează pe un singur plan, şi cărora le lipsesc caracterele de relief şi de preciziune ale adevăratelor percepţii vizuale. Bolnavii au foarte adesea o tendinţă spontană să le facă critica... ei refuză să vadă în ele percepţii vizuale, şi cum ei delirează, explică foarte natural în funcţia de delirul lor, ca o maşinaţie a duşmanilor lor, toată această imaginară neprecisă [1]).

Somnul şi Visele: Stările hipnotice

Lectură din W. Jerusalem

Conştiinţa noastră încearcă o întrerupere care se repetă regulat, deci periodic, în timpul somnului. Cauzele fiziologice ale somnului sunt încă învăluise în întuneric. Numai atât se poate spune cu oarecare siguranţă, că anumite procese în sistemul central aduc somnul. In general o sleire şi obosire a sistemului nervos central e pricina somnului; totuşi experienţa ne arată, că şi lipsa de ocupaţie, acţiunea continuă uniforma a unei şi aceleeaşi impresii senzoriale, în fine şi oarecare materii narcotice produc starea somnului. Funcţiunile vegetative sau

---

[1]) G. Dumas. Trait. de Psychologie.

numai fiziologice ale vieţii, cum sunt circulaţia, digestia, asimilarea durează bine .nţeles şi în timpul somnului, se produc şi acte reflexe. Ceeace se odihneşte cu totul: e *activitatea voinţei.* Somnul cel mai adânc, după cum ne spun cercetările făcute, e după adormire. Atunci domină o deplină lipsă de conştiinţă. Incurând insă el se preface în somn uşor şi atunci iau naştere acele fenomene caracteristice ale conştinţei, cari sunt *visele.*

Viaţa visului e una din cele mai interesante, mai discutate şi totuşi din ce în ce mai misterioase fenomene ale vieţii sufleteşti.

Reprezentările din vis au întâi proprietatea, că sunt socotite de cel ce visează ca percepţii sensibile. In vis *vezi, auzi* şi *simţi.* In vis noi credem adesea că ne aflăm în situaţiile şi poziţiile cele mai felurite, însă totdeauna vedem şi simţim mişcările necesare pentru acestea şi auzim sunete şi vorbe. Din acest fapt simplu se explică ceeace se relatează despre credinţele în vise şi despre oracolele ce tălmăcesc visele. Oamenii cu o stare culturală primitivă, întocmai caşi copiii, nu pot deosebi imaginile din visele lor de realitate. Socotind visele ca fapte trăite real, ei văd foarte uşor în ele nişte semne prevestitoare ale unor întâmplări viitoare, care par că purced dela puteri mai înalte.

O altă însuşire a reprezentărilor din vise este aceea, că se desfăşoară numai după legile de asociaţie, lipsind cu totul influenţa ordonatoare a voinţei. De aici incoherenţa viselor, uşurinţa, cu care noi în vis trecem peste depărtările de timp şi spaţiu, peste realităţi. Imaginile din vise sunt unele anunţări, cele mai multe însă produse ale fanteziei. Ele au comun cu reprezentările fantaziei noutatea, originalitatea lor, adesea opoziţia lor faţă de realitate, dar mai are şi o altă proprietate, care e importantă pentru producerea viselor. Ca orice acti-

vitate a fantaziei, tot aşa şi visul e legat de un sentiment de plăcere sau neplăcere, şi aproape că nu există vise indiferente, adică vise care să nu fie nici plăcute nici neplăcute. Acest sentiment de plăcere şi neplăcere ar fi chiar pricina care întrerupe liniştea somnului şi care produce reprezentările din vis, După o nouă teorie, foarte ingenioasă, toate visele provin din *dorinţe*, a căror realizare se înfăptueşte oarecum în vis. Implinirea dorinţelor n'ar determină numai tonul, ci şi conţinutul viselor. E sigur lucru, că în viaţa visului se 'ndeplinesc multe, din ceeace în timpul zilei prin ocupaţiile profesionale se ascunde sau se comprimă. Conţinutul viselor se compune cele mai adesea din evenimente ale trecutului, care natural sunt plăsmuite în mod fantastic şi primesc tocmai prin acel sentiment culoarea lor proprie, tonul lor. Oricât de incoherent şi absurd apare adesea un vis, după oarecare exerciţiu poţi de regulă după o scurtă reflexie să găseşti elementele lui în faptele trăite mai nainte....

Foarte des se reînoiesc în vis dispoziţii către reprezentări, care în stare trează în toiul ocupaţiilor zilei nu pot fi realizate. Amintiri din vremuri depărtate, figuri de prieteni de mult morţi sau de mult ne mai văzuţi, plutesc şi se amestecă adesea într'un mod cu totul nelogic cu fapte din trecutul cel mai apropiat. Viaţa noastră reprezentativă tocmai lucrează şi în vis mai departe, deslănţuită de excitaţii senzoriale minimale şi de sentimente de plăcere sau neplăcere, dar absolut cu totul neconduse de voinţă, care în somn e adormită.

Totuşi reprezentările din vis au o tot atât de mare influenţă şi asupra centrilor motori ai organului central, căci adesea noi executăm în vis mişcări, care par foarte asemănătoare cu cele voluntare. Aşa sunt întoarcerea aşa de deasă a mâinilor şi picioarelor, şi vorbirea de-

seori în timbul somnului, în sfârşit şi aşa de ciudat fenomen al umbletului noaptea sau al *somnambulismului.* Atracţia misterului, care de mult e răspândită asupra somnambulismului, a dat totuşi naştere la multe exagerări şi denaturări în naraţiunile despre somnambuli, numai atât e sigur, că acţiuni foarte complicate sunt executate de ei. Aceasta însă nu dovedeşte că şi în vis voinţa ar fi activă, numai că şi acţiuni complecte, adică serii de mişcări pot să devină aşa de mecanice, în cât o simplă asociaţie e suficientă să le deslănţue.

Stările hipnotice. Inrudite cu somnul, dar nici de cum identice cu el, sunt aşa numitele stări hipnotice. Se'nţelege prin aceasta un somn provocat artificial, în care cel ce adoarme (hipnotizatul) e supus într'un mod minunat influenţelor persoanei care l-a hipnotizat. Această influenţă se chiamă sugestie.

Nu impresiile senzoriale prea puternice, ci acelea cari durează mult sau care se repetă uniform, ca fixarea unui obiect strălucitor, tictacul unei pendule şi altele ca acestea determină la persoanele, cari sunt predispuse la aceasta, chiar după puţin timp, cufundarea în somnul hipnotic. Adesea e deajuns numai porunca medicului: „Dormi!“ In timpul somnului medicul poate prin sugestie să determine o suprasensibilitate (hiperestezie) a pielei celui care doarme sau o pierdere a sensibilităţii ei (anestezie). In cazul întâi cea mai uşoară atingere a pielei provoacă o tresărire puternică; în cazul din urmă se poate înfinge chiar un ac adânc în piele, fără ca acel ce doarme să reacţioneze în vreun fel. Adesea se întâmplă, ca prin ordine, cari se dau în timpul somnului hipnotic, să fie înfluenţată conştiinţa celui hipnotizat după deşteptare (sugestie posthipnotică). In acest chip se isbuteşte să se vindece în mod durabil sau vre-

melnic unele turburări nervoase, insomnia și alte boli pricinuite de nervozitate.

Hipnotizarea pare însă că nu e cu totul neprimejdioasă pentru organism și de aceea în ultimii ani s'a renunțat de cele mai multe ori la acest procedeu de vindecare în practica medicală.

CAPITOLUL VII.

Despre memorie

Fenomenul amintirii. De foarte multe ori am vorbit, în cursul studiului nostru, despre puterea de a ne reaminti ceeace am ştiut odată; am pronunţat mai în tot locul vorbele de «aducere aminte», «amintire», «memorie». Am spus, că stările sufleteşti, după ce au stat o vreme în conştiinţă, trec în inconştient sau în memorie, dar că de acolo pot să se întoarcă iar în conştiinţă, pot fi reamintite. Ocupându-ne puţin mai pe urmă de reprezentări, am spus că percepţiile lasă o urmă în noi, aşa încât ne putem închipui lucrurile cunoscute şi când nu mai sunt în faţa noastră. Ce e această închipuire a lucrurilor în absenţa lor, dacă nu o aducere aminte a lor? Vorbind mai departe de înlănţuirea sau asocierile de idei, am spus că mintea noastră poate străbate din nou firele de reprezentări avute odată, fie în virtutea

contiguităţii lor, fie în virtutea asemănării sau a contrastului lor. Ce înseamnă a străbate din nou şiruri de reprezentări, dacă nu a ni le aduce aminte?

Prin urmare, în toate explicările de până aci am presupus, că în sufetul nostru stă o putere, numită de *memorie*, mulţumită căreia cunoştinţele dobândite despre lucruri nu pier cu totul, ci le putem păstra şi folosi multă vreme. De această putere, pe care am presupus-o până acum în tot locul, dar pe care n'am studiat-o aparte, vrem să ne ocupăm acum în deosebi.

Memoria în general şi amintirea. Toate senzaţiile, toate percepţiile, toate reprezentările, în general toate stările sufleteşti, dacă mai vin odată în conştiinţă sau în minte după întâia lor producere, devin, desigur, stări amintite, repetate. Totuşi, nu putem despre toate să spunem, propriu vorbind, că sunt *amintiri*. Toate, însă, care revin în minte constituesc fapte de memorie.

Putem avea stări aduse din nou în minte, fără să ne gândim prea mult la semnul acesta, că-s aduse din nou în minte, fără să ne dăm prea mare atenţie, să fim prea conştienţi de însuşirea aceasta, că-s aduse din nou în minte. In cazurile acestea nu putem vorbi cu deplină dreptate de amintire.

Când copilul recunoaşte un măr, adică simte că a mai văzut unul odată sau de mai multe ori, nu

stă mult să se mai gândească că l-a mai văzut nu-şi aduce aminte precis când l-a văzut, unde l-a văzut, ci numai recunoaşte îndată că l-a mai văzut. Aproape în toate momentele, oricare din noi ne gândim la cei mai de aproape de noi: la părinţi, fraţi, surori, prieteni, etc., adică reprezentarea lor ne vine sau ne revine mereu în minte. Şi totuşi nu zicem că ne aducem aminte de mamă, de fraţi, de surori. In fice clipă avem reprezentări privitoare la profesia noastră, dar nu putem zice că ne aducem aminte de ea. De asemeni, toate cunoştinţele pe cari le dobândim prin învăţare, să păstrează în memorie şi le folosim la nevoie, dar nu sunt amintiri.

Amintirile se raportează la un anumit moment al timpului trecut. Când însă, după o trecere de mai mulţi ani dela plimbarea noastră prin pădure, găsim într'u colţ uitat din casă un buchet cules cu acea ocazie, deodată ne aducem aminte de plimbarea aceia, după ce până atunci fusese uitată.—Când scotocindu-mi biblioteca, dau peste o carte veche învăţată pe timpul când eram şcolar, mi-aduc deodată aminte de vremurile acelea, de camarazii mei de şcoală pe care nu i-am văzut de mult şi de a căror soartă nu mai ştiu nimic, de dascălii pe care i-am avut şi de modul cum m'au învăţat; par'că-i mai văd şi-i mai aud, cu toate că a trecut multă vreme de atunci. — Portretul unui prieten din copilărie mi-aduce aminte

de o mulţime de scene din copilăria depărtată şi a proape uitată.

Reprezentările ce revin mereu în minte sânt cunoştinţe, reprezentări organizate. Ce ne face să spunem în cazurile din urmă, că ne aducem aminte, pe când în cele d'ântâi nu spunem că ne aducem aminte, n'avem impresia de stări de memorie, deşi în fapt ele sânt stări amintite, negreşit? In cele d'ântâi reprezentările revin mereu în suflet, sunt aproape mereu reprezentate. Ele nu-s produse într'un timp depărtat de prezent, ci aproape de tot de prezent. Cum pot spune că-mi aduc aminte, că-mi iubesc mama, fraţii, surorile, când iubirea aceasta există în tot momentul, când reprezentarea lor revine mereu în minte? Imi sânt aproape, lângă mine, îi văd mereu şi-i aud mereu şi mă gândesc mereu la ei, ei fac parte din viaţa mea de fiecare clipă. Scurt vorbind, stările prea aproape de prezent şi care se repetă mereu, cari revin mereu în conştiinţă, încât fac una cu ea şi sânt hrana ei zilnică, nu sânt stări de memorie cu *impresia* că sânt stări de memorie, că sânt stări din trecut, nu-s amintiri.

Raportarea la un anumit punct din trecut se chiamă indexul de timp. Când însă, ca în cazurile din urmă, ne vin în minte stări dintr'un trecut depărtat de prezent şi ştim că-s dintr'un trecut depărtat, după ce multă vreme, tot timpul până la revenirea lor, au fost uitate cu totul, atunci

zicem că ne aducem aminte de ele, că avem suvenirul lor. De o persoană scumpă dispărută pot spune, cu dreptate, că-mi aduc aminte că am iubit-o şi nu spun că o iubesc, cum spun de una, care trăeşte încă. Trebuie să fie un interval mare de timp, în orice caz simţitor, între prezent şi trecut, pentru a putea vorbi de memorie în adevăratul înţeles al cuvântului, pentru a avea impresia clară a trecutului. Raportarea aceasta la anumit punct din trecut se cheamă *indexul de timp* al amintirii.

Prin urmare, memoria adevărată, propriu zisă, trebue să fie însoţită totdeauna de impresia clară, preciză a trecutului, adică să fie simţită de conştiinţă ca memorie. Oricum ar fi reprezentările, însă, de memorie propriu zisă, conştientă, ori numai renăscute fără impresia clară a reamintirii, toate trebuie să îndeplinească anumite condiţiuni pentru a putea să mai revină în conştiinţă.

Condiţiile memoriei în general. Condiţiile revenirii reprezentărilor. Pentru revenirea în minte a reprezentărilor, cari au mai trecut prin ea, trebuie ca ele să fi rămas, să se fi păstrat în suflet până la revenirea lor. Altfel n'ar mai putea reveni, s'ar pierde pentru totdeauna, am uita tot ce am învăţat.

Cum stau ele până să revină, unde stau, aceasta e una din chestiunile cele mai întunecoase ale psihologiei. Să ne mulţumim a spune, în lipsa unei

explicări clare, că ele stau în inconştient. Prima condiţie a revenirei lor e, deci, conservarea sau păstrarea lor.

I. Păstrarea sau reţinerea şi condiţiile ei. Păstrarea reprezentărilor. — Când suntem bine dispuşi, sănătoşi, odihniţi, putem învăţa mult mai uşor şi ce învăţăm să ţinem minte mai multă vreme, ca atunci când suntem indispuşi, bolnavi, obosiţi. De aceea copii şi oamenii tineri au memorie mai bună ca bătrânii, cari uită mai repede, păstrează mai greu şi pentru un timp mai scurt reprezentările dobândite. Prin urmare, o condiţie a păstrărei e 1) puterea, sănătatea, odihna organismului nostru, şi, în deosebi, a creerului. Când suntem cu luare aminte, *atenţi* la ceeace învăţăm, ţinem mai bine minte şi mai mult timp ceeace învăţăm, de cât atunci când nu suntem destul de atenţi. O altă condiţie a păstrărei e, deci, 2) *atenţia*, pe care o depunem în timpul învăţăturei, (despre atenţie vom vorbi mai pe larg în paginile următoare). Ceeace ne-a plăcut mult, ceeace ne-a interesat se ţine minte multă vreme, adică păstrarea mai depinde şi de 3) *interesul*, cu care am învăţat ceva. Ceeace învăţăm repede, în grabă, se uită tot degrabă. De aceea e bine să învăţăm încet, mai bine în fiecare zi câte puţin, dar bine, decât într'o singură zi prea mult, dar nedigerat. Prin urmare, e foarte important pentru conservarea cunoştinţelor 4) *durata de timp*, în care le-am

câştigat. Ceeace am învăţat numai odată se uită mai lesne, ca aceea ce am învăţat de mai multe ori. Adică, conservarea sau săparea cunoştinţelor în suflet mai atârnă şi de 4) *repetiţia* lor.

Un copil poate foarte bine învăţa pe din afară, cu oarecare greutate, dar poate, o poezie din care nu înţelege nimic sau mai nimic. Cu mult mai lesne învaţă însă, atât copii cât şi oamenii mari, când lucrurile pe cari vor să le reţină sunt înţelese în toate privinţele. când sunt, deci, perfect clare. Prin urmare 5) *limpezimea sau claritatea cunoştinţelor* e o altă condiţie, foarte importantă, a păstrării lor.

Experienţele au arătat, că dacă cineva are de învăţat pe dinafară cifre cari nu se leagă de nicio amintire din suflet, le învaţă foarte greu şi reţine un număr mic din ele, pe când dacă se *asociază* cu date istorice cunoscute ori cu fapte din viaţa celui ce învaţă, le'nvaţă mult mai lesne şi le reţine mai mult timp. Cifrele 2320, 5740, 8797 se reţin mai greu ca cifrele 1821, 1877, 1913, 1916, etc., acestea din urmă sugerând în conştiinţă evenimentele istorice petrecute în anii arătaţi. O altă condiţie a păstrărei e, deci, 6) *asociaţia* faptelor de învăţat cu altele cunoscute.

Am înşirat condiţiile principale ale păstrărei sau săpărei reprezentaţiilor în suflet. Cum ştim noi, însă, că ele sau păstrat? Dacă nu s'ar mai întoarce în conştiinţă, ele ar putea foarte bine să

fie păstrate undeva, într'un colţ întunecos din suflet; noi n'am şti nici odată că s'au păstrat.

Pentru a şti aceasta, trebue ca ele să revină în conştiinţă, să se producă din nou, adică, cum se zice, să se *reproducă*.

II. Reproducerea şi condiţiile ei. Revenirea sau reproducerea reprezentărilor. Din faptul că se reproduc, ajungem la stabilirea faptului că reprezentările s'au păstrat.

Fără simţirea reproducerii, n'am avea ideie de conservarea lor. Reproducerea o simţim, conservarea o judecăm numai, că trebue să existe.

Cu toate, deci, că nu poate fi reproducere fără păstrare, ceeace e important în memorie ca să simţim memoria, ca să ştim că ne amintim, e reproducerea, sau, mai bine zis, simţirea reproducerei, căci sunt reproduceri fără să simţim că-s reproduceri, şi atunci reprezentările reproduse par stări sufleteşti nouă.

Şi pentru reproducere e nevoe ca organismul nostru să fie într'o stare de sănătate, de odihnă. Un şcolar, care se duce tobă de carte la un examen, dar care se duce obosit, neadormit, poate— şi cele mai multe ori se şi întâmplă aceasta — să nu răspundă nimic, cu toate că ştiinţă e destulă în capul lui.

Cunoştinţele sunt ele păstrate, dar nu pot fi reproduse atunci, nu poate face dovada păstrării lor, chiar atunci când i se cere. Aceasta din

cauza neodihnei: mintea obosită reproduce foarte greu.

Cum se fac reproducerile reprezentărilor, cum revin ele în conştiinţă?

Când, dând după multă vreme peste buchetul de flori, mi-aduc aminte de plimbarea din pădure, cu toate reprezentările şi simţirile pe care le-am încercat atunci, acestea din urmă revin sau se produc în minte aduse de revederea neaşteptată a buchetului. Buchetul face parte din tot şirul de percepţii şi simţiri ce am încercat cu ocazia plimbării, percepţia lui a fost vecină, contiguă cu toate cele din urmă. Când ea revine ca reprezentare sau chiar ca percepţie, pentrucă presupun că revăd buchetul, ea aduce după sine din cauza contiguităţii şi pe vecinile sale. Aci reproducerea e pricinuită de o asociaţie prin contiguitate. Buchetul B, revăzut (B^r), aduce după sine reprezentările tuturor stărilor vecine cu reprezentarea lui: c, d, e, f, g, etc.

$\underbrace{B + C + D + E + F}_{\text{Contiguitate.}}$ senzaţiile încercate în păpădure.

$\underbrace{B^r + c + d + e + f}_{\text{Contiguitate.}}$ Reproducerea lor ca reprezentări prin mijlocirea lui B.

Când spre a ne aminti ceva, ce de obicei uităm, s. e. o făgăduială făcută cuiva, facem un nod la batistă sau legăm o panglicuţă la un ceasornic

noi asociem prin contiguitate cu voia noastră aceste lucruri şi faptul ce voim să ţinem minte, tocmai pentru că stim, că unul din elemente, batista înodată, panglicuţa ceasornicului, ne va fi amintit vrând nevrnd.

Percepţiile lucrurilor asemănătoare revin sau se produc ca reprezentări, din cauza asemănării care există între ele: In toate exemplele pe care le-am luat la studiul asocierii prin asemănare, avem o reproducere de reprezentări, adică o memorare a lor, întemeiată tocmai pe asociaţia lor prin asemănare.

Dar chiar în reproducerea prin contiguitate joacă asemănarea un rol important. Percepţia repetată a buchetului, B^r, reproduce din cauza asemănării percepţia *acum sub formă de imagine* a buchetului proaspăt cules în pădure, şi, tocmai pentrucă ele se aseamănă, B^r târăşte după sine în conştiinţă, pe c, d, e, f, g, vecine cu el.

In toate reproducerile lucrează şi asociaţia prin asemănare şi cea prin contiguitate. După ce *a* a reprodus pe a_1, a_2, a_3, a_4, asemănătoare cu el, el poate deodată părăsi firul asemănării şi dela a_4, în loc să treacă la a_5 să treacă, pe firul contiguităţii, la b, c, d, e, f, g, vecine cu a_4, din altă asociaţie produsă într'un alt timp.

$$a + a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + b + c + d + e + f + g)$$

Portretul unui prieten din copilărie (a) ne aduce aminte de el (a_1) şi pe urmă de o mulţime

de scene din copilăria noastră: b, c, d, f, g, etc.

Invers, poţi părăsi firul reprodus prin contiguitate, spre a reproduce apoi unul prin asemănare. Mergi dela a prin b, c, d, e, f, până la g, şi pe urmă în loc de a trece la h, treci la g^1, g^2; g^3, g^4, etc.:

$$a+b+c+d+e+f+(g+g^1+g^2+g^3+g^4)$$

Spre exemplu: îmi vine în minte chipul unui prieten jucător pasionat de cărţi (à) şi el reproduce imaginea unei mese verzi (b), a unui întreg convoiu de nenorociri, pe cari le-a suferit de pe urma acestei patimi, (c, d, e, f), a altor jucători cu cari joaeă el (g), şi apoi mi-aduc aminte de alte jocuri: de table, de biliard, de şah, de domino, de popice, de tenis şi aşa mai departe.

Reproducerile reprezentărilor se fac, deci, pe baza asocierii lor, fie prin contiguitate, fie prin asemănare, ori prin amândouă în acelaş timp, şi de fapt acesta e cazul care se întâmplă mai des, dacă nu totdeauna. Cerceteze oricine toate cazurile de asocieri pe cari le-am amintit, ori pe cari le poate lua fiecine ca exemple, şi va constata repede, că în toate lucrează şi contiguitatea asemănarea.

Faptul că reproducerile se fac pe baza tuturor felurilor de asociaţii chiar ajută, uşurează memoria noastră. *Cu cât am avut în suflet asociaţii mai multe, mai bogate, cu atât reprezentările au mai multă şansă de a se repro-*

duce. Spre exemplu, vreau să-mi amintesc numele unei persoane de care vorbesc ceva, nume care se sileşte să-mi vină în minte, care „îmi umblă prin gură“, dar care nu isbuteşte repede să-mi vină. Ce fac spre a mi-l aduce amirte? Incep să mă gândesc: *când* am cunoscut persoana aceasta, *în ce împrejurări* am cunoscut-o, cine mi-a recomandat-o şi cu ce ocazie, cam în ce stare mă găsiam eu atunci, ce fapt important din viaţa mea s'a petrecut înainte sau după facerea cunoştinţei, etc? Dacă pot să-mi aduc aminte de toate aceste lucruri, atunci numele are sorţi mulţi să fie reamintit; dacă nu mi-l amintesc, sau îmi amintesc puţine, atunci foarte cu greu îmi voi aduce aminte de numele dorit. Ce fac în primul caz? Dacă îmi amintesc de toate acele împrejurări la cari mă gândesc, înseamnă că asociez prin contiguitate multe reprezentări, reproduc fire lungi de amintiri şi am mai multă şansă să găsesc în aceste fire lungi şi ceeace caut. Numele căutat s'o fi asociat cu una sau alta din aceste împrejurări, dacă nu cu timpul când am cunoscut-o, poate cu locul unde am cunoscut-o, poate cu numele persoanelor cari mai erau când am cunoscut-o, cu o împrejurare importantă de dinainte sau de după cunostinţă, aşa încât, venindu-mi în minte aceste amintiri cu care el s'a asociat, poate să am norocul să-mi vină şi amintirea lui. Cu cât s'a asociat în trecut cu mai multe din acele detalii

amintite, cu atât are mai multă şansă de a fi reamintit şi el. Dacă însă am uitat toate sau aproape toate împrejurările cunoştinţei, dacă mă întorc în zadar pe firul timpului înapoi şi nu găsesc nici în ce timp era, nici unde era, nici cine mai era, nici ce mi s'a întâmplat sau i s'a întâmplat atunci, aproape sigur atunci, că numele e condamnat să zacă în uitare. Cu cât am cunoscut mai multe persoane şi, deci, mai multe nume, cu cât, adică, s'au asociat în minte mai multe reprezentări de nume de persoane, — asociere prin asemănare, pentru că toate se referă la un lucru: nume — cu atât pot să-mi amintesc mai de grabă de un nume dorit. E foarte firesc să fie aşa, Din mult, mult se poate ţine minte; din puţin puţin.

Dacă am rămâne la reproducerea reprezentărilor, memoria n'a fi încă pe deplin existentă. Negreşit că tot ce se reproduce e o amintire, un fapt de memorie, dar *dacă n'am simţi noi, în conştiinţa noastră, că se reproduce, memoria ar exista numai pentru ea; noi nu ne-am da seama că avem o memorie, toate lucrurile ar părea nouă pentru conştiinţă.* Trebue să avem, deci, *impresia reproducerii*, pentru a avea o memorie în adevăratul înţeles al cuvântului, o memorie, adică, pe care să ştim şi noi c'o avem.

Cum avem însă impresia reproducerei, adică a repetării, a *vechimii?*

Am spus la 'nceputul acestui capitol, că acele

stări se pot numi de memorie, cari, când se reproduc, ne dau *impresia că-s din trecut.* Când simţim, cât de puţin, că un lucru pe care-l vedem acum *a mai fost, odată, în trecut,* atunci zicem că avem amintirea sau suvenirul lui din prima arătare. Mintea, însă, nu se mulţumeşte numai cu această impresie nelămurită „că a mai fost odată cândva". Ea vrea să ştie *când anume* a mai fost: vrea să fixeze bine ziua, dacă nu, anul sau epoca când a mai fost. Câtă vreme nu reuşeşte să spună hotărât când a mai fost, amintirea e nedesluşită, neclară, e însoţită numai de impresia cam ştearsă că a mai fost. Când însă reuşeşte să spună exact când a mai fost, atunci amintirea devine perfect lămurită. Atunci ea *recunoaşte* bine lucrul amintit.

III. Recunoaşterea sau localizarea în timp şi spaţiu. Procesul recunoaşterii. Recunoaşterea aceasta perfectă a *timpului* când am încercat anumite stări, face ca memoria să se 'ntregească, să devină perfectă, conştientă de ea. Şi mai lămurită e amintirea, când putem să fixăm şi *locul* unde am încercat anumite stări. Fixarea aceasta a timpului şi a locului e ultima treaptă a memoriei, şi poartă numele de *recunoaştere* sau *localizare în timp şi spaţiu.* Cum se face sceastă localizare, am spus-o mai sus, şi o mai repetăm. Căutăm înapoi în timpul trecut, pe firul tuturor amintirilor, pe acelea cari ni se par că au fost

în legătură cu amintirea pe care vrem s'o fixăm. Din acestea putem fixa în timp câte-va mai importante, adică putem stabili *data* lor. Intre diferitele lor date încercăm să punem această amintire cât putem mai exact. Dacă nu-mi aduc bine aminte, exact, când am cunoscut o persoană, îmi aduc aminte că înainte de data aceea — nefixată încă — mă pregăteam să intru într'o anumită carieră, spre exemplu, şi îmi aduc aminte exact timpul când mă pregăteam: era în anul cutare, în luna cutare, etc. Ştiind data aceasta şi ştiind că după această dată, la puţin timp, am făcut acea cunoştinţă, atunci fixez cunoştinţa aceasta în timpul următor, tot în anul acela, mai târziu, sau în anul ori în anii viitori. Recunoaşterea se 'ntemeiază, prin urmare, pe cunoaşterea *unor date exacte*, bine păstrate în minte, între cari încercăm să punem amintirile nedatate încă, dar pe cari vrem să le datăm. Incercarea poate să ne aducă repede la rezultatul dorit, sau ne poate face să aşteptăm multă vreme. Totul atârnă de sărăcia sau bogăţia amintirilor noastre.

„In rezumat, un om care caută o amintire în memorie, seamănă cu un om care caută un lucru pierdut în casa lui; şi unul şi altul scotocesc şi răstoară unele peste altele obiectele (şi amintirile) în vecinătatea căror presupun că e cel căutat, si succesul vine să le spună îndată dacă presupunerea lor era întemeiată" (James).

Memoria specială ori profesională, Memoria şi profesiunea. Am spus că repetiţia necontenită întăreşte memoria, o asigură pentru multă vreme. Aşa fiind, ocupaţiile noastre zilnice care ne silesc să repetăm aceleaşi şi tot aceleaşi acte, se vor păstra mult timp şi perfect de bine în memoria noastră. Fie-care avem o memorie perfectă a tot ceeace e în legătură cu profesia noastră. Aceasta desvoltă în fiecare din noi o *memorie specială, profesională*, dacă o putem numi astfel, pe lângă *memoria generală*, a tuturor impresiilor, de tot felul, cari trec prin sufletul nostru.

Un negustor ţine minte perfect listele de preţuri, un om politic are memoria perfectă a numărulni şi numelui votanţilor cărora le solicítă voturile, un librar ţine minte foarte bine pe dinafară toate cataloagele, de pe la toate librăriile existente, un actor are memoria rolurilor pe cari le joacă, şi aşa mai departe.

Cei cari îşi mărginesc mintea numai la cercul profesional şi şi-o închid faţă de alte preocupări, rămân toată viaţa aproape numai cu memoria specială a profesiunei lor. Sunt oameni cari nu pot vorbi nimic despre ce e străin de ocupaţia lor, cari, cu oricine s'ar întâlni, aduc vorba numai de ce îi interesează pe ei, fără să stea vreun moment să se gândească dacă îi interesează şi pe alţii ca pe ei. Negreşit că aceştia sunt foarte dis-

plăcuţi în societate, ei nu pot să intereseze pe toată lumea pe care o cunosc, rămân cu gura căscată când aud vorbindu-se de ceva străin de cercul ideilor lor, şi nu-s în stare să spună şi ei o părere despre aceasta.

E bine omul să ştie de toate, să aibă o memorie bogată, în idei privitoare la tot felul de chestiuni, fiindcă acestea îi pot ajuta, îi pot fi de folos chiar în meseria sa, sau, în orice caz, în viaţa lui întreagă. Bine înţeles, să ştie una bine de tot, să fie deplin stăpân pe meseria pe care o exercită, dar şi despre celelalte să aibă cunoştinţe, să nu se trezească nici-odată în faţa lor Chinez cu desăvârşire. *Cu cât ştii mai multe, cu atât şi poţi face mai multe*, şi trăeşte mai lesne, în viaţa aceasta plină de greutăţi, acela care e înarmat ou ştiinţa cât mai multora din aceste greutăţi.

Aceste observaţii ne aduc să vorbim de chestiunea *cum putem noi să ne îmbogăţim memoria*, să ni-o cultivăm?

Reguli pentru cultivarea memoriei. Secretul unei bune memorii. Am spus mai înainte, că o amintire are cu atât mai multe şanse să se trezească în minte, cu cât a fos asociată cu mai multe altele. Deci, secretul unei memorii bune e să legăm un fapt, o cunoştinţă de cât mai multe cu putinţă, adică s'o angajăm în serii cât mai numeroase de asociaţiuni. Să căutăm ca tot ce mai

ştim, să legăm de tot ce învăţăm ca nou, să nu lăsăm cunoştinţele în neordine, risipite unele de altele. Cu cât vor fi mai adunate, mai legate, cu atât vor fi mai înţelese, şi cu atât vor fi mai înţelese, cu atât se vor ţine mai bine minte.

De aici urmează, că orice învăţătură trebuie să se facă încetul cu încetul, nu cu zorul, pentru ca ideile noi ce învăţăm să aibă vremea necesară să se lege cu celelalte, pe cari le avem dinainte. Ce greşită e metoda acelor candidaţi la examene cari un an întreg nu fac nimic, şi în ajunul examenului, în câte-va zile, dau în brânci să «mănânce» atunci cartea! Nu poţi face într'un ceas de muncă cât ai fi putut face într'un an, dacă n'ar fi fost an de lene. «E desigur cu neputinţă, ca lucrurile învăţate astfel, dintr'odată în câte-va ceasuri, şi numai pentru a fi înregistrate, să poată contracta asociaţii numeroase cu tot ce mai avem în minte..... O uitare repede e soarta neîmblânzită ce paşte această învăţătură zorită. Studiaţi, din potrivă, aceleaşi lucruri treptat, zi cu zi, cercetaţi tot ce învăţaţi sub toate înfăţişările posibile, lăsaţi să se asocieze cu întâmplările vieţei zilnice, rumegaţi totul fără încetare: în curând vor forma un astfel de sistem şi aşa de legat cu toate celelalte, cu putinţa de a le găsi aşa de uşor şi pe căi aşa de felurite, în cât ele vor constitui o ştiinţă pe care o veţi avea totdeauna la îndemână.

Iată dece e de recomandat în şcoli *deprinderea aplicării continue*» (James).

Procesul uitării. Despre uitare. Cum avem nevoie să ne cultivăm memoria,—şi există o artă, un meşteşug de a o cultiva—avem nevoie în viaţă şi de o artă a *uitării.* Cum am putea suporta viaţa aceasta plină de suferinţe, dacă n'am putea să le mai uităm, să încetăm de a ne mai gândi la ele? «*Vremea lecueşte toate*», se zice în mod popular.

Cum se explică acest efect calmant al timpului? Se explică prin uitarea reprezentărilor cari s'au însoţit în trecut de suferinţe, adică prin uitarea cauzelor durerilor suferite. Dar «a uita» ce însemnează? Insemnează a trece cu vederea din şirurile de reprezentări pe acelea cari s'au legat de suferinţe, a nu reproduce, prin urmare, firele întregi de reprezentări şi în ordinea în care s'au produs ele, ci a *alege* din ele pe acelea cari s'au întovărăşit mai mult de plăceri. Mintea preferă să-şi aducă aminte de stările plăcute şi alungă pe cele neplăcute, şi, odată alungate, ea se sileşte să le oprească de a se mai înapoia vreodată în suflet. Din preferinţa aceasta rezultă puterea potolitoare, calmantă a timpului, închipuirea viitorului în culori trandafirii, numai după experienţele plăcute, şi nu după cele neplăcute şi triste, si regretarea trecutului privit iarăş numai sub înfăţişarea lui fericită, care ne pare a fi fost fericit, nu

pentrucă ar fi fost lipsit de suferinţe, dar pentru că nu vrem să ne mai aducem aminte şi de acestea. Fiecare om are modul său propriu de a da ceva uitărei. Unii uită durerile la băutură, uitare nedemnă de om, fiindcă se face cu preţul sănătăţii şi omeniei lui, îl degradează, punându-l mai prejos chiar de animale; alţii o caută în ocupaţiile nobile ale ştiinţei şi artei; unii o caută în jocuri, căzând în alte patimi, poate şi mai nenorocite; alţii găsesc o mângâiere în a ne mângâia şi uşura suferinţele altora. Totul atârnă de caracterul omului şi de nivelul minţii lui. In toate aceste cazuri, însă, mecanismul uitării constă în a găsi reprezentări puternice, contrarii celor ce vrei să uiţi, şi a-ţi absorbi sufletul în ele. Puterea aceasta de a trece în voe peste unele reprezentări, la altele pe care le socotesc în stare să le alunge pe cele dintâi, variază de la om la om, şi atârnă de cea ce numim puterea *atenţiei.*

Recunoaşterea la copiii mici. Desvoltarea memoriei la copii. Aplicări pedagogice. Chiar din a doua lună se vede la copii *recunoaşterea* unor anumite impresii, cari s'au repetat de mai multe ori. Ei nu rămân indiferenţi la chipul si glasul mamei ori al doici, s. ex., ci manifestă o plăcere printr'un surâs uşor. Incepând cu luna a patra recunoaşterea face un pas mai departe: anume eì încep se *deosebească* pe persoanele cunoscute de cele streine, arătându-se în chip deosebit faţă

de ele: râzând şi întinzând braţele spre cele cunoscute, şi ţipând şi cu chipul înfricoşat faţă de cele streine.

Se înţelege, că expresiile figurii copiilor la recunoaşterea persoanelor cunoscute şi la perceperea celor străine nu sunt la toţi la fel, şi aşa se explică felurimea descrierilor întocmite de diferiţii crercetători ai vieţei psihice a copiilor. Unii privesc pe străini cu chipul serios, uimit, alţi înfricoşaţi, unii privesc pe cunoscuţi cu zâmbet şi râset, alţii şi cu o nuanţă de ruşine, căci se ascund la întâia lor vedere îngropându-şi chipul la sânul mamei sau doicei.

Recunoaşterea inconştientă ori memoria implicată. Recunoaşterea aceasta a copiilor mici nu e încă o recunoaştere conştientă, ci mai mult subconştientă ori inconştientă. In momentul când văd o persoană cunoscută, nu le vine în minte în mod conştient reprezentarea sau imaginea *liberă* a impresiei făcută de această persoană la vederea ei dinainte: reprezentarea d întâi se contopeşte perfect cu percepţia actuală şi-i dă o nuanţă de sentiment deosebită, anume nuanţa *de ceva mai văzut odată*, aşa zisul sentiment de *fidelitate* sau de *impresie din trecut*, fără însă să se producă o comparaţie conştientă între impresia d'ântâi şi percepţia actuală. Comparaţia se face involuntar şi inconştient, percepţia actuală încătuşează imaginea anterioară, şi această compara-

ţie involuntară face posibil acel sentiment al impresiei de mai avută odată, şi deci, *recunoaşterea* ei de către copil,

Emanciparea treptată a memoriei de percepţie. Treptat, treptat, *memoria se emancipează de percepţie*, până ce copilul ajunge să-şi reprezinte chipul unei persoane cunoscute, independent de percepţia ei actuală, *prin suvenir liber ori memorie propriu zisă.* Se vedem cum se face această emancipare. O doamnă povesteşte următoarele despre nepoata ei: O doamnă îmbrăcată deschis glumi întâi cu copila, apoi îşi schimbă deodată locul pierind din ochii ei. Copila atunci căută cu privirea câteva momente după persoana dispărută, ceeace înseamnă că a durat câtva în constiinţa copilei sub forma de reprezentare liberă. Aceste *ecou de câteva clipe* al unei impresii sub forma de imagine e numit de W. Stern[1] *memorie de gradul I.*

Formarea reprezentărilor libere. Peste câteva luni această memorie de gradul I-iu devine atât de vie, în cât dacă o impresie i-a plăcut copilului foarte mult, când ea dispare deodată, el e încă aşa deplin de ea, încât aşteaptă să reapară, şi când reapare se bucură mult şi nu se mai satură de jocul acesta repetat. Astfel, când mama sau altcineva se ascunde şi iar apare, iar

---

W. Stern, *Psychologie der frühen Kindheit.* (Psihologia cele d'ântâi copilării.)

se ascunde şi iar reapare, zicând „cucu“, copilul nu mai poate de bucurie. Faptul că el aşteaptă apariţia chipului ascuns dovedeşte că a început în el să trăiască liber reprezentarea chipului dispărut. Copilul anticipează apariţia impresiilor plăcute, dar această anticipare nu e posibilă de cât graţie *reprezentărilor libere.* Aceste reprezentări aşteptătoare se îmmulţesc din ce în ce în cursul lunilor următoare şi între ele se stabilesc şi asociaţiuni, cum am văzut la capitolul despre asociaţiuni.

Prevederea şi amintirea. Ceace e caracteristic pentru desvoltarea timpurie a vieţei reprezentărilor la copii, e raportarea aceasta a lor la viitor mai de grabă ca la trecut. Stern găseşte că aceasta e o lege generală a desvoltărei psihice: *Raportarea la viitor, previziunea, apare mai curând în conştiinţă decât raportarea la trecut suvenirul.* Lucrul e foarte explicabil prin *instinctul de conservare,* care e mai mult slujit de previziune de cât de suvenir,

Nu se poate preciza când memoria s'a emancipat complect de percepţii, aşa încât să intre în joc puterea de reprezentare spontană, liberă şi nu se poate preciza pentru că, la vârsta aceasta, copilul *nu grăeşte,* n'are deci unealta de mai târziu cu care să exprime reprezentările de lucruri şi persoane cari, desigur, aleargă prin conştiinţa lui.

Dar spre sfârşitul anului întâi începe să rupă unele vorbe, şi atunci e foarte vizibilă puterea spontană de reprezentare.

Perioada din desvoltarea memoriei, cercetată până acum, face parte din *perioada vieţii psihice fără grai.*

Memoria în perioada când începe graiul. Deşi spre sfârşitul perioadei d'întâi memoria se emancipează, cum am văzut, de percepţie, totuşi memoria *implicată*, cum i se zice, neliberă, continuă să mai joace un rol important. Când un copil recunoaşte în cartea de chipuri un animal, o face fiindcă impresia actuală se contopeşte cu cele anterioare rămase *latent* în memoria lui de câte ori le-a încercat. Dacă copilul se deprinde a umbla bine cu farfuria şi linguriţa, aceasta se datoreşte imaginelor de mişcare rămase *latent* în memorie din exerciţiile anterioare, fără ca el să şi dea seama de efectul inconştient al acestor imagini de mişcare. Această stare de latenţă a reprezentării, lor joacă un rol important şi *învăţarea graiului*, care se bazează pe imaginele auditive şi motoare rămase latent în memoria copilului din exerciţiile anterioare ale uneltelor vorbei, imagini cari dela sine revin în conştiinţă şi sprijinesc aceste unelte la încercările ulterioare de vorbire ale copiilor.

Când copilul în povestirile lui de fapte văzute ori în reproducerea unor povestiri auzite,

adaugă dela sine anumite detalii, găseşte anumite comparaţii, el lucrează fără a-şi da seama, inconştient, — dar nu poate altfel — *cu imagini din experienţa lui anterioară*, rămase pân'atunci în stare latentă.

Recunoaşterea în perioada graiului. In anul al doilea copiii recunosc persoane cunoscute (tata, mama, un prieten al casei), ori obiecte, după o absenţă de *mai multe săptămâni.*

In anul al treilea după o despărţire mai de multe *luni*, în al 4-lea după un an şi chiar şi mai mult.

Sentimentul casei ori căminului. In ce priveşte *obiectele* recunoaşterii, la început sunt recunoscute numai impresiile des repetate, persoane şi lucruri, ca sticle, jucării; după un an recunosc şi ceeace îi înconjoară, dispoziţia lucrurilor în spaţiu. Intoarcerea acasă, după o absenţă mai îndelungată, trezeste recunoaşterea întovărăşită de *sentimentul casei ori căminului.* Indată copii aleargă la obiectele lor mai favorite, la dulapurile cu jucării, la patul lor, la coteţul câinelui iubit, etc., scotocind totul cu plăcerea mare a revederii lucrurilor proprii.

Recunoaşterea şi sentimentul de plăcere şi durere. La trei ani cercul recunoaşterei se lărgeşte, întinzându-se şi la impresiile mai rar repetate sau chiar văzute numai odată şi de mult, vude şi cunoscuţi ai casei, persoane văzute numai întrecere

prin casă, vreun meşteşugar chemat la o reparaţie, vre-un cismar, vre-o croitoreasă, etc. In deosebi impresiile *interesante*, pentru copii se recunosc în asemenea condiţii — constatare de mare însemnătate pedagogică. Impresiile neplăcute revin des şi sunt perfect cunoscute: sticluţa cu doctorii, termometrul, doctorul, etc.

Procesul învăţărei în perioada anteşcolară. Cum învaţă copii mici. Câştigarea cunoştinţelor. Inainte de a merge la şcoală, copilul învaţă în mod cu totul deosebit de cum învaţă la şcoală. Pe când în şcoală învăţarea e intenţionată, cu scop pentru viitor, conştientă, sistematică, sprijinită pe voinţă, în perioada anteşcolară, care s'ar putea numi a *şcolaei vieţii*, învaţă în mod neintenţionat, *ca efect secundar al altor activităţi psichice, în deosebi al jocului*. Fără intenţia de a învăţa, prin joc, care aţâţă curiozitatea, spiritul de observaţie şi imaginaţia până la maximum posibil, copilul adună o comoară de intuiţii şi reprezentări, pe cari mai târziu are să le folosească şi în mod intenţionat, conştient. Limba o învaţă mai mult jucându-se, prin imitaţia atât a propriilor gânguriri, cari se nasc din spontanietatea mişcărilor, prin autoimitaţie, deci, cât şi prin imitaţia vorbelor rostite de mai marii lui, acest chaos de sunete, aşa de neînţelese întâi, pe cari le reproduc *cu aşa de mare plăcere,* dar care se încheagă repede prin asociaţiuni de contiguitate cu lucrurile în faţa cărora

se rostesc, căpătând, deci, un înţeles. Tot aşa, mai mult prin joc şi curiozitate, învaţă să cunoască obiectele ce umplu vitrinele prăvăliilor, animalele, vehiculele de transport, telegraful, telefonul, etc. Nu rareori învaţă copilul în chipul acesta plăcut, jucându-se, întrebând, şi literile şi cifrele, deci cititul şi numărătoarea.

Aşa se împletesc pe nesimţite comorile de intuiţii şi reprezentări si dibăcii manuale din lumea jocului, poveştirilor şi lucrărilor serioase pe cari le fac în casă în ajutorarea părinţilor.

Contrastul cu învăţarea din perioada şcolară. Aceasta constitue cel mai mare contrast cu învăţarea din şcoală, prea sistematică, prea ştiinţifică, cu intenţie didactică prea tăţişe! Şi mai ales cu meşteşugismul de predare după acelaş calapod fix, general al metodei uniforme, când copiii şi cercurile lor de interes sunt aşa de variate!

Consecinţi pedagogice. Invăţământul general şi ocazional. Dată fiind rodnicia acestui proces de învăţare inconştienţă, neintenţionată, e de recomandat ca începuturile şcoalei să se facă ţinându-se seama de el. La început şcoala trebue să dea *un învăţământ mai mult general şi ocazional* printr'o metodă care, neexcluzând nicidecum munca, sforţarea, s'o îmbrace în haina jocului, a povestirii şi plimbării, aşa ca intenţia didactică, care nu poate fi de cât plictisitoare, să nu fie deloc vizi-

bilă. Dacă cu copiii cei mici, care păşesc întâia oară pragul şcoalei, în loc să începem cu lucrurile abstracte şi uşcate pentru cari n'au nici un interes natural, cum sunt definiţiile gramaticale, semnele grafice la scris — citit şi socotit, am face mai mult plimbări pe stradă şi în natură, şi cu ocazia acestor plimbări, răspunzând întrebărilor nenumărate pe care le sugeră realităţile întâlnite, le-am furişa în mod plăcut, fără ca ei să simtă intenţia de a-l învăţa, o mulţime şi o mulţime de cunostinţe, învăţământul, *părând că stă mai mult în mâna copiilor* — deşi în realitate în a învăţătorului, care aranjează lucrurile în acele plimbări aşa în cât să se producă fatal observaţiile ce intenţionează să facă cu el — va fi foarte plăcut, *căci va consta în răspunsuri la probleme pe cari realităţile vii şi pline de interes le pun copiilor.* Va fi un învăţământ *cerut* de copii, *nu impus*, deci gustat *cu poftă*, nu cu *silă*. Şi ştim, dela condiţiile generale ale memoriei, că plăcerea şi interesul sunt ajutătoarele cele mai de preţ ale ei.

Câteva plimbări pe stradă şi în natură, câteva lucrări manuale, pentru care copiii au totdeauna mare interes — căci ştim ce puternică e impulsiunea lor către mişcare, — ar constitui cea mai rodnică pregătire a minţei lor pentru lecţiile sistematice de mai târziu de geografie, învăţământ intuitiv, ştiinţe naturale şi fizice, geometrie, instrucţie cetăţenească, etc. Pregătire, însă fără in-

tenţie didactică *vizibilă*, fără formalism, solemnitate si constrângere, fără lanţuri de întrebări şi răspunsuri, fără *dresură*, ci prin întrebările copiilor, prin relaţii familiare între învăţător şi copii, prin curiozitate vie şi interes înlănţuitor.

Invăţarea pe dinafară. Invăţarea de poezii pe dinafară. Pe la 3—4 ani, şi unii copii şi mai de vreme, sunt în stare să înveţe poezii pe din afară, şi o fac cu cea mai mare plăcere, şi le recită cu cea mai mare plăcere s. ex.. când răsfoesc o carte cu chipuri, alături de cari sunt texte poetice, ori cu prilejul diferitelor sărbători, ziua de naştere a tatălui, spre exemplu, ori cu ocazia darurilor ce li se dau la crăciun ori anul nou. Plăcerea de a învăţa poezii se explică prin plăcerea de a găsi rime ori de a auzi şi rosti rime, ceea ce ştim că e un caz de asociere prin asemănarea auditivă. Copiii mai mici învaţă poezii pe din afară *imitând* pe cei mai mari pe cari îi aud şi această imitaţie le produce o foarte mare plăcere.

Capacitatea de a învăţa pe din afară. Capacitatea de a învăţa poezii pe din afară e la unii foarte mare. Iată câteva cazuri relatate de W. Stern: O fetiţă de 3 ani ştia pe dinafară 146 versuri fără greşeală, versuri din mici poezioare ce întovărăşeau 23 de tablouri dintr'o carte ilustrată, tablouri cari nu stăteau în legătură între ele. Era destul să-şi arunce o uitătură pe tablourile celor două pagini următoare, ca să poată continua.

Un frate al acestei fetiţe, de 5 ani şi 6 luni, putea să recite toate poeziile din aceiaşi carte, în ordinea lor, chiar fără să se sprijine pe privirea chipurilor.

Deosebirile dintre copii. Negreşit sunt mari deosebiri între copii în această privinţă, unele provenind din pricini exterioare, din *educaţie*: copiii din straturile de jos nu pot recita mult, căci au puţine ocazii de a auzi recitându-se; deprinderea la cari sunt supuşi copii din straturile mai înalte îi face s'ajungă la un număr foarte mare de versuri memorate; altele provenind *dintr'o înzestrare deosebită, înnăscută,* care îngădue unora să'nveţe foarte de timpuriu poezii foarte lungi.

Cum învaţă poezii şcolarii şi cum copiii neşcolari? Copiii de şcoală învaţă poeziile, *pentrucă ştiu să citească,* prin senzaţii şi imagini de 3 feluri: vizuale, auditive şi motoare. Copilul nescolar învaţă numai pe cale auditivă-motoare, îi lipsesc deci amintirile optice ale textului citit, ale grupului simetric de versuri cari alcătuesc strofele peeziei, şi posibilitatea să împartă poeziea, să recitească strofele pe cari încă nu le poate recita. Pe urmă, îi lipseşte şi voinţa conştientă de a învăta ceva.

Lipsa acestor reprezentări vizuale grafice e cumpănită de alţi factori: plăcerea pentru sunet, independent de înţelesul lui, pentru ritm şi rimă, pentru refren, etc. Pe urmă, în firea copilului e

să nu se mulţumească numai cu auzul unor sunete, ci caută îndată să le grăiască şi el, fie că le'nţelege ori nu, exact ori falş, în ritm egal sau întârziind, însă cu mare plăcere.

Mai e despăgubit de lipsa ajutorului imaginelor, vizuale prin ajutorul ce-i dau ilustraţiile textului cum am văzut din cazul povestit de W. Stern.

Memoria mecanică e predominantă la copii. Copilăria cea d'ântâi e, cum zice Stern, timpul memoriei mecanice, însă întovărăşită de plăcere, de interes momentan. Numai dacă respectă această plăcere, acest interes, dresura memoriei mecanice prin învăţarea pe din afară are valoare. *Altfel e un chin pentru copii a-i învăţa pe din afară lucruri neînţelese.* Dacă însă se lasă această învăţare în voia *imitării spontane* a celor mai mari cari spun poezii,—singura producătoare de plăcere,—atunci această învăţare pe din afară e rodnică pentru copii, nu e costisitoare de energie şi constitue un bun exerciţiu al memoriei. Copiii să nu fie siliţi a recita în orice ocazie, căci atunci n'o fac spontan şi interesul se toceşte.

Memorarea globală şi cea fragmentară. Copiii, până la şcoală, memorează *învăţând toată poezia dintr'odată*, în mod *global*, cum se zice, nu în mod *fragmentar*, cum învaţă şcolarii, strofă cu strofă, ori vers cu vers. Cercetările cari s'au făcut în ultimul timp au dovedit că învăţarea în-

tregului deodată e mai economică, mai lesnicioasă şi mai durabilă.

Avantajele memorării globale. E contra naturii copilului ascultarea de mai multe ori a unui fragment, înainte de a fi trecut la cel următor. E de recomandat de aceia şi în şcoală metoda memoriei globale, nu ca lecţie de azi pe mâine, ci cu un răgaz mai mare de timp, în care poezia prin dese repetiri ca întreagă seîn tipăreşte foarte bine, fără impresia penibilă că e lecţie de ştiut la un timp cerut. Mai e de recomandat apoi, tot ca urmare a constatării de mai sus, să nu se ceară şcolarilor reproducerea fragmentară a povestirilor religioase, morale ori istorice.

Amintirea la copii. Când reprezentările sunt raportate de copii la un anumit punct din timpul trecut, atunci ele devin *amintiri propriu zise*, nu numai cunoştinţe memorate pentru un scop de prezent. La început această localizare în timp e foarte vagă. «A fost odată» ca în basme.

Modalităţile amintirei copiilor. Urcarea în conştiinţă a unei amintiri se petrece în următoarele chipuri:

a) prin legătură asociativă cu o impresie senzorială prezentă: copilul vede din nou un loc, unde a mai fost, şi nu numai că-l recunoaşte, dar îşi mai aminteste şi de alte fapte petrecute acolo — asociaţie prin *contiguitate;* ori vede un tablou reprezentând o privelişte de la ţară, şi şi

aminteşte de un alt ţinut văzut înainte într'o călătorie,—asociaţie prin *asemănare.*

b). Prin asociaţii numai între reprezentări. Deci, amintirea în această fază se emancipează de senzaţii. Uneori o reprezentare—amintire apare în conştiinţă printr'un proces inconştient, nemijlocită de vreo asociaţie de reprezentări, în aparenţă brusc şi neexplicabil.

Şi în cazul *a* şi în cazul *b* amintirile ţâşnesc *dela sine*, fără o sforţare conştientă a copilului sau fără a fi provocate de cineva.

c). Alteori amintirile apar în conştiinţa copilului, prin întrebări ce i se adresează cu privire la o întâmplare văzută ori trăită. Acestea se cheamă amintiri *provocate*: «Povesteşte unde ai fost şi ce ai văzut?» «Pe cine ai întâlnit?» etc.

d). Mai târziu copilul *prin propria voinţă* îşi redeşteaptă amintiri, aşa cum fac de multe ori şi oamenii adulţi. Această fază e vizibilă mai ales la copiii din şcoală, dar începe relativ mult mai de vreme. Voinţa aceasta se manifestă aşa, cum se manifestă şi voinţa copilului de a reţine ceva în memorie.

Exemple concrete de evoluţie a amintirilor. Iată şi exemple concrete din care să se vadă evoluţia amintirii schiţată mai sus.

Primele amintiri. Primele urme de reprezentări —amintiri se văd din anul al doilea: Dacă te-ai jucat cu copilul cu o mingie ori altă jucărie, şi

s'a rostogolit şi s'a ascuns sub o canapea sau un dulap, şi peste câtva timp, fie o jumătate de oră, îl întrebi unde e, îndată îşi întoarce ochii spre canapea ori dulap şi se repede s'o caute

Amintiri şi deprinderi. Pela mijlocul anului al doilea încep amintiri raportate la un timp mai lung înapoi, 24 ceasuri s. ex.. Când vine ceasul culcării, impresiile actuale: oboseala, aprinderea lămpei trezesc amintirea culcatului cu toate actele parţiale din care se compune. La ora scăldatului se trezesc amintirile acestui act, când s'a făcut ceasul de plimbat, îşi aminteşte de plimbare şi cere pălăria, la ora mesei îşi aminteşte de toate detaliile cu care a fost deprins la mâncare, aşa în cât se supără grozav dacă şervetul nu i s'a pus aşa cum a fost obicinuit, dacă i se dă în altă ceaşcă de cât cea obişnuită, etc.

Repede de tot copilul ajunge la anumite *categorii* de obiceiuri, la anumite *catalogări mintale*, dacă pot spune astfel, şi-i pare *imposibil* să se iasă din ele. Atunci, la orele *cuvenite,* toate trebuie să i se facă aşa cum a fost deprins. Aceasta merge uneori până la detaliile cele mai comice, pe cari oricine le-a putut observa. Explicaţia rezidă în acel joc de reprezintări-amintiri, a căror vioiciune e aşa de mare, încât stăpânesc tiranic pe copil, şi nu-i îngădue măcar să bănuiască că s'ar putea şi altfel.

Importanţa amintirilor în deprinderi. In for-

marea deprinderilor, deci, n'are importanţă numai faptul biologic al *exerciţiului*, care bătătoreşte căile nervoase motoare şi le fac nerezistente, ci şi faptul psichologic al vioiciunei reprezentărilor amintiri De aceea e aşa de greu a lupta cu deprinderile rele şi a le desrădăcina, şi de aci se vede şi marea însemnătate a senzaţiilor ce le provocăm întâi copiilor şi deci a suvenirurilor pe cari ele le lasă. Primii paşi aci sunt hotărâtori, de ei se poate resimţi o viaţă întreagă. Cine nu ştie cât de greu îi e unui şcolar, care a apucat să pronunţe necorect un cuvânt, la învăţarea unei limbi străine, să revină asupra primei pronunţii şi s'o îndrepte? De ce? Nu atât pentrucă muşchii limbei, i-ar refuza-o, cât amintirile auditive eronate, ca şi senzaţiile eronate, fie din cauza auzului lui slab, care trebuia cunoscut de învăţător fie pentrucă învăţătorul n'a pronunţat destul de tare ori de articulat. Nu-i intră în cap elevului, că ar putea să se rostească altfel de cum a auzit el întâi, ori cât de bine ar auzi a doua oară, a treia oară, când învăţătorul se străduieşte să-l cerceteze. Ca şi cu profilaxia în medicină, mai rodnic e să previi în acest domeniu, de cât să corectezi.

Timpul la care se raportă amintirile se îndepărtează din ce în ce. Pe măsură ce înaintează în vârstă, amintirile devin şi mai vii, şi ţâşnesc după intervale şi mai mari. Iată un caz foarte interesant, citat de W. Stern: Un copil avusese

mai mult timp un iepure viu, la care ţinea foarte mult, Intr'o zi epurele fu tăiat, dar copilul nu băgă de seamă (memorie neemancipată încă de sensaţie) nici în ziua aceea, nici în celaltă lipsa lui. Peste o lună făcu cu părinţii o călătorie de 6 săptămâni, şi impresiile nouă din această călătorie nu îngăduiră de loc amintirea iepurelui, Se'ntoarseră acasă, mai trecură 9 zile, când în sfârşit amintirea fu trezită printr'o impresie întâmplătoare: Văzu locul în bucătărie unde stătea iepuraşul şi întrebă: *ach, ach, wo mag das Ninit in die Küche hingekommen sein?*

Copilul era acum de 2 ani şi $4^1/_2$ luni, şi timpul scurs între prima impresie şi amintire de 84 zile. Aci a jucat rol amintirea pe calea asociativă senzorială, şi anume asociaţie prin contiguitate.

Amintirea din călătorii. Dela vârsta de trei ani urme foarte puternice lasă în sufletul copiilor impresiile din călătorie. In special trăsura cu cai face cea mai mare impresie, şi multă vreme după întoarcerea acasă aleargă prin conştiinţa lui amintiri din plimbare cu trăsură, mai ales privitoare la cai. Apoi amintiri despre gară, după drumul de fier, despre oamenii străini întâlniţi.

O fetiţă de 3 ani şi o lună, după 4 luni dela întoarcerea dintr'o călătorie, dădu într'o carte cu chipuri peste un tablou frumos cu o pădure. Acesta o mişcă deodată foarte viu şi povesti: *Am fost*

şi noi odată aci. Am stat pe bancă şi atunci soarele se vedea printre pomi. Atunci ne-am coborât în goană de pe munte şi atunci am alergat printre bănci". Fetiţa fusese cu părinţii la băi, şi acolo era o pădure, prin care era croit un drum, pe marginele căruia erau aşezate bănci. Amintirea deslănţuită de tabloul din carte se raporta la o plimbare făcută într'o zi cu fetiţa prin acea pădure, când a avut loc un apus de soare încântător: prin ramurile copacilor se cerneau razele aurii ale soarelui focos. Amintirea s'a trezit pe baza *asociaţiei prin asemănare* între impresia senzorială a tabloului din carte şi tabloul din natură trăit de copilă la băi.

Amintirile din călătorie cu trenul sunt, cum fiecare îşi aduce aminte din propria copilărie, unele din cele mai vii, mai plăcute şi mai trainice. Cine n'a văzut cu ce plăcere şi cu ce cunoştinţă a realităţii se joacă copii de-a trenul? Toate scaunele din odaie sunt aşezate în rând, fiind vagoane, unul din copii e maşinistul, altul fochistul, unul conducătorul, ceilalţi călătorii, altul casierul de bilete. Călătoria are o ţintă plăcută: *la mama mare* sau la tuşa.

Toată technica drumului de fier, a plecării şi sosirii trenurilor, totul e reprodus în acest joc cu cele mai mici amănunte, ceeace dovedeşte o *intuiţie internă* foarte bogată la copii despre tren şi gară, deci *amintiri foarte vii.*

Amintiri vizuale şi amintiri auditive. Amintirile cele mai numeroase sunt din lumea văzului, mai rare din cele a auzului, totuşi nu aşa de rare, încât adulţii să-şi închipue că toţi copiii şi totdeauna pot uita anumite făgădueli făcute spre a-l linişti, *făgădueli făcute cu intenţia de a nu le respecta.* De multe ori uită, când sunt mai mici, e adevărat, dar de multe ori ţin minte, şi când soseşte momentul împlinirii şi făgăduelile nu se'mplinesc, îşi pierd încrederea în educatori şi devin şi ei mincinoşi.

Tat aşa şi cu *ameninţarea cu pedeapsa.* Dacă copilul ar uita-o fără greş, n'ar aveà nici o importanţă că ai rostit-o. Dar de multe ori n'o uită, şi dacă a fost numai ameninţarea, îţi sapi singur autoritatea. De multe ori uită o poruncă dată, aşa că o calcă *din uitare.* Nu trebue să se repeadă educatorul, să creadă numai decât că din răutate şi să-l trateze după această credinţă. In educaţia copilului trebue să contăm deopotrivă şi pe putinţa amintirii şi pe a uitării, nu absolut pe una.

Immulţirea, complicarea şi precizarea amintirilor. Amintiri despre locuri. Dela 4 ani amintirile se înmulţesc şi mai mult şi se complică prin multe amănunte şi se precizează. Copiii încep să aibă amintiri foarte exacte despre *situaţia locurilor* pe unde au umblat şi umblă, despre poziţia lucrurilor în odăi, despre şirul străzilor şi cotiturile lor, despre locul casei prietenilor de joacă, etc.

Dacă cumva mai marii lor, când se întorc dela plimbare acasă, se prefac a greşì strada ori casa, copiii acum nu se mai lasă înşelaţi, căci amintirea străzii şi a locului casei e prea puternică.

Amintiri şi despre epoci ale timpului. Şi *timpul* acum începe să fie foarte bine apreciat. Nu sunt rare reminiscenţele relative la întâmplări cu o vechime de un an. O petrecere la Crăciun provoacă amintiri relative la petrecerea de crăciun din anul trecut: cum era atunci Moş Crăciun îmbrăcat, ce daruri le-a adus, cum era pomul împodobit, etc. Fetiţa mea, când erà chiar de 7 ani, îşi aminteà perfect, şi-şi amintea chiar dela 4 ani, cum a venit Moş Crăciun cu daruri (era atunci de 3 ani) şi cum a vrut să spună poezia „Căţelusul cu părul creţ“ şi cum a greşit-o, din emoţie, începând-o dela miloc cu versurile:

„El se jură
Că nu fură“

Ori de câte ori e întrebată, reproduce perfect şi cu mare plăcere detaliile acestea întâmplate la 3 ani.

Reminiscenţele încep apoi să se raporteze la un trecut şi mai depărtat, de 2—3 ani. Iată câteva cazuri citate de W. Stern.

Un băiat de 4 ani şi 6 luni văzù pe îngrijitoarea lui îmbrăcată cu o bluză nouă albastră cu dungi albe. Indată el strigă: Şi *Maria a avut o*

bluză ca asta. Sora sa mai mică fusese îmbrăcată pentru întâia oară cu o rochiţă cenuşie cu pătrăţele. Băiatul zise: *Eva, tu eşti ca Maria.* Maria fusese o altă fată la copii, care purtase o bluză aproape la fel cu a bonei de acum, şi o rochie cenuşie cadrilată. Dela plecarea celei d'ântâi trecuse 2 ani şi 9 luni, fără să fi pomenit de ea. Acum prin asemănare de culoare, îşi aduce aminte de îmbrăcămintea celei d'ântâi, deşi atunci nu cunoştea încă numele culorilor „.... reprezentările optice s'au păstrat direct în caracterul lor colorat, fără ca ele să fi fost sprijinite prin vreo formulare verbală a impresiei".

Cum am spus mai sus, trebue însă să socotim şi cu uitarea, nu numai cu amintirea, şi observarea a arătat la copii foarte des uitarea chiar a impresiilor cu un ton sentimental pronunţat, ton de frică ori durere, etc.

Iluzii în amintiri. Uneori amintirile sunt raportate în mod *greşit* la un anumit punct al timpului, şi atunci se produc *iluzii în amintire.* Una din cele mai dese iluzii în amintiri la copii — şi nu lipseşte nici la adulţi — *e confuzia dintre ceva numai reprezentat, imaginat, cu ceva realmente trăit.* Iată câteva exemple: O fetiţă de 3 ani şi o lună, plimbându-se prin Februarie prin parc cu W. Stern, stătù mult de vorbă cu el despre lebedele de pe lac. Amândoi aşteptau curioşi să vadă vreo lebădă. Dar nici una nu se putea

ivi, fiindcă lacul era încă acoperit cu o pojghiţă de ghiaţă. Se întreţinură apoi mult timp despre ele, dacă stăteau ascuns în căsuţa de lebede din apă, şi cum poate să fie în căsuţă. Apoi la înapoiere, vorbiră de altceva. Pe drum Stern o întrebă: Ce ai să povesteşti acasă lui tăticu? Ea răspunse repede: *Că am văzut lebede.* Ce-ai văzut? o întrebă el. *Multe lebede.* Stern: ai văzut cu adevărat lebede? Fetiţa gândindu-se: *Nu, erau în căsuţă.* Confuzii de acestea între imagini şi realităţi sunt aşa de numeroase la copii, încât oricine ar puteà cità sumedenie.

De multe ori se confundă imagini din vis cu realitatea, lucru ce se întâmplă chiar şi adulţilor. Eu am visat odată că în vitrina unei librării din Ploeşti fusese expus un portret zugrăvit al romancierului Zola, şi câtva timp am crezut că fusese într'adevăr expus şi văzut de mine. Controlând bine, am aflat că nu fusese expus deloc acest portret la librăriile din acel oraş în timpul acela.

Sugestiunea în amintiri. Experienţele au dovedit că amintirile spontane, neprovocate prin întrebări, sunt mai puţin expuse iluziilor, decât amintirile provocate prin întrebări. Intrebările celor mai mari exercită un efect de *sugestiune*, care falşifică amintirile. Uneori aceste întrebări chiar sunt adresate aşa, încât caracterul lor sugestiv e inevitabil: «N'ai văzut că Petrică a căzut şi s'a lovit la cap?» Ori: «Nu-i aşa că Marioara avea

o păpușă frumoasă?» La întrebări de aceste, sugestive de răspuns, răspunsul cu «da» e mult mai sigur ca acel cu «nu».

Ci cât copilul e mai mic, cu atât sugestibilitatea e mai mare. Pe urmă, cu cât întrebările se succed într'un lanț mai mare, cu cât dialogul e mai constrângător, cu atât primejdia falșificării amintirilor e mai mare.

De aceea, e de recomandat în școală, în locul formei interogative constrângătoare, solemnă, pedantă, cu întrebări minuțios calculate, și cu mania corectării graiului copiilor la tot pasul, dialogul sau conversația liberă, familiară, în care au loc și întrebările școlarilor către învățător, și întrebările lor între ei, nu numai întrebările învățătorului. Când lecția are înfățișarea unei convorbiri prietenești, nesilite, sugestibilitatea scade în mod pronunțat.

Experiențele asupra mărturiilor. Foarte interesante experiențe asupra amintirii copiilor a făcut W. Stern, relatându-le în cartea sa: «*Psychologie der frühen Kindheit*». (Psichologia celei d'ântâi copilării), din care am împrumutat cele mai multe din datele de mai sus. Sunt așa zisele experiențe asupra *mărturiilor*. (Aussageexperimente).

Se provoacă copilul să observe un tablou necunoscut timp de două minute, după care i se cere îndată să povestească ce a văzut și să și răspundă la anumite întrebări asupra celor văzute.

Aceasta e prima mărturie care se notează. Peste 4 zile i se ia iar o mă turie, numită secundară. Tabloul următor arată rezultatele primei mărturii: Tabloul reprezintă gustarea de dimineaţă a unui băiat. Copila Eva, 2 ani şi 11 luni. Intâia mărturie. [1])

A. Privirea tabloului şi relatarea spontană a copilului, în timpul celor două minute cât a privit tabloul.	B. Amintiri provocate prin întrebări	
	Intrebare	Răspuns
Pâine mănâncă băiatul. Şi aici e Toni (bucătăreasa). Floare. Ce e asta? (Mama: Un ghiosdan) *pentru băiat. Ici e un dulap Şi asta e o odae* (arătând uşa). *Unde duce uşa? Şi asta e bucătăria. Ce mănâncă băiatul?* Pâine	Femeia stă în picoare sau şade jos?	în picioare. Günther jos.
	Ce face femeia?	*Fierbe* supa
	Are şorţ?	*Da; legat.*
	Ce culoare are şorţul?	*Verde.*
	Ce are ea în mână?	Numai asta nu ştiu
	Are un cuţit în mână?	*Nu*
	Se vede o masă.	*Da*
	Ce e pe masă?	*Pâine*
	Altceva?	Altceva nimic
	Nu e şi unt pe masă?	*Nu.*
	Cum e îmbrăcat Günther?	*Haină, pantaloni.*
	Ce face el?	Mănâncă pâne
	Cum o ţine?	*In mână.*

1) Cuvintele şi propoziţiile subliniate sunt ale copilei.

Povestirea fetei după luarea tabloului din faţă-i: (Mama: povesteşte tot ce ai văzut). *Băiatul (Günther).* Toni — *Floare în odae (Şi mai ce?) Uşă. (Şi?)* — *Toni Günther*	E o uşă în odae?	*Da.*
	Deschisă sau închisă?	*Deschisă.*
	Se vede ce e afară?	*Nu.*
	Se vede o fereastră?	*Nu.*
	Se vede o cutie?	*Nu.*
	O oală cu flori se vede?	*Nu—da*
	Pe ce stă?	Pe un dulap.
	Se vede un ghiosdan?	*Da.*
	Unde?	Jos pe pământ
	Se vede un urcior?	*Nu.*

Iată acum şi tabloul mărturiei a doua, după 4 zile:

Mărturia a doua. (După 4 zile)
(fără rearătarea tabloului).

A. Relatare	B. Amintiri provocate prin întrebări.	
	Întrebare	Răspuns
(Mama: Mai ştii cum ţi-am arătat de curând aici la masă un tablou? Ce se vedea pe el? *Günther,- Toni,- Mama,-* Uşă. Şi mai ce era? *Elsa* (Bonă) *Toni. Uşă. Casă. Alt nimic.*	Femeia stătea în picioare sau pe scaun?	In picicare. Günther jos.
	Ce făcea femeea?	*A fiert supă şi era şi ghiosdanul pe masă.*
	Avea un şorţ, de ce culoare?	*Da, verde.*
	Ce avea în mână?	*O lingură pentru supă.*
	Avea un cuţit în mână?	*Nu.*
	Avea ea pâinea în mână?	*Da.*
	Se vedea o masă?	*Da.*
	Ce era pe masă?	*Pâinea.*
	Şi ce mai era?	*Nimic, dar pâi-*

	nea era pe masă.
Totuşi tu ai spus, că Toni a făcut supă?	*Totuşi era pâine, ce era pe masă.*
Atunci supă de loc?	*Numai pâine.*
Cum era Günther îmbrăcat?	*Haine şi pantaloni*
Nu era desculţ?	*Nu, ghete şi ciorapi*
Pe ce şedea el?	*Scaun.*
Ce făcea el?	*Mânca pâine.*
Cum o ţinea?	*In mână.*
Uşa era deschisă ori închisă?	*Deschisă.*
Nu se vedea o fereastră?	*Da, era un ghiveciu de flori.*
Ce era pe jos?	*Un ghiozdan.*
Se vedea un urcior?	*Nu.*

Numărul total al relatărilor în întâia mărturie a fost 35, din cari 5 false, în a doua 37, din cari 8 false. Cele mai multe amintiri au fost provocate prin întrebări, ceeace însemnează că amintirea spontană e încă restrânsă. Influenţa timpului scurs până la a doua mărturie nu se arată într'un progres al uitării, căci numărul relatărilor juste a rămas cel puţin acelaş, dar într'o creştere a falşificării. Greşelile comise provin în cea mai mare parte dintr'un amestec cu impresii ce derivă din alte tablouri. S. ex., în mărturia a doua, Eva întâi vorbeşte în mod fals despre fierberea supei, pe urmă în loc de aceasta pune în mod adevărat tăiatul pâinei. Unele obiecte ce erau prezente (cuţitul şi urciorul) sunt tăgăduite, şi din contră unele neprezente introduse, acest din urmă caz însă numai în mărturia a doua, şi foarte rar.

Aceiaşi experienţă s'a făcut cu fratele fetiţei, de 5 ani şi 5 luni, deci cu $2^1/_2$ ani mai mare. Câteva date:

Cuprinsul mărturiei îndoit (67 relatări), spontaneitatea amintirilor considerabil dezvoltată: 20 relatări spontane în comparaţie cu 4—5 ale copilei. Pe când copila întrebuinţà mai mult substantive, băiatul descrie acţiunile şi relaţiile spaţiale dintre lucrurile înfăţişate. Durata amintirilor a crescut, căci cu toate că a doua mărturie s'a luat după 8 zile, nici calitativ nici cantitativ nu s'a văzut o scădere faţă de întâia mărturie.

Autocorectura mărturiilor la copii. Ceeace Stern a observat mai de seamă la băiatul de $5^1/_2$ ani e capacitatea de *a se corecta singur.*

Când după mărturia a doua i s' arătat iar tabloul, el era în stare dela el să îndrepte greşelile făcute: *Ghiveciul nu e aşa* (spusese albastru alburiu); *e verde*, etc.

Autocorectura are mare însemnătate pedagogică: greşelile pe cari şi le găseşte copilul, au mult mai mare însemnătate decât cele ce i se arată deagata.

Un cercetător, Scupin, relatează următorul caz de autocorectură la un copil de $4^1/_2$ ani. După a doua mărturie, copilul, pus iar în faţa tabloului, spuse îndată: *De pisică n'am spus adevărat, am zis că era albă cu galben, dar era albă cu negru.*

Amintirile provocate de întrebări nesugestive şi sugestive. Asupra *sugestiunilor* prin întrebări s'au făcut iarăşi cercetări foarte interesante. S'a arătat unor copii de 4—6 ani, băeţi şi fete, un tablou colorat închipuind o odaie ţărănească. L'au privit un minut, şi fură întrebaţi despre 9 obiecte, însă în formă sugestivă felurită. Intrebarea privitoare la culoarea şorţului femeei (albastru) a fost adresată la 4 copii în formă nesugestivă: «*Ce culoare are şorţul femeii?*» *Trei răspunsuri juste şi unul falş.*

La alţi patru în forma sugestivă: «*Nu e roşu şorţul femeii?*» *4 răspunsuri falşe, afirmând roşul.*

Altor 4 sub forma unui falş ori... ori: «*E*

şorţul roşu sau verde?». Două răspunsuri falşe, două nehotărâte *(nu ştiu)*. Cum se vede, la întrebările sugestive, nici un răspuns just.

Intrebări privitoare la haina ţăranului, în parte sugestive: 1. «*Are omul o haină?*». 2. N'are o haină ruptă?». Cinci răspunsuri juste, 3 nehotărâte.

Intrebări hotărât sugestive: «*E ruptă haina omului?*

Nici unul din cei 4 copii întrebaţi nu dădură răspunsul just că omul n'avea haină, pentrucă li s'a sugerat prin întrebare ca de sine înţeleasă existenţa hainei, şi că întrebătorul doreşte numai de starea hainei să afle.

Se simte îndată însemnătatea pedagogică a acestor cercetări pentru viaţa practică, în deosebi pentru învăţământ. *Psichologia mărturiilor* e de cel mai mare preţ pentru un judecător de instrucţie, pe care-l poate ajuta considerabil în investigările lui judiciare[1]).

Concluzii în privinţa artei de a întreba. Arta de a întreba, de care se vorbeşte aşa de mult în *didactică,* ar avea multe de învăţat dela aceste cercetări. Ele arată neîndoios superioritatea dialogului natural, nesilit, cum se petrece în viaţa de toate zilele între oameni, când cel ce nu ştie ceva întreabă pe cel ce ştie şi aşteaptă răspunsul, nu cel care ştie întreabă pe cel ce nu ştie. Aşa se

---

1) Vezi C. Rădulescu-Motru, *Psichologia martorului.*

instruesc oamenii între ei în viaţa zilnică, aşa instrueşte mama pe copii, răspunzând atacului de întrebări îmboldit de curiozitatea nesătulă. In şcoală, forma interogativă devine de cele mai multe ori un lanţ pentru copii, o manie examinatoare, copiii uită să mai întrebe şi nu vorbesc decât când sunt întrebaţi, adică numai atunci îşi pun în funcţiune puterea lor de gândire. Pe urmă, s'a văzut, dialogul constrângător, tocmai pentrucă e constrângător, solemn, ţintind rezultate şcolăreşti, înfricoşător, e foarte sugestiv şi, deci, izvor a o mulţime de greşeli, pe cari altfel copii nu le-ar face.

Dezvoltarea memoriei la copiii de şcoală. Cercetările au dovedit că memoria în mersul ei e supusă unor *oscilaţiuni periodice*, aşa în cât uneori se dezvoltă repede, apoi dezvoltarea se 'ncetineşte ba chiar memoria dă îndărăt. La 14—15 ani memoria e mai slabă, mai puternică între 10—12 ani.

La şcolarii de 9—11 ani s'a constatat o memorie pronunţat slabă pentru stări afective. Această slăbiciune a memoriei pentru stări afective durează până în epoca pubertăţii, când creşte în mod puternic, la fete şi mai mult decât la băeţi.

Iată ordinea în care se dezvoltă memoria la *băeţi:* 1) la început memoria pentru *obiecte*, apoi pentru *vorbe* cu cuprins *vizual*, apoi pentru vorbe cu cuprins *acustic*, apoi pentru sunete ori tonuri, pe urmă pentru reprezentări tactile şi de mişcare,

pentru numere şi noţiuni abstracte şi în cele din urmă pentru stări afective.

La fete: pentru vorbe cu cuprins vizual, pentru obiecte, pentru sunete, pentru numere şi noţiuni abstracte, pentru vorbe cu conţinut acustic, apoi pentru reprezentări tactile şi de mişcare, şi în sfârşit pentru stări afective.

Memoria vizuală e mai bună la fete decât la băieţi. Băieţii au o memorie mai bună pentru numere, cuvinte şi sunete, ceeace însemnează că ei sunt cu o memorie înclinată mai mult spre abstracţiuni, pe când fetele au o memorie mai înclinată spre reprezentări intuitive.

In primii ani şcolari băeţii întrec în memorie pe fete, apoi fetele întrec pe băeţi până la finele şcoalei primare. Dela 14 ani înainte băeţii îşi recapătă iar superioritatea asupra fetelor.

S'a mai cercetat şi raportul dintre memorie şi puterea corporală şi rezultatul a fost, că şcolarii puternici fiziceşte sunt prin aceasta favorizaţi în puterea lor de memorie,

Reţinerea imediată, adică îndată după producerea impresiilor, e mult mai rea la copilul de şcoală primară decât la adult. Ea se desvoltă foarte încet, şi la vârsta când părăseşte şcoala (14 ani) ea nu e încheiată. Intre 13—16 ani, dezvoltarea ei ia un mers mai repede, dela 16 ani în sus se încetineşte.

Intre 22—25 ani omul cult atinge cea mai

mare putere de reţinere imediată, iar de aci încolo începe la cei mai mulţi oameni stagnarea.

Rolul şi folosul memoriei. Aplicaţii. Nu e funcţie psichică' în care memoria să nu joace un rol hotărâtor. Aşa, în percepţie, ştim că avem o sensaţie urmată de un convoi de imagini. De unde vin aceste imagini şi se asociază cu senzaţia. dacă nu din depozitul memoriei? Fenomnnele de asociaţie, desfăşurate după legile cunoscute, nu s'ar putea produce, dacă imaginile, cari se asociază, nu s'ar fi imprimat mai întâi în sistemul nostru psishofizic Cum vom vedea, apoi, mai departe, nici imaginaţia creatoare sau inventivă n'ar fi posibilă fără memorie, şi nici formarea ideei despre personalitatea noastră.

«..... pentru omul învăţat, obligat să se pună în curent într'un mod sumar cu progresele cunoştinţei asigurate de generaţiile anterioare, cunoştinţă a cărei întindere — cu toate simplificările fericite ce i se fac — nu încetează să crească într'un mod neliniştitor pentru educatorii ce au sarcina de învăţători, uzul memoriei e constatat. Societatea noastră judecă prea adesea.... despre valoarea intelectuală a candidaţilor la un post oarecare după bagajul achiziţiilor lor memoriale. De aci rezultă o necesitate practică de a te dedà la mari sforţări de memorie, al căror rol pedagogic ia prin urmare o importanţă de mâna întâi.

Dar sforţările de memorie ce se ţintesc la o îndo-

pare trecătoare sunt în general sterile, din cauza lipsei de organizări a amintirilor, din cauza lipsei stabilirii între ele a numeroase legături asociative, făcându-le uşor evocabile, adică utilizabile şi uşor de mânuit.

A avea o memorie mare nu însemnează a câştigà multe amintiri, cari pot revenì la ocazie, dar nu se evocă niciodată când ai nevoe, ci însemnează a te face stăpân pe amintirile tale.

Asociaţiile multirle, cari radiază în amintiri, sunt ca o reţea de drumuri care asigură comunicaţiile într'o ţară; ele îngădue o activitate rodnică

Spiritul, care lucrează concentrându-se asupra lui însuşi, poate să nu fac achiziţii noui; dar, dacă el pune în valoare ce a câştigat mai înainte, face operă adesea mai utilă. E tocmai contrariul îndopării trecătoare, care reprezintă o sforţare, sterilă.

Afară de aceasta, rechemările de amintiri prea dese şi variate slăbesc legăturile asociative cari printr'o repetiţie ce se face din ce în ce mai uşoară, tind să devină automatice şi obsedante; devii mai mult stăpân pe memorie în măsura în care eşti mai puţin prizonier al deprinderilor tale mentale. Amintirile prea puternice sunt periculoase, şi, cum a arătat foarte drept Ribot, uitarea are o putere liberatoare fecundă şi necesară: ea împiedecă viaţa noastră trecută să ne silească a o retrăì. Uzul me-

moriei implică o alegere, şi trebue ca să fie în orice clipă stăpân pe această alegere. Acesta e scopul principal al unei pedagogii a memoriei. (W. James).

CAPITOLUL VIII

Despre Atenţie

Exemple de concentrare a minţei. a). Când se întâmplă, într'o conversaţie, să ne adreseze vorba mai mulţi din convorbitorii noştri *în acelaş timp,* rămânem pentru moment încurcaţi neştiind cui să dăm ascultare şi cui să răspundem mai întâiu. Pe urmă, sfârşim prin a da ascultare şi prin a răspunde *numai unuia într'un moment dat,* bunăoară celui care vorbeşte mai tare şi ne atrage mai mult luarea aminte prin această vorbire, ori celui cu care ne-am întreţinut mai mult în tot timpul conversaţiei, a cărui conversaţie ne-a plăcut şi ne-a interesat mai mult, ori celui mai în vârstă pentru respectul ce-i purtăm, şi aşa mai departe; în orice caz, pentru un motiv sau altul, numai unuia îi dăm ascultare şi răspuns într'un moment dat, fiindcă nu putem asculta bine pe toţi odată, şi ne e imposibil să adresăm vorba

în acelaş timp tuturor. Pe toţi nu-i putem asculta de cât pe rând. *b)*. Când, asistând la o reprezentaţie teatrală, la o operă, la un concert, auzim în toiul emoţiilor celor mai puternice ce gustăm, nesuferitele şoapte şi comentariile absurde ale unor spectatori vecini, suntem pentru moment turburaţi în gustarea acelor emoţii, ne fuge puţin sufletul dela ele, fiindcă ne atrage luarea aminte acele şoapte şi comentarii de prost gust. Dacă avem puterea să ne absorbim, să ne adâncim în simţirile pe cari ni le trezeşte reprezentaţia, uităm repede acele şoapte, şi ne lăsăm câştigaţi *numai* de spectacol. A fi cu luare aminte, însă, *deopotrivă* şi la ce şoptesc vecinii, şi la ce se desfăşoară pe scenă, e foarte greu, aproape cu neputinţă. *c)*. Când stăm în odaia de lucru, adânciţi în lectura unei cărţi, nu luăm seama la sgomotul trăsurilor sau automobilelor care treo pe strada noastră, la tic-tacul ceasornicului şi la duduitul focului din sobă, la sgomotul pe care îl fac în vecinătate nişte copii care se joacă, etc.. Acestea ne vin prea slabe la auz. Numai dacă sgomotele acestea dobândesc o intenzitate prea mare, neobişnuită: dacă, bunăoară, se întâmplă un accident de automobil sau de trăsură, şi auzim ţipete, vaete, vuet grozav; dacă se aprinde la un moment dat coşul, şi soba dudue îngrozitor, ori dacă unul din copiii care se joacă în vecini loveşte într'un moment dat geamul ferestrei cu o piatră şi ni-l sparge, atunci luarea

aminte nee atrasă *fără voia noastră* de aceste sgomote neobişnuite, ne ridicăm dela lectură şi alergăm îndată să vedem ce s'a întâmplat. Dar să ne continuăm lectura, şi *tot atunci* să dăm *atenţie* şi la ceeace s'a întâmplat, e cu neputinţă. Trebue *s'alegem* ori una, ori alta. *d)*. «Citind o carte, nu pot face ceeace aş voi să fac deodată. Dacă mă preocupă înţelesul ei, frumuseţea formei poate foarte uşor să-mi scape. Dacă-i urmăresc greşelile de tipar, sau alte greşeli, nu pricep întregul cărţii. In regulă generală, o lectură specială e trebuincioasă pentru fiecare din aceste scopuri. Lucrarea minţii nu se împacă cu sgomotul unui piano, sau cu plânsetele de copii, ori cu nişte jocuri gimnastice, ori cu un mers repede» (Ebbinghaus). *e)*. Dacă-i arătăm unui copil mic nu mai mult de două lucruri în acelaş timp, el se va uita pe rând şi la unul şi la altul, dar nu va putea în acelaş timp să se uite la amândouă, în orice caz nu se va uita cu egală luare aminte.

Noi, oamenii în vârstă, putem, ce e dreptul, privì mai multe lucruri deodată, dar numărul lor e foarte mărginit: 5 sau 6, până la 7, şi chiar pe acestea nu le vedem pe toate, în aceiaşi clipă, deopotrivă de bine: numai unul din ele stă, cu adevărat, în centrul conştiinţei într'un moment dat.

Atenţia şi îngustimea cercului de conştiinţă. Când am studiat treptele de coşntiinţă, am văzut, ca şi în aceste exemple luate, cum din mulţimea

stărilor noastre sufleteşti încercate odată, numai una sau câteva pot reveni într'un moment dat în conştiinţă, restul rămânând în inconstient. Aceasta provine, cum ne amintim, din ceeace am numit *strimteţea sau îngustimea cercului conştiinţei*. Puterea minţii noastre e îngrădită într'o clipă dată, cu toate că e foarte mare în şirul clipelor ce trăim. Când o stare ocupă centrul conştiinţei, pe când celelalte stau sub conştiente sau inconştiente, se zice că suntem atenţi sau în stare de atenţie faţă de aceea, pe când faţă de celelalte suntem în stare de *distracţie* ori de *uitare*, mai bine zis.

Am avut deseori ocazia, pân'acum, să pomenim despre *atenţie*. Astfel ne amintim că, în capitolul asupra condiţiilor producerii fenomenelor conştiente, spuneam că lucrurile noui cari se schimbă şi se opun cari sânt complicate, etc., ne atrag *atenţia* mai puternic ca acelea ce se învechesc, nu variază şi sunt simple. Vorbind de modul cum se urcă în conştiinţă stările sufleteşti şi cum se coboară, vorbeam în acelaş timp, deci, de cum devenim atenţi sau distraţi în faţa lucrurilor ce ne trec pe dinainte. Studiind, mai apoi, ceeace mai sus am numit curentul sau fluviul conştiinţei, şi prefacerea necontenită a vieţii sufleteşti, am pomenit acolo de raritatea momentelor de atenţie în comparaţie cu cele de distracţie. Când am vorbit de memorie, am spus, că ceeace am privit cu *atenţie* se păstrează mai bine în minte.

Fiecare ştie, mai mult sau mai puţin, din experienţa lui însuşi, ce însemnează a fi atent şi ce a fi distrat. A sosit, însă, ocazia să ne ocupăm mai deaproape cu fenomenul atenţiei, lămurind şi desvoltând cunoştinţele nelămurite, pe cari le avem fiecare despre acest fenomen.

Deosebirea de grad între conştiinţă şi atenţie. Firea minţii noastre este, cum am spus, să curgă dela un fenomen sufletesc la altul, e ceeace am numit *poliideismut.* Când lăsăm gândurile să alerge în voie, prin centrul conştiinţei trec o mulţime de reprezentări, fără s'o ocupe una din ele, cu deosebire, mai mult. Ele au o tărie egală sau aproape egală, se impun conştiinţei cam tot atât, adică o interesează deopotrivă. Nu zicem nici odată, când ne fură gândurile în chipul acesta, că suntem atenţi asupra unuia sau altuia, ci zicem că suntem distraţi. Cineva ar putea zice însă: dacă gândurile, în zborul lor repede, ocupă fiecare un moment conştiinţa, însemnează că în acel moment suntem atenţi la cel care ni-o ocupă, căci a trece prin conştiinţă, a fi conştienţi de el, ce însemnează altceva decât a fi atenţi la el? E oarecare dreptate în observaţia aceasta: într'adevăr, a fi conştienţi de ceva însemnează a fi atenţi la ceva, şi invers, când zicem că suntem atenţi, zicem c'avem conştiinţă deplină despre ceva. Conştiinţa şi atenţia sunt, dacă vreţi, unul şi acelaş lucru. Totuşi, o deosebire există între ele, şi spre a ne conforma

realităţii adevărate, trebue să stabilim această deosebire: O stare de atenţie e pe o treaptă mai sus faţă de una zisă numai conştientă. Când gândurile ne zboară în voe, iute, ocupă fiecare o *clipă* conştiinţa, adică e conştient fiecare în acea clipă, dar nu zicem că suntem atenţi la ele. Dacă, însă, din firul de gânduri cari se desfăşură, unul din ele prezintă deodată *un interes deosebit* pentru noi, atunci firul se opreşte oarecum, gândul acesta stă *mai mult timp* în conştiinţă, sau se întoarce mereu în conştiinţă, mai mult sau mai puţin schimbat, cum am spus odată, dar se întoarce în orice caz de multe ori, adică ocupă conştiinţa în mai multe momente, aproape unele de altele, sau, cum se mai zice, *durează* mai mult. Fenomenele de atenţie se deosibesc de cele zise numai conştiente, prin acea că *durata* cât stau ele în conştiinţă e mai mare ca a celor din urmă. Atenţia e un grad superior, nu prea obicinuit, — şi vom vedea de ce — de conştiinţă. Atenţia e conştiinţa manifestată în gradul ei cel mai înalt. Prin ea se manifestă puterea spiritului nostru, activitatea sau *voinţa* lui.

Atenţia constă dintr'un monoideism. Atenţia este puterea sufletului, *de a alege* din mulţimea stărilor sufleteşti, cari defilează prin faţa conştiinţei, pe unele de preferinţă, spre a le opri mai mult timp în centrul conştiinţei. Este, cum s'a zis şi cum am spus şi noi mai sus că i se

zice, un *monoideism,* adică ţintuirea mai îndelungată a *unei* reprezentări, a *unui* gând, a *unei* stări psihice în general, în centrul conştiinţei. Atenţia e, deci, o putere de oprire, de întrerupere a şirurilor de reprezentări asociate, cari, în mod obicinuit, ţintesc să se desfăşure *repede* în întregimea lor. Ea încetineşte mersul acestor şiruri, potoleşte zborul repede al gândurilor, concentrează mintea, de foarte multe ori risipită.

Atenţia involuntară şi condiţiile ei. Interesul direct, imediat. Cum ajung unele fenomene sufleteşti să stăpânească mai mult conştiinţa, să dureze mai mult sau să se impună mai mult atenţiei noastre?

Sunt lucruri cari *fără voia noastră* se impun atenţiei, pe când pe altele trebue să *vrem* noi, să ne *silim,* să ne *'ncordăm* ca să le impunem atenţiei. Fără această voinţă, ele ar rămâne pentru totdeauna străine de conştiinţă. — Când în toiul unei lecturi pe care o facem în odaia de lucru, auzim deodată, pe neaşteptate, pocnind o piatră în geam şi căzând zornăind pe pardoseală bucăţi din geamul spart, *fără să vrem* atenţia ni se 'ndreaptă în spre fereastră şi alergăm acolo, să aflăm pricina acestei stricăciuni. — Ori, dacă, la un moment dat, auzim în vecini strigându-se: «foc!, ajutor!, săriţi!», auzim ţipete, vaete, alergături neobicinuite, iarăşi *fără voie* ne 'ndreptăm atenţia spre locul de unde vine alarma, între-

rupem lectura şi ieşim să vedem ce sa întâmplat. A rămâne indiferenţi la alarma dată e cu neputinţă, întâi de toate din *teama* că incendiul ar putea să primejduiască şi locuinţa noastră. — Tot aşa, la o reprezentaţie, la teatru, tocmai când suntem în toiul emoţiei şi interesului şi tocmai pentrucă suntem, nişte şoapte şi comentarii de prost gust ne atrag *fără* să vrem atenţia, fiindcă i se impun în liniştea generală ce domneşte. — *Fără să vrea*, copilul, cât de mic, întoarce ochii după lumină, după obiectele strălucitoare şi de şi de culori vii, aprinse, şi se uită la ele cu lăcomie. — Când într'o adunare de oameni, stând de vorbă cu o persoană, auzim deodată pe alţi convorbitori pronunţând numele nostru şi şoptind ceva în legătură cu el, *fără să vrem* ne 'ntoarcem spre locul de unde vin şoaptele acestea şi tragem cu urechea, adică suntem foarte atenţi la ce se şopteşte. — Oricât de adânciţi în gânduri am fi, un trăznet puternic ce se descarcă în apropierea casei noastre, ne scoate din această adâncire, ne face să tresărim, deci ne atrage cu putere atenţia. In toate aceste cazuri am subliniat, că *fără voia noastră* devenim atenţi. De aceea şi poartă acest fel de atenţie, numele de *atenţie involuntară*.

Când îi dai unui copil ajuns în vârstă de şcoală, pentru prima dată, un abecedar în mână, (citat din Ribot) şi-l sileşti să 'nveţe literile, cu foarte mare greu-

tate, cu multe şovăiri şi pentru puţin timp poţi să-l sileşti să privească literile; trebue să-şi încordeze mintea, să *voiască* să fie atent asupră-le. In schimb, cu câtă plăcere priveşte figurile din carte, mai ales dacă sunt şi colorate Pe acestea îndată îşi aruncă privirea şi o ţinteşte cu lăcomie, fără să vrea. Dacă e foarte grea de priceput cartea pe care o citim, (din exemplul de mai sus), ne 'ncordăm mult mintea ca s'o pricepem, îi citim şi recitim de multe ori şi foarte încet rândurile, ne oprim, de multe ori, minute întregi la câte un cuvânt sau la câte o frază şi ne *batem capul* să 'nţelegem senzul ei; scurt vorbind, ne sforţăm s'o pricepem. Dar de ce facem această sforţare şi cum o facem? Ca să pricepem lucruri grele, trebue *să vrem* cu putere să le pricepem. Fără această voinţă, mintea ni-ar aluneca îndată spre alte lucruri mai uşoare, mai plăcute de la prima vedere, carii s'ar impune dela sine. *Voinţa* noastră are, deci, puterea să fixeze mintea asupra lucrurilor cari la 'ntâia lor vedere sunt neplăcute, fără interes, grele, asupra cărora ea ar aluneca foarte repede în lipsa acestei voinţi. Atenţia pe care o îndreptăm spre ceva cu greutate, cu sforţare, cu oboseală, deci cu voinţă, poartă numele de *atenţie voluntară.*

Atenţia involuntară, cum s'a putut vedea din exemplele luate mai sus, se produce la impresii tari, *a) intenze* (pocnitura pietrei în geam, sgomotul

trăznetului ce cade în apropiere, alarma din vecini la izbucnirea focului, culorile vii, aprinse, lucrurile sclipitoare, pentru copii); la impresii cari au *b) interes* pentru viaţa noastră (ascultarea şoaptelor convorbitorilor cari vorbesc *de noi*, ieşirea la alarma de foc de teama să nu se aprindă şi la noi, etc.) şi cari sunt *c) plăcute* pentru noi (copilul se uită cu multă atenţie la zahăr, la bonboane, la prăjituri, un pictor nu se mai satură cu frumuseţea unui colţ din natură, o melodie frumoasă, *plăcută* la auz, ne atrage îndată luarea aminte şi aşa mai departe). *Intenzitatea, interesul* şi *sentimentul de plăcere* al impresiilor ce se nasc în suflet, condiţionează fixarea atenţiei involuntare asupra lor. Până a nu auzi sgomotul pietrei căzând în geam, sgomotele mai uşoare cari se produceau în casă, ca tic-tacul ceasornicului, foşnetul foilor, etc,, nu erau observate sau percepute bine. In casă domnea linişte complectă, numai firul gândurilor se desfăşura pe urmele rândurilor citite. Sgomotul pietrei pe geam e o adevărată explozie în liniştea ce domneşte în odaie, şi el pare cu atât mai puternic, cu cât cade într'o linişte mai adâncă. Aici, deci, atenţia ne e deşteptată în chip involuntar de o impresie care e în *contrast*, în opoziţie cu cea încercată înaintea producerii ei. *Contrastul* impresiilor e, deci, o altă condiţie a deşteptării atenţiei.

Atenţia voluntară şi condiţiile fixării ei. In

interesul indirect, mijlocit. Atenţia voluntară din potrivă, se produce la impresii chiar slabe, puţin intenze, puţin interesante la prima vedere, puţin plăcute, şi de multe ori deadreptul neplăcute. Literile nu dau copilului la început o impresie intenză, aproape nici nu le observă, atenţia îndreptându-i-se fără voie la figurile din carte. Ii e silă să înveţe literile, nu-i plac deloc, nu-l interesează în nici-un fel. Trebuie să recurgem la anumite mijloace ca să-i uşurăm învăţătura: bunăoară, când ne cere, curios, să-i explicăm ce înfăţişează figurile, să-i spunem că nu poate să înţeleagă până nu cunoaşte literile sau să-i promitem ceva plăcut dacă le va învăţà, sau să-l ameninţăm cu vre-o pedeapsă dacă nu le va învăţa, şi aşa mai departe. In ori-ce caz, trebuie să legăm un *interes* oare-care de litere, trebuie să *prevadă* el, după învăţătura lor, o plăcere sau înlăturarea unei dureri, altfel nu le poate învăţa. Fără nici-un interes prin ele înşile, în mod *natural direct*, ele devin interesante în mod *indirect*, prin promisiunile ce legăm de cunoaşterea lor, nu în mod natural, deci, ci în mod *artificial*. Bine înţeles, cunoaşterea literilor tot grea rămâne, tot neplăcută, dar, ştiind ce-l aşteaptă la urmă, copilul îşi calcă pe gusturi, se încordează, îşi culege puterile, face sforţarea de a le învăţa. Din cele spuse reiese un lucru, adevărat pentru amândouă felurile de atenţie: şi în cea involuntară şi în cea

voluntară, trebuie să fie la bază un interes oarecare, fără care atenţia nu se poate naşte. Deosebirea este însă că, pe când în atenţia involuntară interesul, plăcerea sau durerea sunt *imediate*, provin *direct* din lucrurile la cari suntem atenţi, în cea voluntară ele sunt *depărtate*, se produc *după fixarea atenţiei, prevedem* simţirea lor în viitor, dacă vom fi atenţi. Pentru ca de dragul unei plăceri viitoare, copilul să se chinuească a învăţa slovele, el trebuie să depună multă voinţă, multă sforţare, lucru foarte greu pentru mintea lui fragedă; de aceea nu trebuie să abuzăm niciodată de puterea lui de voinţă, cum fac bunăoară acei părinţi de care am pomenit mai sus, cari fac pe copii să înveţe de dinafară poezii neînţelese. Cât de greu este să dea atenţie unor lucruri *fără nici un interes*, de vreme ce sunt neînţelese!

Atenţia voluntară face posibilă prevederea Importanţa atenţiei voluntare. Dacă n'ar exista în sufletul omului puterea atenţiei voluntare, el n'ar trăi decât în prezent, mintea lui s'ar fixa numai asupra lucrurilor cari *acum*, în momentul de faţă îi aduc o plăcere sau o durere; nici-odată nu s'ar gândi la o plăcere sau o durere ce va să vie. Atunci omul nu şi-ar mai putea croi un viitor, n'ar fi în stare să muncească acum, adică să depună acum o sforţare, o activitate, în vederea unui câştig care va întârzia. *Simţul prevederii* ar lipsi cu totul din el. Copilul, care s'a ars odată

cu focul, s'ar arde mereu, pentrucă n'ar da atenţie focului decât în momentul când ar simţi iar sensaţia dureroasă de arsură; omul odată sătul n'ar mai da atenţie foamei, nu s'ar mai gândi la ea, de cât când ar mai simţi-o iar; deci, ar trebui totdeauna să caute din nou atunci cu ce să şi-o potolească, şi se poate întâmpla să nu poată găsi hrana chiar atunci când caută; s'ar găsi deci în primejdia de a muri de foame, dacă nu s'ar gândi să mai păstreze şi pentru mâine din ceeace a câştigat azi; scurt vorbind, mintea lui ar încremeni numai la ceace s'ar prezenta simţurilor sale, ar trăi ca animalele, în necunoştinţa zilei de mâine.

Fenomenele organice însoţitoare ale atenţiei. Oricine a luat seama că, atunci când cineva îşi încordează mintea, fie în mod spontan, fie în mod voluntar, întreg corpul său se îndreaptă spre obiectul atenţiei, nu numai simţul prin care-l observă. In momentele de atenţie, omul îşi potoleşte mişcările, pe cari înainte, în stare de distracţie, le risipea, răsuflarea i se încetineşte; uneori, cum e în momentele de *surpriză*, rămâne cu gura căscată şi ochii larg deschişi, cu tot trupul fix, concentrat locului, muschiul frunţii se ridică în sus, scurt vorbind atenţia se oglindeşte în anumite trăsături ale feţei şi în anumite atitudini ale corpului, cari toate în general sunt caracterizate prin încetinire ori concentrare de mişcări. Inainte de a'şi fixa atenţia, omul distrat îşi risi-

peşte gândurile în toate direcţiile fără osteneală, şi la această risipă a gândurilor corespunde o risipă a mişcărilor: răsuflă în toată voia, din adânc şi iute, se mişcă dela un loc la altul, se plimbă, pe chip nu se citeşte nici-o urmă de încordare. Când, însă, deodată în toiul distracţiei, ceva îi atrage cu putere atenţia, atunci începe jocul acela al fizionomiei descris mai sus, atunci oare cum îşi reţine răsuflarea şi în locul risipei de mişcări observăm acum o economie, o concentrare, o stare locului. Atenţia nu se poate împăca cu plimbarea, cu mişcarea dela un loc la altul. La această concentrare de mişcări corespunde o concentrare de idei, mintea oprindu-se asupra unei idei şi înlăturând pe celelalte, poliideismul încetează făcând loc monoideismului.

In timpul atenţiei sângele circulă mai cu putere spre creer, se produce un aflux de sânge, cum se zice, sau o năvală a sa spre centrii nervoşi, şi aşa se explică roşeaţa ce se urcă pe figura întreagă a omului în stare de atenţie, de meditaţie intelectuală.

Atenţia e o stare ce nu se poate prelungi prea mult. Durata atenţiei voluntare. Fixarea ei cerând o sforţare puternică de voinţă, o cheltuială însemnată de putere mintală, urmează că ea nu poate dura prea mult în conştiinţă. Aceasta se agaţă în cele din urmă, când ajungem să simţim *oboseala*, de cele mai mici şi neînsemnate lucruri,

alunecă foarte uşor la lucruri străine de cele ce am fixat cât a durat atenţia. Iată de ce spuneam mai sus, că atenţia e o stare rară a spiritului, o stare care, când se naşte, nu durează prea mult timp. Fiecare a simţit, după o încordare mai mult sau mai puţin îndelungată a minţii, un *sentiment de oboseală, trebuinţa de a mai răsufla puţin, de a se mai mişca, de a se mai distra.*

Sentimentul de sforţare. Semnul atenţiei voluntare chiar este aşa zisul *sentiment de sforţare* care o însoţeşte totdeauna. A susţine multă vreme atenţia însemnează, deci, a avea mult timp acest sentiment de sforţare. Să luăm câteva exemple în care să se vadă bine acest sentiment de sforţare. Când citeşti o carte tipărită cu caractere prea mici, trebue să depui o mai mare sforţare ca atunci când tipăritura e cu litere uşor perceptibile. De aceea ea şi oboseşte prea mult ochii, atenţia vrând nevrând şovăeşte, alunecă în alte direcţii, nu se susţine într'una fără întrerupere.

Copilul nu simte un sentiment de sforţare, ori cât ar privi pozele dintr'o carte, şi-l simte foarte puternic când descifrează slovele din ea. — Ori când el stă închis la masa de lucru, silit de mai marii lui să-şi facă lecţiile pe a doua zi, şi aude în vecini glasurile gălăgioase şi voioase ale copiilor vecini care se joacă, gândul îi fuge şi lui la joc, şi ca să-l readucă la lecţia ce are să înveţe, şi ca să continue să înveţe, trebue să depună o sforţare

mai mare, ca atunci când gândul jocului nu s'ar trezi în el. Noi înşine, oameni în vârstă, când suntem siliţi s'ascultăm un discurs sau o conferinţă plictisitoare, ori să întreţinem din politeţe o convorbire cu o persoană care ne displace şi care ne spune totdeauna banalităţi, facem o sforţare mare de atenţie, ne *silim* să-i ascultăm cuvintele, deschidem larg urechile şi simţim o greutate că le deschidem. Răbdarea are însă o margine: prea mult timp nu putem să ne chinuim mintea în chipul acesta; oricât de politicoşi am fi, căutăm mai la urmă un pretext oare-care, să ne sustragem acestei convorbiri.

Monoideismul actului de atenţie e *relativ*, nu absolut. Prin urmare, durata atenţiei voluntare are, o limită peste care nu se trece. A fixa prea multă vreme în conştiinţă o stare sufletească e o imposibilitate Şi de fapt nici nu se fixează în minte, chiar în atenţia cea mai concentrată, o singură stare, absolut o singură stare. Dece e aşa, am explicat în capitolul asupea curgerii stărilor de conştiinţă, dar mai revin şi aici. Când privim *fix* un obiect, după un timp oarecare, chipul lui începe să ne apară din ce ince mai şters, se întunecă treptat în faţa ochilor, până nu-l mai vedem de loc. Dacă însă, în loc de al privi fix, pe o faţă, îl luăm în mâini şi-l privim pe toate feţele, ne uităm cu deamănuntul la el şi-i căutăm aspecte cât mai multe şi mai variate, atunci putem fi atenţi mai mult

timp la el, observarea lui nu ne oboseşte privirea ca în primul caz. In primul caz, în conştiinţă cădea în fiecare din clipele cât a durat atenţia *o singură sensaţie*, în al doilea caz cad în fiecare clipă *sensaţii diferite, mai multe*. In primul, deci, atenţia se susţine mai puţin timp, în al doilea durează mai multă vreme. — Când examinăm cu atenţie o chestiune oare care, *un* subiect, examinăm *mai multe idei în care se desvoltă acea chestiune*. In atenţia pe care am dat-o eu, în acest capitol, subiectului acesta despre atenţie, am fixat în mintea mea rând pe rând *toate ideile* desfăşurate până aici relativ la atenţie, şi, cum se vede, am avut atâtea de spus, şi tot am mai avea, despre acest subiect unic. Incerce cineva să fixeze în minte numai *ideia nedesvoltată despre atenţie*, să repete în gând mereu cuvântul de atenţie, fără nici un alt adaos. Va simţi repede de tot ce însemnează a ţine o idee în loc, a o imobiliza: însemnează a o distruge, a o goni din minte. A avea în minte mereu *o singură idee*, e tot una cu a nu o avea de loc. Ori, când se încăpăţânează de a veni totdeauna singură în minte, ea devine *o idee fixă* ceeace e semnul unei deranjări, unei îmbolnăviri a spiritului, a cărui stare de sănătate consistă în schimbare, în curgere, în înaintare. O idee dată tinde să cheme pe toate cari au legătură cu ea, să întregească tot lanţul din care face parte. Mo-

noideismul unui act de atenţie nu e, deci, absolut ci *relativ*.

«Vor fi totdeauna, zice James, obiecte cari nu vor voi să se *desvolte* la un moment dat, şi care nu vor putea atunci de cât *să plece* din conştiinţă, A forţa spiritul să le menţină în conştiinţă şi să le privească cu încăpăţânare sub toate feţele lor cere o aşa îngrămădire de sforţări reînoite, în cât voinţa cea mai energică sfârşeşte îndată obosită prin a alunecà la gânduri mai atrăgătoare, după ce va fi resistat, spre cinstea ei, cât va fi putut mai mult. Sunt pentru orice om subiecte de acestea supărătoare; pus în faţa lor spiritul sare alături. ca un cal speriat... Astfel e pentru un risipitor, care duce o viaţă luxoasă, gândul datoriilor sale care cresc mereu. Orice om cu adevărat pasionat seamănă cu acest risipitor: ideile care ciocnesc pasiunea sa străbat numai o clipă mintea lui. Câţi pot să-şi fixeze multă vreme atenţia la ideia morţii lor?»

Din toate aceste consideraţii rezultă că, spre a susţine mult timp atenţia asupra unui subiect dat, trebue să străbatem acel subiect în toate înfăţişările lui, să-l *secăm* de tot ce poate el da. In creşterea şi instruirea copiilor, tot secretul stă numai în ştiinţa aceasta de a prezenta lucrurile în chipuri mereu nouă şi deci atrăgătoare. Cine ştie să facă subiectele cele mai sterpe să devină cât mai fecunde, acela e stăpân pe meşteşugul de

a se face ascultat. Vorba lui e plină de înţelesuri, cuvântarea lui *sugestivă*, ea trezeşte o furtună de gânduri.

Insemnătatea atenţiei

(*Lectură* din W. James)

Tinerii, cari voesc să lucreze spre a-şi pune în valoare aptitudinile lor, trebue să cunoască cele două unelte ale perfecţionării lor, atenţia şi memoria.

Stăpânirea atenţiei e ceeace deosebeşte pe înţelept de nebun şi pe omul distins de cel mediocru. Inţeleptul ştie să facă aşa încât să nu se gândească mereu la supărările de neînlăturat ale vieţii, supărări pe cari un hipochondric le mestecă într'una, ca să scoată din ele toată amărăciunea.....

Nnmai atenţia poate să ne facă oameni liberi, persoane. Intr'adevăr, nu se poate socoti liber acela care e bătut de toate vânturile, cari suflă din toate colţurile văsduhului, cum e bătută o corabie fără cârmă. A fi liber însemnează a-ţi conduce printr'o alegere chibzuită sentimentele, gândurile şi acţiunile tale. Nu le poţi conduce în amănunt, dar poţi să le dai o direcţie în totalitatea lor. Aşa face căpitanul corăbiei, care nu poate să se ferească de acţiunile vânturilor contrarii şi ale curentelor întâlnite, dar care-şi îndreaptă mereu mersul, cu ochii ţintă pe compas. Tot astfel, eu sunt liber, când, alegându-mi calea mea potrivit gusturilor mele şi aplecărilor mele adânci, îmi ţin direcţia, cu toate ispitele lenei, cu toate miile de distracţii cari seduc voinţa. Dar nu pot să păstrez o direcţie decât dacă sunt capabil să

ţiu totdeauna în faţa atenţiei o idee dominantă. Cel care e distrat nu e în stare s'o facă: în fiecare clipă, el o uită, părăseşte drumul cel bun şi se rătăceşte.....

A face aşa încât o idee să lucreze într'una ca un magnet puternic, care e de faţă fără să-l vezi, iată forma cea mai înaltă a voinţei. Dacă ambiţia e totdeauna de faţă, avem pe un Napoleon I. Dacă e ideea mântuirii, avem pe sfinţi şi pe martiri..... Dacă e o hipoteză ştiinţifică, avem pe Newton şi pe Pasteur.

La polul opus acestor eroi ai atenţiei stăruitoare sunt demenţii incapabili să ţină în faţa atenţiei mai mult de cât câteva clipe ideea realităţilor, apoi, în grade mai înalte, pe distraţi, pe cei cu mintea risipită, cari formează mulţimea cea mare.

Graba şi distracţia sunt relele cele mai mari ale vremurilor noastre. Cei mai mulţi oameni suferă de o *criză de atenţie*. Şcolarii nu mai ştiu să asculte. Ei nu sunt în stare să mai repete corect o chestiune din momentul ce nu e elementară. Ei nu pot prinde lanţul unui raţionament, legătura între mai multe propoziţii, un raport ceva mai complex între mai multe idei.....

Aceasta fiind situaţia, elevul a cărui educaţie a voinţei şi a atenţiei n'au fost făcute, trebue să se aşeze cu curaj la lucru. El cunoaşte răul de căpetenie, care e slăbiciuuea atenţiei,..... sfârşiturile ei fugitive, oscilatorii. Această inferioritate a atenţiei voluntare e agravată de vagabondajul spiritului. Suntem «totdeauna ispitiţi în afară», totdeauna la plimbare, la plimbarea leneşe a spiritului, care nu vrea de loc să se supună atenţiei, ordinei, regulelor.

.....Actele de atenţie voluntară, cum arată Ribot, sunt rare

Progresele reale ale omenirii sunt datorite unei cantităţi minime din această preţioasă atenţie voluntară care face minuni când, peste prejudecăţi, peste deprin-

deri, ea trece până la aurul viu al realităţilor şi până la raporturile esenţiale, cum au făcut-o inteligentele creatoare în ştiinţe, arte, în politică, în litere.

In tăcerea din afară, în calmul pasiunilor, în potolirea furtunei lăuntrice, a isbuti să menţii câteva minute înaltă şi strălucitoare flacăra curată a atenţiei — a face ca aceste minute sfinte să se înoiască de mai multe ori în timpul orelor de reculegere cari le pregătesc, iată scopul suprem la care trebue să ţintească cel ce vrea să devină cineva. In acelaş timp, el va scurta timpul de şedere de geaba, care nu e nici muncă, nici repaoz curat: el va câştiga răgaz în proporţie cu energia clipelor lui de atenţie. E deci cea mai mare însemnătate să devii capabil de sforţări puternice de atenţie.

CAPITOLUL IX

Atenția și Apercepția

Apercepția e priceperea cunoștințelor nouă prin cele mai vechi asemănătoare, e o asimilare. Se vorbește totdeauna în legătură cu atenția, despre așa zisa *apercepțiune.* Ce e apercepția se va înțelege bine din exemplele ce vom înșira mai jos. *a)* La vederea unui cal, un pasionat de curse va căuta să privească în el numai calitățile cari l'ar face potrivit pentru curse; un negustor de cai se va gândi îndată la prețul cu care l'ar vinde dacă ar fi în posesia lui; un căruțaș s'ar gândi la transporturile ce ar putea face cu el; un copil ar rămâne impresionat mai ales de frumusețea lui, de culoarea, de statura, de umbletul lui; un militar și l-ar închipui îndată pe un câmp de război; un medic veterinar va lua seama la calitățile lui de sănătate, și așa mai departe. Fiecare vede calul în felul său, după cum s'a *obișnuit* să-l vadă, îi apre-

ciază calităţile cari satisfac cerinţele profesiunei sale; scurt vorbind, îl apreciază cu sufletul pe care şi l-a format, — *b)* Intr'o pădure, un pădurar va lua seama numai la calitatea lemnelor de foc, un tâmplar le va privi din punctul de vedere al folosirii lor în industria lui, un botanist va fi atent să grupeze copacii după speciile căror aparţin, un pictor va fi atent la coloritul pădurei, un poet va privi acele frumuseţi cari pot să-l inspire, etc. — *c)*. Vederea unui munte vă atrage luarea aminte a unui păstor de turme numai în privinţa păşunelor ce cresc pe la poalele lui, unui turist îi va face impresie mai mult prin frumuseţile sale şi prin farmecul suirei anevoioase în vârful lui, un proprietar de cherestea va privi în el numai calitatea lemnelor pe care i le-ar procura exploatarea pădurii ce creşte pe el, iar un om de ştiinţă va căuta să vadă constituţia muntelui, forma şi înălţimea lui, vechimea lui, felul cum s'a format el, şi aşa mai departe.

Nu mai înmulţim exemplele. Orice lucruri, fie ele nouă, fie vechi, sunt privite de fiecare din noi într'un mod deosebit. Unii suntem atenţi mai mult la unele feţe, după cum se leagă ele de viaţa fiecărui din noi, de profesia ori meseria noastră. Tot sufletul nostru închegat până la un timp, îşi pune pecetea lui pe tot ce mai trece prin el dela acel timp încolo. Obiectele necunoscute încă, deci impresiile nouă produse de ele, sunt percepute, devin

cunoscute prin unele părţi de ele cari ne sunt cunoscute din percepţii anterioare. Aceste impresii nu cad într'un gol sufletesc, sau într'un fond sufletesc cu care să nu poată avea absolut nici-o legătură. Dacă într'adevăr ele nu s'ar putea lega în niciun chip de sufletul nostru de până la vederea lor, dacă nu ne-ar aminti nimic, *absolut nimic* din ce am mai cunoscut odată, noi nu le-am putea înţelege niciodată, am avea numai nişte sensaţii de la ele, dar niciodată *percepţii*, adică sensaţii înţelese.

Prin urmare, atenţia noastră se fixează călăuzită de întreg sufletul nostru format. Ea face înţelese lucruri nouă prin toate lucrurile vechi pe care le ştim, şi *cari au legătură* cu cele nouă Această înţelegera a lucrurilor nouă prin mijlocirea unor lucruri dinainte cunoscute, poartă numele de *apercepţie*. Ideile cunoscute poartă numele de *idei aperceptive* sau *aparat aperceptiv*, iar cele nouă numele de *idei apercepute*.

Se înţelege uşor, că aproape toate actele de fixare a atenţiei sunt în fond nişte apercepţiuni. E adevărat că, *până la o vârstă*, copilul vede aproape toate lucrurile ca nouă, ca ne mai văzute cu toate că poate au mai fost văzute. El nu poate face o legătură între cunoştinţe anterioare şi cunoştinţe nouă. De aceea, în tot acest timp el n'are percepţii, ci numai sensaţii. Toate lucrurile nouă îi atrag *atenţia*, dar ele rămân despărţite în suflet

ori câtă asemănare, ori câtă legătură ar fi între ele; scurt vorbind, n'are apercepţia lor. Cu timpul însă, *memoria lui îmbogăţindu-se şi puterea sufletului de a observa asemănările lucrurilor întărindu-i-se*, el va apropia lucrurile nouă de cele vechi, va pune o legătură între ele, toate actele lui de atenţie vor fi atunci nişte apercepţii. In instrucţia copiilor, apercepţia joacă cel mai important rol. Scopul învăţăturii e, negreşit, să dea copiilor cât mai multe cunoştinţe posibile, adică să le înfăţişeze lucruri mereu nouă de cunoscut. Ştim cu toţii cum e de viu deşteptată atenţia la lucrurile nouă, care i se prezintă. O cerinţă a învăţăturei este, deci, înoirea necontenită, aducerea minţii în faţa a nouă fenomene ori înfăţişeri ale lumii Această înnoire, însă, presupune neapărat o condiţie de realizat: să se facă în legătură cu ceeace se ştie dinainte. Un lucru nou nu e intereaant numai prin însuşirea aceasta că e nou, ci şi prin aceia că, *oricât de nou ar fi, el ne este mai mult ori mai puţin cunoscut ori înţeles*. Dacă un învăţat mare, spre exemplu un astronom, ar vorbi în faţa unei adunări populare despre ştiinţa cerului aşa cum a învăţat din cărţile lui, sigur că întreaga adunare, oricât s'ar sili să fie atentă, ar înceta dela primele vorbe să mai fie atentă. Şi totuşi, tot ce spune el, calculele pe care le face, nenumăratele semne ce'nşiră pe tablă, sunt lucruri nouă, *absolut*

nouă pentru publicul acela De ce, atunci, nu poate fi mulţimea adunată atentă la toate aceste lucruri *absolut nouă* ce aude, dacă, după cum ştim, lucrurile nouă au puterea să atragă atenţia? Pentru că, aceste lucruri *absolut nouă* rămân absolut neînţelese. Publicul nu e *pregătit* să înţeleagă calculele astronomului. El nu ştie nimic, aproape nimic din cele ce va spune astronomul, el nu cunoaşte operaţiile matematice înalte, complicate, pe baza cărora astronomul face calculele sale. Necunoscând baza, nu poate pricepe clădirea întreagă. Şi nepricepând, nu poate fi atent. Astronomul nu se adresează la nimic *cunoscut* de public. Poate să repete de milioane de ori calculele lui, nimeni nu le va pricepe şi nu se va osteni în zadar să le priceapă. Scurt vorbind, vorbele astronomului nu vor fi ascultate, tocmai pentrucă sunt vorbe despre lucruri *absolut nouă*.

Acelaş învăţat ar putea să se facă foarte uşor înţeles, ar putea fermeca, fura atenţia aceluiaş public, dacă, în loc de a-i face calcule grele, pentru care n'are pregătire, i-ar vorbi despre frumuseţea stelelor înfipte pe bolta cerească ca nişte cue de aur sau ca nişte lampioane, i-ar aminti de diferitele nume pe cari chiar poporul le dă diferitelor grupări de stele de pe cer, şi treptat, treptat, pornind dela lucruri de acestea *cunoscute* publicului, i-ar vorbi despre felul cum învăţaţii cred că s'au format aceste lampioane de aur, despre cum se

mişcă ele pe bolta cerului, despre mărimea unora în comparaţie cu a altora, despre chestia dacă sunt oameni în alte corpuri cereşti în afară de pământ dacă i-ar arăta fotografii — cari s'a putut lua — înfăţişând tablouri din aceste lumi cereşti, şi aşa mai departe. In cazul din urmă, el se adresează la lucruri *în parte* cunoscute de lumea din sală, şi de aceia e ascultat cu atenţie. Publicul e foarte mulţumit, că astronomul îi vorbeşte si de lucruri pe cari le mai cunoaşte şi el. Numai astfel vorba lui are un *răsunet* în mintea ascultătorilor.

Desvoltarea atenţiei la copii. 1. La copiii cei mici atenţia e întovărăşită de o mulţime de mişcări, cari, la prima vedere, par absolut de prisos, dar în cari desigur ei găsesc un sprijin al atenţiei lor. Astfel, când sunt la lucru, la citit şi mai ales la scris, îşi încreţesc fruntea, îşi leagănă partea superioară a trupului, mişcă din buze, se scarpină în cap, muşchii feţei se contractă în fel de fel de strâmbături. Aceste fenomene motoare subzistă până la 12—13 ani, apoi încep să se rărească treptat cu înaintarea spre vârsta adoloscenţei şi cea adultă. De sigur, însă, că tot acest joc de mişcări susţine numai momentan atenţia, efectul lor ultim fiind o mărire a oboselei generale. Pe măsură ce copilul înaintează în etate, începe să-şi disciplineze aceste mişcări, să şi le stăpânească, rărindu-le din ce în ce, ceeace nu aduce o slăbire a concentrărei atenţiei, din contră, *orice exces de*

încordare musulară, spune E. Meumann, e păgubitor pentru reuşita muncei psihice.

2. Un om adult poate trece printr'o stare de distracţie într'una de atenţie, sau dintr'o atenţie îndreptată într'o direcţie la alta îndreptată într'altă direcţie, mult mai repede decât copilul. Intre copiii înşişi există, apoi, mari deosebiri individuale.

3. Odată pusă în mişcare atenţia adultului, poate, în condiţii grele de intenzitate şi concentrare, să se întreţină mai mult timp fără îmboldiri repetate. Acest fel de atenţie se numeşte *statică.*

Din potrivă, atenţia copilului are nevoe de impulsuri sau îmboldiri nouă, repetate, spre a se susţine mai mult timp. Atenţia lor se cheamă, de aceea, *dinamică.*

4. Atenţia copilului se îndreaptă mai mult spre obiecte exterioare, spre intuiţii sensibile, din care cauză se cheamă *sensorială.* La adulţi ea se îndreaptă mai mult spre reprezentări şi idei şi spre stări lăuntrice, psichice, e mai mult atenţie *intelectuală, reflexivă.*

5. Atenţia copilului e mai mult provocată de *intenzitatea* impresiilor ori de *interesul* pe care-l are pentru el obiectul observaţiei, e, adică, mai mult atenţie spontană, involuntară; atenţia adultului e mai mult *voluntară*, intenţionată, premeditată.

Atenţia spontană a copilului e, însă, de o mare putere de concentrare. La jocuri, s. ex., el, dacă

e lăsat în voia lui neturburat, stă ceasuri întregi concentrat, uitând de totul, de masă, de casă, de odihnă, de somn, de toată lumea.

6. La început şi până prin anul întâi de şcoală se observă la şcolari o mare limitare sau *îngustime* în ceace ei pot cuprinde cu atenţia deodată, *simultan*. Deasemenea, se observă la ei o mare înclinare ca să-şi împartă *succesiv* atenţia la cât mai multe obiecte, ceace se chiamă *distribuirea* atenţiei.

7. Atenţia copilului oscilează, mai repede ca a adultului, *deviază* în mersul ei. El are o putere de rezistenţă redusă la impresii turburătoare în timpul atenţiei lui. Această putere de rezistenţă creşte cu vârsta prin *exerciţii*.

8. S'au făcut diferite cercetări pentru a se constata cât pot cuprinde copiii şi oamenii adulţi dintr'odată cu atenţia lor. S'au făcut pe tablă linii şi puncte aşezate unele lângă altele la distanţe egale în şir orizontal, *fără altă aranjare deosebită*. S'au constatat că:

Copiii de 6 ani pot percepe deodată 2-3 elemente (puncte ori linii)
„ 12 „ „ „ „ 3 4 „ „ „
„ 15 „ „ „ „ 5 „ „ „
Adulţii „ „ „ 4-6 rar 7-8.

Dacă elementele depe tablă se grupează *într'o ordine simetrică*, atunci pnterea de a cuprinde a atenţiei creşte cu 1 până la 2 elemente. S. ex., dacă se aranjeazâ liniile astfel: |||| ||||, sau astfel: ||||. Ba încă atenţia copilului poate cu-

prinde şi mai multe elemente dacă din elemente: linii, puncte, se formează grupe parţiale, din care fiecare pentru sine e *cunoscută* de observator. S. ex., în aranjamentul următor:

||| || ||| || ||| ||
||| || ||| || ||| ||

Se vede, aici, numni decât că fiecare grupă parţială cuprinde 5 elemente, şi că sunt 6 grupe parţiale la fel deci 30 de elemente. In felul acesta se pot recunoaşte repede, cu un act de atenţie, elemente foarte multe. Atenţia e aici ajutată de *recunoaşterea* fiecărei grupe parţiale cunoscute, apoi de recunoaşterea repede a numărului de grupe, de unde urmează o *deducţie* printr'un calcul repede de înmulţire.

Măsurătorile multe, pe cari le-au întreprins cercetătorii, par a dovedi următoarele:

1. Copiilor de 6—8 ani le e greu să-şi fixeze atenţia *iute* şi *hotărât* într'un moment dat la impresia aşteptată, s'o fixeze sigur şi puternic în momentul apariţiei ei;

2. Să se libereze de înrâurirea falşificatoare a reprezentărilor ce are în minte înainte de impresia nouă aşteptată;

3. Să privească obiectul nou mai mult pentru sine, decât prin reprezentările anterioare, prin idei preconcepute adică;

4. Să nu se lase turburaţi de o mare mulţime de impresii, şi

5. In fine să redea cele observate cu exactitate.

Aceste constatări, cum vom vedea, sunt de o foarte mare însemnătate pentru învăţământul copiilor mici.

Dezvoltarea apercepţiei la copil. Apercepţia, după cum am văzut, e partea din suflet, datorată unei exerienţe anterioare, care mijloceşte înţelegerea unei experienţe nouă.

Sufletul nostru format până într'anumit moment îşi pune pecetea sa pe nouile impresii ce bat la poarta lui, le colorează, le modifică, le tălmăceşte în felul în care s'a deprins. Avem deci în sufletul nostru *deprinderi* de a percepe lucrurile nouă ce ni se 'nfăţişează sau, cum s'au numit *categorii, puncte de vedere* în observaţie.

Aceste deprinderi sau categorii au fost cercetate la copii de mulţi învăţaţi. Iată una din metodele de cercetare întrebuinţată de psichologul *W. Stern:* se arată copiilor tablouri ori obiecte intuitive simple, pe urmă tablourile şi obiectele sunt acoperite, şi li se cere să spună ce au observat, ce au reţinut din ele. S'a constatat următoarele:

1. La 'nceput copiii observă lucruri sau persoane izolate, fără legătură între ele. Deci, în prima copilărie copiii s'au deprins să observe lu-

cruri întregi izolate, categoria lor de observare e concretă. Acest stadiu al apercepţiei e numit, de aceea, *stadiul substanţei,* adică al observării de lucruri denumite prin *substantive.*

2. Pe urmă copii încep a se deprinde, cam la 8 ani, să observe şi *acţiuni,* lucrări omeneşti sau de animale. Acum copiii au categoria sau cadrul de observare a acţiunilor, şi acest stadiu e numit *stadiul acţiunei.* Copiii spun însă în mod izolat acţiunile ce observă, *fără să prindă legătura dintre ele.*

3. Mai târziu, la 9—10 ani, copiii pot spune în ce parte se află lucrurile văzute pe tablou: sus, jos, la dreapta, la stânga, înainte, înapoi; descoperă legăturile dintre acţiuni, explicându-le unele prin altele, adică cauzal. Acum s'a format în ei alt cadru aperceptiv, alţi ochelarii de observaţie, şi stadiul acesta se numeşte acela al *relaţiunei.*

4. La urmă apare observarea însuşirilor sau calităţilor lucrurilor, *stadiul calităţii.*

Următorul caz, citat de Meumann, arată foarte limpede acest mers evolutiv al cadrelor aperceptive: O fată de 7 ani descrie, din amintire imediată, în chipul următor un tablou ce reprezintă o odae ţărănească: «Un bărbat, o femee, un leagăn, un pat, o cruce, un lacăt, un tablou». Se vede cât de colo că e în stadiul întâi. Un băiat de 14 ani descrie acelaş tablou, din amintire, astfel:

«In mijlocul odăii e o masă (arătarea spaţiului) la ea şedeau un bărbat şi fiul lui, bărbatul pe un scaun, fiul pe o bancă, mama pune un urcior pe masă, la stânga se afla leagănul, în el era un copil, pe peretele stâng atârnă un tablou şi o cruce, la peretele din fund e o fereastră şi un tablou. La dreapta e un ceasornic, ceasul arăta $12^1/_2$». Se vede, din exactitatea cu care redă legăturile dintre obiecte, locurile lor în spaţiu, că acest copil era în stadiul al treilea, al relaţiunei. Copilul însă descria *obiectele întregi, fără a intra în analiza proprietăţilor lor,* nu intrase, deci, în stadiul calităţei.

Ceeace caracterizează mai mult ca orice apercepţia copilului e, că ea este mai mult *fantastică, sentimentală,* decât analitică. intelectuală. Copiii, ca şi oamenii primitivi au o puternică înclinare spre a însufleţi lucrurile, spre a le *personifica.* In jocurile lor, băţul e privit ca un cal adevărat, şi e tratat ca atare, pietrele ca nişte soldaţi, copiii vorbesc cu lucrurile ca şi cum ar fi fiinţe omeneşti. In nişte compoziţii de elevi de şcoli primare găsesc următoarele personificări: Unul, vorbind de jocurile copiilor, când e soare afară, zice: «Un băiat lăsa o rază să *danseze* încoace şi încolo cu o oglindă mică». Altul, povestind despre primăvară, spune: «Dar azi *râde* soarele din cer». Un altul spune: «*Aprilie e un mare glumeţ.* Intâi iese soarele, şi toţi oamenii ies din casă, şi deodată începe o ploae zdravănă».

Despre o iarnă blândă, unul spune: «Iarna asta e o foarte *bună prietenă. Ea nu se plimbă aşa de mult cu sania ca iarna cea trecută*». Unul scrie despre o *carte poştală: «Stam atârnată în librărie şi găsii curând un cumpărător; căci veni unchiul. El îmi scrise tot spatele şi lipi o marcă pe el. Apoi fui aruncată fără milă în cutia de scrisori, unde tocmai aşteptau nerăbdătoare multe camarade*». Se vede foarte bine, din aceste exemple, caracterul personificator al apercepţiei copiilor. In tocmai ca oamenii primitivi în stare naturală, cari atribuesc plantelor, pietrelor, obiectelor de artă simţire şi voinţă ca ale oamenilor.

Aplicări pedagogice. Caracterul acesta fantastic, sentimental, nu realist, al apercepţiei copiilor nu se 'mpacă de loc cu felul în care se predă azi în şcoală *învăţământul intuitiv*, mai ales. Obiectele, ce se studiază în acest învăţământ, plantele şi animalele, sunt supuse unei analize seci, uscate, ce rămâne rece pentru sufletul copiilor. Descrierea lor uscată, după modele sau tablouri, numărarea părţilor şi a părţilor părţilor, disecţia aceasta verbală ce se face şi care omoară orice viaţă din aceste făpturi cu viaţă, pe lângă că ţine pe elevi în loc la cunoştinţe de cari ei sunt mai mult decât sătui, nu ţine seamă de loc de acel caracter personificator, poetic al apercepţiei copilului. Deci, în loc ca la stejar, s. ex., să se vorbească despre rădăcină, tulpină, crăci, ramuri, frunze şi flori,

despre formă şi culoare şi mărime în şir sistematic, e mai bine să se istorisească viaţa unui stejar anumit în legătură cu viaţa omului şi a copiilor. Stejarul, bătrân de 3—4 veacuri, istoriseşte ca un moşneag sfătos:

Despre toţi oamenii, cari s'au odihnit la umbra lui, despre durerile şi plăcerile lui, despre furtunile, cari au mugit în preajma lui, despre coroana lui cea mândră şi cuiburile de păsărele clădite printre ramurile lui, despre iernile aspre, când rămânea pleşuv, iarăşi despre oameni, cari împodobesc pe cei mai buni din ei cu coroane din frunzele lui, etc.

«De sigur nu în clasă sau înaintea tabloului sărăcăcios trebue să se ţină lecţia, ci tocmai la umbra lui, unde murmurul şi freamătul lui umple inimele de pietate)» (I. Kühnel).

Se 'nţelege, trebue să vină şi vremea când elevii să fie obişnuiţi şi cu apercepţia intelectuală, analitică, cu spiritul realist; dar, în primii ani şcolari, trebue să se ţină seama de caracterul apercepţiei copiilor, cu care nu trebue să se rupă brusc. Tocmai peste acest caracter estetic, poetic trece brutal forma actuală a învăţământului intuitiv, omorând în copii orice dispoziţie spre desfătarea estetică.

Apercepţia

Lectură din W. James

Apercepţia e un cuvânt care are mare trecere în pedagogia modernă. E un cuvânt foarte comod pentru a denumi procese cu cari pedagogul are adesea a face. In realitate el vrea să zică numai atât: actul de asimilare al unei idei de către spirit, act care nu corespunde nici unei particularităţi psichologice elementare şi care nu e decât unul din nenumăratele rezultate ale asociaţiei ideilor.

Chestiunea principală de rezolvat e următoarea:

Orice impresie venind din afară — un obiect zărit, o frază auzită, un miros ce ajunge la nasul nostru — nici n'a apucat bine să intre în câmpul conştiinţei noastre, că şi e târâtă într'o direcţie determinată, că şi se leagă cu materialele prezente, pentru a produce în cele din urmă ceeace numim o reacţiune: Legăturile particulare, în care ea intră, sunt determinate de experienţele noastre trecute şi de asociaţiile pe care impresia nouă le va produce în contact cu ele. Dacă, s. e., mă auziţi zicând: A, B, C, sunt zece sorţi contra unuia, că veţi reacţiona la această impresie articulând interior sau zicând D, E, F. Impresia redeşteaptă pe vechile ei asociate, acestea merg întru întâmpinarea ei, o primesc şi spiritul o recunoaşte ca «începutul alfabetului». Soarta fiecărei impresii este de a sosì astfel într'un spirit deja ocupat de amintiri, idei, interese, şi de a fi prinsă de toate acestea. Educaţi cum suntem, niciuna din experienţele noastre noui nu rămâne cu totul nedefinită; fiecare din ele ne reaminteşte totdeauna ceva asemănător în ce priveşte calitatea sau în ce priveşte legătura de

idei cari poate au înconjurat-o odată şi pe care ea le sugeră acum spiritului nostru.

Această escortă organizată de acesta din urmă e luată, fireşte, din proviziile lui. Noi concepem o impresie într'un mod definit. Dispunem de ea după puterile noastre câştigate, numeroase sau rare. Această punere de stăpânire a spiritului pe un obiect e propriu vorbind apercepţia. *Herbart* numeşte concepţiile, cari întâlnesc noua ideie şi o asimilează, «massa aperceptivă». Impresia e înglobată în această massă şi atunci se formează un nou câmp de conştiinţă din care o parte (adesea cea mai mică) vine din lumea externă, iar cealaltă (uneori cea mai mare) provine din conţinutul spiritului.

E uşor de văzut, cred, că procesul apercepţiei e un rezultat al asociaţiei ideilor. Din acest fenomen ia naştere un amestec de idei vechi şi de idei nouă, în care adesea e cu neputinţă de a deosebi aceste două elemente. S. e. unul din noi vorbeşte, sau citim. O mare parte din ceeace credem că vedem sau auzim provine din memoria noastră; trecem atunci peste greşalele de tipar, imaginând literile exacte acolo unde ele nu sunt. Pentru a ne da seama cât de puţin auzim noi în realitate într'o conversaţie, e deajuns să ne aflăm într'un teatru din străinătate. Ceeace ne turbură atunci mai mult, nu e atât faptul că nu 'nţelegem actorii cât acela, că n'auzim toate vorbele pe cari ei le pronunţă. De fapt, nici la noi n'auzim mai mult, dar spiritul nostru, plin de asociaţii verbale din propria noastră limbă, ţine loc la ceeace lipseşte pentru a înţelege vorbirea.

O lege generală stăpâneşte toate operaţiile apercepţiei; legea economiei. Când ne asimilăm o nouă experienţă, căutăm instinctiv să turburăm cât mai puţin posibil mănunchiul de idei pe care le avem dinainte în spirit. Încercăm totdeauna să definim această experienţă aşa

în cât s'o asimilăm cu ceeace cunoaştem de mai 'nainte. Urîm lucrurile absolut nouă, cari n'au nume, şi pentru care trebue să făurim unul pe deantregul. De aceea le dăm un nume apropiat, chiar dacă nu e termenul apropiat. Copilul va zice zăpezii, ce vede pentru întâia oară, zahăr sau fluturi albi; pânza corăbiei va fi un cearşaf; un ou, o frumoasă portocală, şi o portocală, o minge.

La o vârstă mai înaintată, această pornire de a economisì fără a turbura vechile păreri duce la o stare caracteristică. Se zice în mod familiar că spiritul e «vieux jeu». In această stare, orice idee, orice fapt nou care aduce cu sine o modificare a unui sistem de păreri sau de credinţe, sunt sau ignorate, sau date afară din cugetare, afară dacă nu sunt în mod greşit răstălmăcite, aşa în cât să pară în armonie cu sistemul cel mai vechiu.

Am discutat toţi cu unii adulţi; i-am sdrobit sub greutatea motivelor noastre şi i-am constrâns să admită punctul nostru de vedere. O săptămână mai târziu, ei erau tot aşa de tenaci, de închişi în părerea lor veche, ca şi când n'am fi conversat niciodată cu ei. Se găsesc, de altfel, şi tineri cari sunt «vieux jeu». Mi-e aproape frică s'o spun: cea mai mare parte a oamenilor încep să devină spre etatea de 25 de ani.

D-l Perez, într'una din lucrările sale asupra copilăriei, dă un exemplu excelent despre diferitele moduri ale apercepţiei în diferitele momente ale experienţei personale.

O casă luă foc şi un copil, văzând, din braţele doicei lui, focul ce mistuia totul cu furie, nu arătă de cât o bucurie puternică înaintea flăcărilor strălucitoare; dar, la sgomotul clopotului pompei cu aburi, fu cuprins de o spaimă îngrozitoare, căci se ştie că sunetele necunoscute sperie uşor pe copii. Cât de deosebit fu chipul

în care părinţii privirà respectiv focul şi sosirea pompei de stins!

Aceeaş persoană, după cugetările ce are sau emoţia ce poate încercà, *va apercepe* aceeaş impresie foarte deosebită în prilejuri deosebite.

CAPITOLUL X

Oboseala intelectuală. Aplicări pedagogice.

Am văzut că atenţia e o stare ce nu poate dura prea mult fără a pricinui o mare cheltuială de putere şi, deci, o mare *oboseală.*

Chestiunea aceasta a oboselii minţei e una din cele mai importante chestiuni pedagogice. Vechea pedagogie făcea marea greşală, de a stabili ce *trebue* să facă şcolarul, adică un program, fără a-şi pune întâi întrebarea ce *poate* să facă, adică dacă acel program se 'mpacă cu puterile copilului.

Insemnătatea pe care pedagogia cea nouă a înţeles că trebue s'o dea acestei chestiuni, a îndemnat pe foarte mulţi cercetători să studieze oboseala, condiţiile în care ea se produce, în ce timp al şcoalei ce produce mai mult, la ce obiecte de studiu, cum se poate măsura.

S'au făcut o mulţime de încercări de *măsurare* a oboselei la şcolari. Iată câteva din metodele acestor cercetări:

A. 1. Se *dictează* şcolarilor, la 'nceputul clasei,

câteva rânduri, ca să le scrie. Se numără greşelile făcute, făcându-se abstracţie de greşelile comise din neştiinţă. Pe urmă se mai dictează după o oră, după 2, după 3 ore, fără ca între ele să fi intervenit o pauză, şi se numără greşelile comise şi în dictatele ulterioare. S'a constatat :

40	greşeli	dimineaţa,	înainte de clasă,
70	»	după un ceas,	
160	»	»	2 ceasuri,
190	»	»	3 »

Numărul crescând de greşeli dovedeşte o mărire a oboselii.

Acest procedeu poartă numele de *procedeul dictărilor*. E foarte lesnicios şi la îndemâna oricărui învăţător.

2. Şcolarilor li se cere să numere repede literile dintr'un text imprimat. S'a constatat că numărul literilor scade la sfârşitul orei întâi, şi apoi treptat pe măsură ce înaintează munca şcolară, adică pe măsură ce şcolarii obosesc.

Acest procedeu se cheamă al *numărării literilor*.

3. Li se dă şcolarilor caete imprimate cu şiruri de numere de o singură cifră. Aceste numere trebue să le adune şi rezultatul adunării să-l scrie într'o coloană alăturată, punând numai cifra unimilor. După un minut se dă un semnal cu un clopoţel, la care şcolarii trebue să tragă o linie, care are să arate cantitatea de muncă psichică desfăşurată în acel minut. Iată o pagină dintr'un astfel de caet :

5_{4}	5_{7}	8	4	7	8	3	3	1	5
9_{6}	2_{9}	7	6	5	9	1	5	5	4
7_{0}	7_{6}	2	2	4	4	6	2	7	3
3_{7}	9_{7}	6	3	7	3	8	9	8	8
4_{6}	8_{5}	9	8	1	9	2	2	6	5
2_{8}	7_{3}	5	6	6	6	5	5	9	7
6_{4}	6_{1}	1	3	9	5	9	6	5	8
8_{4}	5_{9}	3	9	8	2	8	7	6	6
6_{5}	4_{7}	9	5	6	6	4	3	9	7
9_{4}	3_{2}	3	2	3	5	6	8	5	9
5_{2}	9_{7}	8	6	5	1	7	7	7	3
7_{6}	8_{9}	4	9	8	6	6	5	2	1
9_{7}	1_{8}	5	8	7	7	5	9	9	2
8_{3}	7_{9}	1	1	2	8	9	4	3	5
5_{9}		6	4	7	6	7	3	8	7
4_{1}	2_{9}	2	7	4	6	5	9	5	4
7_{8}	7_{5}	7	2	6	6	4	1	8	8
1_{7}	8_{4}	4	7	7	5	3	7	6	6
6_{5}	6_{1}	7	9	4	3	2	8	9	2
9_{3}	5_{1}	8	3	2	4	7	6	7	9
4_{7}	6_{0}	6	6	6	7	1	7	1	2
3_{8}	etc.	9	3	1	5	8	5	8	3
5_{7}	4	4	4	5	3	6	6	3	7
2_{1}	3	5	8	4	5	9	3	9	5
9_{7}	9	1	9	9	2	3	2	6	5
	6	7	4	4	6	2	7	3	6
8_{5}	8	4	7	3	8	7	5	5	4
7_{3}	3	9	2	8	7	5	9	2	5
6_{3}	5	8	6	7	6	4	5	7	7
7_{2}	7	7	7	2	8	8	6	1	5
5_{9}	9	2	5	4	7	6	6	7	8
	6								

4 5	8	3	1	8	9	3	8	4	3
1 9	1	6	3	7	5	6	3	3	2
8 3	5	1	6	6	8	9	9	9	6
5 9	9	5	9	2	6	8	3	6	8
4 7	4	9	8	5	9	5	6	1	4
3	3			1					7

Fiecare pagină din aceste caete cuprinde 10 şiruri de cifre aşezate vertical unele sub altele, fiecare rând e alcătuit din 36 cifre din care totdeauna trebuie să se adune două între ele: întâia cu a doua, a doua cu a treia, ş. a. m. d. Rezultatul adunării celor două cifre, se aşează deoparte între cele două cifre, lăsându-se la o parte cifra zecilor. Copiii sunt aşezaţi într'o cameră liniştită, departe de orice impresii turburătoare. In odae se găseşte un ceasornic, care nu face sgomot şi care, după fiecare minut, dă un semnal de clopoţel.

După arătările conducătorului experienţei, la un anumit semnal de clopoţel şcolarii încep cât mai repede să adune cifrele şi fac această lucrare cât timp a plănuit cercetătorul să dureze. Ori de câte ori răsună semnalul clopoţelului, ei trag o linie orizontală în dreptul cifrei la care au ajuns. La sfârşitul lucrării se socoteşte ce au putut calcula, observându-se deoparte suma totală a adunărilor operate în fiecare zi de experienţă între cifre două câte două, de altă parte câte adunări au făcut pe fiecare minut; pe lângă aceasta, se socoteşte şi numărul greşelilor din fiecare minut.

Dacă se exprimă în mod grafic rezultatele fiecărui minut, din această muncă continuă, obţinem la deosebiţi copii nişte linii curbe cu mers neregulat, pentrucă suma şi calitatea muncii nu e egală în fiecare minut, ci oscilează; de aceia curba aici se ridică, aici se coboară, având o înfăţişare foarte variată. Procedeul acesta se cheamă *procedeul calculelor*, iar curba rezultată *curba muncei psichice.*

4. Li se dă elevilor să copieze în timp de cinci minute un şir de litere; a, e, i, o, u, v, n. Aceste exerciţii se repetă în diferite momente ale zilei. Oboseala se măsoară după numărul greşelilor sau omiterilor. Acesta se cheamă procedeul *copierii de litere.*

5. In sfârşit, un procedeu imaginat de Ebbinghaus, *procedeul refacerii*, care constă în reconstituirea lacunelor, arătate printr'o linie, dintr'un şir de propoziţiuni. Cu cât elevul e mai obosit, cu atât împlineşte mai puţine lacune.

Toate aceste 5 procedee se aseamănă prin acea, că în toate se măsoară *micşorarea capacităţii de muncă* din pricina oboselei.

B. Alte procedee urmăresc să măsoare oboseala *prin cercetarea schimbărilor pe cari le suferă din cauza ei anumite funcţiuni organice.*

1. Un procedeau constă în încercări asupra sensibilităţei pielei cu compasul, aşa cum am văzut că a cercetat-o Weber. (vezi senzaţiile tactile). S'a încercat să se vadă depărtarea necesară a ce-

lor două vârfuri, pentru a fi simţite ca două, în diferite momente ale zilei, şi s'a constatat:

Dimineaţa	la 8	la un elev de 16 ani depărtarea necesară	3 m. m.
„ „	10	„ „ „ „ „ „ „	3.5 „
„ „	12	„ „ „ „ „ „ „	4.5 „
După amiază	la 2	ore (după repaos)	2.5 „
„ „	„ 5	. . . . .	2. „

Se vede uşor cum sensibilitatea tactilă scade proporţional cu producerea oboselei.

2. Se provoacă copiilor o durere printr'o apăsare exercitată prin greutăţi pe faţa palmei sau a unui deget. S'a constatat:

La 8	dimineaţa	provoacă	durere	45 g.
» 10	»	»	»	39 g.
» 12	»	»	»	29 g.

Prin urmare, *oboseala face pe copii mai sensibili la durere, dacă scade greutatea care o poate provoca.*

3. Se măsoară cu un aparat numit *dinamometru* [fig. 5] puterea musculară a copiilor. S'a constatat următoarele:

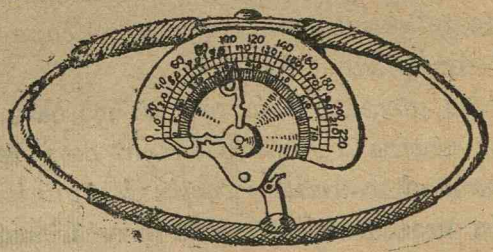

Fig. 8.

a. După o muncă intensă şi prelungită de două ore, forţa musculară scade.

b) După o muncă potrivită nu se observă nici-o scădere însemnată.

c) Inainte de munca intelectuală creşte forţa musculară.

Iată o statistică.

Elevi, *înainte* de munca intelectuală,		*după*.
A.	43.2 kilo.	36.2
B.	33.4 »	27.3
C.	45.6 »	39.9
D.	42.2 »	37.7
E.	46.5 »	42.

Imprejurări sau factori cari influenţează asupra oboselei:

1. *Vârsta.* In general oboseala scade cu vârsta, dar curba descreşterii nu e regulată. Spre 8 ani se urcă brusc, adică atunci creşte oboseala, de asemenea spre 13—14, 16 ani, *în epocele când creşterea copilului e mai repede,* fiindcă atunci organismul lui dispune de mai puţină putere.

2. *Sexul.* Se pare că băeţii obosesc mai mult.

3. *Inteligenţa.* La şcolarii mai slabi oboseala e mai mică, dar aceasta din cauză că ei lucrează mai puţin. La muncă egală, însă, cel inteligent oboseşte mai puţin.

4. *Tipul individual.* Cercetările par a dovedì anumite tipuri de şcolari în ce priveşte oboseala. *Kemsies,* la Berlin, a cercetat 55 elevi, dându-le să facă calcule un timp oarecare, 12 minute. La sfârşit făcea procentul greşelilor. El a găsit:

a) Că unii copii făceau 40 greşeli la 8 dimineaţa, 29 la 9, 27 la 10, 28 la 11 şi 23 la 12. Puterea de muncă la aceştia merge crescând, de unde numele *tip de muncă crescândă.*

b) Alţi copii făceau 58 greşeli la 8 dimineaţa, 77 la 12.

Tip de muncă descrescândă.

c) La alţii a observat la început o fază de creştere, apoi o fază de descreştere: *tip de muncă cu curbă convexă.*

d) In sfârşit la alt grup la 'nceput o fază descrescândă, apoi una crescândă: *tip cu curbă concavă*:

Se vede că fiecare copil poate să dea la un moment dat un maximum de muncă. Kemsies l'a găsit la o treime din elevi la 10 dimineaţa.

5. *Timpul zilei.* Spiritul copiilor e mai dispus la muncă dimineaţa. După masă munca e mai grea şi mai puţin rodnică, pentrucă activitatea digestivă de după masă împiedică jocul activităţii cerebrale-mintale. *Plenus venter non studet libenter.*

Aceasta e o observare generală, dar sunt multe diferenţe între persoane. Au fost întrebaţi unii

matematiciani, când preferă să lucreze, şi au răspuns:

30 pentru dimineaţă,
24 » seară,
3 » după prânz, şi
7 şi dimineaţa şi seara.

6. *Deprinderea.* Când eşti deprins cu o muncă oarecare, oboseşti mai puţin, ca atunci când o faci pentru întâia oară, de oarece exerciţiul micşorează rezistenţa de învins şi, deci, munca ce trebuie să faci.

7. *Antrenarea la muncă* face ca oboseala să scadă. După vacanţă copiii obosesc mai repede în munca lor intelectuală, până se antrenează iar.

8. *Interesul* ce însoţeşte munca micşorează oboseala.

9. *Poziţia corpului.* Activitatea minţii atârnă strâns de circulaţia sângelui în creer şi asupra acestei circulaţiuni influenţează mult poziţia corpului. Mulţi oameni pot citì mai bine răsturnaţi pe un fotoliu, ori chiar culcaţi, pentrucă această poziţie a corpului favorizează circulaţia sângelui la creer. Când, deci, elevii stau rău în bănci, aplecaţi într'o parte sau alta, e antipedagogic din partea învăţătorului să isbucnească în dojeni îndată, căci această poziţie a corpului poate fi involuntară, instinctiv pricinuită de cerinţa aceasta organică a favorizării circulaţiei cerebrale.

19. *Regimul alimentar.* S'a constatat că regimul

vegetal e mai favorabil pentru munca intelectuală. Alcoolul e capabil să mascheze pentru moment conştiinţa oboselei, în total însă micşorează cantitatea de muncă.

Gradul de oboseală pe care-l pricinuesc diferitele obiecte de studiu. S'au întreprins cercetări foarte importante spre a se stabilì cari obiecte de învăţământ sunt mai obositoare, spre a se determină ceeace se cheamă *coeficentul lor ponogenic*— dela cuvântul grecesc ponos—oboseală. Vom cita câtevà date statistice făcute de diverşi cercetători (din E. Claparède).

1. După *Dr. Wagner:*

Matematica	100
Latina	91
Greaca	90
Gimnastica	90
Istoria, Geogr.	85
Franceza, Germana	82
Istoria naturală	80
Desen, religie	77

2. După un cercetător japonez, *Sakaki.*

Şcoala primară

Calcul	50
Lectură şi dictare	50
Compoziţie	44
Morală	44

Istorie	37
Caligrafie	31
Cusut	25
Jocuri, cântece, gimnastică	19
Geografie	13
Engleza	8
Desen	0
Fizică 18	Acestea nu numai că nu obosesc, dar odihnesc.
Şt. Naturale 25	

3. *După Kemsies:*

Gimnastica
Matematica
Limbi streine
Religia
Limba maternă
Istoria naturală, geografia
Istoria
Cântul, desenul

Obiectele sunt aranjate în ordine descrescândă de oboseală.

Nu se poate intra aici în mai multe detalii în această chestie aşa de importantă a oboselii. Cele câteva pomenite mai sus sunt, însă, îndestulătoare spre a ne face să simţim însemnătatea adevărată a acestei chestiuni pentru instrucţia copiilor. Ori cât ar fi de deosebite şi nesigure rezultatele obţinute de cercetători până acum, un lucru e sigur: că oboseala e o stare cu care trebue să contăm

foarte mult la copii, că la ea trebue să ne gândim mai întâi, iar nu la mijloace disciplinare pripite, că avem o mare răspundere pentru sănătatea copiilor, şi deci, e o mare datorie pentru fiecare învăţător de a se ocupa cu această chestie, a *higienei muncii intelectuale.* Varietatea rezultatelor nu trebue să descurajeze şi să aducă încredinţarea, că aceste cercetări sunt de prisos, căci această varietate provine de multe ori din condiţiile variate ale muncii şcolarilor, ori din varietăţi individuale între şcolari, şi deci ea e reală şi ne ordonă să cercetăm fiecare copil în parte în această privinţă. In orice caz, învăţătorul, care va fi frunzărit, măcar, o carte în care această chestiune e tratată, va simţi cât de puţin însemnătatea întrebării premergătoare: oare vor putea şcolarii să facă ce le pretind, fără vătămarea sănătăţei? Orarul, extinderea lecţiilor în diferitele clase, aranjamentul obiectelor înlăuntrul orarului, felul de tratare a lecţiilor ţin ele seamă de puterile mintale ale copiilor? Nu le dau prea multe lucrări acasă? Incordarea aparemă a atenţiei, adică figurile atente ale copiilor, însemnează că sunt într'adevăr atenţi? Iar dacă sunt şi răspund foarte bine, acest rezultat nu e prea scump plătit? Iată întrebări, pe cari şi le va pune fiecare învăţător, care a simţit importanţa chestiunei puterii şcolarilor. Ori cât am ţine la un scop, trebue să menajem forţele fragede cu cari vrem să-l atingem. Graba în încordare şi conti-

nuitatea excesivă a ei pot avea urmări foarte grave.

Cu toată nesiguranţa rezultatelor de până acum unele sunt sigure şi de respectat în practica imediată a învăţământului: Că munca dimineţii e mai uşoară şi mai rodnică; în perioada creşterii mai repezi a corpului copiii au mai puţină energie şi deci, obosesc mai repede; că unele obiecte — rezultă din toate statisticile — sunt extrem de grele, şi de aceia trebuesc la începutul şcoalei evitate sau tratate într'o mică măsură; că deprinderea sau exerciţiul micşorează oboseala şi că, deci, de cât graba învăţării e mai rodnică încetineala prin exerciţii repetate; că poziţia fixă a corpului în bancă defavorizează circulaţia celebrală; în fine, că *interesul* pe care-l trezeşte lecţia micşorează oboseala, putând s'o reducă la 0 chiar.

Interesul la copii. Concluzii pedagogice. Interesul, iată pârghia cea mai de preţ, unica, care susţine învăţământul, cel puţin în anii d'ântâi de şcoală. Se cuvine de aceia, în acest capitol privitor la atenţie, s'atingem puţin şi problema interesului. Intre organism, cu cantitatea lui de putere disponibilă, şi atenţia intelectuală, îndreptată spre diferite obiecte de studiu: aritmetică, gramatică, citire, scriere, etc., pentru care mintea copilului n'are înclinare naturală, instinctivă, *căci ele nu au legătura imediată cu viaţa copilului*, se 'ncinge o luptă aprigă. Când organismul începe a obosi din pricina muncii intelectuale îndreptată în aceste

direcţii pomenite, atunci el, cum arată foarte frumos Claparède în lucrarea lui pomenită, îşi deschide anumite supape de siguranţă, menite să împiedice urmările rele ale oboselii care s'ar prelungi: atunci copilul, ca şi adultul dealmintreli, începe să caşte, să-şi schimbe poziţia corpului, să facă fel de fel de mişcări, să dea drumul gândurilor uşoare şi plăcute în locul celor grele, şi neplăcute la care s'a încordat, el păstrează numai o aparenţă de atenţie sau o atenţie superficială. Aceste supape de siguranţă se deschid îndată ce organismul simte începutul atacului oboselei, şi Claparède le numeşte *reflexii de apărare.* Cum să iasă mintea, în preocupările intelectuale, învirgătoare asupra corpului cu reflexele lui de apărare? Se cere o singură condiţie, aceea care se cere în orice luptă spre a o câştiga. Să fii mai tare, mai bine înarmat ca duşmanul. Ei bine, arma cea mai bună a minţii în contra corpului, care se revoltă cu reflexele lui de apărare, e *interesul.* Interesul e starea sufletească în care se află un om faţă de un lucru care nu-l lasă rece, indiferent, ci influenţează asupra *sentimentului* său, producându-i o *plăcere.* Atunci acel lucru îl determină să-şi îndrepte spre el atenţia cu plăcere, cu poftă, şi, ca orice muncă plăcută, această activitate nu e obositoare, sau nu e aşa de obositoare ca aceea îndreptată asupra lucrurilor neplăcute, şi efectele oboselii sunt mult atenuate în cazul muncii plăcute.

Insemnătatea pe care pedagogii au văzut că o are chestia interesului, i a îndemnat pe mulţi să cerceteze de aproape cum se manifestă el la copii şi cum se desvoltă. Cercetările acestea sunt de o mare valoare pedagogică, căci tind a stabili ordinea în care apar diferitele interese la copii, ordine de care învăţământul trebuie să ţină seama, spre a-si adapta mersul lui la mersul natural al interesului. Ce mijloace avem spre a cerceta mersul şi natura interesului la copii? Mijloacele sunt multe şi felurite, şi la îndemâna oricărui învăţător: Să observe lucrările şcolarilor, jocurile, desenurile, zugrăvelile lor, povestirile lor, graiul lor mai ales, căci orice progres în graiu provine din aceia că un grup nou de calităţi, de sentimente sau noţiuni au deşteptat interesul copiilor. Pe lângă aceasta, cercetătorii au întrebuinţat sistemul anchetelor în clasă, punând şcolarilor următoarele întrebări şi cerând să motiveze răspunsul: *Cu ce persoană cunoscută personal sau din învăţătură vreţi să semănaţi? Ce vreţi să fiţi şi dece? Ce lecţii sau studii vă place mai mult şi dece? Ce carte vă place mai mult şi dece?* Mulţi sunt de acord în a stabili următoarele trepte în desvoltarea interesului:

1. *Treapta interesului sensibil*, când pe copil îl interesează mai mult impresii senzoriale izolate, sunete, culori.

2. *A interesului subiectiv* (dela 3 ani în sus),

când atenţia copilului e atrasă de *obiecte întregi* dar nu din cauza proprietăţilor lor obiective, ci din cauza legăturilor lor cu el. O bucată de lemn nu-l interesează ca lemn, ci pentrucă se poate juca cu ea.

3. *A interesului obiectiv* (dela 7—10 ani). Acum pe copil îl interesează lucrurile nu ca obiect de joc, ci ca lucruri reale, cu valoare obiectivă. Acum îl atrage dorinţa de a cunoaşte realitatea cum e ea.

4. *A interesului statornic* (dela 10 - 15 ani). Se formează în sufletul copilului domenii de interes, cu cari copilul se ocupă *statornic* precum colecţie de mărci, de desenuri, de tablouri, de insecte, etc.

5 In sfârşit, treapta *interesului logic*, începând cu perioada adolescenţei, când e atras de raporturile dintre fenomene, în deosebi cele cauzale.

CAPITOLUL XI.

Despre Abstracţie şi Generalizare

Formarea noţiunilor sau ideilor generale

In percepţiile pe cari le avem despre lucruri, nu toate părţile lucrurilor ne interesează de-o potrivă, adică ne atrag atenţia în mod egal. Din diferitele însuşiri ale unui măr, spre exemplu, un copil îşi va fixa atenţia mai mult asupra gustului său, şi mai puţin asupra celorlalte însuşiri, cum sunt culoarea, forma, netezimea, etc. Dacă-i arăţi un ceasornic, ceeace va observa el cu luare aminte va fi tic-tacul ceasornicului sau culoarea strălucitoare a cutiei lui de aur: într'un câine va percepe mai ales lătratul lui, ori cele patru picioare; într'o uniformă mai ales culoarea ei roşie strălucitoare şi nasturii de metal». (Ebbinghaus). Tot astfel, într'o lampă, cu toate că percepe şi diferitele părţi cari alcătuiesc lampa, va ţinti

ochii mai ales la flacăra ei. Ceeace face copilul, facem şi noi oamenii mari în toate percepţiile pe cari ni le dau lucrurile. Nu toate părţile lor ne atrag atenţia la fel. De regulă, unele din ele i se impun mai mult, celelalte rămân mai în umbră, mai pe planul al doilea. Dacă ascultăm o operă, ori cât am observa jocul actorilor şi decorurile de pe scenă, suntem mai mult atenţi la cântecul lor. In percepţiile ce avem atunci domină, deci, senzaţiile de auz.

Intr'o masă rotundă, ceeace ne atrage mai mult luarea aminte e însuşirea aceasta a rotunzimei, iar celelalte rămân mai puţin percepute Deci, în percepţia mesei rotunde, domină senzaţia de văz şi de mişcare prin care iau cunoştinţă de forma ei. In toate percepţiile domină senzaţii de un anumit simţ, cari întunecă, le lasă în umbră pe cele ce provin dela alte simţuri. *Simţurile sunt, în general, nişte aparate de alegere,* adică din toate însuşirile unui lucru din lumea din afară, ele aleg numai pe unele, şi lasă deoparte pe celelalte: prin văz alegem însuşirile lucrurilor de a fi luminoase ori în umbră, colorate cu diferite forme, etc.; prin auz, însuşirile lor de a produce sunete, şi aşà mai departe. Mai departe, după ce un simţ alege unele însuşiri, şi între aceste însuşiri mai pot face o alegere, fixând cu atenţia pe unele mai mult decât pe altele: într'un măr pot să privesc mai mult culoarea, decât forma, ori invers, mai mult forma

decât culoarea; când priveşc cum cad fulgii de zăpadă, privesc mai ales mişcarea lor de cădere şi mai puţin albeaţa, dar în zăpada aşternută pe pământ privesc mai mult însuşirea ei de a fi albă, decât forma în care se aşterne.

Din toate aceste exemple rezultă, că există o putere în sufletul nostru, de a alege din însuşirile lucrurilor pe unele pentru a le fixa mai mult în minte, înlăturând pe celelalte în părţile mărginaşe ale conştiinţei. *Această putere de alegere şe numeşte în psichologie abstracţiune.* Când copilul remarcă mai mult nasturii sclipitori dintr'o uniformă, el face o abstracţiune. Când în percepţia zăpezii ne gândim mai ales la culoarea ei albă, şi uităm celelalte însuşiri: că e rece, că se topeşte, etc., facem o abstracţie. In toate actele noastre de atenţie noi facem nişte abstracţiuni. Abstracţiile sunt, deci, nişte urmări sau rezultate ale puterii noastre de atenţie, şi ca şi puterea aceasta, ele sunt de două feluri: *abstracţiuni involuntare şi abstracţiuni voluntare.*

Mai toate abstracţiunile copiilor mici sunt involuntare. *Fără să vrea* copilul e atent mai mult la lătratul unui câine, decât la înfăţişarea lui generală, mai mult la tic-tacul ceasornicului decât la forma lui, şi aşà mai departe. Din contră, noi *ne silim* cu *voinţa* să ascultăm mai mult ariile unei opere, oricât de grele ar fi ele, cu toate că atenţia ar aluneca mai de grabă, fără voia noastră,

mai mult spre frumusețea decorurilor, spre costumele actorilor și spre jocul lor. Copilul s'ar uità numai la figurile din abecedar, dacă n'ar fi nevoit să se uite și la litere. In timpul când se uită la litere, fiind atent asupra lor să le 'nveațe, chipurile din carte rămân mai în umbră oricât de greu ar fi să se abțină de a le privì. Fixarea îndelungată a literilor, numai, e o abstracție voluntară.

Nu numai în percepțiile pe care le avem despre lucruri, dar și *în imaginile* sau *reprezentările* lor noi putem face abstracțiunea unor însușiri reprezentate ale lor, lăsând sub constiință pe celelalte. Mai departe, în șirurile de reprezentări pot trece cu vederea pe unele, fixându-mi atenția de preferință asupra altora. Dintre clădirile, cari se înșiră pe Calea Victoriei din București, îmi reprezint mai ales pe cele mai principale: Academia Română, Ateneul, Palatul Regal, Teatrul Național, Palatul Poștelor, Casa de Depuneri, etc... *Aproape fără voe* imaginile acestor clădiri se trezesc în mine când mă gândesc la Calea Victoriei, cu toate că am văzut o mulțime și din casele celelalte care se înșiră pe ea.

Când ne-am ocupat cu asociația reprezentărilor am arătat, cum asociația prin contiguitate ne-ar sili să reproducem șirurile de reprezentări mereu în ordinea în care s'au produs, adică n'am putea face abstracția nici-unora, dar cum, grație *asociației prin asemănare,* putem aduna la un loc reprezen-

tările avute în cele mai depărtate locuri şi timpuri, cari nu s'au legat niciodată prin vecinătate în timp sau spaţiu. Cu chipul acesta, putem rupe lanţurile de reprezentări cari s'au produs unele lângă altele, în vecinătate de timp şi spaţiu, introducând în locul verigelor frânte altele din alte asociaţii. A trece peste unele şi a duce în lumina conştiinţei pe altele, este a face o abstracţiune. Şi în aceste cazuri, abstracţiunile sunt ori involuntare, ori voluntare sau căutate cu dinadinsul. Deci, prin *asociaţia pe baza asemănării* facem nişte abstracţiuni. Reprezentările ori imaginile parţiale scoase din reprezentările sau imaginele totale ale lucrurilor, poartă numele de *imagini sau reprezentări abstracte.*

Făcând de multe ori, pe baza asemănării, abstracţia aceleeaş însuşiri din mai multe obiecte cari o au, ajungem la ceeace se cheamă o *generalizare.* Intr'o foaie albă, în zăpada albă, într'un zid alb, în bucata albă de zahăr, într'o rochie albă, în toate lucrurile albe pot face abstracţia acestei calităţi că sunt albe, trecând cu vederea celelalte calităţi. Dacă am la un loc, unele lângă altele, toate aceste lucruri albe, constat îndată că toate se aseamănă prin însuşirea aceasta a albeţei. Oricât s'ar deosebî între ele sub alte priviri, eu uit pentru moment deosebirile acelea şi sunt atent mai mult asupra acelei însuşiri pe cari o au toate —*însuşire comună* cum i se zice—că sunt albe,

Aproape fără să vreau albeaţa acestor corpuri îmi atrage atenţia mai mult ca celelalte însuşiri ale lor, pentrucă o au toate, o văd în toate, deci de mai multe ori, şi o *sensaţie repetată de mai multe ori se'ntipăreşte mai bine în minte.* Această întipărire mai pronunţată face, cu vremea, să pot considera albeaţa ca cevà *aparte* de corpuri, cu toate că în realitate ea nu există decât în nişte corpuri cari sunt albe. Dacă n'aş fi văzut în viaţa mea decât un singur lucru alb, n'aş putea niciodată să mă gândesc la albeaţă, să vorbesc de calitatea aceasta a albeţei, şi s'o numesc cu vorba aceasta de «albeaţă». Dar, pentrucă am văzut *albeaţă când într'un corp, când într'altul,* iar nu totdeauna legată numai de un corp, ea face în suflet *oarecum* impresia că e cevà care stă deasupra corpurilor, în neatârnare de ele, în orice caz, *mintea poate gândì albeaţa ca aparte de corpuri,* ca *abstrasă* din ele, deşì în realitate, înc'odată, ea nu există decât în corpuri.

In *minte,* deci, în *gând* sau în *idee,* dar numai în idee, pot considera albeaţa ca aparte de corpuri. Albeaţa se zice că e o *idee abstractă,* pe când închipuirea *unui singur* lucru, *privit numai în calitatea lui de alb,* e o imagine sau o reprezentare abstractă. Care e deosebirea dintre o reprezentare abstractă şi ceeace am numit o idee abstractă? Când mă gândesc că zahărul e alb, mă gândesc numai la însuşirea aceasta a lui, o

abstrag numai pe aceasta din toate celelalte însuşiri pe care le are, dar o abstrag *numai din reprezentarea zahărului,* şi de aceea mă gândesc numai la *zahăr că e alb,* şi nu la alte lucruri albe. Când mă gândesc însă în *general* la un *lucru alb,* sau pur şi simplu la *alb* sau albeaţă, pot să-mi reprezint şi o foaie de hârtie albă, şi un guler alb, şi o cretă albă, şi un zid alb, şi zăpada albă, şi în sfârşit toate lucrurile albe, pe care le-am văzut şi pe care mi le aduc aminte. Reprezentarea abstractă de alb e relativă la *un* lucru alb numai, ideea abstractă de alb e relativă la *toate* lucrurile albe care sunt; ea mă face să mă gândesc la o totalitate sau *generalitate* —cum se mai zice—de lucruri cu însuşirea aceasta. Tot aşa, ideea abstractă de roşu mă face să mă gândesc la toate sau la cele mai multe din lucrurile roşii pe cari le-am cunoscut, pe când reprezentarea abstractă de roşu îmi aduce în minte numai chipul unui singur lucru roşu, şi numai cu imaginea că e roşu. Orice idee abstractă, pentrucă mă face să mă gândesc la o mulţime sau la o *generalitate* de lucruri *cari au o însuşire în comun,* mai poartă şi numele de *idee generală.* Toate *ideile,* — să se noteze bine: *ideile,* nu reprezentările — abstracte sunt în acelaş timp şi generale, adică trezesc în mintea noastră sau mai bine zis — şi vom vedea dece — pot trezi în mintea noastră reprezentarea a o mulţime de lucruri, în

cari se cuprind însuşirile gândite prin aceste idei.

Exemple de idei generale. Când zic *cal*, nu mă gândesc *numai decât* şi *numai* la cutare cal, s. e. la calul unui vecin, sau la alt *cal anumit* pe care l'am văzut, cu toate că poate să-mi vină în minte şi chipurile acestora aşa cum sunt ele, în întregimea lor. Mă gândesc în general la fiinţa aceasta numită cal. In mintea mea există ştiinţa aceasta, că în *orice cal* sunt anumite însuşiri comune cu alţi cai pe cari, dacă aşi vrea, aş putea să le arăt în toţi caii cari sunt pe faţa pământului, dacă i-aş avea la îndemână şi aş avea vreme să mă uit la fiecare, spre a descoperi în fiecare acele însuşiri comune. Ştiinţa aceasta a însuşirilor de care am convingerea, că sunt în fiecare cal, că sunt *comune* tuturor cailor, e o ştiinţă sau un gând ori o idee *generală.*— Mai departe, când zic animal nu mă gândesc numai la cânele meu ori al vecinului, ori numai la câne în general; nu mă gândesc iarăşi, numai decât, la pisică ori la leu, ori la tigru, ori la şarpe, cu toată că pot să mă gândesc şi la ele, să mi le reprezint şi pe ele la pronunţarea vorbei de animal. Vorba animal poate să nu înlăture din mintea mea pe nici una din aceste fiinţe, dar poate şi să nu le aducă numai decât în minte. Se poate întâmpla, când zic animal, să mă gândesc la alte animale decât cele înşirate mai sus, dar pot, *ori când, dacă vreau,* să mă gândesc şi la acelea, să mă gân-

desc că-s şi ele animale. Când, mergând şi mai departe cu gândul meu, zic în general *fiinţă*, adică *existenţă, ceva care este,* spre deosebire de ceva care nu e, mi-e greu, mult mai greu ca în primele cazuri să mă gândesc numai la o existenţă sau la câteva existenţe şi să nu mă gândesc şi la alte existenţe. La ce să mă gândesc mai întâi? La persoana mea, care e şi ea o existenţă, ori la tocul cu care scriu, care e şi el ceva existent?; la cetitorii mei care şi ei există, ori la averea, la banii, la proprietăţile lor, care şi ele există?; la globul pământesc care e ceva, are fiinţarea în lumea aceasta, ori la globurile din toată lumea, din tot universul, care şi ele au o fiinţare în tot universul acesta? La atâtea lucruri mă pot gândi că există, încât mi-e foarte greu să mă gândesc la unele în deosebi, şi de obiceiu nici nu mă gândesc la unele în deosebi, nu-mi reprezint numai pe unele în minte cu excluderea altora, nu-mi reprezint de fapt nici nici unele, dar mă *gândesc* la toate. *Ori când, dacă vreau,* pot la pronuţarea vorbei de existenţă, să-mi reprezint pe oricare din existenţeţe văzute de mine, dar n'am nevoe să mă gândesc la una din ele în deosebi, spre a înţelege ce însemnează o existenţă. Acest lucru e adevărat despre toate ideile generale. Când zic om nu-mi reprezint pe nici unul în deosebi, dar *pot* să-mi reprezint pe toţi oamenii sau pe foarte mulţi oameni, mai bine zis, dacă vreau: când zic

munte nu mă gândesc la un munte oare care, bunăoară la Negoiul sau la Omul din Carpații noștrii, ci mă gândesc la toți munții existenți pe fața pământului, dar nu-mi reprezint pe unul în deosebi. Pot însă să-mi reprezint și pe Negoiul, și pe Omul, și pe oricare altul, dar pot foarte bine să nu-mi reprezint nici unul. In mintea mea, când zic munte, *par'că* se formează o imagine cam nedeslușită a ceva înalt, par'că văd un munte oarecare, dar nu precizez bine conturul acestui munte, nici forma lui, nici înălțimea lui, nici numele lui propriu. Iu acelaș timp, însă, cu trezirea acestei imagini nedeslușite ori nedesvoltate a unui munte, în mintea mea am *știința* sau *gândul*, că *orice* munte, că *toți* munții au ca însușiri comune: o înălțime care trece peste mijlociu și o alcătuire dintr'o materie tare, pietroasă, iar nu dintr'un pământ moale, lesne's fărămicios. In toate cazurile, în care am în minte idei generale, n'am nevoe, spre a pricepe înțelesul lor, să-mi reprezint un obiect oare care particular ori individual, la care se referă acest înțeles. Știu foarte bine ce e calul, ce e omul, ce e arborele, ce e masa, ce e pălăria, etc., fără să-mi închipui numai decât un cal anumit, cunoscut ori un om cunoscut, ori un arbore, o masă, o pălărie anumită, în întregimea ei. Spre a mă convinge că știu, n'am decât să-mi reprezint un cal anumit, un om anumit, un arbore, o masă anumită, n'am

decât să-mi reprezint toate lucrurile cunoscute de felul acesta, dacă am vreme să mi le reprezint: atunci voi vedea, că ceeace am spus în general despre cal, om, arbore, masă, pălărie, însuşirile pe care le-am *gândit* că aparţin lor, sunt în fiecare din ele. — Chestiunea aceasta a ideilor generale e una din cele mai grele chestiuni din psichologie; de aceia vom fi siliţi să stăruim mai mult asupra ei şi să şi repetăm de multe ori cele zise, pentru a uşura înţelegerea lor.

Multă lume ar putea să răspundă, foarte usor, astfel la afirmările de mai sus: Noi nu ştim, n'am văzut calul *în general*, omul, masa, scaunul, pălăria în *general*. Noi am văzut o mulţime de cai şi de oameni, în carne şi oase, fiecare existând *aparte, el singur*, cu toată făptura lui; am văzut o mulţime de mese, de pălării, de scaune, etc., dar *fiecare* din cele văzute avea înfăţişarea sa proprie, particulară, deosebită de a celorlalte mese pălării, scaune văzute, oricât ar fi fost şi asemănătoare — şi au fost negreşit, de vreme ce toate au fost pălării, mese, scaune. Cum poate fi atunci vorba de cal în general, de om, de masă, de scaun, în general, cum ne-am putea noi închipui un astfel de lucru în general, când nu vedem decât lucruri particulare ori *individuale*, cum li se mai zice? Unde e omul în general? cum e el?, care e el?

S'a spus, mai sus, că ideile generale constau în considerare *aparte* a însuşirilor comune din mai

multe lucruri, cu uitarea deosebirilor dintre acele lucruri. Dar cum poţi uita deosebirile acestea, cum poţi să te gândeşti numai la însuşirile comune ale lucrurilor, când în realitate, în lucrurile acestea cu însuşiri comune, însuşirile comune sunt alături cu însuşirile lor deosebite, iar nu aparte de acestea?

La aceste întâmpinări răspundem că, într'adevăr, în lucruri nu sunt numai însuşiri comune, ci şi deosebite, dar noi putem în *mintea* sau *gândul* nostru să trecem cu vederea pe cele deosebite, să nu le dăm atenţie deloc, să privim numai însuşirile comune, să le fixăm numai pe acestea în centrul conştiinţei, adică, după noii termeni învăţaţi, să le *abstragem* ori să le *extragem* pe acestea din lucrurile cari le au. Şă ne înţelegem însă bine: numai în mintea noastră ori în cugetul nostru putem considera numai calităţile comune ale lucrurilor; în afară de mintea noastră, în realitate sau în lucruri, ele nu există, o repetăm, decât alături de însuşirile deosebitoare. Numai în gândul nostru există calul, omul, masa, pălăria *în general*, adică închipuirea calităţilor, numai *comune*, din cai, oameni, mese, pălării; în afară de mintea sau gândul nostru, există numai cai, oameni, mese, pălării, de tot felul: cai roibi, suri, albi, negri, cai de curse, de povară, de trăsură etc.; oameni de rasă albă, de rasă neagră, galbenă, măslinie, oameni mari sau mici, buni sau răi, cu unele profesii sau cu alte profesii; mese dreptunghiulare ori rotunde, de brad

ori de stejar; pălării tari ori moi, cu marginile mari sau mici, de forme nouă sau vechi, etc. In ideia generală ce am de aceste lucruri, toate aceste deosebiri dintre ele sunt înlăturate de conștiință, și în centrul ei stă numai *extractul* ori *rămășița* însușirilor lor comune.

Prin urmare, mintea noastră are puterea să abstragă ori să extragă din percepțiile lucrurilor numai calitățile lor asemănătoare, are deci puterea să se depărteze de realitate, să *creeze* ceva care n'are existență în afară. Dar tocmai fiindcă le-a extras — dacă le a extras — din percepții avute despre lucruri, ea poate ori când are nevoe, să le regăsească în lucruri, adică, având o ideie generală, să dea un exemplu particular care să conțină însușirile gândite în ideea generală.

Ideile generale mai poartă și numele de *noțiuni* sau *concepte*. Să vedem, de aproape, cum se formează în mintea noastră noțiunile sau conceptele. Văzând aceasta, ni se va lămuri și mai bine chestia noțiunilor sau a ideilor generale.

Formarea noțiunilor. Toate operațiile sau lucrările minții, pe cari le-am cercetat până acum: *atenția*, *memoria*, *asociația reprezentărilor*, iau parte la formarea noțiunilor, și iată cum: Spre a dobândi noțiunea unor lucruri, trebue să-mi fi rămas în minte ori în *memorie* reprezentări relative la aceste lucruri. Aceste reprezentări relative la aceste lucruri, sunt reprezentări relative la lu-

cruri *asemănătoare*, şi, pe baza *asociaţiei prin asemănare*, când miaduc aminte de unul din aceste lucruri, tind şi celelalte, asămănătoare cu el să-mi vină în minte. Trecând de mai multe ori prin minte şiruri de reprezentări de lucruri asemănătoare, partea lor asemănătoare trecând şi ea de mai multe ori, trecând ori de câte ori trec şi aceste şiruri, atrage mai cu putere luarea aminte sau atenţia, se păstrează mai bine în memorie, se'ngroaşe, dacă putem spune astfel, urma sau reprezentarea părţii asemănătoare, pe când a părţilor deosebite rămâne subţire, nevăzută bine, în umbră, pentru că nu se repetă.

In reprezentarea O, a unui om anumit, sunt însuşirile sau calităţile a, b, c, d, e, f; în reprezentarea altui om văzut O_1 întâlnim însuşirile a, b, c, d, din primul om, dar nu le întâlnim şi pe e şi f, ci altele nouă: g, h, i, aşa încât reprezentarea lui O_1 ar fi în deosebire de a lui O, următoarea:

O_1 = **a, b, c, d,** g, h, i

Reprezentarea altui om, O_3, va fi alcătuită din a, b, c, d, şi ea, plus, însă, j, k, l, m.

O_2 = **a, b, c, d,** j, k, l, m.

Notând într'un tablou general mai multe reprezentări relative la oameni văzuţi, am avea:

O = a, b, c, d, e, f

O_1 = **a, b, c, d,** g, h, i

O_2 = **a, b, c, d,** j, k, l, m

$O_3 =$ **a, b, c, d,** n, o, p, r, etc.

(Notăm pe a, b, c, d, din ce în ce cu litere mai groase, pentru că ele se întipăresc din ce în ce mai bine în minte, pe măsură ce se repetă în reprezentările cari urmează după O, în O_1, O_2, O_3, pe când pe e, f, g, h, i, j, k, l, etc., le notăm cu caractere deopotrivă de subţiri, pentru că ele nu se repetă şi deci nu se întipăresc aşa de bine în minte). Când reprezentarea lui O vine în minte, ea aduce după sine, pe baza însuşirilor asemănătoare a, b, c, d, fără să mai trec prin cele deosebitoare e, f, g, h, i, etc. pe multe din cele asemănătoare ei: O_1, O_2, etc.. Iată cum am putea închipui această înşirare de reprezentări asemănătoare:

$$O(a, b, c, d.)+O_1(a, b, c, d,)+O_2(a, b, c, d) +O_3(a, b, c, d,)$$

(Literile din paranteză a, b, c, d, arată că se trece dela O, la O_1, O_2, O_3, prin a, b, c, d, adică prin părţile lor asemănătoare).

Asociind *prin asemănare* pe O cu O_1, O_2, O_3, etc. şi aducând prin această asociere pe a, b, c, d, de mai multe ori în minte, mi se impune credinţă că a, b, c, d, sunt însuşirile de căpetenie ale tuturor oamenilor, fără cari însuşiri ei n'ar putea exista. Aceste însuşiri comune se urcă pe primul plan în conştiinţă, şi mintea ajunge din cauza aceasta să le considere ca neatârnate de

lucruri, ca de sine stătătoare. Această considerare a lor ca de sine stătătoare e noţiunea sau ideea generală de om, şi am putea-o nota cu On:

$$O, O_1, O_2, O_3, O_4, = On.$$

Baza *formărei noţiunilor e puterea minţii de a aduna la un loc reprezentări de lucruri asemănătoare,* din cari să poată extrage părţile lor asemănătoare şi să le considere aparte de lucrurile din cari le extrage. Noţiunile, mai putem zice, ies dintr'o *comparaţie* pe cari o facem între lucruri.

Această comparaţie poate fi, şi ea, ori involuntară ori voluntară. De cele mai multe ori e involuntară, şi se poate zice că noţiunile cele mai multe se formează prin comparaţiuni involuntare. *Fără să vrem* facem comparaţie între diferiţii arbori pe cari îi vedem, şi tot *fără să vrem* ne atrage atenţia partea lor comună, adică aceea pe care o vom considera mai târziu, după mai multe comparaţii, ca afară din lucruri.

Legătura dintre noţiunile sau ideile generale şi reprezentările particulare sau individuale din cari le extragem. Noţiunea sau ideea generală de om constă în gândirea sau gândurile următoare: 1) omul e *un animal*, 2) cu *judecată* sau *raţiune.* Insuşirea de a fi *animal* am găsit-o în toţi oamenii, *pe cari i-am cunoscut,* şi pentru că am găsit-o într'o mulţime de oameni, fără să vreau sunt pornit să cred că există în toţi pe care nu

i-am văzut şi în toţi pe cari nu-i voi vedea, care vor mai fi după moartea mea. Tot aşa, şi calitatea de a fi cu *judecată* am întâlnit-o în toţi oamenii văzuţi şi o cred existentă şi în toţi cei nevăzuţi. Aceste însuşiri comune oamenilor văzuţi şi atribuite şi celor nevăzuţi formează ceea ce se chiamă *notele* sau *semnele* noţiunei de om, cari adunate la un loc alcătuesc *conţinutul* noţiunei acesteia, *cuprinsul* ori *înţelesul* ei. Ori când vreau pot să găsesc aceste însuşiri în oamenii pe care îi văd: în Gheorghe, în Petre, în Radu, în Stroe, etc.. Numărul tururor oamenilor, în cari pot să găsesc însuşirile de *animal* şi de *judecată*, formează ceeace se chiamă *sfera* sau *întinderea* noţiunei. Noţiunea de om *se'ntinde* la mulţimea oamenilor văzuţi, şi se atribue tuturor celor nevăzuţi.

Noţiunea de *animal*, numai, are un *conţinut mai sărac, mai mic* ca noţiunea de om, fiindcă ea nu mai are nota sau semnul «cu judecată». In schimb are o *sferă sau întindere mai mare*, fiindcă prin animal înţelegem şi pe om, dar mai înţelegem şi pe alte animale, pe toate animalele existente pe faţa pământului. Noţiunea de *fiinţă* sau *existenţă*, numai, are un conţinut şi mai sărac, căci n'are decât semnul sau nota aceasta: *ceva care este, există*, dar, în schimb, are o sferă mult mai mare ca a noţiunii de om şi de animal, are o sferă enormă, pentrucă existenţe sunt, pe lângă

oameni şi animale în genere, şi plantele de tot felul, şi pietrele ori mineralele de tot felul, şi tot ce există, în sfârşit, în universul acesta.

Din comparaţia acestor noţiuni rezultă că, *cu cât conţinutul unei noţiuni e mai bogat, mai plin de note ori semne, cu atât sfera ei e mai mică, adică notele sau semnele acestea se găsesc în mai puţine obiecte; şi invers, cu cât conţinutul e mai sărac, mai lipsit de note ori semne, cu atât sfera e mai mare, semnele acestea se găsesc în mai multe obiecte, sau, şi altfel zis, cu atât noţiunea e mai generală.* Noţiunile cele mai generale sunt cele mai sărace în conţinut şi cele mai întinse în sferă. Există, deci, *trepte de generalitate* în mintea noastră. Noţiunea de *plugar* e pe o treaptă mai joasă de generalitate faţă de noţiunea de *muncitor*, care e pe o treaptă mai înaltă: toţi plugarii sunt muncitori, dar nu toţi muncitorii sunt plugari. Mai sus în treaptă de generalitate de cât noţiunea de *Român*, stă noţiunea de *European*, spre exemplu, şi mai sus acea de *om;* mai generală ca noţiunea de om e noţiunea de *animal*, şi deasupra acesteia stă noţiunea cea mai generală, de *existenţă.*

Care este însemnătatea noţiunilor? Am spus mai sus, că noţiunile sunt nişte *creaţiuni* ale minţii, pentru că nu sunt, ca simplele reprezentări, nişte *răsfrângeri aidoma* ale lucrurilor din afară, ci considerarea aspectelor ori feţelor *numai asemă-*

nătoare din lucruri, ceeace însemnează că sunt o depărtare a minţii de lucruri, o modificare a lor, modificare care nu corespunde realităţii lucrurilor, de vreme ce în lucruri nu sunt numai feţe asemănătoare. Noţiunile sunt nişte *năluci* ale minţii noastre.

«Aceste creaţiuni, spune psichologul *Ebbinghaus,* au o nespusă însemnătate.... *Prin ele spiritul se depărtează de lucruri, dar graţie naturii mijloacelor sale, el isbuteşte şi mai bine să le stăpânească.* Abstracţia are din acest punct de vedere două urmări însemnate.

In primul rând,..... lucrurile care ne 'nconjoară şi pe cari le percepem *formează de cele mai multe ori pentru noi un tablou foarte pestriţ şi neînţeles, ale cărui culori sunt aruncate la întâmplare. Când în cugetul nostru readucem impresiile noastre, numai unele trăsături ale lor devin conştiente, şi de obicei, cele comune unei mulţimi de lucruri.* Astfel noi deslipim ori desprindem din reprezentări însuşirile ori caracterele *generale,* şi prin aceasta grupăm lucrurile în *clase* şi *specii.* Noi desprindem lucrurile de împrejurările întâmplătoare, în cari le vedem în fiecare dată. Le aducem unele lângă altele după legăturile lor strânse, după *rudenia* lor, cum se zice. Frunzişul des şi greu de străbătut întâi, în care totul era aruncat la întâmplare, se luminează şi face loc unui aranjament ordonat. După asemănările mai mult sau

mai puţin mari, se formează grupuri de lucruri înrudite în grade apropiate sau în grade depărtate. Ajungem astfel încetul cu încetul să privim cu ochii minţi în tablouri ori *sisteme orânduite* toată mulţimea lucrurilor risipite în toate părţile şi fără legătură între ele. In acelaş timp, pe lângă noţiunea de ceva general, câştigăm şi cunoştinţa că lucrurile *se supun unor legi sau reguli*, cunoştinţă care ne dă puterea să fim noi stăpâni pe lucruri. Fiecare caz individual şi singuratic e prea bogat şi prea complicat. Iei bucăţile de lemn aşa cum se văd, ca să faci focul. Unele ard uşor, repede, altele ard greu şi fumegă, altele nu ard de loc. De unde provine aceasta? Numai repetarea fenomenului — necesară şi ea, fără'ndoială, — nu va puteà s'o spună aceluia care priveşte bucăţile de lemn *cu toate* calităţile, pe cari le au ele. Numai când spiritul va fi sfărâmat, ca să zicem aşa, şi va fi descompus bucăţile întregi în părţile lor, numai atunci se va recunoaşte prezenţa sau lipsa acestor părţi în fiecare bucată, şi re va recunoaste uşor, că uşurinţa sau greutatea lor de a arde n'atârnă nici de forma, nici de culoarea, nici de alte însuşiri ale lor, ci de umezeala sau uscăciunea lor. Prin urmare, *descoperirea unor legi în lucruri* e un efect al abstracţiunii şi generalizării.

A doua urmare e, că ne permite *să trecem hotarul ridicat în faţa minţii de strâmteţea conştiinţei.* Mă gândesc la un arbore sau la arbori.

Ceea ce ocupă atunci mintea mea este foarte puţin lucru. Mă gândesc la cuvântul arbore, poate la ceva înalt, cu ramuri, şi atâta tot. Toate amănuntele nenumărate, cari caracterizează unii arbori sau un soi oarecare de arbori, şi tot aşa mulţimea cea mare a felurilor de arbori sunt departe de conştiinţa mea şi nu încurcă spiritul. Prin urmare, cum am spus mai sus, când am în minte o idee generală sau o noţiune, noţiunea de arbore, spre pildă, se trezeşte în minte numai o imagine de arbore foarte nedesluşită, care fuge repede, pâlpâie în conştiinţă: pare că aş vedea un arbore, dar nu e nici unul din arborii văzuţi bine, în toate amănuntele lor. Intr'adevăr, în noţiunea de arbore se cuprind notele ori semnele caracteristice următoare: un trunchiu mai mult sau mai puţin gros, cu ramuri cari se întind până la o înălţime oarecare şi cari sunt preserate de frunze. Când mă gândesc la arbore, notele acestea trezesc ele o imagine de ceva înalt, şi cu ramuri şi frunze, par'că am vedea aşa ceva, dar imaginea aceasta e foarte nedesluşită, foarte slabă, ea pâlpăie în faţa ochilor minţii, e o adevărată fantomă care apare şi dispare mereu.

Noţiunile, oricât de generale ar fi, trezesc în minte o oarecare imagine sau reprezentare, dar nu o reprezentare întreagă, vie, luminoasă, ca reprezentările de lucrări particulare sau individuale. Aşa săracă cum e, aşa ştearsă, imaginea a-

ceasla ce în soţeşte o noţiune e totuşi foarte de folos, căci pronunţând vorba de arbore, înţeleg îndată ce e un arbore, măcar că nu-mi închipui un adevărat arbore, un arboreîntreg cu toate amănuntele lui, ci numai o fantomă de arbore. Tocmai pentru că nu se trezesc toate imaginile întregi de arbori văzuţi, ci numai o nălucă de arbore, mintea mea se poate gândi la arbore în general şi poate să spună despre arbore în general, bunăoară că e o plantă, ori că are o vârstă oarecare, ceea ce n'ar putea-o face dacă toate imaginile de arbori ar da năvală în conştiinţă, căci ar trebuì la fiecare în parte să constate cele zise mai sus, ceeace ar fi o pierdere de vreme grozavă. «Indată ce jocul gândurilor mele aduce o mărturisire, care nu se potriveşte cu vreuna din însuşirile arborilor sau soiurilor de arbori la cari nu mă gândeam în deosebi, îndată acestea se înviorează şi alungă ceeace nu se potriveşte. Deci, chiar dacă nu erau reprezentate în chip conştient, ele nu erau absolut neexistente pentru spirit. Ideea generală din spirit a dat drumul, ca să zicem aşa, amănuntelor în tovărăşia cărora ea ne ajunsese prin simţuri, şi din care fusese desprinsă (vezi mai sus formarea noţiunilor). Aceste amănunte sunt, oarecum, pe *pragul conştiinţei*, şi dacă vreunul din el e ciocnit (de vre-o afirmare), ele sunt chemate (în minte) toate prin asociaţie. Ele vin în minte, cum se zice Astfel, într'o idee generală nu ne gândim, de fapt,

numai la puţinul ce alcătueşte conţinutul ei, şi care singur e gândit cu conştiinţă limpede. Numeroase reprezentări de amănunt, cari au legături cu aceasta, sunt oarecum gândite în acelaş timp. Ideea generală e oarecum *reprezentanta lor în cugetare.*

Atâta vreme cât ele n'au o importanţă deosebită pentru conştiinţă, atenţia nu se ocupă de ele altfel. Dar îndată ce e nevoe, adică îndată ce alte reprezentări, cari sunt în legătură cu amănuntele, apar, ele, (amănuntele) devin, în regulă generală, conştiente, şi apar ele însile, în loc de a apărea numai reprezentantul lor, ideea generală, cum era deajuns pân'atunci. *Astfel viaţa sufletească are tot ce-i trebue. In toate momentele ea e în stare să'mbrăţişeze cu conştiinţă o mulţime redusă de impresii şi reprezentări.. Dar aceste câteva reprezentări sunt în acelaş timp totdeauna reprezentantele unui convoiu neisprăvit de alte reprezentări dependente, a căror ivire la momentul dorit e pregătită de primele. Şi pe când spiritul mânueşte uşor, cum îi place, aceste reprezentări (idei generale) cari ţin locul altora, el stăpâneşte şi foloseşte totuşi până la un grad oarecare toată mulţimea celorlalte, aproape ca şi cum ar fi acum conştiente».*

Pentru o mai uşoară înţelegere, am putea compara legătura dintre noţiune sau idee generală şi reprezentările particulare din care am extras-o, cu

legătura dintre sentimentul stării generale a corpului nostru sau *cenestezia*, cum i-am spus mai sus, şi starea fiecărei părţi sau celule din corp. Fiecare parte a corpului funcţionează şi trimite o impresie în creerul nostru, care înştiinţează de starea funcţionării ei. In conştiinţă, însă, nu simţim fiecare impresie venită din fiecare parte a corpului, ci simţim o *impresie generală*, rezultată din contopirea tuturor celor parţiale, privitoare la starea *întregului* nostru corp. Dar dacă nu simţim *aparte* lucrarea ce se petrece în fiecare parte a corpului, aceasta nu însemnează că nu se petrece o lucrare în fiecare parte. Ea se petrece, negreşit, dar nu ne atrage în deosebi atenţia. Ideea generală sau noţiunea e tocmai ca cenestezia ori sentimentul general al existenţei noastre. Fiecare reprezentare particiculară a unui lucru stă undeva în suflet, în timpul când în centrul conştiinţei stă ideea generală a acelui lucru, şi fiecare, mai mult sau mai puţin, ţinteşte să se ridice în acest centru, fără să isbutească pe deplin, ci reusind numai să pâlpâe în ochii conştiinţei ca o fantomă. De aceea, cât timp stă şi poate sta în minte ideea generală *singură*, niciuna din reprezentările particulare nu isbuteşte să ajungă în minte înteagă, vie, perfect luminoasă, după cum, cât timp corpul nostru e în perfectă stare de sănătate, nu simţim lucrarea ce se petrece în vre-o parte a corpului, n'o simţim, cel puţin, destul de

bine şi cu siguranţă că ştim unde ea se petrece. Dar, după cum lucrarea aceasta există, cu toate că n'o simţim, tot aşa imaginile particulare există şi ele în suflet, cu toate că nu le avem în centrul conştiinţei. Probă că există e că, dacă vrem să le aducem în minte, dacă vrem să *regăsim* notele din conţinutul ideei generale în imaginele sau reprezentările particulare din care le-am scos, putem să facem să defileze prin faţa conştiinţei oricâte din aceste imagini vrem, adică, cu alte vorbe, să dăm oricâte *exemple* de lucruri înţelese prin acea noţiune. Această putinţă de a da exemple presupune, însă, *neapărat,* că am avut în faţa ochilor măcar odată aceste exemple, şi că din ele am scos noţiunea sau ideea generală. Sunt însă şi noţiuni cari se'nvaţă făcute *deagata* de alţii. Acestea, însă, nu sunt noţiuni adevărate, nu-s câştiguri reale pentru suflet, ci sunt cunoştinţe seci, goale de înţeles, şi cine le'ntrebuinţează în vorbirea lui, le-'ntrebuinţează fără să le'nţeleagă el însuşi; el spune numai vorbe, dar nu şi idei. Luându-l din scurt, constaţi îndată la ce se reduce ştiinţa lui. Pe un copil mic poţi foarte uşor să-l înveţi să *zică* numerele 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, etc., după cum poţi să-l înveţi şi pe un papagal să rostească o mulţime de cuvinte. Dar dacă copilul n'a numărat de *multe-ori lucruri,* el nu va şti numărătoarea; va putea pronunţa vorba *trei,* dar nu va înţelege ce sunt trei lucruri. Numai dacă

a avut de multe ori în faţa ochilor trei, ori patru, ori cinci lucruri, strânse unele lângă altele, prin urmare numai dacă i-au rămas în minte *reprezetnări de grupuri de trei, patru, cinci ori mai multe lucruri,* numai atunci el va avea cu adevărat noţiunea de trei, patru, cinci, etc. Altfel el pronunţă cifrele fără să le'nţeleagă, după cum papagalul poate rosti o mulţime de cuvinte fără să le'nţeleagă vreodată. *Invăţarea unor noţiuni pe din afară, fără să poţi, la nevoe, să dai exemple că ai înţeles la ce se referă ea, e o învăţare de papagal.*

Noţiunile la copii. La început noţiunile copiilor au un caracter individual. Când au învăţat să rostească vorba *papuşe,* o rostesc relativ la aceiaş păpuşe cu care se joacă, *vorba mamă* relativ la aceiaş persoană care-i îngrijeşte şi le face gusturile.

Mai târziu ei încep a'şi da seama că o vorbă s. ex. *cal,* nu numeşte numai pe un anumit cal particular văzut, ci că mai poate numi şi pe altul aşa. Probă e că, dacă mai văd unul, îi zic şi lui cal, dacă mai văd încă unul, îi zic şi lui, ş. a. m. d. Insă această extindere a numelui de cal la fiecare exemplar concret ce întâlnesc sau de care îşi aduc aminte, nu e o dovadă că au ajuns la noţiunea generală de cal, că toate exemplarele ce întâlnesc le aranjează sub noţiunea generală de cal. Ei extind numele acesta numai atunci, când îi provoacă un cal nou văzut sau amintit. Am puţea zice că no-

ţiunea generală există, dar că e sclava percepţiei sau a reprezentării. E aici jumătatea drumului spre noţiune. Iată câteva exemple, din care se vede limpede această urcare dela noţiunea individuală la cea generală independentă de percepţie:

Când copilul începe a întrebuinţa vorba *papa* sau ta-ta numai pentru tată, iar vorba *nene* pentru toţi ceilalţi bărbaţi din jurul lui, vorba papa sau ta-ta e semnul unei noţiuni individuale, iar nene al uneia aproape generale sau, după foarte nimerita denumire a lui Stern, al unei noţiuni *plurale.*

2. Când are mai multe lucruri de acelaş fel înşirate în faţă, s. ex. mai multe scaune, mai multe mingii, păpuşi, etc., rosteşte numele lor în faţa fiecăruia. In mintea lui nu e încă formată noţiunea generală de scaun, ci noţiunea plurală a scaunelor înşirate în faţă. Inşirarea sau juxtapunerea aceasta de lucruri de acelaş fel în faţă îl ajută mult pe copil în urcuşul lui spre noţiunea generală. Căci mai puternice, mai vii sunt comparaţiile între percepţii de cât cele între o percepţie şi o reprezentare şi alta de acelaş fel. E dela sine înţeles, că mai bine se stabileşte comparaţii între intuiţii, de cât între reprezentări. Aceste comparaţii sunt mai rodnice, când se lasă pe seama puterii spontane a copiilor, de cât când li se fac intenţionat.

«Strâns înrudită cu această capacitate logică (a noţiunei plurale) este activitatea numărării. Căci adevărata numărare (natural că simpla rostire a

numelui numerelor nu e adevărată numărare) începe cu înşirarea conştientă de obiecte de acelaş fel. Dacă un copil de doi ani are dinaintea lui mai multe mere sau mai multe piese de construit, el constată repetiţia succesivă a impresiilor concordante prin repetiţia aceloraş vorbe: *unu, unu unu*, sau *încă unu*, încă *unu*.... Niciodată nu s'a observat o aranjare de acelaş fel a lucrurilor neomogene; aşa dar e vorba aici de formarea unor noţiuni plurale. Incetul cu încetul la numărări scurte, în locul acestor vorbe omogene (încă unul, încă unul) apare şirul numelor numerelor (unu, doi, trei), prin care oarecum, deci, fiecărui exemplar i se atribue un loc în şir. Dar copilul se agaţă încă de obiecte individuale; trebue multă sforţare până să vadă, că ultimul număr numit e totodată denumirea generală cuprinzătoare a tuturor exemplarelor numărate; noţiunea cantităţei sau numărul cardinal, care reprezintă o noţiune generică, se desvoltă aşa dar mai târziu de cât numărul de ordine care e o noţiune plurală». Exemplu: Fata lui Stern, la vârsta de 3 ani şi 7 luni, fiind întrebată câte degete are la o mână, zise: *vreau să număr*, şi numără exact dela 1 la 5. Dacă după numărul 5 era întrebată: aşa dar câte degete sunt? ea începea din nou să numere şi asta de câte ori era întrebată. «Ultimul deget e pentru ea desigur al cincilea, dar totalitatea degetelor nu însemnează încă pentru ea suma 5».

3. Al treilea stadiu în formarea noţiunilor e stadiul *noţiunei generice* propriu zise. Aceşta are loc atunci când un cuvânt auzit sau rostit de copil nu designează numai cutare obiect perceput sau amintit, ori un şir de obiecte omogene percepute sau reprezentate, ci toate obiectele de acelaş fel Negreşit, însă, că niciodată noţiunea generică nu poate fi lipsită la copil — şi chiar şi la adult — de sprijinul unei imagini generice schematice, (altfel noţiunea ar fi o vorbă goală); dar pe când la noţiunea individuală şi la cea plurală sprijinul unui obiect concret sau unui şir de obiecte concrete e absolut indispensabil, aici e nevoie numai de o *imagine generică*, de o *schemă* pentru ca gândirea copilului să se poată desfăşura. Acum gândirea lui e eliberată de povara intuiţiilor, nu însă şi de a imaginelor generice—schematice. Acestea nu pot lipsi niciodată, sub primejdia de a avea numai cuvinte goale, fără înţeles. Gândirea cea mai abstractă are totdeauna fire de legătură cu intuiţiile concrete, e până la un punct gândire intuitivă şi aşa rămâne toată viaţa. Dacă se rup firele de legătură cu terenul intuitiv, ea se transformă în *verbalism* şi *frazeologie*.

Aplicări pedagogice. Din aceste constatări asupra stadiilor de desvoltare a funcţiunii generalizării la copii putem scoate învăţăminte preţioase pentru instrucţia lor. E aproape dela sine înţeles, că generalizările pripite la lecţiuni sunt condamnate

de aceste constatări. In şcoala primară, şi mai ales în cei dintâi ani, trebue să se înlăture aproape cu totul generalizările explicite, intenţionate, mintea copiilor nefiind coaptă pentru ele. Astăzi, însă, se abuzează cu copii mici de generalizări forţate. Nu e lecţie care, după un proces greoi de aşa zisa asociere, să nu se isprăvească cu o definiţie sau regulă, destinată memorării mecanice. Prin astfel de definiţii şi reguli tăiem prea de timpuriu firele ce leagă mintea copiilor de terenul intuiţiilor, lăsând-o să plutească în norii abstracţiunilor verbale. Aceste generalizări sunt băşici de săpun, ba mai puţin, căci acestea, în efemera lor existenţă, au cel puţin un colorit atrăgător, pe când acelea nici atât.

Fiind evident, din constatările de mai sus, că multă vreme copiii au noţiuni individuale şi plurale, că multă vreme vorbele auzite nu-s înţelese de ei decât cu sprijinul percepţiilor de obiecte individuale sau de serii de obiecte individuale omogene, să nu întrebuinţăm în lecţiile noastre cu copiii mici decât cuvinte intuitive, capabile să trezească lesne reprezentări, de cari copiii să se agaţe când aud vorbele noastre ce denumesc de fapt idei generale. Noţiunea generică există la copiii de şcoală primară, dar în chip latent, potenţial, implicit, nu explicit. Când descriind o plantă sau un animal, ori narând întâmplări din viaţa lor, rostim numele lor, copiii le 'nţeleg, desigur, prin acea că li se trezeşte în minte imaginea

unei plante sau unui animal particular din genul sau specia de care le vorbim. *Cu atât mai bine dacă le şi arătăm, dându-le pe lângă imagini şi intuiţii despre ele.* Şi într'un caz şi într'altul, însă, în mintea copiilor se naşte cugetarea că ceeace spunem despre acest animal concret reprezentat sau intuit, ori despre această plantă concretă reprezentată sau intuită, se aplică la toate de acelaş fel câte poate el întâlnì sau cari străfulgeră prin închipuirea lui, de care îşi aduce aminte cu această ocazie. Copiii, deci, generalizează, dar o fac în chip spontan, subconştient, involuntar, fără să recurgă la procedeul laborios al înşirării asociative voluntare şi la desprinderea chinuitoare a elementelor comune din lucrurile omogene, cari străfulgeră repede prin mintea lor. Să rămânem, deci, multă vreme la aceste generalizări spontane, potenţiale, căci ele corespund mai bine puterii şi plăcerii copiilor.

Rezumat: 1. Puterea minţii de a alege unele elemente ale reprezentărilor şi de a le privi aparte se cheamă *abstracţie.*

2. Abstracţiile sunt involuntare şi voluntare.

3. Abstracţia aceleiaşi însuşiri din mai multe lucruri omogene conduce mintea la o idee generală.

4. La formarea noţiunilor participă *memoria, asociaţia de idei* şi *atenţia.*

5. Intre conţinutul şi sfera noţiunilor e un raport invers.

6. Insemnătatea noţiunilor stă în putinţa ce ne dă de a trece hotarul ridicat în faţa minţii de îngustimea cercului de conştiinţă. N'au valoare însă decât, când, la nevoe, putem întregì imaginile flotante ce străfulgeră prin minte, când gândim noţiunea generală, în imagini întregi, individuale, deplin concrete.

7. La copii noţiunea trece prin următoarele stadii: al noţiunii individuale, al celei plurale şi al celei generice.

8. Aplicări pedagogice: Să se evite cu copiii mici generalizările pripite.

Exerciţii (după Liard):

1. Să se compare sfera şi conţinutul următoarelor noţiuni:

Mineral	Oxid de fier
Drum de fier	Cale de comunicaţie
Compoziţie	Poezie lirică
Geometrie	Matematică
Psichologie	Ştiinţă.

2. Să se înşire în ordine descrescândă de generalizare următoarele noţiuni: Animal, om, fiinţă organică, mamifer vertebrat, Român, European, Ardelean, fiinţă.

CAPITOLUL XII.

Despre Judecată și Raționament

In vorbirea noastră de toate zilele, întrebuințăm foarte des vorba de «judecată». «Judeci bine», ori «judeci greșit», «ești om cu judecată», ori «ești fără judecată» sunt laude ori învinuiri, pe cari oamenii sunt aduși să și le facă aproape la fiecare pas. Ceeace deosebește pe omul matur și serios de un copil necopt la minte și neserios, și chiar de un tânăr fără multă experiență și zvânturatic, e că are «mai multă judecată» decât aceștia. Cea mai mare măgulire ce se poate aduce unui om este să-i lauzi puterea de judecată, să-l consideri ca pe un om care *gândește și știe ce gândește,* cari își dă bine seama de lucruri și de oameni. In înțelesul acesta pe care i-l dăm în viața de toate zilele cuvântului «judecata», e vorba de ceeace, cu alte cuvinte, numim puterea de a *gândì* sau de a *cugetà.* Ințelesul acestor din urmă

cuvinte îl are orice om, fără să fie nevoe de explicări mai întinse. Orice om simte în el puterea gândirii ori cugetării, şi ştie foarte bine ce este cugetarea.

In psichologie, însă, înţelesul cuvântului judecata se depărtează de înţelesul dat în vorbirea de toate zilele. In vorbirea de toate zilele «judecata» însemnează, în general, «gândire» ori «cugetare». In psichologie, înţelesul vorbei «judecată» se restrânge. El însemnează *unirea intenţionată, voită, ori conştientă, numai a două idei generale ori noţiuni, aşa încât să iasă un înţeles relativ la amândouă, să se vadă o legătură între ele.*

Să luăm câteva exemple pentru a înţelege mai bine aceasta. Când pronunţ cuvântul *soare*, ori văd soarele, ori numai mă gândesc la el, pot să-mi aduc deodată aminte de vreuna din poveştile noastre pline de frumuseţi şi cari ne-au încântat în copilărie, în care la fiecare pas întâlneam vorbele: «*la soare te puteai uità, dar la el ba*»; amintirea acestui basm ne aduce în minte o mulţime de întâmplări ori fapte din copilăria noastră, când ne plăcea s'ascultăm poveşti; ne aducem aminte de bunicul ori bunica noastră care ştiau să istorisească aşa de frumos; de viaţa de copii, de jocurile şi sburdălniciile de atunci, de tovarăşii de joc pe cari de mult i-am dat uitării şi de a căror soartă nu mai ştim nimic; ne cuprinde regretul acelor vremi trecute şi cari nu se vor

mai întoarce; comparăm starea noastră de acum cu cea de atunci, şi, uitându-ne înapoi pe drumul pe care l'am străbătut, stăm şi ne gândim cum am ajuns ceeace suntem; în sfârşit, retrăim o mulţime din clipele trăite odinioară. Vorba «soare» a făcut să se depene prin faţa ochilor minţii un fir foarte lung de stări sufleteşti: reprezentări, simţiri, etc. Soarele a chemat ori a *evocat,* cum se mai zice, din întunericul uitării, o mulţime de tablouri, cari nu mai dăduseră până atunci semne de existenţă. In loc de a desfăşura firul de amintiri pomenit mai sus, vorba «soare» poate aduce un alt şir de amintiri, din alte asociaţii avute; ea poate să-mi aducă în minte ideea de *lună;* luna de *semi-lună,* care e semnul puterii turceşti; aceasta îmi va aduce aminte luptele pe cari le-am purtat noi Românii în trecut cu Turcii: luptele cu Turcii pot să-mi aducă aminte de luptele celelalte purtate cu alte neamuri vrăşmaşe: Unguri, Tătari, Poloni, etc.; în sfârşit, pornind dela reprezentarea soarelui pot să mă trezesc deodată că-mi aduc aminte de întreaga istorie a neamului nostru. Pot să continuu mai departe şi să găsesc şi alte fire de amintiri ori reprezentări, trezite în minte de reprezentarea soarelui. In toate aş găsì acelaş lucru: reprezentarea soarelui e *o reprezentare centrală,* dela care se desfăşoară o mulţime de fire de alte reprezentări, care au fost odată asociate cu ea, ori se pot asocia acum, fie prin contigui-

tate, fie prin asemănare. Aceste fire de amintiri se desfăşoară de cele mai multe ori într'un mod neatârnat de voinţa noastră, *involuntar. Fără să vrem* soarele ne-a făcut să ne gândim la atâtea lucruri, şi *aşa de deosebite,* încât ar fi fost cu neputinţă să prevedem la 'nceput unde ne va ajunge gândul. El a curs din imagini în imagini, din amintiri în amintiri, culese la întâmplare, mai bine zis cum au vrut ele să se întovărăşească, pe care noi le-am lăsat să se întovărăşească cum au vrut ele, pe al căror curs noi n'am vrut să-l influenţăm, dându-i o direcţie propusă mai dinainte. Ne-am lăsat noi *în voia gândurilor,* iar nu gândurile în voia noastră. S'a obişnuit să se numească starea aceasta a sufletului, în care amintirile curg în voia lor, starea de *visare* sau de *reverie.* Toţi avem momente în viaţă, când visăm chiar deştepţi fiind. Şi mai bine se arată această curgere a reprezentărilor în *visele* adevărate, din timpul somnului. In vis pot să mă văd, la un moment dat, plimbându-mă într'o zi cu soare pe o câmpie frumoasă; apoi deodată să mă văd plutind pe o apă mare, nesfârşit de mare; deacolo să mă înalţ îndată în slava cerului, ori să mă văd pe un vârf de munte lat cât muchia unui cuţit, privind deacolo un ocean nesfârşit de apă ce stă la poalele lui şi care stă gata să mă cuprindă în valurile sale; mă văd aici rege ori împărat, aici muncitor de rând; comit, în sfârşit, cele mai mari nebunii

posibile, văd tablouri din cele mai ciudate, din cele mai fantastice. Toate aceste tablouri se înşiră unul după altul cu o repeziciune uimitoare, ele aleargă nebune prin faţa ochilor minţii. Insuşirea lor de căpetenie e, că se depărtează grozav, de cele mai multe ori, de realitate.

Când cineva îşi comunică impresiile, amintirile, gândurile în felul descris mai sus, fără ordine, cum îi vin, zicem că vorbeşte fără şir, în mod popular că «*bate câmpii*», în mod mai învăţat că e *incoherent*.

Dacă în sufletul nostru s'ar desfăşura gândurile numai în chipul arătat mai sus, adică în virtutea asociaţiilor lor întâmplătoare, îndeplinite departe de privirile voinţei noaştre, n'am putea aveà niciodată o *cunoştinţă întreagă* despre un lucru, n'am aveà răgazul să ne oprim privirea, odată, mai mult asupra lui, spre a-i observà toate părţile, toate însuşirile, fiindcă ar venì alte reprezentări, alte cunoştinţe să se amestece cu ele înainte chiar de a se fi format, şi de aici ar urma o încălecare a cunoştinţelor între ele, o îngrămădire de reprezentări absolut nedisciplinată, fapt care de altmintrelea se şi întâmplă, în stările descrise mai sus sub numele de *reverie* şi *vis*.

In minte însă există, după cum am arătat, puterea *atenţiei*, care naşte *puterea abstracţiei*, şi aceasta pe aceea a *generalizării*. Graţie acestor trei puteri, sufletul poate să pună o margine înşirării

stărilor sufleteşti, el poate împiedeca îngrămădirea nedisciplinată de reprezentări, alegând pe unele şi depărtând pe altele, şi aranjându-le pe cele alese într'o *ordine* oarecare. Considerând tot soarele, spre exemplu, ca centru de adunare a unui şir de reprezentări, eu pot, mulţumită atenţiei, să fixez în minte, *timp mai îndelungat* numai *una* din reprezentările asociate cu soarele, spre exemplu reprezentarea unei însuşiri a soarelui: fixez în minte reprezentarea *căldurii*, pe care am simţit-o dela razele soarelui, şi zic: *Soarele e călduros* ori dă *căldură*. Nu sunt, însă, silit să fixez *întâi, numai decât*, reprezentarea însuşirei lui de a da căldură; pot foarte bine să fixez întâi o altă însuşire a lui, *dacă vreau:* spre exemplu însuşirea de a fi luminos şi de a lumina corpurile peste cari îşi aruncă razele, şi atunci pot spune că *Soarele luminează;* ori, pot foarte bine să nu mă gândesc nici la această însuşire, ci la aceea că el apare şi dispare la anumite timpuri depe bolta cerească, şi atunci în minte unesc aceste gânduri, pe cari pot să le comunic prin grai şi altor oameni, că *Soarele răsare* şi *apune*. In toate aceste ziceri: Soarele dă căldură, Soarele luminează, Soarele răsare şi Soarele apune, avem nişte împerecheri ori *asociaţii de gânduri sau idei:* ideia de Soare asociată cu ideea de căldură, ori cu cea de luminare, ori cu cea de răsărire, ori cu cea de apunere. Asociaţia aceasta de gânduri ori idei, exprimată în formele

de mai sus, aduce în mintea noastră un *înţeles* oare-care: *pricepem* ceva despre soare, *înţelegem* rostul acestui corp ceresc în lume, îl aranjăm ori îl *clasificăm* printre lucrurile cunoscute existente: ori îl punem în categoria lucrurilor cari dau căldură — căci sunt şi altele care dau — ori în aceea a celor cari dau lumină, ori, în sfârşit, în aceea a fenomenelor cari apar şi dispar la anumite timpuri, şi aceasta cu *regularitate.* Asociaţiile ori legătura aceasta a două idei, din cari rezultă un înţeles relativ la ele, poartă numele de *judecată. Judecata e arătarea legăturii sau raportului dintre două idei sau noţiuni.* Ea arată că două idei se potrivesc una cu alta, *se pot spune* una despre alta, dar poate să să arate şi că *nu* se potrivesc, că *nu* se pot spune una despre alta. Când spun: *Soarele luminează,* arăt că între soare şi lumină e o potrivire sau o legătură; când spun însă: *Soarele nu îngheaţă,* ori *Soarele nu e rece,* arăt că între soare şi răceală nu e nici-o potrivire, că unde e soare nu poate fi răceală.

Ce deosebire e între asociaţiile de idei din cari rezultă nişte judecăţi, şi asociaţiile descrise mai sus, în cari de Soare se aninau atâtea şi atâtea reprezentări cari n'aveau de a face cu soarele? Asociaţii sunt şi unele şi altele, dar de specii felurite. Asociaţiile descrise mai sus sub numele de reverie sau visare se îndeplinesc *independent de voia noastră,* mintea nu stă *ea* să

aleagă reprezentările pe cari să le anine de reprezentarea soarelui, ci ele se anină singure fără voia ei, şi ea e silită numai să constate modul cum s'au aninat. Soarele poate să ne aducă, prin *contrast*, aminte de *noapte*, de *întuneric*, întunericul de *stafii* ori *fantome*, fantomele de *vârsta copilăriei noastre* când credeam în ele, şi aşa mai departe. O legătură, însă, între soare şi aceste reprezentări din care să iasă un înţeles relativ la soare, nu pot face. Nu pot zice: Soarele e noapte, e întuneric, e fantomă, e copilăria noastră, etc.. Ar fi ceva cu totul neînţeles, şi cine ne-ar auzi ne-ar spune că n'avem mintea sănătoasă, că nu suntem cu *judecată*.

Când, însă, oprind în loc toate şirurile de reprezentări cari ar ţinti să dea năvală în minte după reprezentarea soarelui, aleg *cu voia mea*, dându-mi seama de ce le aleg, numai reprezentările cele mai strâns legate de soare, şi le unesc ori asociez aşa, încât să capăt un înţeles despre soare, atunci fac nişte acte de *judecată*. Asociaţii sunt şi cele dintâi, asociaţii sunt şi judecăţile; dar primele sunt *asociaţii involuntare*, cari se conduc singure, judecăţile sunt *asociaţii voluntare* şi cari duc la un *înţeles; ele sunt conduse, îndreptate ori dirijate de mintea mea*. Şi în cele dintâi şi în cele depe urmă reprezentarea ori ideea soarelui e sâmburele, centrul în jurul căruia se anină celelalte reprezentări, cu deose-

birea însă că, în primele, ele se adună în jurul centrului fără voia lui, pe când în ultimele centrul acesta le atrage cu deplină ştiinţă ori conştiinţă spre el.

Mai putem spune: în asociaţiile de reprezentări *propriu zise* ajungem la anumite reprezentări *fără să ne fi propus dinainte* de a ajunge la ele, fără să fi avut *intenţia ori scopul* să le ajungem; în asociaiile din cari rezultă judecăţi, ne propunem dinainte la care judecăţi vrem s'ajungem, ne-am fixat *un scop* de ajuns: îmi propun dinainte să vorbesc numai de însuşirea soarelui de a fi luminos şi numai de ea şi vorbesc şi când zic: Soarele e luminos; ori, îmi propun să mă ocup numai cu proprietatea lui de a răspândi căldură, şi spun numai atât, că Soarele încălzeşte, şi aşa mai de parte.

Formarea judecăţilor şi felurile lor. Judecăţile pe cari le exprimăm despre lucrurile bine cunoscute, ori, mai bine zis, despre părţile ori însuşirile lor bine cunoscute, se formează prin puterea sufletească a *abstracţiei*. Prin abstracţie putem să considerăm aparte de celelalte partea ori însuşirea din lucruri asupra căreia exprimăm o judecată; cu alte vorbe, cari ne sunt cunoscute dela examinarea chestiunei noţiunilor, din *notele conţinutului noţiunilor câştigate* despre lucruri abstragem una singură într'un moment dat şi o arătăm prin vorbe ca aparţinând acestor lucruri, ca fiind le-

gată de ele; în timpul când formez o asociaţie de acest fel, arătând că un lucru întreg cuprinde cutare parte ori însuşire, celelalte părţi ori însuşiri rămân neluate în seamă; atenţia se concentrează numai asupra acelei părţi, lăsându-le pe celelalte mai în umbră. Din toate însuşirile ori proprietăţile cari formează conţinutul ideei de Soare, eu pot într'un moment dat să abstrag numai una, şi pe cari vreau mai întâi, spre exemplu pe aceea de a da căldură. In mintea mea se formează atunci judecata, că soarele încălzeşte, şi pot exprima această judecată prin vorbe, zicând chiar astfel: *Soarele încălzeşte,* formând adică o *propoziţie.* După ce am făcut prin abstracţie această judecată, pot privi o altă însuşire a soarelui şi numai pe ea într'un moment dat, bunăoară pe aceea de a fi strălucitor, şi atunci formez o altă judecată exprimată prin propoziţia: *Soarele străluceşte ori e strălucitor.* In chipul acesta pot considera, rând pe rând, toate însuşirile cunoscute ale soarelui şi să formez cu fiecare câte-o judecată spusă prin câte-o propoziţie. In toate aceste judecăţi, noţiunea ori ideia de soare e *supusă* puterii mele de abstracţie, conţinutul ei e descompus în părţile ori notele cari îl compun, despre soare spun, *afirm* ceva în fiecare din judecăţile exprimate mai sus. Noţiunea despre care afirm ceva, pe care o supun abstracţiei mele ori judecăţei mele, poartă numele

de *subiect*. In judecăţile de mai sus, subiectul gândirei mele e soarele.

Descompunând prin abstracţie ori *analizând*, cum se mai zice, conţinutul ideei de Soare, şi expunând rezultatul acestei analize prin judecăţi relative la Soare, eu fac, cum am spus în treacăt mai sus, o aranjare ori o *clasificare* a Soarelui printre toate celelalte lucruri existente. Spunând că Soarele încălzeşte, eu îl aşez cu deplină ştiinţă printre corpurile care dau căldură, îl clasific, adică, în grupa ori *clasa* ori sfera corpurilor cari încălzesc. Deci, prin judecată arăt şi o notă din conţinutul unei noţiuni despre cari spun ceva, şi arăt prin aceasta şi sfera din care face ea parte. Arătând sfera, în care intră, însemnează că-i *atribui* însuşirile unei clase mai mari de lucruri din cari face şi ea parte. Afirm despre soare însuşirea de căpetenie a corpurilor strălucitoare; strălucirea. Insuşirea care se atribue unei noţiuni, care se afirmă despre ea, constitue *atributul ori predicatul* judecăţii care se formează. In judecata: Soarele străluceşte, predicatul sau atributul este ideia *strălucirei*. Subiectul şi predicatul sunt părţile ori *elementele* judecăţilor.

Judecăţile formate astfel, prin descompunerea ori analiza conţinutului noţiunilor câştigate, poartă numele de judecăţi *analitice*. Inţelege oricine, că judecăţile analitice nu duc la cunoştinţe nouă despre lucruri. Ştiu de mult, în urma multor per-

cepţii avute dela Soare, că el dă căldură, lumină, că răsare şi apune, etc... Notele noţiunei de Soare: că dă căldură, lumină, apune şi răsare sunt cuprinse, în urma percepţiilor avute despre Soare, aşa de bine în această noţiune, în cât spre a spune, că Soarele luminează, încălzeşte, răsare şi apune, n'am nevoe să mai văd Soarele răsărind şi apunând încălzind şi luminând, ci e destul să mă gândesc la ideia de Soare, ca să mă gândesc îndată şi la aceste însuşiri ale lui. Prin simpla desfacere ori analiză a conţinutului ideii de Soare, scot aceste însuşiri şi le spun despre Soare.

Pentru un om neştiutor de carte, Soarele nu e altceva de cât un corp cu suma însuşirilor de mai sus. Dacă unui astfel de om i-ai pomeni despre Soare ca despre un corp ceresc din milioanele nenumărate de corpuri cereşti cari mai există, dacă i-ai spune că răsărirea şi apunerea Soarelui nu se petrece în realitate, ci e o aparenţă care rezultă din mişcarea pământului însuşi, nu din aceea a Soarelui, foarte tare s'ar minuna şi ar refuza să-ţi dea crezare. Pentru el Soarele răsare şi Soarele apune, adică *se mişcă el* în realitare pe bolta cerească. Afirmarea că Soarele stă pe loc şi că pământul se mişcă, nu intră în cuprinsul ideei lui despre Soare, e o afirmare ori o *cunoştinţă nouă*. Dacă reuşeşti să-l convingi despre aceasta, răsturnându-i ideile de pân'atunci el va primi şi va face el însuşi afirmarea că Soarele pare că răsare

şi apune, dar că în realitate aceasta e o aparenţă rezultată din mişcarea de rotaţie a pământului în faţa soarelui în timp de 24 de ore. Această cunoştinţă privitoare la Soare e o cunoştinţă nouă pentru el, ea nu derivă din analiza ideii lui despre Soare, pentru că, văzurăm, în această ideie se cuprindea cunostinţa, că *într'adevăr* Soarele răsare şi apune.

Pentru acelaş neştiutor de carte, pământul e ceva întins ca o masă, are forma care se desfăşură totdeauna în faţa lui: forma unei *suprafeţe întinse plane.* Judecata, pe care o face el asupra pământului ca întins, e o judecată analitică, scoasă din desfacerea noţiunei lui despre pământ. Dacă-i spui că pământul numai *pare* întins ca o masă, dar că în fapt e rotund ca o portocală, el află ceva nou; ideia de rotunjime nu e cuprinsă în ideia lui despre pământ, ci o află acum ca o cunoştinţă nouă despre pământ. De aci înainte, dacă se va convinge, ideia rotunzimei va intra în conţinutul ideii lui despre pământ.

Judecăţile cari aduc o cunoştinţă nouă, necuprinsă în conţinutul noţiunilor despre care facem aceste judecăţi, pe care o aflăm chiar atunci când formăm judecăţile acestea, fie prin observarea noastră înşine fie prin spusele altora, poartă numele de *judecăţi sintetice,* de la vorba *sinteză*, care însemnează unire, contopire. Cele analitice se formează, deci, prin desfacerea conţinutului unei noţiuni în notele

din care se compune; cele sintetice prin unirea sau contopiraa unei note ori cunoştinţe nouă cu cele ştiute până la aflarea ei.

Se'nţelege uşor, că toate judecăţile sintetice ajung pe urmă analitice, căci, din momentul ce o cunoştinţă nouă a intrat în cuprinsul unei noţiuni, şi a intrat temeinic, motivat, aşa în cât să nu mai fim în îndoială că face şi ea parte din cuprinsul ei, din acel moment în viitor ea se va putea găsi, ca şi celelalte dinainte, numai prin desfacerea cuprinsului noţiunei, fără să mai fie nevoe iar de observaţia noastră prin care am cunoscut-o întâi ori de explicarea celui care ne-a adus-o la cunoştinţă. Atunci judecata, spre exemplu, că pământul e rotund, e o judecată analitică, nu sintetică, cum a fost atunci când am făcut-o ori am auzit-o de la alţii prima dată.

Despre raţionament. Am văzut, că judecata e arătarea legăturei dintre două idei ori noţiuni. *Raţionamentul* merge mai departe: *el leagă două sau mai multe judecăţi între ele.*

Când un copil se'nţeapă cu un ac, el face o judecată: uneşte imaginea ori ideia acului cu însuşirea lui de a putea produce o înţepătură. Această judecată el o exprimă prin propoziţia: acul (sau, dacă n'are ideia generală de ac, lucrul acesta) m'a înţepat. Inchipuind cu litera S subiectul acestei judecăţi, acul, şi cu litera P predicatul acestei judecăţi, acţiunea înţepăturii, judecata aceasta se poate înfăţişa astfel:

(1) S e P.

Cu altă ocazie, numai văzând un ac, copilul îşi închipue îndată că şi acesta l'ar înţepa, dac'ar pune mâna pe el, şi de aceia se fereşte să mai pună mâna. A doua oară copilul face următoarele două judecăţi: 1) acest lucru ce văd acum e la fel cu cel văzut odată, şi care m'a înţepat cu acea ocazie; 2) *deci* şi el mă va înţepa ca şi cel de atunci. Inchipuind acum cu litera R al doilea ac văzut, judecata, că el se aseamănă cu cel d'ântâi, se poate reprezenta astfel:

(2) R e Ca S

Dacă R e ca S *urmează* că va face şi el ce a făcut S, adică îl va înţepa şi el, şi judecata aceasta din urmă s'ar exprima astfel:

(3) R e P

Cum se vede, judecata aceasta din urmă s'a produs nu ea singură, ci prin mijlocirea celorlalte două judecăţi d'ântâi. Copilul n'ar fi putut să se gândească, că acul cel de al doilea ar fi putut să-l înţepe, dacă nu s'ar fi gândit întâi, că e şi el un lucru ca cel d'ântâi, (judecata 2) şi că cel d'ântâi l'a înţepat (judecata 1). Aflarea acestui din urmă adevăr ori judecăţi se întemeiază pe cele d'ântâi două. Acestea *mijlocesc* cunoaşterea aceleia. Formarea unei astfel de judecăţi, nu în mod direct,

ci prin mijlocirea ori ajutorul altor judecăţi, poartă numele de *raţionament*. In exemplul dat, întreg raţionamentul pe care-l face copilul se poate înfăţişa prin litere în modul următor:

S e P.

R e S.

R e P.

Se vede, deci, bine, că raţionamentul constă într'o asociaţie sau înşirare de judecăţi, cari sunt în legătură între ele.

La formarea raţionamentului de mai sus contribuesc cele două legi de asociaţie bine cunoscute: legea *contiguităţei* şi aceea a *asemănării*. Judecata cea dintâi, că acul l'a înţepat (S e P), e o asociaţie prin contiguitate între ac, pe care întâi l'a văzut şi l-a pipăit, şi senzaţia dureroasă a înţepăturii, care s'a produs *după* vederea şi pipăirea acului, în vecinătate ori contiguitate de timp cu ele. Judecata a doua, că acul văzut a doua oară e un lucru ca şi cel dintâi, (R e S) e o asociaţie prin asemănare: imaginea ori percepţia celui de al doilea ac trezeşte în minte, din cauza *asemănării* dintre ele, pe acea a celui dintâi ac. Insă, pentru că cel dintâi se asociase prin contiguitate cu senzaţia înţepăturii, şi cel de al doilea, asemănător cu primul, se va asocia prin contiguitate cu re-

prezentarea înţepăturii, şi astfel va ajunge la judecata de a treia: că şi al doilea ac ar putea să-l înţepe (R e P).

Din experienţa noastră am văzut, că o mulţime din semenii noştrii A, B, C, D, E, au murit. Din această observaţie, foarte des repetată, ajungem la ideia că oamenii sunt supuşi toţi morţii, că şi noi, deci, vom muri într'o zi. Cum ajungem la această judecată *generală*, privitoare la toţi oamenii, anume că toţi oamenii sunt muritori? Printr'un raţionament, adică printr'un şir de judecăţi bine legate între ele. Prima judecată din acest raţionamant este aceasta, că semenii noştri cunonscuţi, A, B, C, D, E, au murit. A doua judecată e, că toate aceste fiinţe cari au murit se aseamănă prin aceea, că sunt oameni şi, dacă foarte mulţi din ei, nenumărat de mulţi, au murit, atunci e foarte sigur, că toţi ceilalţi, cari n'au murit încă, vor muri şi ei odată. In mintea noastră se naşte siguranţa, că ceiace s'a întâmplat cu foarte mulţi, se va întâmpla cu toţi.

Raţionamentul acesta s'ar putea înfăţişa în chipul următor:

1) A, B, C, D, E, au murit S e P.
2) A, B, C, D, E, sunt oameni S e M.
3) Oamenii toti sunt muritori M e P.

Odată încredinţat pe deplin, că oamenii sunt muritori, voi putea spune despre fiecare om în parte că e muritor, şi pentru aceasta trebue să fac următorul raţionament:

1) Oamenii sunt muritori S e P.
2) Cutare e om . . . M e S.
3) Deci, cutare e muritor M e P.

In primul raţionament luat ca pildă, acela cu copilul care a doua oară se fereşte de a se mai înţepa cu un ac, el, din observarea *unui caz singur*, scoate învăţătura, încheerea, că şi acul al doilea, pe care-l vede, ar putea să-l înţepe. In al doilea exemplu luat, din observarea mai *multor cazuri* de moarte printre semenii noştri, scoatem încheerea că *toţi*, nu numai câţiva, sunt muritori. In al treilea exemplu, după ce am ajuns dinainte la încheerea *generală*, că toţi oamenii sunt muritori, putem spune despre oricare om *în parte*, pe care-l vedem sau de care numai auzim, că şi el e muritor, de vreme ce e om. Acestea sunt formele obicinuite în care facem raţionamentele noastre: Ori dela un singur caz observat scoatem o încheere relativă tot la un singur caz, asemănător, (exemplul 1) şi atunci se zice că *raţionăm ori scoatem o încheere de la un caz particular la alt caz tot particular;* ori de la câteva cazuri particulare observate scoatem o încheere relativă la *toate* cazurile aaemănătoare, (exemplul 2) şi se zice atunci că *raţionăm ori tragem o concluzie dela câteva cazuri particulare la clasa întreagă sau generală a cazurilor la fel cari se prezintă*, — acest raţionament se mai cheamă şi *inductiv;* ori, în sfârşit, ştiind ceva despre o clasă întreagă, despre o ge-

neralitate de lucruri pot să spun ceeace ştiu despre acestea şi despre fiecare în parte, şi despre orice lucru nou asemănător cu clasa întreagă (exemplul 3), în care caz fac un *raţionament de la o generalitate la ceva particular ori individual*, — acest raţionament se mai numeşte şi *deductiv*, şi mai poartă şi numele de *silogism*.

Se poate înţelege uşor, că raţionamentul, sub ori care din formele de mai sus s'ar înfăţişa, se întemeiază pe o convingere statornică a omului, anume, că acelaş lucru sau lucrurile la fel, din aceiaşi clasă sau categorie, se înfăţişează totdeauna la fel, şi au totdeauna, în aceleaşi condiţii, aceleaşi efecte sau urmări. Acul e ac, în orice loc şi în orice timp ar fi observat de copil, şi convingerea că e el acelaş totdeauna, îl face să formeze judecata, că acul îl poate înţepa oricând. Ideea de om cuprinde totdeauna în sine ideea de muritor; omul e om, şi ori unde şi ori când, şi tocmai încredinţarea aceasta, că omul e om, şi rămâne totdeauna om, ori cât s'ar schimba în multe alte privinţe, ne face să afirmăm, cu siguranţă, despre orice om, că e muritor. Convingerea statornică a minţei noastre, că acelaş lucru sau aceeaş clasă de lucruri păstrează totdeauna însuşirile lor de căpetenie, poartă numele de *principiu al identităţii* ori *statorniciei ideilor*, principiu care se arată prin litere în felul următor: A=A. (A e totdeauna A).

Actul judecăţei la copil. Cele d'ântâi judecăţi ale copilului sunt în general afirmative: ele cuprind constatarea unui fapt, care îi atrage în deosebi atenţia. Judecăţile negative, adică acelea în care predicatul se tăgăduеşte despre subiect, apar relativ mai târziu. In primul rând, ele apar faţă în faţă cu o judecată afirmativă, în *antiteză* cu ea, cum se spune. Iată câteva exemple:

O fetiţă [franceză] de 1 an şi 9 luni strigă într'o zi: *Badon pas à Zazan, non, à bébé,* (Balonul nu e al Suzanei, nu, al lui bébé), (adică al ei). (Copilul lui W. Stern zicea la 2 ani şi 9 luni; *nell e Günter Babe e macht, Hilde nell emacht nich* = G. hat schnell, H. hat nicht schnell einen Sandkunhen gemacht, (G. a făcut repede un un cozonac de nisip, H. n'a făcut repede).

O formă superioară de judecată negativă e constatarea şi exprimarea unei *lipse:* O fetiţă de 2 ani şi 1 lună uitându-se într'un tablou cu pomi pleşuvi zise: *nu bazi, nu* (nu-s brazi). Un băiat de 3 ani, uitându-se cu atenţie la un vagon de persoane al unui tren de joc, strigă: *da unde e uşa mamă?* Forma poziţiei e interogativă, dar se vede procesul de judecată negativă: observarea lipsei uşei.

O formă şi mai înaltă de judecată negativă de cât constatarea unei lipse, e constatarea unui *cusur:* Băiatul lui W. Stern, de 2 ani şi $5^1/_2$ luni, când tatăl său îi arătă un tablou într'o carte şi-i zise

«fein» (adică frumos), răspunse: *hässlich* (urât). La 3 ani şi 11 luni spuse unei surori care îi arătă o măsgălitură a ei drept un ghiveciu de flori: *eu nu văz că e ghiveciu.*

Un pas mai departe face copilul când începe să se critice pe sine: *autocritica şi autocorectura*: Unui băiat de 2 ani şi 3 luni, când făcea ceva nepermis, i se întâmpla des să-si vorbească el însuşi ca unul mai mare ce-i face observaţie; dacă se agăţa, îşi zicea însuşi: *ai să cazi acum, ai să cazi! Băete, nu te lovi!*

Incetul cu încetul se formează pe calea asta «*vocea conştiinţei*». La vârsta de 5—6 ani unii copii sunt foarte conştiincioşi: nu se mulţumesc repede, s. e. cu desenele ce fac, rup multe până s'ajungă la o formă care să-i mulţumească.

La'nceput fiecare act de judecată al copilului e însoţit de credinţa în siguranţa faptului constatat, e o judecată, cum se zice, *dogmatică.* Mai târziu începe să apară îndoiala, care se traduce în grai prin expresii ca acestea: *poate se poate, aşa cred.* Judecata aceasta se cheamă *problematică.*

Conştiinţa cauzalităţei la copil. Când copilul începe să pună întrebarea «de ce»? e semn că s'a trezit în el conştiinţa cauzalităţei, că în faţa lucrurilor şi fenomenelor nu se mulţumeşte numai cu constatarea, ci caută raportarea lor la alte lucruri sau fenomene, la cauzele lor. Exemple:

1. O fetiţă de 2 ani şi 5 luni, văzând într'o

zi în grădină un om stropind cu furtunul, întrebă: *De ce stropeşte?*

2. Fiind oprită de a pune mâna pe cutia de zahăr zise: *nu am mâinele murdare*, închipuindu-şi că oprirea dictată e în legătură cu curăţenia mâinelor.

3 Spunându-i-se să nu stea în nisip, că e încă umed, întrebă: *a plouat?*

4. La 2 ani şi 11 luni întrebarea «de ce?» ajunge la culme: *Mamă, de ce ai inel? Omul din poză e aşa de gros, de ce mamă?* Cine nu ştie că pe la vârsta de 3—4 ani copilul întrebă de pricina tuturor lucrurilor ce vede, punând uneori întrebări caraghioase, privitoare la cele mai neînsemnate detalii? O fetiţă a mea la 3 ani întreba totdeauna, când putea să dea ajutor la vre-o treabă din casă: *mamă, eu de ce pot? eu de ce am putut?* Dusă la cinematograf sau la teatru pune totdeauna întrebări de felul acesta: *De ce fata asta are bonetă în cap?; de ce mişcă piciorul aşa?; de ce ţipă aşa? de ce a sărit pe fereastră? l-o fi certat că a venit aşa târziu?*, etc., etc.

Răspunsurile ce se dă copiilor la astfel de întrebări nu le mulţumeşte aşa de uşor trebuinţa de a şti cauzalitatea lucrurilor, ci îi aţâţă să pună alte întrebări. O fetiţă la 4 ani şi 2 luni are cu mama ei următoarea conversaţie: *Cine a fost cu mine, când mama a fost mică?* Mama: Atunci, tu nu erai; când eu eram mică, eram cu mama

mea, cu bunica. Fata: *Cine era cu bunica, când era ea mică?* Mama: străbunica. Fata: *Dar cu toate mamele?* Acum se mulţumeşte cu răspunsul: Cu fiecare mamă a fost mama ei.

Mulţi copii nu se mulţumesc cu răspunsul că D-zeu a făcut toate, şi întreabă: *da pe D-zeu cine l-a făcut?* Băiatul lui Stern zise într'o seară, la cât-va timp după ce auzi povestea creaţiei: *ce minune, că D-zeu s'a făcut tot el pe el!*

Raţionamentul la copil. Se ştie, că orice raţionament constă în mersul gândirii de la o judecată dată la una nouă. La copiii mici domină raţionamentul *de la particular la particular.*

Dacă i-ai adus unui copil odată o jucărie sau bomboane, la o nouă vizită te'ntreabă: *ce mi-ai adus?* Prin urmare de la o întâmplare la fel — vizita — conchide la o urmare la fel: aducerea unui dar. Stern numeşte concluziile de felul acesta, *concluzii prin identitate.* O inteligenţă mai desvoltată ne-o dovedeşte concluziile zise *prin deosebire:*

1. O fată de 3 ani stătea în braţele tatălui ei, cu spatele spre el, pe un fotoliu într'un balcon. Pentru a fi apăraţi de soare, era fixată o umbrelă de parmaclâc aşa, în cot copila nu-i vedea bastonul. Fetiţa, văzând deasupra lor umbrela, dar că tatăl ei o ţine în braţe cu amândouă mâinele, avându-le libere din partea umbrelei, întrebă îndată: «*umbrela e singură?*» Tatăl fiind cu amân-

două mâinele libere, fata conchise că umbrela nu era, ca de obiceiu, ţinută în mână.

2. Un băiat de 3 ani şi 6 luni observă pe o punte pentru întâia dată, că apa râului se mişcă şi întrebă încotro curge. Când mama îi răspunse că ori ce apă se varsă în mare, el o întâmpină cu următoarele cuvinte: *da, da când toată apa a curs, atunci nu mai pot să înnoate de loc corăbiile.* Observând plutirea corăbiilor pe apă şi închipuindu-şi, la răspunsul mamei, că apa ar putea curge toată în mare, el conchise prin deosebire, că atunci corăbiile n'ar mai putea pluti, cum plutesc când râul e cu apă.

3. Un caz şi mai pronunţat de concluzie prin deosebire e următorul: La o masă, la care erau 5 persoane, un băiat de 4 ani şi 10 luni fu pus să numere, între alte lucruri, obrajii celor 5 persoane ce erau la masă şi el numără exact 10. La întrebarea: câţi ochi aveam toţi la un loc? el a răspuns la fel: 10. La întrebarea: câte capete? zise întâi 10, dar se corectă îndată: ah nu, să număr, şi numără 5. Şi când fu întrebat: Cum se face că avem 10 obraji şi numai 5 capete, el răspunse: *Fiindcă obrajii sunt totdeauna doi şi capete totdeauna unul.* După puţină încurcătură, această deosebire de număr în privinţa obrajilor şi capului la o singură persoană l-a dus la concluzia, că şi suma acestor organe la mai multe persoane trebue să fie deosebită.

Raţionamentul inductiv şi deductiv la copil. Se ştie că tragerea unei concluzii de la mai multe cazuri particulare la o idee generală se cheamă inducţiune. Iată câteva exemple din care se vede formarea raţionamentului inductiv la copii:

1. O fată de 3 ani şi 6 luni, uitându-se într'o carte cu chipuri de animale, întrebă la o pasăre, dacă face ouă? Mama răspunse: «Da, toate păsările fac ouă». Insă această concluzie generală nu-i fu accesibilă, căci la toate păsările ce mai văzu în carte întrebă din nou: *Şi asta face ouă?* Mama îi răspunse mereu «Da, toate păsările fac ouă», dar fără rezultat. Deci, la vârsta aceasta concluzia generală inductivă, că toate păsările fac ouă, nu-i era accesibilă.

2. La vârsta de 3 ani şi 8 luni încep să apară zorii raţionamentului inductiv: Văzând într'o zi un cal roib cu o pată albă în frunte întrebă: *Toţi caii au pete albe?*

3. Un băiat de 3 ani şi 5 luni văzând un dulap cu uşi cu geamuri întrebă: *sunt în toate dulapurile geamuri ca astea?*

Forma întrebătoare arată că nu avem de a face încă cu o generalizare propriu zisă, ci numai, cu o bănuială, cu un presentiment de generalizare.

Pe la vârsta de 6 ani începe inducţia propriu zisă: Acum copiii ştiu că *toţi* oameni au câte doi ochi, două urechi, doi obraji, două mâini 10 degete la mâini, etc., că toate pisicile sgârie şi miaună, că toţi câini latră, etc..

In ce priveşte raţionamentul *deductiv*, de la general la particular, el se constată mai rar la copii. «Aceasta provine nu atât din greutatea lui logică, cât din nevoile naturale ale gândirii, căci unde copilul constată ceva deosebit, rar are ocazia să se refere la premisele generale, din care el poate fi dedus. De cele mai multe ori atunci devine conştient de acele idei generale, când e provocat prin întrebări să motiveze susţinerile lui». (W. Stern).

1. Un băiat de 4 ani căpătase ghindă, pe care voia s'o semene, ca să iasă pomi din ea. Atunci îşi aduce aminte de ce a spus mama lui într'o zi «că muştele vin din pomi». Atunci el spuse: *atunci sunt în ghinde şi muşte? Din ghindă ies totdeauna pomi, şi atunci trebue să fie totdeauna şi muşte în ea.* «Acest trebue» din ultima propoziţie arată că băiatul are deja sentimentul necesităţii rezultatului deducţiunei». (W. Stern).

2. Glumind într'o zi cu fetiţa mea de 3 ani şi 10 luni la masă, îi spusei că nu eu sunt tata ci «tante» (o mătuşă a fetei). La aceasta ea răspunse: «*Nu, e tata, fiindcă tante n'are mustăţi*» Premisa implicată aici este: Taţii au mustăţi. Ea nu e mărturisită, dar e sigur că în mintea copilei a existat.

Rezumat: 1) Inţelesul popular al cuvântului judecată e: gândire, cugetare în *general.*

2. Inţelesul psichologic e: Unirea intenţionată a două noţiuni.

3. Orice judecată e o asociaţie de idei, nu, însă, orice asociaţie de idei e şi o judecată. Judecata stabileşte un raport logic, inteligibil între două noţiuni, e rezultatul unei asociaţii voite, conştiente. Simpla asociaţie e rezultatul jocului mecanic al legilor de asociaţie.

4. Judecăţile sunt afirmative, când constată o potrivire între predicat şi subiect; negative, când constată o nepotrivire, o opoziţie.

5. Analitice, când rezultă din desfacerea noţiunei subiectului în elementele componente ale conţinutului ei; sintetice, când o experienţă sau constatare nouă duce la descoperirea unor însuşiri cari nu erau cunoscute înainte ca aparţinând lucrului arătat de noţiunea subiectului.

6. Raţionamentul e scoaterea unui adevăr nou din altele cunoscute. El e de trei feluri: a) de la particular la particular, b) de la particular la general-inductiv; de la general la particular-deductiv.

7. Baza oricărui raţionament e principiul indentităţii.

CAPITOLUL XIII.

Despre Imaginația Creatoare

Visul. Creațiunile de Artă. Invențiunile în Știință.

Visul. De mai multe ori am avut prilejul, în cursul studiului nostru, să pomenim despre fenomenul sufletesc al *viselor.* Toată lumea are visuri în somn, și cunoaște cari sunt însușirile lor de căpetenie. Cum am arătat în alte ocazii, în vis imaginile de lucruri aleargă prin suflet cu o *iuțeală uimitoare.* Tablouri, uneori de toată frumusețea, alteori înfiorătoare, curg prin fața ochilor minții *nebune*, scânteiază câteva clipe și se sting în întunericul sufletului, pentru a lăsa locul altora, cari vor avea aceeaș soartă, și așa mai departe. Mai mult de cât atât, aceste tablouri sunt *fără șir*, sunt cu totul *fantastice;* multe sunt niște năluci, care nu ne-au trecut o clipă prin minte în

stare trează. De aceea mult ne uimim când ne deşteptăm şi ne aducem aminte de *nebuniile* ce am visat în timpul somnului. Oricum ar fi visele noastre, fie că sunt nişte năluci fantastice fără a corespunde realităţii, fie că ar prezenta tablouri cari să copieze aproape întocmai realitatea — lucru foarte rar însă — toate au această însuşire de căpetenie, că sunt însoţite în suflet de *credinţa*, că situaţiile în cari te vezi în vis sânt *reale, aevea.* Visezi că *deodată*, de aici, din ţara ta, ai trecut peste nouă mări şi nouă ţări în America, şi te crezi deabinelea în America; vizitezi ţă-ile cele mai ciudate şi crezi că'ntradevăr le vizitezi; te vezi atârnat, în spre o prăpastie căscată, pe o culme de munte îngustă ca muchea unui cuţit, înconjurat de o mare uriaşă, şi te'nspăimânţi într'adevăr, ca la o ameninţare reală de prăbuşire; te vezi rege sau împărat şi te crezi serios aşa; vezi persoane absolut necunoscute, şi crezi că le vezi în carne şi oase, scurt vorbind, tot ce ţi se arată în vis se'nsoţeşte de *iluzia, de credinţa în realitatea sa.* In stare trează îţi dai numai decât seama, de multe ori cu multă mâhnire, că ceeace ai văzut a fost numai un vis care a trecut.

Ce sunt visele? Cum iau naştere în minte acele tablouri fantastice, uimitoare, cari contrazic aşa de isbitor realitatea? Ori cât de ciudate ar fi ele, prin *noutatea* lor fără pereche, ele conţin

totuşi totdeauna un *grăunte de realitate.* Un munte, spre pildă, e ceva existent în realitate, şi mai toţi am avut percepţii de munţi, fie în natură, fie în fotografie. Imaginea unui munte e scoasă din realitate; o muche de cuţit e iarăşi o imagine scoasă din realitate; o prăpastie, de asemenea, e ceva real, şi tot aşa şi o mare uriaşe, cu valuri cari se înnalţă în văzduh. Diferitele părţi sau elemente ale tabloului de mai sus, cu prăpastia ce se deschide dela coama unui munte îngustă ca muchea unui cuţit, sunt împrumutate din realitate. Şi totuşi, din împreunarea acestor elemente, a ieşit tabloul de mai sus, imposibil în realitate, deci *cu totul nou* faţă de ceeace e cu putinţă să existe. Deci, acel tablou e o plăsmuire sau o *creaţie* nouă, e o născocire sau o *invenţie.* Ce e nou e *combinarea* elementelor vechi, percepute în realitate. Puterea minţii, de a combina elementele din realitate aşa, încât să plăsmuiască un tablou inexistent în realitate, — cel puţin pân'atunci, — cu totul nou, poartă numele de *imaginaţie combinătoare, creatoare* sau născocitoare.

Visurile sunt nişte creaţiuni ale imaginaţiei creatoare. De ce sunt aşa de ciudate, de *nebune* — am putea zice, — de ce lovesc aşa de puternic realitatea? De ce aleargă aşa de iute prin minte, încât dispar ca nişte scântei ce se sting repede în întuneric? De ce n'au şir, n'au regulă, n'au logică sănătoasă? Pentru că ele se desfăşoară *departe*

de controlul conştiinţei — conştiinţa fiind adormită în timpul somnului; pentrucă, fiind conştiinţa adormită, *atenţia e adormită şi ea*, şi de aceia tablourile aleargă iute, fiindcă lipseşte puterea minţii care poate ţine mai mult timp în centrul conştinţei stările de suflet, adică tocmai atenţia; sunt fără şir, împreunate *fără legătură de judecată*, pentru că în timpul somnului nici *judecata nu funcţionează*.

Dacă mintea n'ar fi în stare să facă combinări nouă, să ia imagini din cele mai depărtate locuri şi timpuri şi să le îmbine într'un mod fantastic, noi n'am avea visele pe cari le avem în timpul somnului. Poate nici odată în realitate, noi n'am văzut unul după altul un munte, un cuţit, un ocean de apă; — o prăpastie am putut vedea, fiindcă prăpastia învecineşte totdeauna un munte. Să ne'nchipuim că aceste imagini, pe care le notăm cu litere *m, c, o,* s'au produs în timpuri depărtate unele de altele; că de când am cunoscut pe m şi până am cunoscut pe c, am cunoscut alte lucruri, a, d. f, i; şi că între c şi o am cunoscut pe l, m, r, s; Să ne'nchipuim, deci, că imaginile tabloului înfiorător de mai sus au fost prinse în stare trează, despărţite una de alta, în următorul lanţ de imagini:

m + a + d + f + i + *c* + l + n + r + s +
o + v + z + t

Dacă mintea n'ar putea trece de la m la c de

cât prin a, d, f, i, şi tot aşa dacă de la c la o n'ar putea sări îndată, ci ar fi silită să dea atenţia şi stărilor l, m, r, s, înţelege oricine că n'ar fi posibilă combinaţia lui m cu c şi cu o, adică asociaţia lor în lanţul; m+c+o lanţul tabloului de mai sus. Mintea în realitate trece peste stările dintre m, c, şi o, le *uită*, şi le combină pe acestea în tabloul de mai sus, le asociază în forma aceasta în care nu le-a asociat în realitate, în stare trează. Cum le asociază aşa? Ce legătură există între ele, de le combină aşa? O legătură *trebue* să fie, *fiindcă stările sufleteşti, cari n'au niciun punct de legătură între ele, nu se pot asocia.* O muche de munte *seamănă* cu una de cuţit, şi, în virtutea asemănării acesteia, eu pot la gândul muchei de cuţit să mă gândesc la muchea unui munte; nu seamănă în mod absolut bine'nţeles, pentru că o muche de munte, ori cât de îngustă ar fi, nu poate fi ca aceea a unui cuţit; dar, în orice caz, e un punct de asemănare, şi de aceia li se zic amândorora *muchii*, pentru că seamănă în privinţa aceasta. In stare trează pot, deci, în virtutea *asociaţiei prin asemănare* (vezi capitolul IV partea II), să mă gândesc la un munte când văd sau mă gândesc la un cuţit, pot, adică, avea lanţul acesta: c+m. Imaginea unui munte poate trezi, apoi, în minte imaginea unei mări, fie pentru că în realitate am văzut stânci uriaşe înălţându-se din mare, ori lacuri de apă la poale de munţi,

fie pentrucă prin ideia comună de ceva mare, muntele şi marea se asociază, pe baza *asemănării*. Cât priveşte imaginea unei prăpăstii, ea se leagă în mod natural, prin vecinătate, cu imaginea de munte.

Deci, în virtutea asociaţiei prin asemănare imaginele m, c şi o, se'mbină una lângă alta, deşi percepţiile lor n'au fost una lângă alta, nu s'au învecinat în timp. Dacă ele se aseamănă şi pot să le înşir una după alta pe baza asemănării, cu toate că în realitate nu s'au înşirat, nimic nu mă'mpiedecă ca în stare de somn, *când mintea nu judecă*, să le *contopesc* aşa în cât să am tabloul de mai sus. Atunci mintea *exagerează, măreşte proporţiile asemănării*, fiindcă nu e trează conştiinţa să ne aducă la realitate, şi vedem din cauza aceasta muchea muntelui îngust ca muchea unui cuţit.

Aşà e cu toate tablourile din visele noastre: pe baza asociaţiei de imagini prin asemănare şi prin exagerarea proporţiilor asemănării, mintea uneşte în mod ciudat imagini cari niciodată nu s'au asociat aşà în realitate.

Şi *în stare trează* imaginaţia născocitoare lucrează şi dă naştere la o mulţime de închipuiri, cari contrazic realitatea. *Copiii, în jocurile lor*, cred deabinelea că băţul pe care încalecă e un cal adevărat, şi se poartă cu el în consecinţă: îi pun frâu, îi dau de mâncare, îl ţin în grajd, îl călă-

resc; când se joacă de-a soldaţii — ce copil n'a vrut să se facă soldat? — se cred într'adevăr soldaţi, şi aşà mai departe, cu toate combinările lor de jocuri. Şi aceste închipuiri ale copiilor se întemeiază tot pe asociaţia prin asemănare: Intre băţul pe care-l călăreşte şi un cal, copilul în mintea lui găseşte o asemănare oarecare, *crede* că găseşte, şi exagerează până'ntr'atât asemănarea încât să creadă că e un cal adevărat. Născocirile din *basmele* noastre, în cari întâlnim cai ce mănâncă jăratec, balauri ce varsă foc, cai năsdrăvani ce ghicesc gândurile stăpânului, smei, etc., sunt tot nişte creaţiuni ale imaginaţiei omului. In realitate noi n'am văzut cai cari să mănânce jăratic; am văzut cai şi am văzut şi jăratic; dar n'am văzut aceste imagini la un loc combinate în cai cari să mănânce jăratic; ei bine, mintea omului contopeşte la un loc aceste două imagini din realitate, pe baza *asemănării* dintre însuşirea calului de a fi iute, sprinten, «*focos*», cum am zice, şi însuşirea focului de a fi arzător; diferitele zâne, vrăjitoare, smei care populează basmele noastre sunt alcătuiţi după chipul şi asemănarea noastră, numai cu exagerarea calităţilor noastre de putere, frumuseţe, viclenie, răutate, etc.

Imaginaţia creatoare în operile de artă. Toate *comparaţiile* frumoase cari umplù *poeziile,* şi pe care le-am cercetat în capitolul asupra asociaţiei prin asemănare, sunt nişte creaţiuni ale imaginaţiei

noastre, şi, fiindcă rezultatul lor în sufletul nostru e că ne *plac, ne par frumoase,* ele se numesc creaţiuni *frumoase, estetice* sau de *artă.* Când poetul Bolintineanu, în cunoscuta lui poezie «*Cea din urmă noapte a lui Mihai-Viteazul*», spune:

Ca un glob de aur luna strălucea.....

face comparaţia aceasta întemeiat pe *asemănarea* strălucirii de lună cu strălucirea unui glob de aur.

Marele nostru poet, Alexandru Vlahuţă, face o comparaţie foarte frumoasă în poezia sa «*Cugetări*», între un om ajuns la capătul vieţei şi care ar vreà să se întoarcă înapoi pe drumul timpului spre a-mai trăì odată, şi un «*copil ce umblă s'adune stele de pe oglinda blândelor ape*». De unde până unde această apropiere între un om ce vreà să mai trăiască odată dela'nceput, şi un copil ce dă să prindă stelele ce se resfrâng pe luciul unei ape? Există o *asemănare* între aceste două fapte, oricât de depărtată, dar există: Cum e cu neputinţă să aduni stelele de pe luciul apei, tot aşà e cu neputinţă să mai trăeşti înc'odată viaţa pe cari ai trăit-o până într'o clipă oarecare.

Eminescu, în poezia lui «*Singurătate*», face următoarele foarte frumoase comparaţii:

Stoluri, stoluri, trec prin minte,
Dulci iluzii, *amintiri*
Ţârâiesc încet ca greeri
Printre negre, vechi zidiri.

Ce asemănare e între nişte amintiri şi nişte greeri, cari ţârâiesc prin crăpături de ziduri vechi? Există o depărtată asemănare: cum într'o casă pustie, părăsită, cântecul greerilor întrerupe liniştea adâncă, şi pare că mai înveseleşte casa aceia, tot aşà în sufletul întristat, melancolic al poetului, amintirile dulci ale vremurilor plăcute pe care le-a trăit odată, adânc o mângâire, o alinare, o înveselire. Toate operile poetice furnică de asemănări de felul acesta, asemănări cu atât mai frumoase, cu cât sunt mai depărtate şi mai rare, mai neobicinuite. Unde un om de rând nu găseşte nici-o asemănare, un poet găseşte dintr'odată şi face o comparaţie, care nici prin gând nu i-ar fi trecut celui dintâi.

In muzică, în pictură, sculptură, arhitectură, în toate artele, însfârşit, imaginaţia omului combină în şiruri nouă elemente existente în realitate: sunete, culori, marmură, materialul de clădire, şi creiază melodii nouă, ne mai auzite, tablouri originale, statui cum n'au mai fost, edificii în stiluri necunoscute altor vremuri, şi aşà mai departe.

Cu cât artiştii: poeţii, muzicanţii compozitori, pictorii, sculptorii, arhitecţii, au cunoscut mai multe modèle din arta lor specială cu atât vor aveà un material mai bogat pe care să-l combine în forme nouă, originale. Bogăţia imaginaţiei lor atârnă de bogăţia reprezentărilor pe cari le au avut în domeniul artei lor. Felul cum combină ei aceste

reprezentări n'atârnă totdeauna de o lucrare conştientă a minţii. De multe ori, fără să voiască cu dinadinsul, fără să ştie, fără să prevadă, artistul se trezeşte cu o imagine cu totul nouă: un poet găseşte o comparaţie întâmplător, fără s'o caute, un muzicant o arie nouă în acelaş mod, şi aşà mai departe. In cazul acesta lucrează *inconştientul*, şi combină elementele cunoscute în chipuri noui. Creaţiunile artiştilor nefiind toate opera conştientă a minţii, ci petrecându-se de multe ori în inconştient şi sub conştiinţă, oarecum *fără voia* artiştilor, din această lucrare inconştientă se naşte în sufletul lor impresia că ar fi *inspiraţi* de o putere mai mare ca voinţa lor.

Imaginaţia creiază şi în domeniul *Ştiinţei*. Un inventator în ştiinţă, al unui nou aparat spre exemplu, al unei maşini, al unui aeroplan, nu născoceşte aparatul, maşina, aeroplanul *pedeantregul*. Aceasta nu se poate. El împrumută câte cevà din aparatele, maşinele şi aeroplanele existente până la el, şi combină elementele împrumutate în forma pe care o crede el că realizează un progres faţă de cele de mai înainte. «Nimic nu se naşte din nimic» e o bătrână vorbă foarte înţeleaptă şi ea se aplică foarte bine sufletului nostru: Nimic în suflet nu se creiază pe deaîntregul, ci se întemeiază pe ceea ce ai avut în suflet înainte. Vrei să produci mult, să creezi forme cât mai frumoase şi mai bogate de artă? Ocupă-te mult cu formele

existente până la tine, îmbogăţeşte-ţi memoria cu imagini cât mai multe de lucruri de artă: dintr'o memorie bogată în imagini de artă va răsări şi o imaginaţie artistică bogată.

Imaginaţia la copii. Visele lor. Visele copiilor se pot studia din manifestările exterioare ce le însoţesc: strigăte, ţipete în timpul somnului, şi din cele ce pot ei povesti în chip *spontan* din amintire. Amintirile lor despre visele avute sunt, însă, foarte vagi şi adesea, cum observă W. Stern [1]), au loc confuzii între imaginile din vis şi cele din starea trează, ori cel puţin la cele din vis copiii adaogă foarte multe detalii născocite de ei. Aşa că, cine vrea să studieze visele copiilor, trebue să separe cu multă băgare de seamă imaginele desfăşurate realmente în vis de cele reale din starea trează, cu cari se amestecă adesea, şi de cele adăogate lor de fantazia trează a copilului.

După W. Stern [2]), şi în cursul anului întâi al vieţii, copiii visează: copilul de ţâţă, care doarme, reacţionează adesea prin timpul somnului prin strigăte, prin mişcări de sugere neaşteptate, şi chiar prin râs, ceeace se datoreşte, negreşit, unor imagini din vis. Tot acest psicholog crede, că numai în stările de somn mai puţin adânc visează copiii: la'nceput, când abia au aţipit, cu puţin timp înainte de deşteptare, şi în cazurile de boală, când somnul

1) W. Stern, *Psichologia celei d'ântâi copilării.*
2) W. Stern, idem

e agitat şi când copiii se deşteaptă foarte uşor.

In anumite stări organice anormale, s. e. indigestie, turburări în circulaţia sângelui, umflarea băşicii udului, copiii visează urât şi se sperie. Iată câteva vise cu spaimă citate de Stern din observaţii minuţios făcute:

1. Un copil de 2 ani şi 9 luni strigă odată prin somn plângând, că i-a luat cineva pietrele de construit căsuţe din cutia lor, altădată că a venit un urs şi l-a muşcat de mână. Atunci părinţii făcură lumină şi căutară să încredinţeze pe copil că nu era nici un urs în odae şi că mâna îi era teafără. (De sigur că influenţează asupra imaginilor acestora înfricoşătoare din vis, imaginele din povestirile ce le spun cei mai mari în starea trează şi cari, impresionând puternic pe copii, îi urmăresc până în somn. De aceea trebuesc riguros evitate, cel puţin cu copiii prea mici, povestirile cu imagini înfiorătoare).

2. Un altul de 3 ani, visă într'o noapte că un păianjen voia să-l muşte, — un păianjen fictiv cu care adesea îl speriau cei din jurul lui ca mijloc de astâmpărare. Acest vis îl speriè într'atât, încât cerù prin somn să treacă în patul mamei. Şi când se deşteptă, tot mai credea că e paianjenul în pat şi se uita cu frică într'un colţ al patului.

Nu numai stările organice anormale pot provoca vise cu spaimă, ci şi împrejurări exterioare turburătoare de somn:

3. O fetiţă de 4 ani şi 9 luni fu dusă cu pătuţul ei într'o cameră mai depărtată, într'o noapte în care se născu o surioară a ei, ca să fie sustrasă turburărilor produse de tapajul ce are loc în casă într'o asemenea ocazie. Dar ea se deşteptă şi nu mai putu adormi adânc în ceasurile ce urmară, căci străbăteau până la ea sgomote, voci străine încâlcite. Tresărea deseori înspăimântată şi striga după tatăl ei: *Vin mereu copii aşa de urâţi şi femei aşa de negre, şi pe urmă pleacă. Aşa de urâţi! Şi când închid ochii iar îi văd.* Se făcu lumină şi se mai linişti. Dar numai după ce tatăl ei rămase cu ea, putu adormi. Propriu zis la această fetiţă se observă un semi-vis, o stare mijlocie între deşteptare şi somn. «Tablourile fantaziei erau destul de puternice, ca s'o sperie, dar conştiinţa ei destul de trează ca să poată recunoaşte totdeauna iar, îndată, neadevărul viziunilor».

Foarte multe din visele copiilor nu sunt cine ştie ce tablouri cu imagini fantastice, ireale, ci cu imagini din viaţa zilnică, îndeosebi împrumutate din jocurile lor în casă, relative la jucăriile lor, la copilaşii mai mici din casă, la acte de a ale părinţilor, etc.. Exemplu:

Aceiaşi fetiţă (de la 3) la vârsta de 4 ani şi $9^1/_2$ luni, visează şi povesteşte următorul vis dimineaţa la îmbrăcat: *Azi am visat despre toţi oamenii: Cum Eva (surioara de curând născută) face: ua, ua! şi cât de drăguţă e Eva, şi cum*

strigă Günther (un frăţior) şi cum vrea să-mi ea toate, şi cum era mama bolnavă, şi că iubesc pe mama şi că iubesc pe tata, şi că mă duc la plimbare cu Fräulein W.—Cum se vede, ţesătura visului acesta e alcătuită din imagini familiare din viaţa zilnică.

Imaginaţia copiilor în stare trează. Am spus, că la copiii mici, în stare trează, imaginaţia e foarte activă şi totdeauna întovărăşită de *iluzia realităţii* plăsmuirilor fantastice din jocurile lor ori din poveştile ce ascultă. Această iluzie a realităţii e un isvor de mari plăceri pentru ei. «In capacitatea de iluzie a fantaziei e un puternic isvor de plăcere pentru copil. Căci cu cât omul învaţă să vadă seriozitatea realităţii, cu atât îi simte constrângerea şi înguştimea. Copilaşul, care în slăbiciunea lui se loveşte peste tot de piedici, care în acţiunea lui reală e atât de dependent de adulţi, poate încerca de pe urma acestei apăsări un sentiment mai mult sau mai puţin penibil, şi atunci se descătuşează de el printr'un potop de imagini din lumea fantaziei, în care el însuşi e stăpân, creator şi făuritor. Cu cât e mai puternică însă iluzia, cu care se adânceşte în lumea vizionară creată de el însuşi, cu atât e mai puternic sentimentul liberării, cu atât mai mare plăcerea».

Cu fantazia lui bogată, copilul lărgeşte orizontul altfel îngust, al mediului lui real în care trăeşte: pereţii locuinţei, membrii familiei şi servitorii,

plimbarea zilnică şi jucăriile. «Restul lumei largi aruncă numai de departe reflexul ei în existenţa copilului, dar primind acest reflex în lumina propriei lui activităţi fantastice şi a jocului, el îşi lărgeşte sfera lui de viaţă. Prin aceasta el dă formă imaginativă în bogăţia lui de jocuri nu numai *obiectelor* lumii din afară, cal şi căruţă, tren şi corabie, etc., ci şi — ceeace e mult mai important — *oamenilor*, punându-se în chiar rolurile lor. Confundarea propriei personalităţi cu a altuia.... poate uneori să capete o intenzitate surprinzătoare.» (W. Stern).

Iată un exemplu, în care se vede limpede această iluzie a realităţii:

O fetiţă a mea, când era de aproape 4 ani, a început deodată să arate o foarte mare iubire faţă de un ursuleţ de pânză, pe care l-a căpătat de mult şi căruia cu câtva timp înainte nu-i dădea nici-o atenţie. Această ataşare puternică faţă de această jucărie se datoreşte marii plăceri pe care ea a căpătat-o pentru copilaşii mici de leagăn. Ea cere zilnic cu stăruinţă să fie dusă la «bébé», înţelegând prin aceasta pe doi copilaşi de ţâţă ai unor familii cunoscute, copilaşi pe care fetiţa mea i-a văzut şi-i vede des cu o plăcere de nespus. In marea ei plăcere pentru copii mici, când e acasă şi nu-i vede pe micii ei cunoscuţi, îşi imaginează că ursuleţul ei de pânză e «bébé» şi-l îngrijeşte, îl spală, îl şterge, îl înfaşă, îl leagănă, îi dă să mănânce, cum ar face-o cu un copil adevărat,

imitând în această îngrijire toate actele văzute de ea la mamele copilaşilor de care vorbim. Dacă vreunul din cei mari zice de ursuleţ că e ursuleţ, ea protestează cu tărie, zicând: «nu e ursuleţ, e bébé, e Chistina». Intr'o zi mamăsa îi spuse: «Ce ai pus ursul în pat? Ia-l de aici, că are purici». Fetiţa începù să plângă cu hohote, să-l ia în braţe şi să-l apere, zicând: «E copil, copilul n'are pureci». Niciodată nu vreà să audă zicându-se ursuleţului ei urs, atunci protestează aproape plângând şi zice că e «Chistina». E evident, că avem aici de a face cu o credinţă puternică în realitatea închipuirii plăsmuite.

Acest iluzionism, această credinţă în realitatea plăsmuirilor fantastice atârnă de vârsta copiilor. Incetul cu încetul iluziile inconştiente ce întovărăşesc produsele fantaziei lor, se transformă în *iluzii conştiente,* adică ei încep a-şi da seama, că lucrurile transfigurate de imaginaţie — beţele în cai, scaunele înşirate în vagoane, o nuia ţinută pe umăr în sabie sau puşcă — sunt ceeace ele sunt în realitate, şi că «se joacă» atunci când le închipuesc drept altcevà. Atunci copiii devin conştienţi că jocul e joc, jocul ajunge, cum se zice, în stadiul *estetic.*

Exemplul următor arată limpede deosebirea aceasta între iluzionismul inconştient şi cel conştient, adică cu valoare estetică:

Fetiţele mele se jucau deseori de-a fotografiatul:

Aşezau două beţe încrucişate pe duşumea, pe vârfurile lor de sus aşezau un postav negru, una din ele stătea jos pe un scăunaş, în timp ce cealaltă privea pe sub postav pe cea de jos şi-i da sfaturi cum să stea. La mişcările acesteia, cea dela aparat, imitând cele văzute într'un atelier de fotografie, agità mâna goală ori un lucru ce aveà la îndemână, zicând «puiu, puiu», pentruca cea dintâi să se liniştească în faţa aparatului. Această manevră o făcea întâi fetiţa cea mare, pe atunci de 7 ani, şi după ea o repeta şi cea mică, atunci de 3 ani. Cea mică credea serios în realitatea fotografierei, erà în stadiul iluziei inconştiente. Cea mare ajunsese în stadiul celei conştiente, căci întrebând-o: «*Fotografiezi de adevărat?*», ea răspunde: «*Nu dar ne jucăm, aşà e jocul ăsta*».

Ceeace caracterizează imaginaţia copiilor e, în primul rând, *elasticitatea* ei: copilul *sare* cu o mare iuţeală dela un lanţ de imagini la altul, dela un joc la altul, *fără legătură sintetică* între aceste lanţuri ori jocuri, aşà cum la adulţi numai în vise sau în stările mentale patologice se constată. Iată câtevà exemple interesante adunate, în această privinţă, de W. Stern:

1. Un băiat de 3 ani şi 2 luni stătea pe sofa şi întreba pe tatăl lui, în cotro vreà să călătorească cu trenul; el fluerà, pufăià, şi se jucà câtevà minute de-a trenul. Nu trecù mult şi se aşeză pe sulul sofalei, zicând că e cal, iar el

călăreţ ori vizitiu. Dar numai decât se dădù jos, adună câtevà scaune, se aşeză pe unul, spunând că e în vapor ori în corabie ori în barcă cu motor. Spunea că are coş, flueră, apoi debarcă, şi pe urmă zise că scaunele aşezate unele lângă altele sunt odaia în care stă el, şi că vine Hilda în vizită la el, ori sunt grajd cu o mulţime de cai de circ.

2. Unui copil i se spuse să deseneze o cămilă şi el traşe o linie tremurată şi pe ea un pătrăţel tremurat, închipuind cocoaşa. Dar uită numaidecât cămila, căci acest pătrăţel tremurat aşezat pe linie îi aduse aminte de o aripă de fluture. Atunci zise: *Să fac un fluture?*, şi şterse linia şi, alături de întâiul pătrăţel, în faţa lui şi lipit de el, mai făcù unul închipuind o altă aripă a fluturelui. Apoi mai făcù un fluture. Pe urmă, o pasăre, o muscă, apoi felul cum desenă musca îi amintì de chipul lunei şi desenă chipul lunei, acesta îi amintì chipul soarelui şi desenă chipul soarelui, apoi se 'ntoarse iar la muscă. Ii venì apoi în gând să deseneze o pasăre dintr'un tablou din perete şi făcù ciocul aşà: ⌐ Dar în această figură el văzù un început de stea şi întrebă: *Să fac o stea?* şi o făcù:

«In contrast ciudat cu această săritură capriţioasă a imaginilor pare a sta un alt caracter, care

se constată tot aşa de des în cea dintâi copilărie: *perseverarea*. Există lanţuri imaginative, cari constau într'o repetiţie monotonă a aceloraşi inele; şi adulţii, uimiţi până atunci de fuga ideilor şi de lipsa de răbdare a copilului, stau tot aşa de perplecşi în faţa acestei răbdări şi acestei mulţumiri cu care el face mereu aceiaşi mişcare uniformă de joc ori cu care cere acelaş versuleţ ori cântecel».

Exemplu: Preyer povesteşte că un copil al lui de 1 an şi 1 lună ridică şi puse din nou capacul unei oale de 79 de ori pe rând. Alt psicholog, Scupin, istoriseşte că fiul lui, la 2 ani şi 11 luni, s'a amuzat 5 sferturi de ceas neîntrerupt să mestece, cu un făcăleţ, făină, apă şi sare. El vărsa mereu dintr'o oală într'alta materialul, şi-i plăcea aşa de mult această ocupaţie monotonă, în cât protestă plângând, când cineva din casă vru să-i ia făcăleţul. Săritura capriţioasă a copiilor dela o imagine la alta, de la un joc la altul, ori de la un epizod la altul în naraţiunile lor, se bazează, totuşi, pe legile cunoscute de asociaţie, în deosebi pe legea asemănării. Numai că elementul comun, similar, care duce de la o verigă la alta, e un element cu totul exterior: adesea simpla asemănare de sunete, când e vorba de trecerile din imagini în imagini exprimate prin cuvinte, o asemănare foarte vagă de formă, de contur ori schemă, când e vorba de trecerile capriţioase de la un desen la altul, etc. Nu se sta-

bileşte între elementele componente ale acestor şiraguri de stări sufleteşti o legătură sintetică propriu zisă, raţională, ci numai una întâmplătoare mecanică.

Cellalt caracter al imaginaţiei copilului, *perseverarea* în anumite imagini, vorbe ori ocupaţiuni, n'are nici ea un caracter sintetic. «..... chiar la repetiţie sub aceiaş formă, zice Stern, elementele particulare se'nşiruesc ca nişte mărgele, fără o legătură organică între ele»[1]).

Incetul cu încetul fantazia copiilor începe să piardă caracterul ei deslânat ori monoton, şi să dobândească unul mai sintetic: «copilul îşi făureşte, deşi încă tot neclar, un *program* a ceeace vrea să deseneze, să povestească ori de a ce vrea să se joace. Şi pe de altă parte această determinare e menţinută şi urmată într'adevăr, un timp mai îndelungat, aşa în cât numai *compoziţii imaginative* au loc»[2]).

Această determinare, care duce oarecum la un program, presupune o voinţă oarecum puternică, o atenţie disciplinătoare, care introduce în şiragurile deslânate ale imaginaţiei capriţioase de pân'atunci o legătură mai sintetică. Dacă copilul rămâne prea mult în stadiul imaginaţiei prea elastice, e semn de slăbiciune de voinţă şi aici rolul educatorului e uşor de indicat.

---

1) W. Stern, opera citată.
2) W. Stern, idem.

Aplicaţiuni pedagogice. Fiindcă, după cum s'a văzut din câteva exemple, pe cari toţi observatorii copiilor le pot înmulţi indefinit, canavaua pe cari se brodează visele copiilor sunt stările afective, vom veghea să înlăturăm din creşterea lor toate acele imagini înfricoşetoare, pe care foarte des părinţii le utilizează ca mijloace disciplinare. Nu poate fi disciplină mai penibilă şi mai primejdioasă de cât aceasta. Foarte adesea, copiii supuşi acestui tratament disciplinar rămân bolnavi de o timiditate incurabilă. Lăsând la o parte faptul, că o creştere cu biciul înfricoşării întunecă şi amărăşte copilăria, ea e funestă şi din punct de vedere *naţional.* Trăim într'un veac a cărui deviză e: munca, cultul sforţării, al energiei. Şi poporul nostru trebue să fie condus de această deviză. Dar nu o educaţie înfricoşetoare poate crea voinţi oţelite, caractere active. In lături, deci, la o vârstă prea crudă, cu aceste mijloace disciplinare barbare: ficţiunile înspăimântătoare.

Copilul e, de sigur, un mare iubitor de ficţiuni. In ele, după cum am spus, el simte ca un sentiment de eliberare din dependenţa prea strânsă de adulţi, sentiment din cele mai plăcute. De aceea, exceptând ficţiunile înfricoşetoare la o vârstă prea fragedă, când ştiinţa lui e prea redusă, vom nutri, însă, pofta lui de ficţiune prin povestiri de tot felul, povestiri vii, sclipitoare, pline de imagini familiare, copilăreşti, în deosebi povestiri pline de

umor sănătos, accesibil priceperii copiilor, dar şi de duioşie faţă de fiinţe apropiate: animale de casă, de muncă, copii mai sărmani, etc.

Dată fiind marea plăcere a copiilor pentru produsele fanteziei omeneşti, vom face din ele şi când au atins vârsta şcoalei un cadru al învăţământului serios. Povestea e cel mai bun mijloc de a introduce pe şcolarii începători în toate felurile de lecţiuni. In deosebi, cunoştinţele despre animalele ori plantele cunoscute nu li se pot strecura mai minunat de cât în haina povestirii. De la efectul pe care-l poate produce în sufletul lor predarea acestor cunoştinţe după metodul uscat discriptivo-analitic întovărăşit de forma interogativă: ce e calul? Câte picioare are calul? Cum e trupul calului? etc., şi până la acela, pe care-l poate produce o poveste despre cal, e o distanţă ca de la cer la pământ. Acest lucru se va demonstra mai amănunţit în didactică.

Chiar şi pentru copiii mai mari, din clasa III şi a IV-a, povestea rămâne un cadru interesant în care trebuie să se înrămeze cunoştinţele ce li se predă, în deosebi la ştiinţele naturale şi la geografie.

«*Ne închipuim, zice Nietzsche, că povestea şi jocul ar fi numai ale copilăriei. Ce miopi suntem! Ca şi când am putea trăi în vreo clipă din viaţă fără poveste şi joc! Le numim şi le simţim de sigur altfel, dar tocmai aceasta e o probă, cum*

că sunt acelaş lucru, căci şi copilul simte jocu ca munca lui şi povestea ca adevărul lui». Dacă ficţiunea e aşa de necesară adulţilor, mai e nevoie de demonstrat cât de necesară e copiilor?

Consequent acestei înclinaţii bine dovedite a copiilor, s'a propuş în multe părţi, ca în şcoli să se introducă şi *ore speciale de povestiri*. E un mijloc de recreaţie spirituală aproape fără pereche, şi totodată şi de disciplinare a atenţiilor celor mai risipite, mai oscilatoare. Căci s'a constatat, că până şi copiii cei mai incapabili de atenţie la lecţiile obicinuite, încep a deveni capabili de atenţie prin povestiri.

Jocurile, fiind şi ele creaţiuni ale imaginaţiei, trebuesc cultivate ca mijloace pentru desvoltarea imaginaţiei. Seriozitatea cu care se joacă copiii, însă, iluzionismul care întovărăşeşte jocurile lor, de se cred deabinelea ceeace îşi imaginează că sunt, e mreaja cea mai fină pe care natura a ţesut-o pentru a ridica mintea copiilor din întunerecul neştiinţei cu care vin pe lume. Jocul e cea d'ântâi şi cea mai bună şcoală, atât despre natură (jocurile cu lucruri naturale, numite culturale), cât şi despre întocmirile omeneşti (jocuri sociale).

Rezumat. 1. Visele sunt creaţii ale imaginaţiei. 2. Rolul asociaţiei prin asemănare e hotărîtă în imaginaţia creatoare. 3. Visele copiilor se brodează pe stările afective. 4. In ele, ca şi în jocurile lor, se vede iluzia realităţii. 5. Aplicaţii pedagogice; trebue cultivată imaginaţia copiilor prin povestiri şi jocuri.

PARTEA III-A

Funcţiunea Sentimentului

INTRODUCERE

Rădăcina sentimentelor sau a vieţii afective: instinctul de conservare

De când deschidem ochii în lume şi până la ruperea firului vieţii, noi, făpturile umane, ca şi toate celelalte făpturi vieţuitoare, dealtfel, suntem stăpâniţi clipă cu clipă de năzuinţa de a *ne prelungi cât mai mult viaţa*, de a ne-o păstra sau *conserva*. Această năzuinţă sau *tendinţă* de a ne conserva viaţa nu o câştigăm învăţând-o dela alţii. Ne naştem cu ea, căci ea începe să se manifeste imediat ce ne naştem, nu e rezultatul unei deprinderi sau unei învăţături.

E o lege a vieţii tendinţa aceasta de conservare, o lege fără de care de mult viaţa s'ar fi stins

pe pământ, care ar fi rămas atunci mort, numai cu mineralele lui moarte. N'a putut apărea un sâmbure sau o scântee de viaţă, fără să-i fi fost dată în acelaş timp, odată cu apariţia ei, şi această năzuinţă de prelungire sau conservare.

Această tendinţă cu care ne naştem, şi pe care n'o învăţăm la nici o şcoală, poartă numele de *instinct de conservare.*

In ce constă acest instinct de conservare şi cum se manifestă el? Constă, după teoriile cele mai noui, într'un număr de *tendinţe* sau *trebuinţe: Trebuinţa hrănirii, a băuturii, a mişcării, a jocului, a apărării de pericole,* reale sau imaginare, *a reproducerii* sau *perpetuării speţei*, etc.

Nu toate apar imediat după naştere, negreşit, dar toate, când apar, apar fără a fi învăţate, în virtutea unor mecanisme moştenite, unor resorturi ce sunt înscrise în centrii nervoşi ai fiinţei, *anterior oricăror experienţe personale.* Fiinţa, în care aceste trebuinţe instinctive încep să se manifesteze, nu-şi dă la început seama de scopul lor, mişcărilor ce face pentru a-şi potoli aceste trebuinţe, scopul lor îi rămâne inconştient. Mai târziu, când se desvoltă în ea cugetarea sau reflecsiunea, *şi numai la aceea în care aceasta se desvoltă,* scopul îi devine conştient.

Dar fie că e inconştient, fie că e conştient, scopul acesta tinde să se realizeze, şi el este: prelungirea sau conservarea vieţii.

Caractele instinctului de conservare sunt:

1) antereoritatea faţă de orice experienţă individuală; 2) preciziunea şi siguranţa mişcărilor cari duc la satisfacerea tendinţelor sau trebuinţelor: 3) iuţeala, cu care se deslănţuesc aceste mişcări.

E destul să ne uităm la vieţuitoarele din jurul nostru şi la noi înşine, şi vom lua uşor seama, că rostul tuturor alergăturilor noastre e această tendinţă sau acest instinct de conservare: Cum deschid ochii în lume, copiii caută sânul mamelor lor, execută din buze mişcările de sugere şi *pot îndată* să sugă, *fără să fie învăţaţi de cineva să facă aceste mişcări, şi fără să cunoască scopul pentru care le fac.* Dar, deşi nu-şi dau seama de scopul lor, ele au totuşi un scop: *acela de a procura trupului hrana necesară vieţuirii mai departe.* Pornirea de a se hrăni se arată deci, dela început, cu o putere oarbă, ce nu se poate înfrâna fără primejduirea vieţii. —Puişorii de găină, din primele zile după ce au spart coaja oului şi au ieşit la lumina zilei, ştiu să scormonească prin ţărână, în căutarea grăunţelor, cu toate că nu înţeleg rostul acestei căutări. —Pisicele, aproape cum se nasc, învaţă, cu o iuţeaţă uimitoare, să prindă şoareci, şi să se joace cu ei, iar când foamea le încolţeşte, să-i sfăşie cu gură şi să-i înghită, fără să înţeleagă scopul tuturor actelor acestora.

Omul îşi desfăşură viaţa într'un mediu dat. In

acest mediu instinctul lui de conservare poate fi întâmpinat de condiţii favorabile sau de condiţii nefavorabile, adică mişcările sau actele, prin care tendinţele sau trebuinţele lui pot fi satisfăcute pot fi sau împiedicate, stânjenite, ori ajutate, înlesnite. In cazul întâi, viaţa întâlneşte piedici în desfăşurarea mersului ei, şi simţirea acestor piedici provoacă în suflet *o durere, o suferinţă.* Viaţa e atunci în descreştere sau *diminuare.*

Când în desfăşurarea actelor menite să ne satisfacă trebuinţele noastre, întâmpinăm condiţii favorabile în mediul ambiant, adică actele acestea se pot desfăşura lesne, fără opoziţie sau contradicţii, sufletul nostru simte lipsa acestor opoziţii sub forma unei *satisfacţii* sau a unei *plăceri.* Aceasta e pentru noi un *semn* că tendinţa de conservare se desfăşură fără obstacole, viaţa e în *spor*, în *creştere.*

Durerile şi *plăcerile*, cari se nasc astfel în sufletul nostru, prin contrarierea sau favorizarea actelor prin care se manifestă instinctul nostru de conservare, sunt deci nişte *efecte*, nişte *semne* sau *indicii*, că acest instinct e oprit sau ajutat în funcţiunile lui. *Rădăcina sentimentelor sau a vieţii afective e, deci, instinctul de conservare.*

Ceea ce nu interesează viaţa noastră în niciun fel, necontractând de loc legături cu ea, nu poate trezi în suflet niciun sentiment, nici de durere, nici de plăcere, *nu-l afectează* în niciun chip.

Teoria aceasta, care leagă funcţia sentimentului de a instinctului de conservare, e o teorie *biologică*. Reprezentantul ei principal în psichologia modernă e *Th. Ribot*.

CAPITOLUL I

Despre dureri şi plăceri.

Definiţia lor. Durerile şi plăcerile sunt fapte seu manifestări prea generale ale vieţii sentimentului, spre a se putea definì. Dacă am ţine cu orice preţ să le definim, n'am puteà spune de cât nişte simple tautologii sau cuvinte de prisos: Durerea e atunci când ne doare, plăcerea atunci când cevà ne place. E tot aşa caşi cum am spune, bunăoară, că focul e atunci când ceva arde.

N'avem, însă, nevoe să definim durerile şi plăcerile, căci experienţa internă a fiecăruia din noi ne spune limpede ce sunt ele. Ceeace putem face — şi o vom face — e să dăm o listă cât mai completă de plăceri şi dureri, să observăm cum şi în ce condiţii iau ele naştere, ce influenţe exercită asupra corpului nostru, cum se transformă ele în suflet de când se nasc şi până pier, cum se amestecă ele între ele şi cum se combină, etc.

Am spus că durerile şi plăcerile sunt manifestări sau modalităţi generale ale vieţii sentimentului. Intr'adevăr, să'nşirăm o listă cât de lungă posibil de sentimente, şi, dacă le vom analiză la lumina simţului intern, vom găsì în ele sau modalitatea *durere*, sau modalitatea *plăcere* sau *pe amândouă combinate în proporţii variate.*

Iată o serie de sentimente: căinţa sau remuşcarea, regretul, rezemnarea, gelozia, invidia, ura, necazul, mânia, ranchiuna, vanitatea, orgoliul, amorul propriu, iubirea, melancolia, evlavia, mila, speranţa, desnădejdea, jalea, întristarea, bucuria frica, spaima, groaza, timiditatea, modestia, curajul, aroganţa, avariţia, sentimentul religios, sentimentul moral, sentimentul estetic, admiraţia, sublimul, comicul, dispreţul, desgustul, trufia, îngâmfarea, umilinţa, mândria, sentimentul onoarei, mirarea, surpriza, sila, plictiseala, urâtul, simpatia, antipatia, îndoiala, încântarea, fericirea, farmecul, desfătarea nostalgia, etc.

Analizându-le, constatăm că unele din ele sunt modalităţi sau nuanţe ale durerii; altele nuanţe ale plăcerii, iar altele cuprind în amestec de proporţii variate şi elementul durere şi elementul plăcere. Distribuindu-le din acest punct de vedere în coloane separate, vom avea următorul tablou:

Dureri:	Plăceri:	Sentimente compuse:
căinţa	bucuria	rezemnarea
invidia	admiraţia	gelozia
regretul	comicul	ura
necazul	simpatia	mânia
desnădejdea	încântarea	vanitatea
jalea	desfătarea	orgoliul
întristarea	farmecul	amorul propriu
frica	curajul	iubirea
spaima		melancolia
groaza		evlavia
timiditatea		mila
desgustul		speranţa
umilinţa		avariţia
sila		sentim. religios
plictiseala		» moral
urâtul		» estetic
antipatia		dispreţul
îndoiala		sublimul
		mirarea
		surpriza
		nostalgia
		etc.

La timp vom vedeà cum se înfăţişează aceste sentimente compuse din amândoi polii vieţii afective: din durere şi plăcere. Ne mulţumim, aici, să arătăm numai la unele din ele caracterul acesta de a fi compuse.

In rezemnare, de pildă, avem şi durere şi plăcere. Durere, pentrucă e o întristare potolită, plă-

cere tocmai pentru că, în măsura în care întristarea se potoleşte, sufletul se uşurează până la un punct de durere. In milă simţim şi durerea de a vedea pe cineva în suferinţă, şi plăcerea de a ne înduioşà la suferinţa ei şi de a o uşurà măcar prin înţelegerea ei, prin adresarea măcar a unei vorbe de mângâiere.

In sentimentul religios simţim şi plăcerea de a admirà pe D-zeu, şi teama de atotputernicia lui. In speranţă simţim şi plăcerea pe care ni-o dă închipuirea făptuirii unui bun dorit, şi neplăcerea nesiguranţei cât de mici pe care o încercăm (de aceea e speranţă) ş. a. m. d.

Clasificarea sentimentelor din punctul de vedere al provenienţii lor. O înţepătură în deget sau o sete şi o foame chinuitoare, o lovitură pricinuită de un accident, o durere de dinţi, senzaţia de sufocare sau înăbuşire, durerile reumatismului, şi în general ale tuturor boalelor *trupeşti*, provin toate din schimbări sau modificări cari se petrec în trupul nostru şi, din această cauză, au fost denumite *dureri trupeşti* sau *fizice*. Punctul de plecare al acestor dureri este în corp sau organism. Cele mai multe din durerile copiilor mici de felul acesta sunt, dar nici oamenii mari nu sunt scutiţi de loc de ele.

Durerea pe care o simţim la vestea unei întâmplări nenorocite, ori a ruinei unei întreprinderi în care am intrat, ori la cuvintele de dojană pe

cari ni le adresează cineva etc., nu provine din modificări ale organelor trupului nostru, ci din *înţelegerea* faptului numit întâmplare nenorocită ori ruină în întreprindere etc.. Fără înţelegerea acestor fapte şi a urmărilor lor, n'am putea încerca aceste dureri, lucru care se întâmplă cu copiii cei mici, în capul cărora nu s'a născut încă ideea de nenorocire, ori de ruină. Nici ei nu sunt, însă, cu totul scutiţi de acest soiu de dureri, fiindcă şi în sufletul lor se desfăşoară procese psihice de înţelegere. Astfel e durerea provocată de plecarea mamei de acasă, durere ce presupune *cunoaşterea* mamei, *reprezentarea* ei limpede; durerea ce simt la pierderea unei jucării, pe cari, deci, şi-o pot reprezentà când le dispare; mai târziu, când încep a umblà la şcoală, durerea unei mustrări din partea învăţătorului, ceeace presupune înţelegerea sensului vorbelor de mustrare. La baza acestor dureri fiind fenomenul intelectual al înţelegerii, adică un fenomen psichic sau moral, ele au primit denumirea de *dureri psichice* sau *morale.*

La fel e şi cu *plăcerile:* unele provin din modificări ce au loc în organe ale corpului nostru, cum sunt, spre pildă, plăcerile mâncării unor lucruri dulci, ori cele provocate de parfumul dulce al unui trandafir, ori de răsuflarea unui aer curat, de simţirea unei sănătăţi depline a trupului, şi multe altele. Pentru că au punctul lor de plecare în modificări din corpul nostru, ele se numesc *fizice,*

ca şi durerile descrise mai sus în primul rând. Alte plăceri provin din reprezentări, au punctul lor de plecare într'o cunoştinţă: plăcerea pricinuită de primirea unei veşti bune, aceea pe care o simţim când primim o laudă, ori când asistăm la desfăşurarea pe pânză a unui film frumos de cinematograf, ori la reprezentarea unei piese de teatru. Fără înţelegerea veştii celei bune nu ne-am putea bucurà; dacă n'am înţelege vorbele de laudă, ele ne-ar lăsa reci, nepăsători; dacă n'am pricepe scenele cari aleargă pe pânza cinematografului ori cari se joacă de actori la teatru, n'am putea simţi nici-o plăcere.

Având punctul lor de plecare în nişte acte de înţelegere, ele se numesc plăceri *sufleteşti* sau *morale*.

Senzul real al cuvântului «fizic». Trebue să fim bine înţeleşi asupra atributului acesta de «fizic» ce'l aplicăm durerilor şi plăcerilor. În realitate, cum observă Ribot, durerile şi plăcerile nu pot fi toate de cât psichice sau morale, fiindcă, fiind sentimente, ele sunt stări sufleteşti sau de conştiinţă. Li se zice, însă, fizice, numai pentrucă provin din cauze fizice (fiziologice-organice), pe când cele zise psichice provin din cauze interne intelectuale, deci psichologice. Punctul lor de plecare e diferit, pentru conştiinţă, ca esenţă, durerile şi plăcerile sunt toate psichice, fiind fenomene sufleteşti.

1. *Durerile şi plăcerile fizice*. Corpul nostru, din ale cărui modificări provin durerile sau plă-

cerile fizice, e alcătuit din două faluri de *organe*: 1. *interioare* şi 2. *exterioare*. Din funcţionarea acestor două feluri de organe provin o mulţime de plăceri şi dureri fizice. Să cercetăm pe rând aceste simţii.

A. *Inlăuntrul corpului nostru* sunt diferite organe interne: inimă, plămâni, vine, artere, nervi, creer, intestine, stomac, ficat, rinichi, etc.. Ştim, că atunci când ele funcţionează regulat, trimet' fiecare în parte, ştiri despre mersul lor la conştiinţă, şi că suma acestor ştiri formează *cenestesia* sau *simţul vital*. Din modificările cenesteziei provin o mulţime de nuanţe de sentiment. Toate însă se pot reduce, cum vom vedea, la două categorii principale.

a) *Sentimentele cenesteziei* se manifestă în două direcţii deosebite: 1. Uneori ne simţim, fără să ştim bine de ce, *bine dispuşi, voioşi, plini de putere, liberi, plini de încredere în puterile noastre, întreprinzători* sau *activi*. Aceste sentimente provin din bună funcţionare a întregului corp, mai ales a funcţiunilor de hrănire şi respiraţie. Am mistuit uşor hrana, am răsuflat un aer curat, uşor: mişcarea uşoară, neîmpiedicată a plămânilor ne face să ne simţim uşori, vioi, plini de putere, bine dispuşi. 2) Alteori, din contră, ne simţim, *tot fără să ştim bine de ce, slabi, abătuţi, greoi, neincrezători în puterile noastre, indispuşi*. Atunci e sigur că ceva e deranjat înăuntrul nostru,

cu toate că nu ştim anume ce: stomacul a funcţionat rău şi n'a mistuit bine, am stat într'un aer rău, etc.. Apăsarea unui aer greu asupra pieptului ne face să ne simţim greoi, par'că o piatră ni s'ar aşeză pe el.

b) *Sentimentele sensaţiilor interne bine localizate.* Fiecare organ intern, în parte, când funcţionează anormal, provoacă dureri *care se localizează bine*, precis, ce simţi bine din ce loc pleacă. In primele momente ale *foamei* şi *setei*, simţim numai o lipsă generală în trupul nostru, o slăbiciune difuză. Dacă trece o vreme mai îndelungată şi nu ni le potolim, atunci începem să simţim bine o durere de strângere în stomac, pentru foame, şi de arsură a limbei şi a gâtlegiului, de uscăciune a gurii pentru sete. Aceste dureri sunt fizice, fiindcă pornesc din organe fizice ale corpului. Tot aşa, toate funcţionările anormale ale tuturor organelor ne produc dureri pe cari putem să le localizăm bine, preciz, anatomic.

B. *Organele exterioare* sunt organele cunoscute ale *simţurilor*. De funcţionarea acestor organe se leagă, ca şi de funcţionarea organelor interne, nuanţe de durere şi de plăcere.

a) *Sentimentele cari însoţesc sensaţiile de tact sau pipăit.* Suprafeţele *moi* şi *netede*, pe cari plimbăm mâinile, ne produc un sentiment de *plăcere*, pe când atingerea celor *tari* şi *aspre* ne produce o *neplăcere*, o *durere*.

b) De *diferite nuanţe de gust* (dulce, acid, amar, sărat) se leagă, cum oricine ştie, diferite plăceri şi dureri. In ce priveşte mai ales pe cele din urmă, fiecare îşi poate aminti uşor de *durerile desgustului.*

c) *Unele mirosuri* sunt foarte plăcute; altele din contră, cu totul neplăcute, ele ne fac să ne scuturăm, să fugim din preajma obiectelor cari le produc. Exemple poate lua oricine cât de multe.

b) *Sentimentele cari întovărăşesc sensaţiile de vedere şi auz. Lumina*, când e potrivită, produce totdeauna o impresie plăcută, *întunericul* una neplăcută. Insă lumina prea puternică, prea vie ne orbeşte, şi deci ne produce o durere. Un întuneric potrivit nu e totdeauna neplăcut. Să ne gândim cu toţii la frumoasele seri de toamnă, pe care le putem gusta în ţara noastră, când ele se lasă încet încet pe pământ, seri neîntrecute şi cari ne umplu sufletul de farmec, de o simţire tainică, adâncă, pe care nu ni-o dă cea mai strălucitoare şi mai plină de lumină revărsare de zori.

In afară de lumină şi întuneric, diferitele culori şi nuanţe de culori produc în sufletul nostru felurite nuanţe de sentimente. Marele poet şi filosof, *Goethe*, s'a ocupat de aproape cu aceste sentimente produse de culori şi le-a împărţit în două grupuri: 1) cele pricinuite de *purpuriu, roşu, portocaliu, galben*, cari ne produc *o plăcere ne aţâţă acţiune, la mişcare*; 2) nuanţele de *albastru*, cari ne *posomorăsc*,

ne *întristează*, ne *moleşesc*. Iată, bunăoară, după *Goethe*, ce simţim când într'o zi posomorâtă de iarnă privim natura printr'un geam *galben*: «Ochiul se *înveseleşte*, pieptul se umflă, sufletul se *înseninează*: o căldură neaşteptată pare că ne însufleţeşte». «Albastrul, zice Goethe, ne dă un *sentiment de răceală*.... ne face *să ne gândim la umbră*. O sticlă albastră ne arată lucrurile sub o lumină *tristă*.

Sunetul, ca şi lumina, e plăcut, prin simplul fapt că face urechea să funcţioneze, să asculte' Muzica asurzitoare a copiilor şi sălbaticilor s'a născut pentru acest simplu motiv. *Tăcerea* e neplăcută şi deşteaptă de multe ori simţirea de *spaimă*, o simţire neplăcută. Sunetele *înalte* ne *înveselesc*, ne fac vioi, ne aţâţă la mişcare. De aici pornirea instinctivă a sătenilor de a juca la auzul sunetelor de vioară, cobză şi nai, când se încinge hora în sat. Sunetele acestor instrumente, timbrele lor sunt înveselitoare. Sunetele *joase*, cum sunt cele de *orgă*, ne fac serioşi, gravi, *melancolici*, ne dispun spre cugetare.

Iată câteva observări, făcute foarte repede, asupra durerilor şi plăcerilor fizice. Ele se mai numesc şi *sensaţionale* ori *sensoriale*, pentru că însoţesc sensaţiile organelor interne şi externe.

Durerile şi plăcerile morale. Am spus că aceste dureri şi plăceri provin dintr'o cunoştinţă sau o reprezentare. «Copilul care a trebuit să înghită o

doctorie neplăcută, zice Ribot, cel care şi-a scos vre-odată un dinte, când vede iar linguriţa de doctorie, ori când se duce să-şi scoată alt dinte, încearcă o durere care nu se poate numi fizică, fiindcă ea este legată de o simplă imagine». Fără să înghită iar doctoria luată odată, copilul îşi reprezintă efectul ei neplăcut asupra limbii, şi pare că-l şi simte, încearcă deci o neplăcere la simpla representare a efectului ei. Dacă-ţi aduci bine aminte de durerea ce-ai încercat la scoaterea unui dinte, simpla representare a acestei operaţii îţi produce oarecum o durere. O sensaţie foarte neplăcută e aceea a gâdilatului. Unele persoane sunt aşa de sensibile în privinţa aceasta, încât e destul să facă cineva gestul, numai, de a le gâdila, şi ele vor şi simţi sensaţia penibilă de gâdilat, se vor feri, vor isbucni numai la simpla reprezentare a acestui contact în râsul dureros pe care-l provoacă. O sensaţie foarte neplăcută e şi aceea pe care o simţim, când cineva ascute un cuţit pe o gresie. E destul să apropie cineva cuţitul de gresie, fără să-l frece, pentru ca să simţim de multe ori sensaţia neplăcută, numai la representarea frecării de piatră, sensaţie care par'că ne străpunge nervii, ne face să ne scuturăm din cap până în picioare.

Când o persoană, angajată într'o întreprindere cu o mare parte din averea sa, află că întreprinderea a căzut şi că, deci, s'a ruinat, simte o durere a cărei explicaţie stă în faptul, că ea îşi dă

seama de sensul vorbei ruină: se vede deodată, în închipuirea sa, îndurând lipsuri grozave, începând iar munca grea de agonisire, îşi vede familia nemângăiată, în lipsuri cu care poate n'a fost deprinsă, scurt vorbind un convoiu întreg de nenorociri defilează pe dinaintea minţii sale, în închipuire. *Cu cât îşi va reprezenta mai multe nenorociri posibile, cu atât durerea va fi mai mare.* Durerea atârnă aici, prin urmare, de reprezentările sau de cunostinţele nenorocirilor posibile de pe urma ruinei. Un copil al acestei persoane, în capul căruia nu s'a format încă ideea ruinei şi a urmărilor ei, nu va simţi nenorocirea, ori cât ar auzi în jurul lui vorbindu-se de ea, ori o va simţi prin imitaţie, prin sugestie.

O durere morală mai înaltă de cât cele de mai sus, e aceia a unui om de ştiinţă care urmăreşte să născocească ceva şi nu isbuteşte, cu toate sforţările ce face, sau a unui pictor, care e nemulţumit de tabloul ce zugrăveşte, etc. Şi aceste dureri au la bază nişte reprezentări sau nişte idei, şi încă nişte idei înalte, privitoare la artă şi ştiinţă, aceste creaţii superioare ale spiritului uman.

Când aflăm că o intreprindere ni-a isbutit şi că, deci, am realizat un câştig frumos, simţim atunci o mare plăcere, pentru că ne închipuim toate bunurile pe cari ni le poate aduce; de data asta ne vedem, în închipuire, ducând un traiu uşor, muncind mai puţin, familia trăind mai mul-

ţumită, putând face şi noi o binefacere cu mai multă înlesnire, în sfârşit un convoiu întreg de mulţumiri vedem defilând în faţa ochilor minţii. Cu cât avem mai multe închipuiri sau reprezentări de stări plăcute în viitor, cu atât simţim o bucurie mai mare la vestea câştigului. Această bucurie sau plăcere e o plăcere morală, pentru că atârnă de o mulţime de reprezentări privitoare la viitor.

O plăcere mai înaltă de cât aceea a unui câştig într'o afacere, e aceea pe care o simţim, bunăoară, când citim o carte frumoasă, când facem bine unei persoane de aproape, când ne îndeplinim datoria pe care o avem faţă de ţară, şi multe altele la fel cu acestea.

Influenţa durerilor şi plăcerilor, în general, asupra organismului fizic. Fie ele fizice, fie morale, durerile şi plăcerile n'au răsunet numai în conştiinţa noastră, sub forma aceasta sufletească de dureri şi plăceri; ele au înrâuriri şi asupra corpului nostru, producând în ele un şir întreg de modificări.

I. *Efectele organice ale durerii.* Durerea exercită asupra organismului o puternică influenţă. Din exemplele ce vom da se va vedea lesne în ce sens se exercită această influenţă.

1. *Influenţa asupra funcţiei circulaţiei sanguine.* a) Pulsul de obicein se încetineşte. Uneori, însă, se accelerează. b) Bătăile inimii se răresc.

c) Aproape totdeauna tenziunea arterială scade. d) Vasele cele mici şi capilarele se contractă. Pielea se răceşte.

2. *Influenţe asupra funcţiei respiraţiei.* Durerea face ca respiraţia să devină neregulată, când repede, când încetă. «In general amplitudinea sa se micşorează considerabil. Se produc adevărate pauze urmate, fie de o inspiraţie profundă, fie de o serie de inspiraţii dese, dar superficiale. Oxidaţiile se micşorează în tot organismul».

3. *Influenţele asupra secreţiunilor.* Sub influenţa durerii secreţiunile se încetinesc sau chiar se opresc.

4. *Asupra funcţiunii digestiunii* durerea exercită un rol diminuant. Pofta de mâncare dispare. Şi dacă ea durează mult şi e intensă, sănătatea întregului organism se resimte. Persoana suferindă slăbeşte şi încărunţeşte de vreme. S'a zis că efectele durerii constituesc o adevărată otrăvire a organismului.

5. *Efectele durerii asupra funcţiunilor mişcării.* «Dacă se răneşte sau se arde extremitatea unui membru, la o persoană de altfel normală şi în stare trează, vom vedea producându-se:

a) O retragere imediată a membrului, constituind un adevărat reflex de apărare şi susceptibil să se producă la o persoană adormită sau oarecum anesteziată; b) mişcări ce pun în funcţiune şi alte membre. . . .; c) mişcări coordonate ce constituesc

mimica expresivă a durerii şi putând să se însoţească de strigăte; d) în plus, gesturi de apărare şi cuvinte anumite vor vesti participarea inteligenţii şi voinţei la acţiunea care se'deplineşte».

Ribot constată două feluri de acţiuni asupra mişcărilor:

a) Când o influenţă de *oprire* sau *inhibiţie;* persoana suferindă e abătută moleşită, abia se mai poate mişcà; b) când o influenţă *excitantă:* persoana suferindă se agită, strigă, aleargă de colo până colo într'o mare efervescenţă. Această efervescenţă motrice, însă, sleeşte repede puterile persoanei suferinde şi o aduce, deci, în cele din urmă tot la efecte inhibitorii.

Caracteristica generală a influenţelor organice ale durerii. Din cercetarea aceasta asupra influenţelor organice ale durerii, rezultă, că ea are în organism o rezonanţă *diminuantă*, că ea *scoboară* forţa lui vitală, o *deprimă.*

II. *Efectele organice ale plăcerii.* Ele se manifestă în senz invers aceluia al durerii

1. *Circulaţia sângelui* se accelerează sub influenţa plăcerii şi se'nviorează.

2. *Respiraţia* capătă o amplitudine mai mare, pieptul se umflă mai tare.

3. *Secreţiunile* devin mai abundente.

4. *Pofta de mâncare* creşte, *digestiunea* se activează, *asimilarea* se intensifică In locul intoxicaţiei generale, pe care o produce durerea, are

loc o ameliorare celulară, o improspătare organică.

5. *Un lux de mişcări:* strigăte de bucurie, râsete, cântece trădează lumii întregi o bucurie ce nu se poate stăpâni. Caracteristica generală a influenţelor organice ale plăcerii. Efectele ei constau în general, într'un spor al capacităţii vitale.

Explicaţia fiziologică a durerilor fizice

Lectură.

Din G. Dumas (op. cit.)

După o teorie destul de veche, durerea se datoreşte unei excitaţii intensive a tuturor nervilor, a căror excitatie mai slabă determină diversele noastre sensaţii.

Orice fel de excitaţie aplicată nervilor noştri, după gradul ei de intensitate, poate determina o fază de nesenzaţie, şi anume când n'a atins maximum ce-l constitue pragul excitaţiei, o fază de senzaţie, când a atins acest prag, şi o fază de durere, când excitaţia l-a depăşit cu mult.

Mulţi fiziologişti şi psichologi au aderat la această părere, că cele mai multe sensaţii dureroase de diferite simţuri îşi datoresc coloratura aceasta sau *timbrul* acesta afectiv de durere *unei excitaţii excesive.* Aşa cred fiziologistul Morat, Landois, psicho-fiziologiştii Wundt, Richet şi alţii. După Richet, nu e nevoe ca excitaţia excesivă să se producă dintr'odată, brusc, ci e destul să se'nsumeze excitaţii slabe într'una forte, pentru ca durerea să fie provocată.

Unii psichologi, însă, cum e L. Barat, spun că această concepţie asupra genezii durerii fizice exagerează rolul

condiţiilor obiective în această geneză, neglijând cu totul rolul subiectului sensibil. Lucrul acesta a fost văzut şi de Richet, care spune că durerea este percepţia unei excitaţii puternice sau care pare puternică, *din cauza stărei de hiperestexie (excesivă sensibilitate) a nervilor sau a centrelor nervoase.*

«Astfel, în toate cazurile de artrită, de nevralgie, de flegmon, cel mai mic contact e dureros, cea mai uşoară excitaţie excesivă în sfera nervului hiperesteziat produce o durere intensă.

De altă parte e de netăgăduit că starea centrelor are o foarte mare importanţă în producerea fenomenului. Orice contact abia perceptibil în stare normală, devine atroce de dureros la o persoană atinsă de meningită; cutare rană gravă e suportată cu o uşurinţă surprinzătoare de un alcoolic sau un alienat».

In timpul unei meditaţii sau reflexii prelungite, adică al unei funcţionări intensive a creerului, durerea e simţită mai slab, sau poate să nu fie simţită de loc. Ribot citează în această privinţă cazul filozofului Pascal, care, când se adâncea în meditaţia problemelor sale, numai simţea unele nevralgii. Mulţi din martirii religioşi e sigur că simţeau, în toiul torturilor, un sentiment de încântare. Invers, sunt dureri surde şi profunde, cari în toiul ocupaţiilor zilnice nu sunt simţite sau sunt foarte slab simţite, dar în timpul odihnei şi somnului sunt simţite foarte puternic, şi pricinuiesc şi visele acelea grele, spăimântătoare — coşmarele.

In producerea fenomenului durerii trebue să se ţină seama, după Richet, şi de rolul pe care-l joacă sistemul nervos, şi de rolul excitaţiei. Dacă puterea excitaţiei, să-i zicem P, e egală cu puterea P^1, de rezistenţă a nervului, nu se va produce nici chiar o sensaţie; dacă P e mai mare ca P^1 se va produce o sensaţie cu atât mai

tare cu cât diferenţa între P şi P^1 va fi mai mare, şi când P^1, forţa de rezistenţă a nervului sau a centrului motor va fi micşorată, e de ajuns să se producă o forţă de excitaţie P minimă, ca să se nască durerea.

Rezumatul Cap. I.

1. Sentimentele provin din instinctul de conservare. Când e contrariat se nasc dureri, când e satisfăcut plăceri.
2. Durerile şi plăcerile, după provenienţa lor, sunt de două feluri: fizice şi morale.
3. Durerea are asupra organismului efecte diminuante.
4 Plăcerea are efecte excitante, tonice.

CAPITOLUL II

Sentimentele şi nuanţele lor cari rezultă din asocierea lor cu reprezentările.

Pentru că vom cerceta aici sentimentele în raporturile lor cu reprezentările ori cunoştiinţele, e bine, ca introducere, să arătăm în consideraţiuni generale, cari *sunt deosebirile dintre cunoştinţe şi simţiri, dacă totdeauna au nevoie unele de altele în producerea lor,* cu un cuvânt *cari sunt legăturile ce se stabilesc între ele.*

Deosebirile dintre sentimente şi cunoştinţe. a) Cunoştinţele, după cum vorba aceasta însăşi ne spune, duc toate sufletul nostru la acelaş rezultat: *la ştiri, informaţiuni ori cunoştinţe despre lucrurile ce ne înconjoară.* Ele îndreaptă sufletul nostru spre exterior, făcându-ne să uităm de persoana noastră. Nu tot aşa fac sentimentele, când sunt prea tari. Ele turbură atunci puterea noastră

de cunoştinţă asupra lucrurilor, atrăgându-ne cu putere atenţia asupra persoanei noastre, făcându-ne să neglijem cu privirea ceeace e în afară de noi, ori subjugând toate lucrurile din afară interesului persoanei noastre Când ceva din afară mă înspăimântă, *mă pune pe fugă*, n'am atunci vreme să cercetez cu deamănuntul cum e lucrul din afară care m'a înfricoşat, nu stau atunci să-l observ, sub stăpânirea fricei, cu puterea rece a minţii. Ceeace mă preocupă atunci e numai şi numai *persoana mea*, singura grijă îmi e scăparea fiinţei mele. Spre a mă înspăimânta trebue negreşit să *ştiu*, sau măcar să bănuesc, ce primejdii m'aşteaptă în faţa acelui lucru, astîel nu m'aş înspăimântà. Dar ceeace e principal în starea de suflet în care mă găsesc în faţa acelui lucru, ceeace predomină e simţirea de frică ce se trezeşte în *mine*, nu cunoştinţa despre acel lucru *din afară de mine*. Şi deaceia, după cum ştim, avem dreptul să-i zicem acestei stări o simţire şi nu o cunoştinţă. Prin faptul că simt o durere, eu îmi întorc privirile *spre mine*, care sufăr, caut s'o alung din mine, să mă scutur de ea; iar prin faptul că simt o plăcere, adică o creştere de putere în toată făptura mea, atenţia mi se îndreaptă vrând nevrând asupra mea, simt bine că *eu* sunt în această sporire de putere. Deci, prima deosebire dintre cunoştinţe şi simţiri e, că cele d'ântâi ne îndreaptă sufletul spre lumea din afară, invitându-ne s'o

cercetăm aşa cum e şi cum bănuim c'ar fi şi în lipsa noastră din lume, pe când sentimentele ne concentrează toată atenţia asupra persoanei noastre.

b) Cu cât percepem mai des un lucru, cu atât dobândim o cunoştinţă mai sigură, mai limpede, mai întreagă despre el. Repetiţia întăreşte cunoştinţele, le fixează în suflet vreme îndelungată (vezi capitolul despre memorie din partea a II-a). De aici a ieşit dictonul, că *repetiţia e mama studiilor*. Nu tot aşa e cu simţirile. Vestea unei întâmplări nenorocite, care ne atinge, ne aruncă întâi într'o întristare adâncă, ne turbură cu totul, ne poate aduce chiar şi până la disperare, aşa încât în clipele când o avem să putem crede că n'o vom mai uita, că vecinic o vom simţi. Dar trec zile, săptămâni, luni şi ani. Incetul cu încetul durerea se slăbeşte, întristarea se retrage din sufletul nostru până n'o mai simţim de loc sau foarte puţin, cu toate că ştiinţa nenorocirii întâmplate poate trăi mereu în sufletul nostru, reamintindu-ne mereu de ea. *Vremea lecueşte toate*. O durere care să *dureze prea mult*, şi să rămână în toată această durată *cu aceleaşi grade de tărie*, e cu neputinţă să existe, pentru că ea ar aduce nimicirea, moartea noastră. Durerea pricinuind o slăbire de putere, o neîncetată slăbire de putere din pricina unei neîncetate dureri ar duce la moarte. Aceiaş durere, dacă se repetă mereu, se simte din ce în ce mai slabă, ea se toceşte, şi

ajunge după un număr de repetiţii să nu mai fie simţită de loc. Atunci se zice că ne-am obişnuit cu ea

Acest efect calmant al repetiţiei asupra durerilor a fost foarte frumos exprimat de marele nostru poet, Grigore Alexandrescu, în următoarele versuri din cunoscuta lui poezie «Anul 1840»:

Dupe suferiri multe inima se împietreşte,
Lanţul ce în veci ne-apasă uităm cât e de greu;
Răul se face fire, *simţirea amorţeşte*,
Şi trăesc în durere ca 'n elementul meu.

La fel e şi cu plăcerile. Şi pe ele repetiţia le toceşte, le amorţeşte, pân'ajungem să nu le mai simţim de loc. Cea mai frumoasă melodie începe să ne plictisească, dacă o auzim de zeci şi sute de ori la rând.

O altă deosebire, deci, între simţiri şi cunoştinţe, e că acestea din urmă se clarifică prin repetiţie, pe când cele d'ântâi se tocesc, amorţesc.

Raporturile dintre cunoştinţe şi sentimente. Foarte multe din sentimentele ce se nasc în noi, cele mai multe au punctul de plecare în producerea unei cunoştinţe. Pentru ca frumuseţile unei păduri să-mi producă o plăcere, să-mi fure sufletul, trebue să ştiu ce e o pădure, un freamăt de frunze, un ciripit de pasări, un murmur de isvor, etc. Ca să mă mânii pe cineva care îmi face rău, trebue să ştiu că este un rău ceeace mi-a făcut, că mă loveşte în interesele mele. Altfel n'aş putea

să mă mânii. Aşa e cu foarte multe din simţirile ce încercăm.

Sunt însă unele simţiri cari, se nasc *înaintea* oricărei cunoştinţe. Spre exemplu: Durerile pe cari le simt copiii mici de tot, durerile fizice, n'au explicarea într'o pricepere din mintea lor, ci într'o turburare din corpul lor. Cu toate că nu ştiu din ce le vin durerea, ei simt durerea. Ea se naşte deci *neatârnat* de cunoştinţe. Alt exemplu: Oricine s'a simţit *deodată indispus*, în toiul sănătăţei celei mai perfecte, fără să-şi poată da seama din ce i-a venit, *aşa deodată*, indispoziţia: Nimic nu făcea să se prevadă această turburare a sănătăţii, nici un organ în special nu era atins, nici-o durere nu se anunţa dintr'o anumită parte a corpului, în cât să poată fi vorba de o durere *sigur localizată*. Singura simţire ce se trezeşte în ocazii de acestea, e o nemulţumire generală, o întristare *fără pricină*, o stare de abatere *neînţeleasă* «*Nu ştiu ce am!*», exclamă oricine într'o astfel de împrejurare.

«*Intristare fără pricină*». Vorba vine că e fără pricină, căci nimic pe lume nu se naşte fără pricină. Această întristare e provocată de turburări din întregul nostru trup: se petrec anumite schimbări în sentimentul nostru vital sau în cenestezie, schimbări în sensul unei descreşteri de putere, descreştere ce se anunţă sufletului, cum ştim, printr'o durere, prin această întristare neîn-

ţeleasă, numită de obicei indispoziţie. Schimbările acestea din sănătatea noastră generală, însă, nu pot ajunge la suflet sub forma unor cunoştinţe sigure, aşa încât să putem să ne dăm seama de turburările ce iau naştere în fiecare parte a corpului. Şi nu putem şti sigur ce ne doare şi de ce ne doare, pentrucă în fiecare parte a corpului durerea e slabă, puţin intenză, şi orice stare puţin intenză, cum ştim, n'atrage cu putere atenţia. Suma turburărilor din fiecare parte a corpului abia isbuteşte să nască în suflet o indispoziţie generală. Cum aceasta vine din toate părţile corpului, nu putem şti ce ne doare, şi de ce ne doare, ci numai atât, că avem o durere în general, o indispoziţie neînţeleasă.

Se poate întâmpla, câteodată, să putem stabili pricina indispoziţiei noastre generale. Ne aducem aminte deodată, fie că peste noapte n'am dormit bine, că am avut vise urâte, cari ne-au impresionat rău; fie că aflasem în ajun o veste puţin neplăcută pentru noi, căruia nu i-am dat dintru început toată atenţia, şi aşa mai departe. Imprejurări de felul acesta pot, într'adevăr, să producă uneori o indispoziţie. Se întâmplă, însă, de foarte multe ori, să ne înşelăm şi să punem pe nedrept pe socoteala unor astfel de împrejurări naşterea indispoziţiei noastre generale. In dorinţa de a ne explica cu orice preţ de ce suntem abătuţi, suntem de multe ori aduşi să născocim explicări, să

căutăm pricini acolo unde nu sunt. Dar în orice caz, fie că explicările căutate corespund adevărului, fie că sunt numai născociri neîntemeiate, un lucru e sigur: *că sentimentul indispoziţiei generale apare înaintea cunoaşterii, adevărate sau numai închipuite, a cauzelor cari au pricinuit-o.*

Incheierea acestor explicaţiuni este, că cele mai multe sentimente cari iau naştere în sufletul nostru pornesc dela anumite cunoştinţe, fără de cari ele n'ar putea lua naştere, dar că sunt totuşi unele sentimente, foarte puţine, cari pot lua naştere şi înaintea oricărei cunoştinţe, neatârnat de aceasta. Viaţa sentimentelor n'atârnă în chip absolut de aceia a cunoştinţelor. Iată ce avem de spus asupra legăturilor dintre sentimente şi cunoştinţi.

Odată lămurite aceste chestiuni generale asupra sentimentelor, putem trece la cercetarea amânată pentru puţin timp, a nuanţelor de dureri şi plăceri, cari iau naştere din întovărăşirea lor cu reprezentări şi cu şiruri de reprezentări.

Nuanţele de dureri şi plăceri cari iau naştere din întovărăşirea lor cu reprezentări.

Oricine a luat seama de aproape la manifestările sufleteşti ale copiilor, a putut vedea deseori, cum ei se *mânie* chiar pe *lucrurile*, cari le pricinuesc o durere, aruncându-le cu violenţă ori bă-

tându-le. E un mijloc prin care părinţii îi împacă în astfel de ocazii: certând şi bătând obiectele ce le provoacă dureri, ori punându-i pe ei să facă aceasta. Câtă vreme copilul nu cunoaşte pricina durerii, el are numai o durere pur şi simplu, el se vaetă, plânge, ţipă, şi atâta tot. Când pricepe însă de unde îi vine durerea, când află pricina ei, atunci în sufletul lui isbucneşte o *mânie* pe lucrul care i-a pricinuit durerea.

La fel e şi cu oamenii mari. Câtă vreme nu-ţi poţi explica bine ruina unei întreprinderi în care ai intrat, simţi o întristare, o mâhnire adâncă, dar eşti silit să te împaci cu soarta aceasta mai la urma urmelor. Când afli, însă, că ea a fost provocată de operaţiunile necinstite ale unui tovarăş, în care ţi-ai pus toată încrederea, dar care a abuzat de ea ca să te înşele, atunci durerea se transformă în *mânie*, în *dor de răzbunare*, în *ură*. Deci, unirea unei dureri cu *reprezentarea* ori *cunoştinţa* cauzei sale, fie ea reală, fie numai închipuită, provoacă de multe ori în suflet sentimentul de mânie. Ce e nou în acest sentiment de mânie? E *pornirea* de *a ataca* pricina durerii, de a o nimici, ori cel puţin a o depărta, pentru a te pune la adăpost de alte lovituri viitoare ce ţi-ar putea da. Această pornire se şi vede bine în afară printr'un şir de *mişcări:* mişcările ce faci ca să nimiceşti ori să depărtezi din juru-ţi cauza durerii. Prin urmare, prin asociaţia unei dureri cu ideia cauzei sale,

sentimentul dobândeşte un *caracter activ*, te împinge să execuţi un lanţ de mişcări de atac.

Din cauza acestui caracter activ, a acestor mişcări cari *sgudue tot organismul* celui mâniat, mânia a mai primit şi numele de *emoţie*, cuvânt care cuprinde în sine înţelesul acesta de mişcare.

Expresia emoţiei de mânie. Emoţia aceasta, am spus, sgudue tot organismul: *Faţa* se roşeşte, vinele feţei şi frunţii se umflă; vocea tremură şi răguşeşte; tot corpul s'avântă înainte pentru atac, loviturile sunt oarbe, dai în neştire, fără să te uiţi unde dai; în loc de a răsufla gâfâi, nările se umflă; când mânia e prea puternică, saliva din gură începe să curgă; «*spumegi de mânie*», cum se zice în mod popular. Arătarea aceasta în afară a mâniei, arătare care desfigurează faţa noastră, a primit numirea de *expresie a emoţiei* acesteia.

In mânie intră, până la un punct, şi un sentiment de plăcere: plăcerea ce simţi că poţi face la rându-ţi rău celui care ţi-a făcut ţie. In primele momente ale isbucnirei mâniei, ea are un caracter neplăcut, pentrucă pricina ei stă încă neatinsă; însă pe măsură ce, prin loviturile ce dai, nimiceşti sau pui pe fugă pe cel ce ţi-o pricinueşte, caracterul neplăcut al mâniei se şterge şi locul i-l ia un sentiment de plăcere, de mulţumire, că ai lovit la rându-ţi pe cel ce te-a lovit.

Sunt oameni cari, în mânie, îşi descarcă îndată furia asupra persoanei ce l-a supărat. Atacul ur-

meazǎ *îndatǎ*. Unii însǎ îşi pot *înfrâna* mânia şi *fac planul* cum s'atace mai bine persoana vrăşmaşă. In timpul când plănuesc astfel, în tăcere, *răsbunarea*, ţesând cu *iscusire*, curse în care să cadă mai târziu duşmanul, ei simt o *bucurie* la ideia acestor curse, la gândul că el va suferi, bucurie care va fi cu atât mai mare, cu cât îşi vor putea representa mai bine durerile pe cari acest vrăşmaş le va suferi, cu cât planul de atac viitor va fi mai meşteşugit ţesut. Mânia astfel potolită şi amânată, pentru a putea lovi mai bine, mai sigur, ia numele de *ură* sau *resentiment*. Cum se transformă, deci, mânia în ură? De o parte, ai fi pornit să ataci îndată; de altă parte, însă, *judecând* că mai mult va suferi duşmanul întinzându-i cursele plănuite, amâni atacul, îţi înfrânezi pentru moment pornirea de a lovi. *Judecata* intervine şi pune frâu mâniei, transformând-o în ură

Mânia e momentană, ţine ca o furtună, şi după ce trece repede ca o furtună, ea poate dispărea cu totul din sufletul celui ce a încercat-o, ca şi când nici n'ar fi încercat-o. Ura, din contră, durează mult, e rumegată multă vreme în suflet de cel care o încearcă; ea poate dura chiar şi o viaţă întreagă, şi o viaţă întreagă te poate îndemna la a chibzui mijloace de răsbunare. Un sentiment care, fără a avea furia imediată de furtună, *durează* vreme îndelungată, absorbind toate gândurile celui care e stăpânit de el, se chiamă *pasiune* sau *patimă*. Ura e

deci, o patimă. Dacă persoana vrăşmaşă se bucură, în timpul urei noastre de vreun succes, bucuria ce simte ea ne întristează, ne mâhneşte, şi atunci se zice că simţim o *invidie*. Dacă, din contră, ea suferă din vre-o pricină oare-care, simţim o bucurie, o satisfacţie care se exprimă printr'un râs duşmănos sălbatec.

Mânia, ura, invidia, sunt nişte simţiri cari pornesc din instinctul nostru de conservare. Cine ne atacă în fiinţa noastră, fie trupească, fie sufletească, cu intenţia să ne ştirbească, să ne micşoreze, deşteaptă în noi pornirea de atac, de *ofensivă*. Pentru aceasta se cere, însă, o condiţie: să putem sau, cel puţin, să credem că putem ataca cu succes pe cei ce ne atacă. Când avem, însă, reprezentarea unei puteri duşmane mai mare ca a noastră, atunci *fugim* din faţa ei, căutăm să ne depărtăm noi de ea, dacă n'o putem depărta pe ea de noi.

Atunci se naşte în sufletul nostru emoţia de *frică*.

Frica e tot o simţire pornită din instinctul de conservare a vieţii, dar care în loc de a lua forma ofensivă, ca mânia, ia forma *defensivă*, provoacă numai mişcări de *apărare*, de sustragere sau fugă din faţa persoanei ce ne atacă.

Psicho-fiziologia fricei

Frica, după origina ei, e de două feluri: Una *înăscută* sau *instinctivă*, care nu se datorește nicăunei experiențe individuale; și alta *câștigată*, bazată pe *reprezentarea unei experiențe individuale.*

In grupul întâi se pot cita cazuri ca acelea constatate de Spalding: puișorii de curând ieșiți din ou au o frică instinctivă de uliu; cățelușilor le e frică de pieile de lup și de ale altor fiare, și chiar de blănuri preparate.

In grupul al doilea intră fricile determinate de reprezentările limpezi ale unor pericole posibile. Firește, aceste reprezentări nu trebue să fie niște reprezentări pur intelectuale, deci *fără o coloratură afectivă.* Cu drept cuvânt, Ribot zice: «Ca să-mi fie frică de extragerea unui dinte, trebue ca amintirea unei operații anterioare să se renască *cu tonul ei dureros*, cel puțin sub o formă slabă. Dacă n'am decât o amintire seacă, fără rezonanță fiziologică, frica nu va lua naștere».

Frica se manifestă în două feluri: a) într'o formă *pasivă;* b) într'una *activă.*

«In forma pasivă, când frica e intensă, subiectul prezintă în acelaș timp cu reprezentarea clară, confuză abstractă, schematică, dar în deosebi obsedantă a pericolului, o anestezie senzorială și sensibilă, o tocire, o incoordonare a tuturor func-

ţiilor mentale superioare şi, în cazurilo extreme, ea se apropie de stupoare. In forma ei activă, când frica e intensă, se pot constatà aceleaşi fenomene de obsesiune, de anestezie, de incoordinare mintală, cu, în plus, mişcări disperate de fugă, şi uneori aşa de puţin gândite, că pot conduce pe individ la peire, ca în cazul bine cunoscut al panicelor. Se poate de altfel ca aceste două forme ale emoţiei să se succeadă la scurte intervale la aceeaş persoană. . . . Se poate în fine ca ele să se amestece, şi ca tendinţa spre fugă, cu toate că prezentă şi puternică, să fie anihilată de slăbiciunea şi necapacitatea motrice; dar ambele forme pot există şi una fără alta, şi simţul comun le-a distins de mult timp, fiindcă vorbeşte de frica care taie picioarele şi de frica, care dă aripi.»

Un foarte frumos exemplu de frică trecând prin aceste două faze mai sus descrise, cea pasivă şi cea activă, găsim în nuvela istorică a lui C. Negruzi, *Alexandru Lăpuşneanu*. E frica boerului Moţoc, când află că mulţimea răsvrătită şi adunată în faţa palatului domnesc îi cere capul lui:

«—Ce ai? întrebă Lăpuşneanu, văzând pe Armaş intrând.

—Capul Vornicului Moţoc, răspunse.

—Cum? ce? strigă acesta, sărind ca un om *ce calcă pe un şarpe;* n'ai auzit bine fârtate! vrei să şugueşti, dar nu-i vreme de şagă.

Ce vorbe sunt acestea! Ce să facă cu capul meu? îţi spun că esti surd; n'ai auzit bine!

—Ba foarte bine, zise Alexandru Vodă, ascultă singur. Strigările lor se aud de aici.

. . . . . .

—Oh! păcătosul de mine! strigă ticălosul.

Maică prea curată Fecioară, nu mă lăsa să mă prăpădesc! . . Dar ce le-am făcut eu oamenilor acestora? Născătoare de Dumnezeu, scapă-mă de primejdia aceasta, şi mă jur să fac o biserică, să postesc cât voi mai avea zile, să ferec cu argint icoana ta cea făcătoare de minuni de la Mănăstirea Neamţului! Dar milostive Doamne, nu-i asculta pe nişte proşti, pe nişte mojici.
Pune să dea cu tunurile într'ânşii! . . Să moară toti! Eu sunt boier mare; ei sunt nişte proşti!

—Proşti, dar mulţi, răspunse Lăpuşneanul cu sânge rece; să omor o mulţime de oameni pentru un om, nu ar fi păcat? Judecă d-ta singur. Du-te de mori pentru binele moşiei d-tale. . . .

—Oh! nenorocitul de mine! strigă Moţoc smulgându-şi barba, căci pe vorbele tiranului înţelegea că nu mai este scăpare pentru el. Incai lăsaţi-mă să mă duc să-mi pun casa la cale! fie-vă milă de jupunească şi copilaşii mei! lăsaţi-mă să mă spovedesc! şi *plângeà* şi *ţipà* şi *suspinà*.

—Destul! strigă Lăpuşneanul, nu te mai boci ca o muiere! Fii român verde. Ce să te mai spovedeşti? . . . . Haide! luaţi-l de-l daţi norodului,

şi-i spuneţi că acest fel plăteşte Alexandru Vodă celor ce-i pradă ţara.

Indată Armaşul şi căpitanul de Lefegii încea-l târâ. Ticăitul boer *răonia cât putea, vrând să se împotrivească;* dar ce puteau bătrânele lui mâni împotriva a celor 4 braţe sdravene care-l trăgeau! Vrea *să se sprijinească în picioare* dar se împiedică de trupurile confraţilor săi şi lunecă pe sângele ce se închegase pe lespezi. In sfârşit *puterile îi slăbiră* şi sateliţii tiranului ducându-l pe poarta curţii *mai mult mort decât viu,* îl îmbrânciră în mulţime.»

O admirabilă zugrăvire a emoţiei de frică ne-a dat şi Caragiale în nuvela sa: *O făclie de poşte.*

Sub influenţa fricii, care-i cuprinde toată făptura în momentul când Gheorghe împreună cu complicii lui încep să opereze călcarea dughenii, evreul Leiba Zeibal dă cu închipuirea lui aprinsă lucrurilor proporţii colosale. Ideaţia lui întreagă ia coloratura acestei emoţii de groază:

«Leiba îşi trage repede mâna stângă: vârful instrumentului pătrunzând de partea asta, l-a înţepat în palmă.

A mai gândi la scăpare? . . . absurd. . . .

In creerul, care ardea, imaginea sfredelului lua nişte dimensiuni ne mai închipuite. Unealta, învârtindu-se mereu, creştea la infinit, şi borta devenia tot mai mare şi mai mare, aşa de mare însfârşit, în cât în cadrul ei rotund, monstrul

putea s'apară în picioare fără să se plece. Ceeace se petrecea în acel creer ieşeà din sfera gândirii umane: viaţa se ridicase la o treaptă de exaltare din care toate se vedeau, se auziau, se pipăiau enorme, de proporţii haotice... Lucrarea din afară urmează cu metodă şi stăruinţă.

Leiba a văzut acum de patru ori pe rând dintele răsucit de oţel pătrunzând în partea lui şi trăgându-se înapoi afară.

. . . . . .

Şi acelaş sfredel, peste câteva minute, are să fie instrumentul casnei lui Zeibal şi a tuturor ai lui. . . . Doi gâzi ori să ţină victima restignită jos, şi Gheorghe, cu călcâiul pe pântecele ei, o să vâre încet, ca în blana de lemn moartă, sfredelul în osul viu al pieptului, adânc, mai adânc, până să atingă inima, pe care s'o oprească din *svâcniturele-i nebune* şi s'o ţintuiască pe loc.

O sudoare de moarte scăldă tot corpul lui Zibal; omul se înmuie din încheeturi şi încet se lăsă să cază în genunchi, ca o vită ce-şi plecă sub lovitura din urmă grumazul, pătrunsă că de acuma ea însăş trebue să se părăsească pe ea însăş.

«Da! s'o ţintuească pe loc!» ... gândi el pierdut . . . . «da! s'o ţintuească pe loc».

Şi rămase tâmp cu ochii holbaţi pe lumina de la fereastră. . . . Câteva momente el sta astfel încremenit pe altă lume.

Plăcerea, devine *bucurie*, *atracţie*, *iubire*, când e însoţită de cunoştinţa cauzei care o produce. Devenind astfel, în urma acestei însoţiri, ea se arată prin pornirea de a păstra ceeace ne produce plăcere, de a pune în siguranţă obiectul sau persoana care ne-o pricinueşte, de a ni le *înşuşi*.

O formă înaltă a acestui sentiment de atracţie, e *simpatia*, atunci când ajungem să ne bucurăm de plăcerea unei persoane la care ţinem, şi să ne'ntristăm la întristarea ei. Cum se explică această simpatie? Când ajungem să ne ataşăm cu iubire de o persoană, pentrucă relaţiile în cari suntem cu ea ne produc numai plăcere, orice bucurie simţită de acea persoană îi sporeşte. cum ştim, puterea de viaţă, o menţine mai mult în viaţă, şi, fiind mai puternică şi trăind mai mult, ne poate face şi nouă plăcere mai mult Din contră, orice durere pe care o suferă îi slăbeşte puterea, tinde să-i scurteze existenţa, şi deci ne întristează şi pe noi, fiindcă prevedem o încetare de plăcere şi pentru noi.

S'ar putea zice, în urma acestor explicări, că simpatia se naşte numai din *interes personal* din ceeace se chiamă *egoism*. Lucrul nu e aşa, dacă ne gândim, că legăturile noastre de prietenie şi iubire cu anumite persoane se întemeiază, de multe ori, pe simpla plăcere a tovărăşiei, a prieteniei şi iubirei. Prietenia şi iubirea în sine e o plăcere pentru noi, o plăcere a firii noastre sufleteşti, care

nu are totdeauna la bază nişte judecăţi interesate. E o plăcere, poate, numai pentru schimbul de impresii şi de gândiri pe care-l facem, numai pentru că ne place societatea şi nu singurătatea ori, poate, pentrucă putem în această tovărăşie să realizăm mai bine, mai uşor o faptă binefăcătoare pentru toată lumea. Deci, nu *interesul personal material* numai decât, nu câştigul egoist e la baza simpatiei. In prietenia adevărată nu se caută nici odată un astfel de câştig. Ea nu se întemeiază pe maxima «*îţi dau ca să-mi dai*». Dacă cineva ar spune, că tot interesul personal e la baza simpatiei, pentrucă din faptul că ţii la cineva, că-i faci bine, simţi o *mulţumire personală*, o mândrie sufletească că eşti bun şi binefăcător, la o astfel de judecată noi n'am putea da decât următorul răspuns: Să dea Dumnezeu să existe pe lume cât mai mulţi oameni astfel interesaţi, cu mândria aceasta de a fi buni şi binefăcători pentru semenii lor. (Despre *egoism şi simpatie*, vom mai vorbi mai jos, într'un capitol special).

Speranţa, Teama, Disperarea, şi Resemnarea. Când poţi prevedea, cu o siguranţă mai mică sau mai mare, încetarea durerii, când, adică, poţi avea reprezentarea unei cauze care va înlătura cauza ei, atunci se naşte în suflet un sentiment de *nădejde* sau de *speranţă*.—Dacă însă, în loc de a prevede încetarea durerii, prevezi continuarea ei, dar *tot fără siguranţă deplină*, atunci încerci un

sentiment de *teamă* de *neliniște*. Când ai siguranța deplină că durererea e înlăturabilă, că pierderea nu se poate repara nici decum, atunci ești cuprins în primele momente de *desnădejde* sau *disperare*. Incetul cu încetul, pe măsură ce *judecata* îți spune limpede, că e zadarnic să lupți cu neînlăturabilul, că ceeace ai pierdut nu se mai poate pune la loc, disperarea se potolește și se transformă apoi în *resemnare*. Resemnarea se întemeiază pe acea *judecată* (adică pe o stare *intelectuală)*, că e zadarnică orice silință să înlocuești pierderea încercată.— Când și înlăturarea și neînlăturarea au pe rând sorți egali, adică dacă ți reprezinți când una, când alta, pe rând, atunci se naște un sentiment de *îndoială*, sentiment care e mai dureros chiar decât disperarea; sufletul plutește în *nesiguranță*, între nădejde și desnădejde, e în *veșnică așteptare*, de mai bine ori de mai rău. Această așteptare e foarte dureroasă; ai prefera să știi odată într'un fel ceva, oricât de tristă ar fi această știință, decât să n'ai nicio siguranță, pentrucă la urma urmelor cea mai mare durere se transformă, cu ajutorul vremei a tot tămăduitoare, în resemnare, și resemnarea are cevà plăcut în ea, are un caracter de potolire, de odihnă a sufletului.

Sentimente mixte sau compuse. In multe împrejurări sufletul plutește, în modul arătat mai sus la sentimentul de îndoială, între simțiri și gânduri deosebite, opuse. Atunci se creiază în suflet

niște simțiri foarte ciudate, cari ar părea cu neputință, pentrucă în acelaș timp sunt și plăcute și neplăcute. Gândul pierderii unei persoane care ți-a fost scumpă îți produce un sentiment de întristare; în timpul acestei stări de suflet, poate veni un moment când, reprezentându-ți o mulțime de scene din trecut, încetul cu încetul întristarea și plăcerea se amestecă bine între ele, și ne dau sentimentul de *melancolie*. In melancolie ești și trist și vesel, *în acelaș timp*. Mai limpede se vede această compunere de simțiri opuse în sentimentul foarte cunoscut al *geloziei*. O persoană geloasă are în minte, mai întâi, reprezentarea unui bun posedat sau dorit. La această reprezentare sau închipuire a bunului stăpânit ori dorit ea simte o plăcere. Dar această închipuire e pusă în cumpănă de o altă închipuire, care provoacă o întristare: închipuirea răpirii bunului avut ori dorit de către un rival. Iar la reprezentarea rivalului răpitor, adică a cauzei pierderii ce încearcă, simte un sentiment de mânie ori de ură. Prin urmare, simțirea foarte cunoscută a geloziei e compusă din trei simțiri, cari se îmbină foarte bine între ele, de par una singură: una de plăcere, alta de neplăcere și cealaltă de mânie, simțiri provocate de trei reprezentări deosebite.

Vom mai lua câtevà exemple de astfel de simțiri combinate, pentru a pricepe și mai bine natura lor, și a vedeà că ele sunt destul de numeroase în viața sufletului nostru. Vederea unei mări răscolite de

furtună, spumegândă de mânie, nu poate naşte în sufletul călătorilor de pe un vapor, surprins de ea în largul apei, decât un sentiment de groază, adică un sentiment neplăcut. Cine însă stă pe malul mării şi priveşte *dela adăpost* goana nebună a valurilor, clocotirea uriaşe a mării înfuriate, simte un *sentiment de înfiorare* amestecat cu unul de *admiraţie*, de minunare în faţa puterilor măreţe ale naturii. Din amestecul ori combinarea acestor două simţiri opuse, rezultă un sentiment care te face să exclami: e fioros, dar e *sublim*, sentiment care şi poartă acest nume, de *sublim*. In el trebue să existe amândouă aceste simţiri; de înfiorare şi de admiraţie: căci, dacă ar dispărea cel de admiraţie, atunci ar rămâne cel de înfiorare şi acesta ne-ar pune pe fugă, şi atunci n'am mai puteà să ne minunăm de forţa sublimă a vântului ce umflă marea cu turbare; iar dacă ar pierì sentimentul de înfiorare şi ar rămâne cel de admiraţie, acesta ar pierde mult din intensitatea lui, încântarea s'ar slăbi, lucrul ne-ar apărea numai frumos, dar nu şi sublim, măreţ, grandios. In sentimentul sublimului trebue neapărat să intre ca element component un fior de teamă. «Sentimeutul sublimului, în formele sale cele mai simple, zice Hoffding, e înrudit în acelaş timp şi cu mirarea şi cu teama. Sublimul este ceeace ne apare producând o atare supraabondenţă de impresii, că proprietăţiile ordinare ale intuiţiei noastre sunt mult depăşite, fără

ca totuşi obiectul să'nceteze a lucra asupra noastră cu toată forţa sa. Incercăm să-l îmbrăţişăm cu privirea, fără a isbuti într'un mod oarecare, sau cel puţin isbutind numai cu mare greutate. Acesta e efectul pe care-l produc munţii înalţi şi abrupţi, un pustiu întins, suprafaţa mării, cerul înstelat». Gândul la *infinitatea spaţiului şi timpului* trezeşte în noi sentimentul sublimului. Ameţim când ne gândim la distanţe enorme, de miliarde şi trilioane de kilometri, cari se'ntind între diferiţii aştri depe bolta cerească; ameţim când ne gândim la viteza enormă cu care se propagă lumina, de 300.000 km. pe secundă; ameţim când ne gândim la eternitatea timpului.

Marele nostru Eminescu are în Luceafărul descripţii cari ating sublimul:

Porni luceafărul. Creşteau
In cer a lui aripe,
Şi căi de mii de ani treceau
In tot atâtea clipe.

Un cer de stele de desupt,
De — asupra-i cer de stele, —
Părea un fulger neîntrerupt
Rătăcitor prin ele.

Şi din a chaosulni văi,
Jur împrejur de sine,
Vedea, ca'n ziua cea d'întâi,
Cum isvorau lumine,

Cum, isvorând, îl înconjor
Ca niște mări, dea'notul,
El sboară, gând purtat de dor
Pîn piere totul, totul;

Căci unde ajunge, nu-i hotar,
Nici ochi spre a cunoaște,
Și vremea'ncearcă în zadar
Din goluri a se naște.

Mai mult decât imaginația lumii și vremei infinite, remarcă Höffding, *contemplarea sau imaginația forței uriașe,* debordante, produce impresia sublimului, cu toate nuanțele lui de înfiorare. «Sentimentul sublimului e desigur întâi și întâi consecința ideei unei forțe umane extraordinare și superioare. Sălbatecul încearcă acest sentiment în fața unui puternic răsboinic, înaintea forței și abilității în luptă a căruia ale lui proprii nu mai există în ochiul lui, tot așà cum simțim neantul existenței noastre în comparație cu infinitatea spațiului și timpului. Sublimul imensității în timp și spațiu (numit de Kant sublimul matematic) nu lucrează fără îndoială asupra noastră numai provocând în facultatea noastră de intuiție o activitate mai intensă decât de obicei, dar mai ales și dându-ne impresia unei forțe imense care lucrează în masa formidabilă a spațiilor și timpurilor parțiale». In ordine evolutivă, întâi s'a născut sentimentul sublimului față de forța umană, căci și forțele naturii erau la început concepute

în chip antropomorfic. In forţa vânturilor, a mărei agitată în măruntaele ei de furtună, în goana nebună a norilor, omul a văzut întâi puteri analoage cu ale lui, dar de proporţii hiperbolice, şi le-a întrupat în concepţia zeilor şi zeiţelor. Ne-aducem aminte de comparaţiile grandioase ale lui Homer, din Iliada.

La tot pasul forţa umană a răsboinicilor eroi e comparată cu forţele naturii, sau, invers, forţele naturii cu forţele eroilor. Aceste comparaţii ating înălţimea sublimului. In literatura noastră, descripţia bătăliei dela Călugăreni, de N. Bălcescu, episodul când Mihai se repede singur, cu un curaj nebun, în rândurile duşmane, şi începe să secere capetele celor dintâi întâlniţi, se apropie de sublim. Descripţia bătăliei dela Rovine, din Scrisoarea a IV-a de Eminescu e, fără exagerare, proprie a trezi sublimul, acest sentiment mixt de admiraţie şi înfiorare.

Şi abia plecă bătrânul... Ce mai freamăt, ce mai sbucium!
Codrul clocoti de zgomot şi de arme şi de bucium,
Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase
Mii de coifuri lucitoare ies din umbra'ntunecoasă.
Călăreţii umplu câmpul şi roesc după un semn
Şi în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
Pe copite iau în fugă faţa negrului pământ,
Lănci scântee lungi în soare, arcuri se întind în vânt.
Şi ca nouri de aramă şi ca ropotul de grindeni
Orizontu'ntunecându-l, vin săgeţi de pretutindeni,

Vâjâind ca vijelia şi ca plesnetul de ploae...
Urlă câmpul şi de tropot şi de strigăt de bătae.
Mircea însuşi, mân'n luptă vijelia îngrozitoare
Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare.
Durduind soseau călării ca un zid înalt de suliţi,
Printre cetele păgâne trec rupându-şi large uliţi.

Intâi, deci, sublimul s'a născut la contemplarea forţelor omeneşti, apoi, printr'o evoluţie lentă, s'a extins şi la contemplarea forţelor grandioase ale naturii. Cel care a contribuit mai mult la trezirea sentimentului naturii, descoperindu-ne sublimul din ea, e Jean Jacques Rousseau. Cine nu cunoaşte descrierea lui măreaţă privitoare la răsăritul soarelui?

«On le voit s'annoncer de loin par les traits de feu qu'il lance au devant de lui. L'incendie augmente, l'orient paraît tout en flammes: à leur éclat on attend l'astre longtemps avant qu'il se montre: à chaque instant on croit le voir paraître; on le voit enfin. Un point brillant part comme un éclair et remplit aussitôt tout l'espace: le voile des ténébres s'efface et tombe. La verdure a pris durant la nuit une vigueur nouvelle; le jour naissant qui l'éclaire, les premiers rayons qui la dorent, la montrent couverte d'un brillant roseau de rosèe qui réfléchit à l'oeil la lumiére et les couleurs. Les oiseaux en choeur se réunissent et saluent de concert le Pére de la vie; en ce mo-

ment pas un seul ne se taît; leur gazoillement faible encore, est plus lent et plus doux que dans le reste de la journée, il se sent de la langueur d'un paisible réveil. Le concours de tous ces objets porte aux sens une impression de fraîcheur qui semble pénétrer jusqu'à l'âme. Ily a fà une demi-heure d'enchantement auqeule nul homme ne résiste: un spectacle si grand, si beau, se délicieux, n'en laisse aucun de sang froid" . (Emile).

Plăcerea ce simţim de a merge la vânătoare nu e numai pentru vânatul ce realizăm, ci şi pentru alergătură însăşi, pentru osteneala, pentru primejdiile ce întâmpinăm. De aci şi zicătoarea bine cunoscută, că e *mai plăcut să alergi după iepure decât să-l prinzi.* De o parte simţi o neplăcere, căci oboseala şi primejdiile nasc o astfel de simţire; de altă parte simţi o plăcere, plăcere că *tu* eşti în stare, poţi să înfrunţi oboseli şi primejdii.

Sentimentele şi Asociaţiile de Reprezentări. Când ne mâniem pe cineva, toate obiectele lui şi toate persoanele din jurul lui ne devin urâte, cu toate că nu ele ne-au mâniat. Cum se explică întinderea aceasta a simţirii de ură la toate obiectele şi persoanele din apropierea celui ce ne-a produs-o? Se explică printr'un joc de imagini sau reprezentări. Reprezentarea persoanei, care ne-a făcut rău, R, *se întovărăşeşte prin contiguitate* cu toate lucrurile lui l, m, n, o, şi cu toate persoanele, scumpe lui,

s, u, v, z. Şirul de reprezentări unite prin contiguitate e acesta:

R + l + m + n + o + s + u + v + z. (1)

R însă ne-a provocat sentimentul de mânie S; dela R, S se întinde, în virtutea asociaţiei lui prin vecinătate cu l, m, n, a, etc., şi la acestea, şi ajung şi ele să ne deştepte un sentiment de ură, pentru că ele ne amintesc totdeauna de persoana pe care o urâm.

(R cu S) + l + m + n + o + s + u, etc., (2)
R + l + m + n + o + s + u (3)

Trezesc toate pe S.

In ele, obiectele şi persoanele din jurul celei pe care o urâm nu pot fi urâte, căci nu ele ne-au mâniat. Dar, pentru că ele ne aduc mereu aminte de persoana care ne-a mâniat, ajung cu timpul *să ne irite şi ele, tocmai pentru că ne aduc mereu în minte o reprezentare neplăcută*, pe care mintea noastră ar voi s'o alunge în inconştient. Ne displace tot ce e în stare să ne ţină mintea pironită asupra unei reprezentări neplăcute.

Copilul la început se simte atras prin simpatie, prin iubire numai de mama sa, de tatăl său, de fraţii şi surorile sale, adică dragostea lui e mărginită numai la cercul familiei. Când se mai măreşte şi leagă prietenie de joc cu copii vecini, şi vede că şi ei sunt ca şi cei de acasă, că au şi ei

chip omenesc şi că simte plăcere şi în tovărăşia lor, începe să simtă dragoste şi de ei, cercul iubirii lui se mai *lărgeşte*. Mai târziu, în şcoală, întinde cercul iubirii la o totalitate de colegi cu cari se *aseamănă* prin scopuri şi străduinţi. Când intră în societate, îşi măreşte şi mai mult cercul cunoştinţelor, şi cu el şi pe al iubirii de semeni. O iubire mai întinsă e aceia pentru toţi oamenii de un neam cu el, şi una şi mai întinsă, şi *mai generală*, e iubirea pentru omenirea întreagă, care se arată prin pornirea de a face bine oricui, de a respecta demnitatea ori cărei feţe omeneşti. Cum se explică această *generalizare* a sentimentului de iubire, de la aproape către toată lumea? Prin convingerea, că sub feţe *asemănătoare* se ascund suflete asemănătoare, cu suferinţi şi cu bucurii ca şi ale noastre, că toţi alcătuim o mare familie. Dacă, atunci când vedem pe un semen în suferinţă *ne amintim bine de suferinţele noastre*, ca şi cum le-am simţi din nou, suntem vrând nevrând mânaţi să uşurăm suferinţa semenului nostru. Deci, reprezentarea persoanei mele cu simţirea unei suferinţe încercate odată, E + S, se'ntovărăşeşte prin *asemănare* cu reprezentarea unei persoane ca şi mine E.

$$(E + S) + E_1.$$

Dacă E se aseamănă cu E_1, atunci poate încerca şi E_1 un sentiment S, ca E:

$$\underbrace{E + E_1}_{S.}$$

Dar cu E se aseamănă, pe lângă E_1, şi E_2, E_3, E_4, E_5, etc. Deci toţi vor simţi sentimentul S.

$$\underbrace{E + E_1 + E_2 + E_3 + E_4 + E_5, \text{ etc.}}_{\text{Vor simţi sentimentul S,}}$$

Atunci pornirea de a mă uşura pe mine, E, de nişte suferinţi încercate, poate să se întindă la toţi E. Notând această pornire de a face bine lumii întregi cu O (omenire) vom avea:

$$\underbrace{E + E_1 + E_2 + E_3 + E_4}_{\text{Trezesc toate pe O.}}$$

Memoria şi imaginaţia afectivă

Marele nostru scriitor, Ion Creangă, evoacă în *Amintiri din copilărie*, o mulţime de întâmplări din copilăria lui, unele triste, cele mai multe vesele şi pline de haz, dar cu atâta vioiciune şi aşa de adânc cufundat în închipuirea lor, în cât par'că le retrăeşte în momentul când le istoriseşte, *cu sentimentele ce ele i-au pricinuit atunci când s'au întâmplat.*

«Nu ştiu alţii cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul naşterii mele, la casa părintească din Humuleşti, la stâlpul hornului unde legà mama o sfoară cu motocei la capăt, de crăpau mâţele jucându-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit de care mă ţineam când începusem a merge copăcel, la cuptorul pe care mă ascundeam, când ne jucam

noi băeţii de-a-mijoarca, şi la alte jocuri şi jucării pline de hazul şi farmecul copilăresc, *par'că mi saltă şi acum inima de bucurie!*».

Puterea aceasta psihică de a evocà amintiri de sentimente în mod aşa de viu, în cât să ţi se pară că le simţi şi acum, aşa cum le-ai simţit odinioară, poartă numele de memorie a sentimentelor sau *memorie afectivă*, în mod popular memorie a inimii.

De altfel, toţi scriitorii de memorii sau amintiri, concepute cu caracter literar, adică afectiv, trebue, spre a isbutì să redea cu vivacitate amintirile lor, să fie înzestraţi cu o bună memorie afectivă.

Un frumos exemplu, ca şi al lui Creangă, ne oferă scriitorul Brătescu-Voineşti în «Moartea lui Castor»[1]).

Memoria afectivă se poate aplicà sau mai mult asupra sentimentelor dureroase, şi atunci se cheamă *pesimistă;* sau mai mult asupra celor plăcute, şi atunci se cheamă *optimistă.*

Memoria sentimentelor e baza *imaginaţiei sentimentelor,* căci există şi o imaginaţie în direcţia această a afectivităţii. Sunt persoane care îşi imaginează aşa de viu anumite situaţii posibile în viitor, încât par'că le-au şi realizat şi încearcă

---

1) Elevii vor face analiza acestei povestiri din punctul de vedere al memoriei afective.

toate sentimentele, pe cari astfel de situaţii sunt susceptibile să le producă. După coloratura acestor sentimente, în senzul durerii, ori în acela al plăcerii, imaginaţia afectivă e *pesimistă* sau *optimistă*. Au o imaginaţie afectivă pesimistă aceia, cari au o memorie afectivă pesimistă, cari, adică, încercând multe dureri sau suferinţe în cursul unui trecut sbuciumat, şi amintindu-şi limpede acele suferinţe, au despre ele nu o pură amintire intelectuală, ci una afectivă, retrăind aproape acele sentimente.

Exemplul citat mai sus al evreului Leiba Zibal, din O făclie de Paşte, e un caz, minunat descris, de imaginaţie afectiva pesimistă.

Au o imaginaţie afectivă optimistă aceia, cari în viaţă au încercat mai mult bucurii, satisfacţii, şi n'au sufletul format să anticipeze suferinţe. Ei vor anticipà mai ales bucurii, dar cu o intenzitate ce pare că le actualizează.

Povestea din fabula lui La Fontaine, cu femeia care socoteà tot ce câştigà din vânzarea oalelor cu lapte, şi care, la un moment dat, de mare bucurie, caşi cum s'ar fi înfăptuit toate iluziile frumoase ce-şi făccà, sare în sus şi răstoarnă oalele cu lapte, răsturnând astfel şi din inimă bucuriile pe cari le anticipà, nu e o simplă legendă fictivă, ci traduce în mod plastic o atitudine psichică foarte obişnuită, atitudinea iluzioniştilor exageraţi a făuritorilor neobosiţi de planuri mari.

Imaginaţia afectivă poate fi la aceeaş persoană când optimistă, când pesimistă, trecând de la un pol la altul. Un exemplu frumos avem în poezia lui *Coşbuc, El Zorab.*

Când bietul Ben Ardun ia din mâna paşei mia de ţechini, imaginaţia îi deschide perspectivele unui viitor fericit şi sufletul i se umple de bucurie la această închipuire optimistă:

Arabul ia cu ochii plini
De zâmbet, mia de ţechini:
De-acum, de-acum ei sunt scăpaţi,
De-acum vor fi şi ei bogaţi,
N'or cere la străini!

Nu vor trăì sub cort în fum,
Nu-i vor cerşì copiii 'n drum,
Nevasta lui se va'ntremà
Şi vor avea şi ei ce dà
Săracilor de-acum!

El strânge banii mai cu foc
Şi pleacă beat de mult noroc,
Ş'aleargă dus de-un singur gând,

Deodată însă alte gânduri dau năvală în mintea şi inima lui şi-i distrug toate ideile de fericire ce-şi făurise:

Deodată însă, tremurând,
Se'ntoarce, stă pe loc.

Se uită lung la bani, şi pal
Se clatină ca dus de-un val.

Apoi la cal privește drept;
Cu pașii rari, cu fruntea'n piept
S'apropie de cal.

Cuprinde gâtul lui plângând
Și'n aspra-i coamă îngropând
Obrajii palizi: «Pui de leu»
Suspină trist, «odorul meu,
«Tu știi că eu te vând?

Și la gândul că-l vinde, că-l înstrăinează, se asociază un convoi întreg de imagini pesimiste asupra soartei viitoare a calului, imagini cari culminează în reprezentarea calului dus la răsboi de mâini străine și reprezentarea morții lui posibile:

Nu vor grăi cu tine blând,
Te-or înjurà cu toți pe rând,
Și te vor bate, — odorul meu,
Și te-or purtà și mult și greu,
Lăsa-te-vor flămând!

Și te vor duce la răsboiu
Să mori tu, cel crescut de noi; —

Acest convoi de imagini pesimiste cu reprezentarea culminantă a morții calului în răsboi, nu numai că orientează imaginația lui afectivă în direcția pesimistă, de unde la început erà foarte optimistă, dar îi schimbă și hotărârea cu totul: nu mai vrea să vândă calul.

Ia-ți banii, pașă! Sunt sărac,
Dar fără cal eu ce să fac?
Dă-mi calul înapoi!».

Rezumat: 1. Cunoştinţele ne informează despre lumea externă, au un *obiect*, sentimentele snnt *subiective*, atrag atenţia asupra eului.

2. Cunoştinţele se'ntăresc, se clarifică prin *repetiţie*, sentimentele se slăbesc, se tocesc.

3. In general sentimentele se produc în legătură cu reprezentări şi raporturi de reprezentări, afară de sentimentele copiilor mici şi de cele ce provin din turburări, neexplicabile ale stărei generale organice.

4 Durerea asociată cu reprezentarea cauzei ei provoacă: *mânia, ura, răsbunarea, frica, teama,* etc... Plăcerea asociată cu reprezentarea cauzei provoacă: *bucurie, atracţie, iubire.*

5. Sentimente *mixte* sunt cele ce rezultă din combinare a două sentimente contradictorii: *gelozia, sent. sublimului, îndoiala, melancolia,* etc...

6. Extinderea, generalizarea sentimentului se aplică prin *jocul legilor de asociaţie prin contiguitate şi asemănare.*

7. Retrăirea într'un grad oarecare a sentimentelor, la amintirea cauzelor lor, se cheamă *memorie a inimei.*

Exerciţii. Elevii vor analiza pe caete descrierea fricei din nuvela *„O făclie de paşti“* şi din nuvela *„Alexandru Lăpuşneanu“.*

CAPITOLUL III.

Sentimentele egoiste şi altruiste

(Inferioare şi superioare)

Sentimentele cari provin din cunoaşterea conştientă a persoanei sau *eului* nostru, poartă numele de *egoiste*. Aşa e amorul propriu, vanitatea, orgoliul, îngâmfarea, etc. Aceste sentimente presupun neapărat că am ajuns la conştiinţa eului nostru. Altfel, nu s'ar putea produce.

Cum se formează conştiinţa de sine sau ideea eului? Ştim că întâi se formează conştiinţa eului *fizic* sau corporal. Copiii încep a-şi cunoaşte corpul lor şi a-l distinge de celelalte încetul cu încetul Intâi fac cunoştinţă cu mâinele. Cu ce curiozitate îşi privesc degetele şi le mişcă în faţa ochilor! Le cercetează şi cu buzele şi limba, ducându-şi-le necontenit în gură şi sugându-le. Mai târziu îşi privesc şi picioarele, fie stând culcaţi în sus şi ridicându-le, ba ducându-le şi la gură,

fie stând în sus şi luând seama la ele. «Marele interes cu care copilul se uită la membrele lui şi la mişcările lor, zice Höffding, vine poate de acolo că, în acest caz, e ceva ce se vede, ce se poate pipăì şi resistă, care totuşi se mişcă. Copilul face atunci ca şi câinele, care se'nvârteşte după propria lui coadă». Lovirea ce-şi pricinuesc uneori membrelor lor face pe copii, prin *durerea* ce simt, să distingă şi mai bine lucrurile străine, cari nu reacţionează la lovituri prin dureri —cel puţin ei nu le simt— de lucrurile acestea ale lor, cari le provoacă durere.

Scurt vorbind: în geneza conştiinţei eului fizic iau parte: sensaţiile de vedere ale propriilor membre, sensaţiile de mişcare ale acestor membre, asociate cu cele de vedere, şi sentimentele pricinuite de aceste mişcări, în special durerile provocate de loviturile ce membrele suferă.

Cunoştinţa eului *psichic* începe a se forma când începe traiul deslusit al *reprezentărilor libere*. La început viaţa intectuală a copilului constă numai în *sensaţii*. Sensaţiile ţin pe om, însă, în sclavia lumii externe, fiindcă producerea lor atârnă de prezenţa lucrurilor exterioare în faţa simţurilor; când însă încep să licărească *reprezentările*, amintirile, —şi ştim cum se desvoltă ele treptat în copii— atunci spiritul începe a se descătuşa din sclavia impusă de lumea externă, simte puterea lui lăuntrică, de a fi activ şi eman-

cipat de impresii din afară. Ideea eului sufletesc ţâşneşte din exercitatea acestei puteri lăuntrice, — emancipate de lumea externă—de reprezentare.

Nu numai că puterea lăuntrică a spiritului se emancipează de lumea externă, dar se emancipează şi de şiragurile de contiguitate în care se produc întâi reprezentările. Copiii încep să se joace cu amintirile, înşirându-le şi în virtutea asemănării şi contrastului, nu numai în ordinea rigidă a contiguităţii. Şi când începe să funcţioneze şi imaginaţia creatoare, care duce la jocuri si mai libere de reprezentări, impresia, conştiinţa puterii lăuntrice libere a spiritului sporeşte şi mai mult.

Un element sufletesc de cel mai mare preţ în clădirea conştiinţei eului psichic e *mişcarea voluntară*. Copilul se simte, prin numeroasele mişcări ce poate face dela sine, ca un centru dela cari pornesc astfel de mişcări. Sforţarea intelectuală ce face, deliberând asupra acţiunilor ce-şi propune ca ţinţă şi asupra mijloacelor de a o atinge, dă un contur şi mai precis impresiei privitoare la puterea lui lăuntrică, de a face o alegere liberă a unui act sau a altuia.

Odată închegată în suflet conştiinţa eului nostru, cum se explică faptul că, cu toate schimbările mari ce suferim în cursul timpului, noi ne recunoaştem mereu pe noi ca fiind aceiaşi, cum se explică adică, *sentimentul identităţii persoanei noastre?* Se explică prin următoarele elemente: a) prin sen-

timentul oarecum statornic al făpturii noastre fizice, *cenestezia*. In mod normal simţirea trupului nostru e cam aceeaş, nu suferă schimbări profunde în cursul vieţii. Când suferă schimbări profunde, sentimentul indentităţii noastre se alterează, începem să pierdem sentimentul recunoaşterii, să ne credem a fi alţii şi să vorbim de noi ca de persoane străine. Cum spune Eminescu:

«Cine e acel ce-mi spune povestea pe de rost,
De-mi ţin la el urechea şi râd de câte-ascult
Ca de dureri străine? Par'c'am murit de mult!»

(Eminescu, Melancolie)

Cazurile acestea sunt, însă, mai rare şi poartă numele de *boale ale personalităţii*. b) prin faptul că schimbările prin cari trece persoana noastră, ori cât de mari ar fi, *nu sunt repezi şi neexplicabile*. Noi le simţim şi le explicăm. c) Prin faptul că între stările nouă în cari ajungem şi cele trecute în cari am fost se stabileşte o strânsă legătură, prin *aducerea aminte* de acestea din urmă. Aducându-ne aminte de acestea, căpătăm impresia vie, luminoasă a *continuităţii* vieţei noastre psichice. *Memoria trecutului* ne dă sentimentul, că viaţa sufletească actuală se desfăşoară *în acelaş suflet*. Dacă tot trecutul nostru ne-ar pieri definitiv din conştiinţă, sentimentul identităţii noastre s'ar nimici fără leac.

Am explicat pe scurt formarea ideei eului, care

e o condiţie a desvoltării sentimentelor *egoiste* sau personale, ego-centrice. Acestea sunt: Frica, mânia, ura, invidia, speranţa, amorul propriu, ambiţia, sentimentul onoarei, vanitatea, orgoliul, etc.. Pentru a se produce, trebuie să fi ajuns la conştiinţa instinctului nostru de conservare, fizică şi sufletească.

Ribot împarte sentimentele egoiste în două categorii: sentimente ce provin din *conştiinţa puterii* noastre fizice sau morale, b) sentimente ce iau naştere din *conştiinţa slăbiciunii* noastre. In general, sentimentele ce provin din conştiinţa puterii sunt *plăcute*, şi lucrul e lesne de înţeles. Iată câteva din aceste sentimente: *încrederea în sine, amorul propriu, ambiţia, curajul, îndrăsneala, orgoliul, vanitatea, aroganţa, trufia, etc.*. Din conştiinţa slăbiciunii ia naştere o altă gamă de sentimente, cari în general sunt neplăcute: *frica, slăbiciunea, timiditatea, umilinţa, resemnarea, lipsa de încredere în sine, blazarea, laşitatea*, şi altele înrudite cu ele.

Din gama sentimentelor ce îşi au rădăcina în conştiinţa puterii foarte interesante sunt *vanitatea* şi *orgoliul*.

Vanitosul e, de sigur, un om care se crede, are o idee superioară despre însuşirile lui, fizice sau morale. Dar nu găseşte îndestulă plăcere în credinţa lui însuşi despre superioritatea lui. Suferă intens dacă nu-i e recunoscută şi de alţii, umblă

după recunoaşterea altora, îi place să simtă *admirat*, lăudat, lingușit.

Sunt felurite specii de vanitate: vanitatea *mondenă*, a femeilor cari se gătesc pentru a stârni admirația unora și ciuda altora, sau a tinerilor sclivisiți de prin saloane, pe care-i biciuește așa de fin Grigore Alexandrescu în «*Satira Duhului meu*». Vanitatea *intelectuală*, a celor ce fac caz necontenit de știința lor, o trâmbițează pe toate drumurile, vorbesc totdeauna ca din cărți și judecă toate numai prin prisma cărților. Acest soiu de vanitate a fost zugrăvit în mod neîntrecut de marele comic Molière, în «*Les femmes savantes*» și în «*Les précieuses ridicules*».

Orgoliul e sentimentul încrederei în sine, al puterii proprii, care găsește o satisfacție îndestulătoare în propria judecată a celui stăpânit de el, *independent de judecata altora*. Orgoliosul n'are nevoe, ba chiar disprețuiește p ă r e r e a altora despre sine.

Sentimentele Altruiste

Simpatia. Sentimentul moral și social, religios, estetic și intelectual.

Naşterea simpatiei, a altruismului. Cum se ridică omul dela egoism la altruism, la sentimente binevoitoare pentru alții?

Cel mai *interesat* om, care cultivă prietenia cu alţii numai în vederea *folosului personal*, trebuie mai la urma urmelor să le fie şi el folositor acestora. Cu cât va fi mai des folositor şi el altora, cu atât se va obicinui încetul cu încetul să uite că le face bine numai din interes, să simtă plăcere la binele altuia şi durere la durerea lui în mod dezinteresat. Aceasta o face mai ales dacă, după ce şi-a atins scopurile personale, mai are destulă putere în el pentru a putea sări şi în sprijinul altora.

In general, când ne rămâne un prisos de putere peste cea trebuincioasă conservării noastre, simţim nevoia să cheltuim şi acest prisos, şi atunci facem multe fapte de binefacere, *fără intenţia hotărâtă de a le face*, aşa, ca să umplem timpul, să ne ocupăm cu ceva.

Iţi intră într'o zi în curte un căţeluş rătăcit. Intâmplător îl zăreşti şi-i arunci resturi dela masă. El se deprinde să vină mereu, şi tu simţi plăcere să vezi efectul acesta al primei tale acţiuni. Căţelul se ataşează de curtea ta, tu îl îngrijeşti, el creşte mare, se face frumos, şi-ţi devine iubit, te ataşezi şi tu de el, aşa în cât pierderea lui să-ţi producă o durere adâncă. L'ai văzut crescând sub ochii tăi, el e opera ta, şi omul simte plăcere la vederea operilor lui, fiindcă sunt semnele puterii lui. Iubirea de câine e, în cazul

acesta, *dezinteresată*, pentru că n'a pornit din gândul să te folosești odată de el, ci din milă.

Traiul *în comun*, la care suntem supuși de mici copii, deșteaptă în noi sentimente de simpatie sau *altruism*, chiar înainte de a ajunge la deplina cunoștință a eului nostru. Când între noi și alții observăm ceva asemănător în modul nostru de a fi, în înfățișare, în felul de trai, în interesele noastre, ne obicinuim a nu privi persoana noastră a parte de a acelora, zice Höffding; ori de câte ori li se întâmplă ceva, vrând nevrând neînchipuim în locul lor, suferim și simțim cu ei. Fără să vrem, și grație *asociației prin asemănare*, interesul alunecă, cum știm, dela noi înșine la ceilalți. Convingerea că toți avem *acelaș destin*, că suntem supuși la fel greșalelor, suferințelor și în cele din urmă morții, contribue să nască în noi pornirea de a ne iubi unii pe alții, de a fi *solidari* în bucurii și necazuri.

Solidaritatea aceasta presupune, că *interesele comune* devin mai mari decât cele personale, și că în sufletul celor ce o au s'a format destul de limpede *ideiea acestor interese comune sau obștești*. Dacă puterea de a ne închipui suferințele altuia e mică, dacă înțelegerea comunității de interese cu societatea în care trăim e redusă, simpatia, altruismul va fi și el redus. Istoria arată că simpatia se desvoltă mai întâi în cercuri mărginite, și pe urmă se 'ntinde spre altele mai largi. Fie-

care din cercurile restrânse (familie, clasă socială, naţiune) e egoistă faţă de sferele mai largi. Simpatia are deci o desfăşurare sau o *evoluţie*, în care întâlnim mai multe faze sau perioade.

Simpatia în viaţa de familie. Cel mai important sentiment din familie e *iubirea materna*, a cărei bază e trebuinţa instinctivă de a îngriji de copii. Instinctul de mamă, al cărui rost e să asigure conservarea vieţii neamului sau speciei, se desparte uneori până într'atât de instinctul de conservare personală, încât mamele se expun de multe ori foamei, primejdiilor, pieirii, pentru a-şi apăra copiii lor. Acest sentiment, cum ştim bine, se'ntâlneşte şi în lumea animalelor. «Rândunelele intră în casele cari ard pentru a-şi scăpa puii. Când un pui de balenă a fost ajuns de cange, mamă-sa nu-l părăseşte, câtă vreme mai trăieşte. Când urşii de mare, fugind, sunt siliţi să-şi părăsească puii' nu 'ntârzie să se 'ntoarcă înapoi, îi caută, plâng cu hohote, şi în disperarea lor înnoată timp de mai multe zile încoace şi încolo dealungul ţărmului. Multe animale caută să atragă asupra lor înşile atenţia celui ce atacă pe puii lor» (Ribot). *Iubirea de mamă e cel dintâi sentiment simpatic, e cea d'ântâi legătură, cea d'ântâi societate ce se stabileşte între oameni, şi în acelaş timp sâmburele din care încolţesc celelalte sentimente simpatice mai largi.* Pe lângă iubirea maternă, mai există

în familie şi *iubirea de tată*, şi apoi iubirea între fraţi şi surori, *iubirea fraternă*.

Simpatia în viaţa socială. Iubirea fraternă se întinde apoi în virtutea asociaţiei prin asemănare, dincolo de familie, la cercul de prieteni de joc, la cel de colegi de şcoală, şi aşa mai departe, la toate cercurile mai largi în care copiii intră, pe măsură ce înaintează în vârstă. Dar ar fi foarte greu ca simpatia să se lărgească în felul arătat, *dacă n'ar fi învăţată încă din viaţa de familie.* Simpatia câştigă cea mai mare întindere în sentimentul, care se uită la *toţi oamenii* ca la fraţi, ca fiind cu aceeaş făptură şi supuşi aceeleaş soarte. Acest sentiment se chiamă *umanitarism.*

Sentimentul moral. In simpatia desinteresată sentimentul de plăcere sau de durere se naşte *îndată*, atunci când ai ajuns să recunoşti şi dreptul altora la viaţă şi la mulţumire, când nu te consideri numai pe tine ca un centru, ci ca un ins într'o mulţime de oameni. Atunci nu mai judeci actele tale numai după plăcerea sau durerea ce produc în tine, ci şi după *binele* sau *răul* pe care-l faci altora cu ele. Când simpatia a ajuns la aşa treaptă, încât simţim în noi ca o *poruncă* de a face bine altora, atunci în conştiinţă s'a închegat aşa zisul *sentiment moral.* Cine e stăpânit până în adâncul sufletului de acest sentiment, nu stă mult pe gânduri când e vorba să sară în ajutorul semenilor: el sare îndată, ca mânat de un instinct, de o putere mai mare decât

voinţa lui. «*Trebuie*» îi spune atunci o voce din conştiinţă, şi el se supune acestei voci poruncitoare, oricâte greutăţi ar avea să întâmpine pe drumul datoriei. Simţirea acestei *constrângeri* a conştiinţei de a face binele, se chiamă *sentimentul datoriei*. Indeplinirea datoriei naşte în suflet un sentiment de *mulţumire*, de *satisfacţie*, sentiment cu atât mai puternic, cu cât ai avut să lupţi cu piedici mai mari în îndeplinirea ei. Călcarea datoriei, un *sentiment de remuşcare*, de căinţă. Pedeapsă mai grozavă ca *mustrarea propriului tău cuget* nu poate, de sigur, exista. Nici pe departe nu se poate asemui gradul ei, cu acela al sentimentului ce-ţi pricinueşte condamnarea dictată ţie de *alţii*.

Sentimentul de justiţie sau dreptate. E sentimentul pe care-l produce în noi cunoasterea *obligaţiunilor* ce avem faţă de societate, care nu îngădue dreptul de desfăşurarea liberă a puterii noastre decât pân'acolo, până unde nu *abuzăm* de ea în paguba dreptului asemănător al celorlalţi inşi din societate. Pentru a preîntâmpina acest abuz, societatea a creiat *legi*, cari ne spun ce avem *dreptul* să facem şi ce nu.

Cine ar crede-o? Sentimentul acesta, pe care se'ntemeiază buna vieţuire a oricărei societăţi, s'a născut dintr'un sentiment cu totul inferior, anume din *mânie*, din *răsbunare*. Cine suferă o violenţă răspunde îndată printr'un atac necugetat, îşi face singur dreptate. Aceasta e treapta cea mai de jos

a dreptăţii. Ea n'are o margine decât în puterea insului care-şi face dreptate. El poate ataca cu atâta violenţă pe duşman, încât să-l nimicească, cu toate că el a suferit mai puţin din partea lui.

O treaptă mai sus e aceia a răsbunării amânate prin *judecată*. Ea ţinteşte la ceea ce se cheamă *equivalenţă*, adică atât cât ai suferit din partea unui ins, să sufere şi el din partea ta. E faimoasa lege a *talionului: ochiu pentru ochiu, dinte pentru dinte.*

Despăgubirea e pân'acum *individuală*, adică fiecare îşi face dreptate cum poate, fără sprijinul societăţii din care face parte. De timpuriu, însă, societatea a simţit nevoia să mijlocească ea despăgubirea, fiindcă interesul ei e, ca fiecare ins să trăiască neştirbit în sânul ei. Garantarea exerciţiului drepturilor indivizilor e condiţia sine qua non a unei organizări sociale durabile.

In societăţile primitive, comunitatea constrânge pe cetăţeni să se răsbune, chiar dacă ei n'ar vrea.

Dacă fiecare individ, însă, îşi face singur dreptate, societatea e într'o vecinică stare de răsboi, ceeace nu e spre bunul ei mers. Atunci caută ca să mijlocească despăgubirea, şi creiază aşa zisul arbitraj. Cei mai bătrâni ori cei mai puternici din societate decid ei pedeapsa, despăgubirea. Se crede, că la început hotărârea arbitrilor era obligatoare, fără *saneţiune*. Ea fixa o îndemnizare celui ce avea dreptate. După acest arbitraj vremelnic şi lipsit

de sancţiune, s'a creiat un arbitraj statornic şi cu garanţie, arbitraj ce sta în mâna şefului, ori clasei nobile, ori în a adunării poporului. Despăgubirea devine obligatoare şi e impusă cu forţa. Cel condamnat trebue sau să se supună, sau să iasă din societate. Pe lângă aceasta, din daunele impuse o parte o lua cel nedreptăţit, o parte statul. Acum ideia dreptăţii a ajuns o funcţiune a societăţii.

Pe urmă ea a trebuit să se *generalizeze.* Mult timp a rămas închisă între hotarele grupului social. E bine tot ce ajută la binele material şi moral al grupului şi invers: în afară de comunitate, actele nu sunt nici bune nici rele, sunt *amorale,* cum se zice. Pe urmă a început să trateze şi pe cei din alte comunităţi, după regulele de dreptate din comunitatea lui, dreptatea a trecut hotarele naţiunii şi a devenit universală [1]).

Sentimentul religios s'a născut din pricina *fricii* de puterile mari, *necunoscute* ale naturii şi din *neştiinţa viitorului tainic, nepătruns.* Ceva din acest sentiment de *frică* de *necunoscut şi de viitor ascuns* a rămas în sentimentul religios şi al oamenilor de azi, cu toate că această frică s'a mai înblânzit, cedând din ce în ce locul unui *sentiment de iubire* faţă de puterea divină.

Sentimentul religios s'a născut din instinctul de conservare. In faţa puterilor vrăjmaşe necunoscute ce se deslănţuiau în jurul lui, omul s'a

1). T. Ribot. *Psichologia Sentimentelor.*

simţit slab, neputincios. De aici un sentiment de spaimă. Dar cum, în definitiv, el ţintea să trăiască mai departe, cu toată spaima aceasta, a căutat să se poată folosi de puterile vrăşmaşe, aşa cum în viaţa de toate zilele se folosea de semenii lui mai puternici. *Prin simţul intern* descoperind în el, că puterea cu care îndeplineşte actele zilnice, îi vine din voinţa sau hotărârea sa, prin *asemănarea cu sine* şi-a închipuit şi puterile naturii, şi obiectele materiale din juru-i înzestrate cu voinţă ca a lui, cu suflet. *A însufleţit* astfel toate puterile din preajma lui, închipuindu-şi-le *după chipul şi asemănarea sa*, cu simţiri şi patimi şi năzuinţi ca ale lui. *Prin imaginaţia sa* a populat toate lucrurile dintre cer şi pământ: animale, plante şi chiar corpurile neînsufleţite: stânci, păduri, fluvii, mări, vânturi, ploi, stele, etc., cu o mulţime de *spirite, de demoni, înzestraţi cu puteri ca ale omului*, numai cu mult mai mari. Tot ce se'ntâmplă în lume se'ntâmplă prin puterea acestor spirite. Inchipuirea existenţei acestor spirite în lucruri e o *explicaţie* pe care şi-a dat-o omul, faţă de natura necunoscută. Dar, această explicaţie el nu şi-a dat-o din *curiositatea* de a şti, dintr'o trebuinţă neinteresată de a fi luminat, ci din *interesul practic, de a putea mânui lucrurile după folosul lui*, în slujba vieţii lui. Intr'adevăr, lucrurile fiind însufleţite, ca oamenii, e posibil să te conduci faţă de ele, ca faţă de aceştia, poţi să-ţi asiguri bunăvoinţa

şi ajutorul lor în urmărirea scopurilor tale, şi astfel câştigi asupra lor o oarecare putere.

«In mod firesc, zice Ebbinghaus, s'au închipuit două feluri (de spirite). *Cele două feluri cari deosebesc şi pe oameni în purtarea lor, unii faţă de alţii.* Unele sunt duşmănoase, răuvoitoare... Ele aduc oamenilor nenorocirea, boalele, şi primejdiile de cari nu se pot apăra prin propriile lor puteri. Tot ce se poate dobândi dela ele, e să'nceteze de a fi vătămătoare. Simţirile pe cari ele le stârnesc sunt *teama şi neliniştea*: înaintea lor tremuri. Celelalte din contră, sunt binevoitoare, ajutătoare, bune. Ele ajută pe om să se apere în contra relelor pricinuite de spiritele rele, îl încurajează în luptele cu semenii lui.... Poţi să te'ncredinţezi cu nădejde în voia lor. Le eşti recunoscător şi poţi să le iubeşti. Pe treptele de jos ale civilizaţiei, când omul se simte încă foarte slab şi pândit la fiece pas de primejdii înfricoşătoare, e uşor de înţeles că *sentimentul fricei* e mai puternic ca oricare, şi deci e mai puternică credinţa în spiritele rele... Pe treptele mai de sus, din contră, când priceperea fenomenelor naturii şi, deci, o mai mare putere asupra lor dau omului mai multă încredere în el şi mai multă speranţă, trece pe primul plan sentimentul încrederii în aceste puteri nevăzute, şi, prin aceasta, credinţa în spirite bune şi binevoitoare (şi *iubirea* faţă de ele). Dar în total cele două sentimente, frica şi iubirea, rămân amestecate

unul cu altul.... proporţia lor variind după împrejurări.

Pentru a dobândi dela aceşti zei, ajutorul aşteptat, trebue.... să te adresezi lor întocmai ca oamenilor, pe cari vrei să-i căştigi în favoarea ta. Trebue să-i rogi stăruitor, să-i linguşeşti, poate să-i şi ameninţi, să le făgăduieşti, în caz de te ajută, daruri în schimb, o adorare neîntreruptă şi o supunere fidelă, dar mai ales să nu uiţi a le face daruri şi dinainte.

Deci, rugăciunea, jurământul şi jertfa sunt, după împrejurări, mijloacele de întrebuinţat. Iată cum s'a născut credinţa în omenire. Nevoile vieţii şi frica sunt părinţii ei. Printr'un şir lung de transformări, de care nu ne putem ocupa aici, religia a ajuns la forma înaltă de azi, în care se admite existenţa unui singur D-zeu atot puternic, care e întruparea perfecţiunei şi bunătăţii absolute. In forma aceasta, frica de D-zeu e mai îmblânzită şi se amestecă cu iubirea faţă de El. Cum să nu iubeşti fiinţa cea mai bună pe care ţi-o poţi închipui? Totuşi frica, nevoia, instinctul de conservare rămân la rădăcina sentimentului religios. «Bisericile se umplu, şi pelerinajele se înmulţesc în timpul războaelor şi epidemiilor. In toiul luptelor, în cursul unei boli grele, pe o corabie spartă de o stâncă, o rugăciune se înalţă din o mulţime de guri, cari de obiceiu nu rosteau de loc» (Ebbinghaus).

Prin urmare, prin elementul de frică pe care-l cuprinde, sentimentul religios e un sentiment egoist; prin iubirea faţă de puterea divină, iubire care apare în formele superioare ale religiei, e un sentiment altruist.

Sentimentul estetic. Toţi călătorii cari au visitat ţări locuite de oameni, cari trăesc încă în stare sălbatecă, povestesc într'un glas, despre plăcerea pe care o simt aceşti oameni, să se găsească cu fel de fel de obiecte socotite de găteală (cu pene, pietre, îşi sapă pe piept o mulţime de figuri etc.) Chiar înainte de a simţi nevoia îmbrăcăminţii, omul a simţit-o pe a gătelii. Sunt sălbateci cari, pe vreme frumoasă, cu soare arzător, se răsfaţă la dogoreala lui în mantale de piei de capră, dar la cea d'ântâi picătură de ploae, le scot îndată, şi rămân goi să tremure în ploae. O femee care n'ar sta la îndoială să iasă din coliba ei fără o umbră de îmbrăcăminte, n'ar îndrăsni să iasă fără să se zugrăvească pe faţă şi pe corp cu fel de fel de vopseli. Deci, prin acest gust al gătelii *omul contrazice adese ori instinctul de conservare*, care i-ar porunci să pună mantaua pe ploae, şi s'o desbrace pe arşiţa soarelui. Oamenii sălbateci simt, apoi, plăcere desinteresată la privirea propriului lor corp, *neatârnat de folosul ce le poate aduce puterea lui* şi caută să stârnească şi admiraţia celorlalţi asupra-i. Un pas mai departe îl fac atunci, când simt

plăcere să-şi vadă armele şi celelalte unelte nu numai în luptă sau la lucru, dar şi în stare de odihnă, când n'au ce face, *când toate trebuinţele vieţii sunt satisfăcute.* Atunci ei le lucrează cu artă şi le împodobesc cu fel şi fel de chipuri. Deci, *mijloacele luptei pentru trai* devin ele înşile nişte isvoare de plăcere, *fără consideraţia folosului lor practic.* Odată ce trebuinţele vieţii sunt mulţumite şi au răgazul să se odihnească, se naşte o trebuinţă de mişcare *fără scop, pentru plăcerea neinteresată a mişcării.* Animalul însuşi, când nu mai e chinuit de foame, de oboseală şi pericole, se *joacă*: pisica se joacă cu ghiarele pe un covor, aleargă după bucăţi de sfoară, sare după ghemuri, pe cari le joacă ca pe nişte şoareci; câinii aleargă unii după alţii şi se prefac că se luptă, se muşcă, se mânie unii pe alţii, *în glumă* am putea zice, dacă acest cuvânt n'ar fi cam nepotrivit pentru animale. Sălbatecul are jocurile sale de luptă, în care găseşte un prilej de a-şi cheltui puterea ce-i rămâne, după ce s'a odihnit de alergătură; copiii, barem, au mulţime de jocuri, cari se deosebesc după vârstă, după sex, după caracter, după oraşe şi sate, etc. Aceste jocuri n'a scopul de a mulţumi instinctul de conservare al copiilor, ci numai de a le place, de a-i ocupa cu ceva. Găteala, ca şi jocul, arată că oamenii se pot, până la un punct, *despărţi de gri-*

jile vieţii zilnice, că pot faee ceva şi *fără ţinta câştigului.*

Lucrurile de artă: un tablou frumos, un palat măreţ, o melodie dulce la auz, o poezie frumoasă sau un roman captivant, care-ţi pironeşte atenţia de nu-ţi mai vine să-l laşi din mână, o statue frumoasă, o dramă emoţionantă sau o comedie înveselitoare, toate aceste obiecte ne produc plăceri foarte mari, cu toate că nu satisfac niciuna din trebuinţele materiale ale vieţii; un tablou nu se poate consuma, şi tot aşa şi un cântec *frumos,* şi o *dramă frumoasă,* şi multe alte lucruri *frumoase.* Aceste obiecte ne produc o *desfătare curată,* ne fac să uităm, în clipele când le privim grijile vieţii, luptele dintre noi, ne fac, deci, mai buni, mai *neinteresaţi.* Mai mult decât atât, pentru a gusta frumuseţile obiectelor de artă, unii oameni cheltuesc averi întregi şi se supun multor lipsuri, neglijând trebuinţele obicinuite ale vieţii. Plăcerile pe cari ni ln produc operile frumoase sunt *dezinteresate,* au scopul în ele înşile. Omul n'a putut niciodată suferi să piardă vremea de geaba, fără să lucreze ceva. Neocupaţia e plictisitoare, şi plictiseala e tot ce poate fi mai neplăcut în viaţă. Ca să remedieze la relele plictiselei, omul a născocit jocurile de tot felul, dansul, cântecul, teatrul, poezia, povestirile de tot felul, cu un cuvânt, toate artele frumoaste. Acestea îi umplu timpul rămas liber după mulţumirea tuturor nevoilor

vieţii, născându-i în suflet plăcerea numită *estetică*. O condiţie se cere, însă, ca omul să guste plăceri estetice: când are răgaz, după ce scapă de ocupaţiunile vieţii practice, să mai aibă şi *putere de prisos*, să nu-şi fi sleit toată energia în lupta pentru trai. Numai aşa poate gusta plăcerile estetice. Deci, plăcerile estetice provin din *cheltuiala prisosului de putere ce ne rămâne*, după satisfacerea trebuinţelor vitale. Ele au scopul lor în ele înşile sunt, o repetăm, dezinteresate. Un tablou se poate privi de mii de privitori din locurile cele mai depărtate, din veacurile cele mai deosebite -- dacă tabloul se păstrează într'un muzeu vreme de secole —; o muzică frumoasă desfătează mii de urechi, etc., fără ca între privitori sau auditori să se nască vre-o vrajbă; pe când lucrurile destinate satisfacţiei trebuinţelor vitale nu se pot împărţi între atâţia. Deşi plăcerile estetice n'au în ele înşile alt scop, decât acela de a ne place, obiectele de artă nefiind create de artişti pentru satisfacerea trebuinţelor vitale, ci numai pentru a-şi cheltui puterea lor de prisos şi a ne invita şi pe noi s'o cheltuim pe a noastră, ele au ca *rezultat* că ne fac mai buni, mai neinterasaţi, mai nepăsători de grijile vieţei, şi, deci, mai fericiţi. *Ele pot fi gustate de toţi fără luptă*, ne produc nu *pofte*, ci numai *desfătări*. Poftele nasc concurenţă între oameni, desfătările apropie pe oameni, îi împrietenesc, îi solidarizează. Fără să aibă *scopul*

acesta: de a ne apropia de a ne face mai buni, mai morali, arta ajunge la acest *rezultat.*

Sentimentul intelectual. Lucrarea minţii omeneşti îndeplinită cu scopul de a *cunoaşte* cât mai multe din fenomenele naturii se 'nsoţeşte de plăceri sau de dureri, neatârnat de foloasele pe cari această cunoştinţă ni le poate aduce. La 'nceput de tot, cunoştinţa e pusă în serviciul instinctului de conservare. «Gândirile sunt felinarele instinctului de conservare. Judeci cunoştinţele ca mijloace de a-ţi spori puterea»: «*Ai carte, ai parte*» Când omul ajunge la dorinţa de a şti cât mai multe, din *curiozitatea* de a şti, când ajunge să simtă plăcerea la aflarea unui adevăr nou, *fără să-i treacă prin minte gândul folosului ce i-ar aduce în viaţă acel adevăr,* când simte o mulţumire sau nemulţumire la simpla exercitare uşoară sau anevoioasă a minţii, atunci încearcă ceeace se cheamă un sentiment *intelectual.* După cum sunt oameni cari nu pot suferi o nearmonie de sunete, o înşirare de note falşe, tot aşa sunt oameni cari nu pot suferi contrazicerile, nedesluşirea şi încâlceala ideilor. Sunt oameni cari ajung la o adevărată patimă sau *pasiune intelectuală.* Iată un caz foarte frumos de patimă intelectuală. Un ungur, Mentelli, şi-a consacrat toată viaţa studiului, fără nici o ţintă hotărâtoare, numai pentru plăcerea de a învăţa şi de a satisface trebuinţele minţii sale. Felul cum trăia arată până la ce grade poate.

ajunge patima aceasta. «Trăind la Paris, într'o cocioabă murdară ce i se dăduse de milă, el suprimase din cheltuelile lui tot ce nu erea neapărat necesar pentru viaţa de toate zilele. Toată cheltuiala lui, în afară de cumpărătura de cărţi, era de 35 de bani pe zi, din care 15 pentru hrană şi 20 pentru lumină; căci el lucra 20 de ore pe zi, întrerupându-şi munca numai o singură zi ca să dea lecţii de matematică, plătite atât cât îi trebuia ca să trăiască. Apa pe care şi-o aducea singur, cartofii pe care îi cocea la lampă, nişte gaz pentru aprinsul acesteia, nişte pâine soldăţească, iată tot ce-i trebuia. El se culca într'o cutie mare, unde peste zi îşi ţinea picioarele înfăşurate într'o cuvertură de lână sau în puţin fân. Un scaun vechiu, o masă, un urcior, un ibric... iată tot mobilierul lui. Mentelli tăiase toate cheltuelile pentru spălatul rufelor, fiindcă le suprimase şi pe acestea O tunică de soldat cumpărată la cazarmă şi pe care n'o schimba decât la extrem, nişte pantaloni de dimie, o şapcă de piele şi nişte papuci cât toate zilelele, iată toată îmbrăcămintea lui... In timpul unui răsboi ghiulele cădeau pe lângă cocioba lui, dar el nu se turbura de loc. In timpul unei epidemii de holeră, trebuì să fie silit cu forţa să-şi întrerupă studiile, pentru a i se curăţi odaia lui murdară. El trăi aşa 30 de ani, fără să fie odată bolnav, fără să se plângă, foarte fericit. In fine, în ziua de 22 Decembrie 1836,

în etate de 60 de ani, ducându-se ca de obicei să-şi aducă apă din Sena, piciorul îi lunecă, căzu în râu şi se înecă. Mentelli n'a lăsat nici-o operă, nici-o urmă din îndelungatele lui studii». (După învăţatul Letourneau). Puţini oameni sunt în stare să se jetfească studiului în mod aşa de *dezinteresat.*

Rezumat:

1. Conştiinţa eului e întâi corporală, apoi psichică.

2. Sentimentul identităţii eului se explică prin: a) permanenţa cenesteziei. b) Prin schimbările lente ale conştiinţei şi c) prin aducerea aminte a trecutului.

3. Sentimentul eului sunt de două feluri: a) de putere; b) de slăbiciune.

4. Sentimentele altruiste se bazează pe simpatia din viaţa familiară.

5. Sentimentul moral constă în simţirea unei porunci a conştiinţei.

6. Sentimentul justiţiei are isvorul în ură, în răsbunare.

7. Sentimentul religios s'a născut din frică de necunoscut şi s'a dublat cu sentimentul de iubire faţă de D-zeu.

8. Sentimentul estetic constă într'o desfătare dezinteresată ce ne produc lucrurile frumoase.

9. Sentimentul intelectual provine din exerciţiul dezinteresat al minţii.

CAPITOLUL IV

Despre Pasiuni

Pasiunea se deosebeşte de emoţie. «Emoţia zice Kant, lucrează ca o apă care-şi rupe zăgazul; pasiunea ca un torent care-şi sapă o albie din ce în ce mai adâncă».

Am văzut mai sus cum se manifestă *emoţia de mânie*, s. e. Ea se deslănţue repede şi violent, fiind o mişcare instinctivă, o reacţie bruscă, neaşteptată. Emoţia e, după cum se exprimă medicii, o stare *acută*.

Pasiunea, din contră, e o stare statornică, durabilă sau, cum spun medicii, *cronică*. Ea concentrează spiritul într'o direcţie unică, absoarbe toate gândurile asupra obiectului ei.

Emoţia întunecă raţiunea sau inteligenţa; pasiunea o pune exclusiv în serviciul ei.

Mâniosul nu poate judeca în momentul exploziei de mânie, cum să se comporte faţă de per-

soana ce l-a atacat. De aceea, loviturile ce dă, reacţiunile lui la acest atac, sunt necugetate şi de multe ori în opoziţie totală cu acelea, pe cari le-ar fi meritat cel ce a fost provocatorul. De câte ori o glumă sau o ironie n'a provocat încăereri, cari au dus şi la crime!

O dovadă a diferenţei dintre emoţie şi pasiune o constitue şi faptul, foarte des observat, că persoanele prea emoţionale nu sunt capabile de pasiune. Oamenii de temperamente explozive, care reacţionează iute la anumite excitaţii, nu sunt proprii să devină nişte adevăraţi pasionaţi, zice Ribot. «Ei sunt nişte focuri de artificiu; ceilalţi (cei pasionaţi) sunt cuptoare înalte cari ard totdeauna».

Un exemplu de pasiune este *avariţia*.

Se vedem cum se naşte această pasiune. «Fie un om trecut prin şcoala aspră a mizeriei, în mod natural lacom de plăceri materiale, şi, în plus, torturat de ideea trebuinţelor materiale, şi de greutatea de a şi le satisface. Acest om va deveni avar. Un sentiment unic, exclusiv, se va instala ca la el acasă, în sufletul lui, îl va goli de orice altceva şi va alunga orice alt sentiment. Avarul într'adevăr nu mai e decât avar. El nu mai e tată: copiii lui nu mai sunt pentru el de cât nişte «sarcini» de cari caută să se despovăreze; astfel Harpagon nu se gândeşte de cât cum să se scape de un fiu risipitor, de cât să-şi mărite fata «fără

dotă». El nu mai e om: «e dintre toţi oamenii omul cel mai puţin om (cum zice Molière); el nu vede în semenii lui de cât unelte pe cari să le mânuiască sau piedici de răsturnat; el e închis la sentimentele altruiste cele mai elementare, cum e mila de animale; îşi lasă caii să moară de foame. Cu atât mai mult avarul e străin de sentimentele dezinteresate, de iubirea de artă, de natură, etc. El nu e capabil nici măcar de sentimente egoiste: e aspru şi cu el însuşi ca şi cu ceilalţi: moare de foame pe o saltea de paie în care sunt îngropate comorile lui".[1]

Delavrancea în «Hagi Tudose» zugrăveşte foarte frumos această pasiune a avariţiei.

Când răsbit de foame şi frig, pune pe nepoatăsa să-i facă foc şi o ciorbă de pasăre, Hagi Tudose simte o remuşcare chinuitoare pentru bieţii lui bani aruncaţi pierzării:

«Leano, foc că mor», şi întinse un bănuţ de aur, închizând ochii. Ii fu ruşine ca să nu-l vază acel ochiu de aur cu câtă uşurinţă îl aruncă în mâinile nemiloase ale lumii. Oftă dureros.

. . . . . .

— «Ce pui atâtea lemne? Prea multe lemne! Leano, n'auzi? Şi tot mi-e frig.... Prea multe lemne! Mi-e foame... O să dai foc casei!... Ah! pâinea nu mă satură, picioarele nu mă mai ţin!

— «Ii fi bolnav, răspunse Leana. Să chem pe cineva. Lângă spiţerie e un doftor....

1) G. Dumas, *Traité de Psychologie.*

— «Să nu calce nimeni în casa mea! strigă Hagiul. Cât scrie doftorul pe hârtie nu plăteşti cu viaţa toată! Sunt sănătos, voinic, mai bine ca oricând!

Când îi aduce supa, i se pare că în ea se topesc bulgări de aur:

«Se văzù topind, el, cu mâna lui, bulgări de aur, turnându-i în strachină şi sorbindu-i cu lingura.

Se apropiè de pat. Incepu să mănânce. Plescăì; îşi supse gropile din obraji; se încruntă; îşi acoperi ochii cu sprâncenele; se răstì la Leanca, aruncând lingura:

— «Una de lemn.... asta e coclită!...

Leana, râvnind la ciorbă şi înghiţind în sec, eşì afară şi-i aduse una de lemn.

Hagiul începù iarăşi a sorbi sgomotos. Se scutură şi scuipă de mai multe ori.

— «Ia ciorba de-aici! M'am săturat... Simţ pe gât o cocleală acră.... sărată.... un miros nesuferit... Ia-o.. fugi cu ea.. nu vezi?... îmi sorb viaţa! Leana luă strachina şi eşi.

Hagiul îşi trânti capul pe o pernă de paie. Trupul lui, o flacără. Ce friguri? Sub el se deschisese ca o mare fără fund. Şi se duceà adânc, tot mai adânc. Şi pe gât gustul aurului, sângele viu al aurului! Nefericit părinte. Gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi mirosise a aur!

Când Leana intră în odaie, el se ridică în coate şi-i strigă:

— «Stinge focul.... să dai cărbunii şi cenuşa înapoi!... Aruncă ciorba.... şi să dai fulgii şi bucăţelele înapoi!.. Vreau banii pe jumătate, dacă nu toţi!

Şi începu să plângă cu hohote.

— «Ucigaş!.. nebun!... nelegiuit... în veci n'o să te saturi.

Leana înmărmurită se uită la el. Tocmai atunci se auzì miorlăind la uşe cotoiul, tovarăşul ei de foame şi de tremurat, singura fiinţă care o mângâie şi pe care o mângâie.

Leana crăpă uşa. Hagiul se uită speriat şi, văzând cotoiul strecurându-se pe uşe, se răsti:

— «Să-i tai coada!.. Să-i tai coada!... o coadă de un stânjen.... până să intre se răceşte odaia! Să cheltuesc şi pentru el?.. Unde e toporul?... Am să i-o taiu eu!

. . . . . .

A doua zi, de dimineaţă, Leana intrând în odaia Hagiului, îl găsi numai în cămaşe, în cămaşa sa petec de petec, trântit cu faţa în jos pe aur, îngropat în galbeni cu fruntea pe un purcoiu de lire, cu ochii închişi. Cum îl văzu începu să plângă. Dar, ca prin minune, trupul hagiului se cutremură. Banii sunară de-alungul, dela picioare până la frunte. Săltă capul; deschise ochii stinşi şi-i îndreptă, ca nişte sticle reci, asupra Leanii, bolborosi câteva cuvinte nedeslușite; muşcă în vânt cu gingiile albe şi isbuti să slomnească:

— «Nu te uita!... închide ochii... ochii fură... închide ochii!

Căscă gura; limba i se mototoli în gât; capul îi căzu într'o parte; picioarele i se lungiră; mâinile i se înfipseră în bani... şi adormi de veci, cu ochii deschişi şi ţintă asupra Leanii.

Rezumat.

1. Emoţia e violentă, iute şi trecătoare.

2. Pasiunea e o stare afectivă *cronică*, care poate dură o viaţă întreagă. Exemplu: Avariţia.

CAPITOLUL V

Desvoltarea vieţii afective la copii

Aplicări Pedagogice

Viaţa afectivă a copilului mic e foarte simplă: e alcătuită mai mult din *plăceri şi dureri fizice* întovărăşind anumite senzaţiuni. Când îi e foame, când simţurile sunt aţâţate de impresii prea tari, când e obosit, ori suferă o turburare organică, el simte durere. Când e sătul, când simţurile primesc excitaţii moderate, simte plăcere.

Orientarea generală a vieţii lui afective e *egoistică*. Tot ce face şi tot ce simte e în legătură numai cu binele şi răul lui. Insuşi sentimentul de *gelozie* pe care-l simte, când, spre exemplu, i se arată mamei lui simpatie şi de o altă persoană, are rădăcini egoiste. Copilul mic de tot nu ştie ce e *frica*, pentru că nu cunoaşte bine lucrurile exterioare şi n'are experienţa efectelor lor. Numai o oarecare cunoaştere a primejdiei poate deslănţui

sentimentul de frică cu expresiile lui externe bine cunoscute.

In anul întâi copilul *nu se teme de întuneric.* Frica de întuneric apare pe la $1^1/_2$ an. La unii, ea dispare repede, la alţii, şi anume la cei nervoşi, durează ani îndelungaţi, uneori toată viaţa. Sunt şi persoane adulte, cărora li-e frică să doarmă fără lampa aprinsă.

Un sentiment care apare înaintea fricei la copil e *mirarea*: copilul rămâne în faţa unor obiecte nouă cu ochii larg deschişi şi ficşi, cu gura deschisă. Tot aşà, şi sentimentul *mâniei* e anterior sentimentului de frică (De multe ori cauza că mai târziu apare sentimentul de frică chiar la copii din fire nefricoşi, e educaţia greşită, imaginile de spaimă cu cari părinţii şi educatorii le nutresc închipuirea, ca să-i liniştească, «să fie cuminţi». E un procedeu comod pentru cei dintâi, dar foarte primejdios pentru cei din urmă).

Mai târziu mama, nerăbdătoare, poate ceti pe faţa copilului semnele *iubirii.* Totuşi iubirea copilului rămâne multă vreme egoistă, în deosebire de a mamei. La mamă iubirea e instinctivă şi dezinteresată, la copil e câştigată şi interesată, copilul învăţând a recunoaşte în mama sa pe cea mai mare binefăcătoare a lui. Dovadă e că, dacă nu-l creşte mamă-sa ci o doică, el îşi întoarce toată iubirea lui spre aceasta. Copilul are inconştient deviza: *do ut des.*

Expresia exterioară a iubirii constă mai ales în *surâs* şi *râs*, cari sunt moduri de expresie ori reacţiuni hereditare, moştenite. Unele din expresiile iubirii, însă, se învaţă prin *imitaţie*: aşa mângâierea, îmbrăţişarea, sărutatul, pe care le învaţă dela mamă, doică ori fata îngrijitoare.

La vârsta de doi, sau doi ani şi ceva, apare sentimentul *compătimirii*: copilul plânge când vede pe mamă-sa plângând. Cine nu ştie jocul încercător al părinţilor, cari simulează unul contra altuia lovituri, spre a stărni compătimirea şi durerea copilului şi spre a se convinge de întinderea iubirii lui? Mai târziu apare la copil şi sentimentul mai complicat de *ruşine*. In primii doi ani nu se observă. In al treilea an apare pronunţat. Acest sentiment e în legătură şi cu *frică* de *pedeapsă*, dar nu se confundă cu ea. Copilul se ruşinează, şi se roşeşte, chiar când ştie că nu va fi pedepsit, şi când nu vede la mai marii lui nici măcar un gest de dojană. Se înţelege că sunt grade de sensibilitate în această privinţă, ea variind mult de la copil la copil.

Nota caracteristică a vieţei afective a copilului e *neîncetată şi repedea mobilitate*, trecerea cu o repeziciune uimitoare dela plâns la râs, şi viceversa. E un instrument care cântă mereu, una după alta, şi game minore şi game majore, într'un amestec neîntrerupt. Durerile le uită foarte repede, pornirile de ură şi de mânie sunt ca furtunile repezi

de vară, după care urmează iar zâmbetul şi râsul razelor de soare. Plăcerile sunt în schimb mai durabile, mai intenze şi obiectele cari le stârnesc — jocurile şi jucăriile — ţin pe copii pironiţi cu poftă asupra lor de dimineaţă şi până seara. Adorm sdrobiţi de oboseală cu inima la ele. Plăcerile sunt pentru copii ca şi hrana zilnică, ba o hrană mai substanţială ca cea materială. Jocul şi plăcerile îi nutresc şi îi desvoltă. Câtă dreptate avea Rousseau, când implora pe educatori, să nu ştirbească fericirea copiilor, pentru că nu se ştie mai târziu cum vor fi luaţi cu asalt de durerile şi necazurile vieţii! E o crimă a *scurta copilăria* şi a-i usca rădăcinile, cum facem aşa de des cu şcoala noastră de azi, abstractă, greoaie şi neinteligibilă.

Am spus că durerea, mânia, ura, nu durează prea mult la copil, e ceva neobicinuit această durată. Când ea se vede totuşi, e semnal unei desvoltări anormale, la copiii normali aceste sentimente au o durată scurtă. Se atribue adesea copilului sentimentul *cruzimii*. Faptele arată, într'adevăr, cum de multe ori copiii se comportă cu animalele şi camarazii de joc în aparenţă fără simţire, crud, cu o aparentă plăcere.

Desigur că la unii copii cruzimea e un fapt real. Nu se poate generaliza însă. Cum au dovedit mulţi cercetători, şi cum poate fiecare observa prin propria experienţă, cruzimea la copii e numai aparentă, ea provine din lipsa conştiinţei că face rău altora.

De regulă, cruzimea e expresia unor anumite impulziuni, sub influenţa cărora copilul se uită şi nu percepe suferinţa altora: impulziunea de a atinge obiectele cu mâna, de a experimenta, impulziunea curiozităţii de a desface lucrurile, impulziunea jocului. Uneori adulţii sunt de vină de cruzimea copiilor faţă de animale, prin exemplul ce le dau.

Sentimentele estetice sunt prea puţin vizibile, în general, la copiii prea mici. Ele se desvoltă încetul cu încetul, pe măsură ce se desvoltă inteligenţa şi fantazia. Copiii au dispoziţii naturale pentru asta, însă manifestarea lor nu e aşa de timpurie.

Sentimentul naturii atârnă, în primul rând, se 'nţelege, de mediul în care trăeşte copilul; la copilul de sătean el se desvoltă mai mult, mai intenz.

Sentimentul religios e înrudit cu şentimentul naturei. El e la început greu de studiat, spune Gaupp, pentru că educaţia religioasă începe prea devreme, înainte ca el să fie destul de copt, pentru a-şi forma prin sine reprezentare religioasă şi dispoziţiuni religioase.

Prietenia cu camarazii, ataşarea de animale, se vede şi la copiii de doi ani. Uneori, de multeori chiar, sentimentul de prietenie e în legătură cu *sentimentul frumosului.* S'a observat că copiii frumoşi au mai mulţi prieteni. Urâţenia e neplăcută copilului.

Asupra *sentimentului moral* şi evoluţiei lui a

mai fost vorba înainte, dar revenim. Evoluţia sentimentului moral pleacă dela egoism spre altruism, generalizându-se treptat prin mecanismul descris al asociaţiei prin asemănare. Drumul său e prin egoism, supunere oarbă, teama de pedeapsă, iubirea de părinţi, spre compătimire, simpatia şi sentiment de dreptate. «O bună bucată de timp a fi bun pentru copil egal cu: a face mamei plăcere; afecţiunea e aici resortul puternic al bunei purtări. Numai mai târziu, sub influenţa exemplului şi cu coacerea inteligenţei, se formează reprezentarea de bine şi de rău, judecata în motivele bunei purtări. Din supunerea oarbă, care nu întreabă pentru ce, se formează dorinţa voluntară, de a fi bun lăudat şi iubit. In joc cu alţii creşte înţelegerea pentru dreptul lui şi dreptul altuia, o experienţă, pe care de cele mai multe ori o face cu multe suferinţi Cu coacerea puterii de gândire vine apoi timpul, pentruca în educaţia sistematică să opunem impulziunilor şi sentimentelor egoiste, motive raţionale şi să deprindem pe copii cu buna purtare. Această deprindere ridică temelia caracterului, care nu e altceva decât felul conduitei morale transformat în deprindere puternică»[1]).

Viaţa afectivă a copilului de şcoală. Ne-am ocupat pân'acum cu viaţa afectivă a copilului mic, dinainte de şcoală. Viaţa afectivă a copilului şcolar

1) R. Gaupp, *Psychologie des Kindes.*

a fost şi ea foarte de aproape studiată, în deosebi s'a cercetat *sentimentele estetice* la copii. In cele ce urmează voi rezuma unele din rezultatele acestor cercetări.

S'au făcut cercetări asupra *simţului culorilor* la copii. Rezultatele lor arată că cele mai plăcute culori pentru ei sunt albastru, roşu şi galben, pe când la adulţi galbenul nu prea e plăcut. *Combinările de culori* sunt în general apreciate ca şi de adulţi. Cele mai plăcute combinări sunt cele de culori contrastante. Juxtapunerea culorilor contrastante produce un sentiment estetic elementar foarte viu.

De asemeni s'a cercetat judecata estetică a copiilor asupra *tablourilor*. Care e însemnătatea pedagogică a acestor cercetări?

Adulţii sunt înclinaţi foarte adesea, şi în acest domeniu, ca şi în altele, să creadă că copiii au aceleaşi judecăţi estetice ca şi ei, că ceeace li se pare lor, frumos, li se pare sautrebuie să li se pară şi copiilor. Cu câte lucruri frumoase pentru noi nu chinuim pe copiii mici — poezii, naraţiuni, desenuri, tablouri — închipuindu-ni-le frumoase şi pentru ei, fără ca totuşi în realitate să fie. Copiii judecă altfel frumosul, îl văd în altă parte de cât îl văd adulţii, tot aşa după cum *interesul* faţă de lucruri are altă direcţie la ei decât la adulţi. Cercetările au arătat, într'adevăr, că judecata estetică

a şcolarilor e *fundamental deosebită* de a adultului, şi că ea se desvoltă foarte încet.

Din cercetările savanţilor Dr. Albien (Könisberg), Hasserodt (Hamburg), Fr. Müller şi G. Dehning (Leipzig) (citaţi de E. Meumann) rezultă că:

1. Copiii mai mici preferă expunerile reale de *amănunte şi acţiuni complexe*, nu prea îi interesează ansamblul, conturul general al obiectului estetic—desen, naraţiune, descriere, tablou, etc.

Incetul cu încetul încep să prefere conturul general, totalul.

Judecata copiilor rar de tot se referă la ceeace sunt *elementele formale* ale obiectului de artă, adică forma, proporţia părţilor, simetria. Aproape exclusiv judecata estetică a copilului e materială, se referă la *conţinutul sau materia* obiectului estetic, exact ce se petrece şi cu adulţii inculţi.

Şi la unii şi la alţii consideraţiile de formă, proporţie, semetrie sunt cu totul eliminate. Nici o idee despre artist, despre tehnică, despre arta tratării, despre mijloacele întrebuinţate, (culoare, desen, compoziţie, etc). Dacă tabloul cuprinde o corabie, un leu, nişte copii, etc., e judecat ca obiect, în ce el reprezintă. Nu e judecat, deci ca o *operă de artă.*

2. Numai relativ târziu se formează judecata din punctul de vedere al artistului, a intenţiei, a darului de a realiza ceva frumos. Judecata această estetică se mărgineşte la început la detalii izolate,

spre exemplu la o culoare, la un efect de lumină etc.

d. Treptat treptat, tot tabloul începe să fie judecat sub punctul de vedere că e opera unui artist.

e. O treaptă mai înaltă e aceea a adulţilor culţi diletanţi, care se ocupă nu ca artişti de artă, ci ca *amatori.*

f. In sfârşit treapta cea mai înaltă, e acea a artistului, care judecă orice lucru frumos numai din punctul de vedere al elementelor formale, al tehnicii, al mijloacelor artistului compozitor, al manierei lui artistice de lucru, etc.

Consecinţele pedagogice ale acestor constatări sunt următoarele :

1. Copilul lăsat în voia lui însuşi ajunge numai la o prea mică desvoltare a plăcerii estetice, deci plăcerea estetică *are nevoe de educaţie.*

2. Din cauză că judecata copilului în faţa obiectelor de artă e, cum am văzut, materială, extraestetică, educatorul trebuie înainte de toate să deştepte gândul privitor la artist, la munca lui, la intenţiile lui, la mijloacele întrebuinţate de el, etc. De aici o întreagă direcţie pedagogică numită a *educaţiei estetice.* Această educaţie e o reacţiune în contra educaţiei prea materiale, prea intelectuale care a dominat şi domină încă şcoala. Apostolii educaţiei estetice spun, că şcolarii mici n'au interes pentru abstracţiuni ştienţifice, adică *interes ştienţific,* şi de aceia nu trebue cultivat la 'nceput, exclusiv, cum face şcoala de azi, acest interes pe care nu-l

au. În special în şcoala primară, în care se face abuz de descrieri ştienţifice searbăde şi fără viaţă, şi de naraţiuni istorice la fel, schematice şi abstracte, trebuie să dăm mai multă atenţie aspectului estetic al lucrurilor ce cad sub intuiţie, trebue să prezentăm obiectele cu o haină frumoasă, care să creeze în jurul lor o atmosferă de simpatie, graţie căreia putem strecura pe nesimţite în sufletul copiilor şi judecăţi obiective, materiale, ştienţifice despre ele. Ei recomandă o împletire meşteşugită de detalii artistice cu detalii ştienţifice. Această directivă pedagogică, care prinde, pe zi ce trece, rădăcini din ce în ce mai adânci în lumea şcolară, a fost întâi privită cu indiferenţă, şi chiar cu mare vrăşmăşie de adepţii şcoalei intelectualiste, abstractă, tipicară şi formalistă. Foarte viu e zugrăvită lupta aceasta dintre aceste două şcoli în piesa lui Otto Ernst «*Institutorii*».

Dehning, Hasserodt şi Meumann au făcut cercetări şi asupra educaţiei judecăţei estetice a copiilor de şcoală şi au constatat:

1. O influenţare bogată a receptivităţii artistice e posibilă numai după 10 ani. Pe la 13 ani se arată începuturile unei *aprecieri spontane a întregei opere de artă;* dela 16 ani aceasta poate fi atinsă prin înrâurirea instrucţiei.

2. Dela 10 ani ei pot face în general, şi dela 13 ani cu siguranţă, deosebirea între tablouri fără valoare artistică şi cu valoare artistică.

3. Deosebiri de sex nu s'au arătat.

Din faptul că sentimentul şi judecata estetică sunt supuse unei evoluţii încete rezultă că: 1. Trebue să alegem tablourile şi operele de artă mai mult după priceperea crescândă a şcolarului, nu ca pân'acum. Pentru şcolarii mai mici trebue să se aleagă expuneri realiste de acţiuni omeneşti, de scene de animale şi dela ţară, care nu oferă prea mult priceperii şcolarului şi care sunt interesante mai ales *obiectiv*, material. 2. Pentru şcolari mai în vârstă sunt mai potrivite operile de artă expresive *din punct de vedere psichologic*, nu pur obiectiv.

S'a studiat şi *desenul* la copiii, studiu foarte interesant, nu numai din punct de vedere estetic, ci şi psichologic. Din desenurile copiilor putem vedea cum percep ei obiectele şi le înţeleg, ce imaginaţie şi memorie au, cum redau forma lucrurilor, ce obiecte îi interesează mai mult, etc.

Cercetătorii deosebesc trei trepte în desenul copiilor.

1. *Treapta mâsgăliturii fără scop şi fără senz.* Impulsul către mişcare şi impulsul imaginaţiei fac pe copilul de $2^1/_2 - 3$ ani să lucreze cu creionul pe hârtie. Nu se vede încă intenţia de a reda din memorie ceva determinant.

2. *Treapta mâzgălirii cu credinţă de a fi făcut ceva determinat.* Copilul plimbă creionul pe hârtie încoace şi încolo şi apoi declară mândru:

uite pe tata. Acelaş lucru se petrece şi cu scrisul: câteva linii fără senz sunt pentru el o scrisoare către mama, pe care o şi citeşte când ea o doreşte.

In faza aceasta nu se vede încă memoria optică. Zugrăvirea ori desenul e o simplă activitate, fără a expune ceva.

3. *Treapta când copilul începe să redea obiectul intuit* realmente, *din fantazie ori memorie* deşi reproducerea e încă rudimentară. Stadiul acesta îl atinge prin anul al 4-lea.

Dacă copilul e lăsat să deseneze ce are el plăcere, fără a-i da o anumită indicaţie, se observă că oare care chipuri revin mereu. Mai des de tot e desenat omul (tata, mama, fratele), adesea şi animalele (câine, cal, pisică, pasăre), case, rar plante, flori, obiecte uzuale, rar înainte de şcoală şi chipuri geometrice şi ornamente.

S'a cercetat şi *desvoltarea sentimentului religios şi moral la şcolari*, şi s'a ajuns la următoarele rezultate:

1. Toate noţiunile religioase *dogmatice* rămân pentru şcolar multă vreme cu totul neînţelese, sunt prea abstracte şi prea grele.

2. Imaginile religioase poartă un caracter cu totul omenesc-sensibil (antropomorfic).

3. Nenumărate imagini religioase constau în aceea, că şcolarul îşi închipuie situaţia corespunzătoare vieţii religioase intuitiv sensibil, spre pildă

situaţia şi ţinuta la rugăciune, în biserică în lecţiile de religie.

4. In sfârşit o mare parte a vieţii religioase e primită numai pe calea autorităţii: tata şi mama zic aşa, de aceea e aşa.

Viaţa religioasă a copiilor se desvoltă din sentiment şi intuiţie, nu din dogme religioase. Materialul intuitiv al vieţii religioase se află însă pentru copil în exemplul şi în graiul părinţilor şi al educatorului, relaţiile lui cu ei formează punctul de plecare al tuturor *analogiilor*, cu care îşi închipuie pe D-zeu, relaţiile lui cu oamenii, cerul, îngerii, păcatul şi greşala, credinţa, etc. De aceea prin viaţa intuitivă şi afectivă trebue deschis treptat drumul către viaţa religioasă a copilului, *numai ceeace din religie are valoare sentimentală şi e închipuit intuitiv, e accesibil copilului.* Limpezirea şi purificarea noţiunilor religioase trebue să aibă loc încet, treptat de tot.

In privinţa *sentimentului moral,* s'a cercetat părerile copiilor asupra minciunii, furatului, asupra *idealelor* lor în viaţă. Meumann a cercetat deaproape această chestiune a idealelor, în chipul următor: A pus copiilor de 6—14 ani următoarele 5 întrebări, cerând *motivarea* răspunsului. 1. *Ce vrei să te faci şi de ce?* 2. *Ce persoană îţi place mai mult şi de ce?* 3. *Care studiu îţi place mai mutt şi de ce?* 4. *Care e ocupaţia ta cea mai plă-*

cută şi de ce? 5. Ce-ţi place mai mult să citeşti şi de ce?

Iată câteva din rezultatele generale.

1. Se arată un *mers evolutiv determinat* al ideilor copiilor, care, cu numeroase abateri, totuşi se regăseşte în mijlociu la toţi. Copiii mai mici au preferinţă totdeauna pentru persoane din familia lor şi din cercul de cunoscuţi (idealul celor deaproape). Pe măsură ce cresc, preferinţa pentru cunoscuţi descreşte uniform — şi în felurite şcoli cu iuţeală felurită — şi creşte preferinţa pentru personalităţi *istorice* sau marcante din viaţa publică *prezentă*; 3. Copiii mai mici preferă bunurile materiale, fericirea externă, buna stare şi bogăţia, cu vârsta apar în locul lor ideale intelectuale şi morale. 4. Dacă se urmăreşte şi desvoltarea progresivă a *motivării*, în care se trădează, conţinutul propriu al idealului, se vede şi aici un mers treptat. Inaintând în vârstă, pe de o parte apar în locul predicatelor generale şi vagi ale persoanelor preferate, precum «bun», «vesel», calităţi mai speciale, pe baza cărora sunt preferate, precum înţelept, viteaz, milos, etc.; pe de altă parte însuşirile inferioare fac treptat loc celor mai înalte, intelectuale, etice, estetice şi religioase; astfel, cum am spus, copiii mai mici preţuesc întâi, îndeosebi, bunurile materiale, şi asta cu atât mai mult, cu cât sunt din straturi mai sărace; pe urmă încep să preţuiască virtuţile, cum e bravura, curagiul, iscusinţa răsboinică, puterea

trupească, frumuseţea externă, apoi puterile intelectuale, morale şi artistice. Foarte instructive în privinţa desvoltării sentimentelor *simpatice* sunt cercetările asupra prieteniilor copiilor şi asupra motivării alegerii lor. Cercetări de felul acesta a întreprins Monroe în şcolile primare din Massachusetts. El apus întrebări la 2336 şcolari (7—16 ani) cerându-le să răspundă în scris: *ce tovarăşi de joc iubeşti tu mai mult şi de ce?* Rezultatele sunt: tovarăşii sunt căutaţi întâi mai mult din acelaş sex, numai 20 băeţi doresc fete, 28 de fete preferă băeţi. *Insuşirile,* după care sunt aleşi tovarăşii, arată *e evoluţie a valorilor personale,* dela calităţile afective (prietenos, vesel) la cele sufleteşti şi morale (iubirea de adevăr, credinţa, altruismul), şi dela calităţile morale mai inferioare (curaj, ascultare) la cele mai înnalte (altruismul) 6 băeţi şi 32 fete exprimă anumite dorinţi asupra părului, ochilor, nasului, etc., prietenilor doriţi. Silinţa nu prea e apreciată.

PARTEA IV-A

Funcţiunea Voinţei.

Infăţişarea activă a sufletului nostru.

Pentru cei mai mulţi oameni, cunoştinţele ce dobândesc despre lumea inconjurătoare au un caracter *practic:* ei le *folosesc* în viaţă, se ajută cu ele spre a putea trăi cât mai bine. «Ai carte, ai parte».

Cunoştinţele sunt, deci, mijloace puse în serviciul *dorinţei* sau *voinţei de a trăi,* iar sentimentul urmări sau efecte ale ei.

E adevărat că sufletul poate ajunge să dorească a şti numai pentru plăcerea neinteresantă de a şti, (vezi sentimentul intelectual, în partea III-a); dar acest lucru se întâmplă cu foarte puţini oameni, şi în ori ce caz nu s'a putut întâmpla cu primii oameni ce au apărut pe faţa pământului. *Ştinţa* omului s'a născut *din nevoile vieţii,* nu din curiozitate. Ceace e principal, primitiv în om şi în

deobşte în orice fiinţă vieţuitoare este, deci, voinţa de a trăi.

Pentru a-şi putea împăca dorinţa aceasta de a vieţui mai departe, toate fiinţele au fost înzestrate de fire cu putinţa de a se *mişca* în sânul naturei înconjurătoare, pentru a smulge din ea tot ce le e trebuincios vieţei: hrana, îmbrăcămintea locuinţa, etc, şi a alunga din preajma lor tot ce le e vătămător. Viaţa presupune neapărat *mişcarea, activitatea.* Rezultatul mişcării sau activităţii e că pune fiinţa în legătură sau în *relaţie* cu lumea încojurătoare, din care îşi scoate mijloacele ei de trai. Dacă natura e darnică în roade, relaţia aceasta e plăcută, fiinţa trăeşte uşor, se deprinde lesne cu mijlocul în care trăeşte, cu un termen învăţat *se adaptează uşor la mediu.* Din contră, în sânul unei naturi vitrige, sgârcită în roade, ea trăeşte greu, se adaptează anevoie. Lesne sau anevoie, ea trebue însă să se adapteze, altfel n'ar putea trăi. Putem deci spune, că ştiinţa sau *cunoştinţa e un mijloc de adaptare la mediu,* iar sentimentele de plăcere şi durere nişte urmări ale adaptării sau neadaptării. Puterea sufletească, care foloseşte cunoştinţele, care le mânueşte în scopul de a ne adapta la lumea înconjurătoare, poartă numele de *voinţă.*

In această ultimă parte a cărţii vom cerceta funcţiunile de *voinţă.*

Am spus, că pentru a ne adapta la mediul

încojurător trebuie să ne *mişcăm* în acest mediu. *Mişcările* ce le facem le îndeplinim prin ajutorul *muşchilor* ce acopăr scheletul trupului, deci prin nişte *organe corporale.* Sufletul pune în mişcare aceste organe numite muşchi. Dar cum le pune în mişcare? Cum ne mişcăm în sânul naturii şi ne punem în relaţie cu ea? Această întrebare se va deslega în capitolul ce urmează.

CAPITOLUL I

Despre mişcările involuntare.

Voinţa în înţeles larg şi restrâns.

In înţeles mărginit, voinţa cuprinde numai acele mişcări, pe cari le executăm după o *gândire* sau *chibzuială* oarecare, ale căror urmări le dorim dinainte, deci le *prevedem*. In psichologie, însă, se cuprinde sub denumirea de voinţă şi acele mişcări, pe cari le executăm *îndată*, fără să ne gândim mult dacă trebue să le executăm, pe care la prima lor producere nu le-am putut prevedea. *Orice fel de mişcare* intră în categoria fenomenelor de voinţă. In acest înţeles general vom vorbi în acel capitol despre voinţă. Vom cerceta deci toate felurile de mişcări posibile.

1. *Mişcările spontane.* Fiinţele cele mai simple, chiar, potă să se mişte şi fără să fie îmboldite la mişcare de vre-o aţâţare din afară. Puterea ce

se îngrămădeşte în organism caută să se descarce în afară singură, dela ea.

Aşa se explică cum dimineaţa, după odihna din timpul somnului, ne deşteptăm singuri, fără nici-o aţâţare din afară. Puterea care s'a îngrămădit în noi, mulţumită odihnei, caută o ieşire în afară, şi atunci ne deşteptăm. Trebuinţa de joc, pe care o simt animalele şi copiii, se explică printr'un prisos de putere, care tinde să se cheltuiască dela sine, fără nici-o excitare din afară, pur şi simplu pentrucă starea pe loc, inactivitatea e neplăcută. Oamenii numiţi «*aventurieri*», cari sunt stăpâniţi de mania de a încerca mereu şensaţii nouă, de a căuta întâmplări peste tot locul, o fac împinşi de o putere ascunsă a fiinţei lor, de o energie prea abundentă, care trebue să se cheltuiască într'un chip oare care. In fine copiii cei mici, cari nu mai stau din mâini şi din picioare, şi gânguresc într'una, o fac tot din pricina unui prisos de putere, care cere să fie cheltuit.

Deci, se pot produce mişcări şi înaintea ori cărei excitări din afară, mişcări numite *spontane*.

Insemnătatea mişcărilor spontane. La întâia vedere, mişcările spontane par a fi fără senz, fără scop. In realitate ele joacă un rol covârşitor în viaţa psichică şi fizică a copiilor, se poate chiar zice, că ele sunt o *condiţie vitală a conservării şi desvoltării acestei vieţi*. Ţipătul, de pildă, sluţeşte şi ca mijloc de *exprimare* a diferitelor stări

lăuntrice: foame, durere, situaţia incomodă, etc.

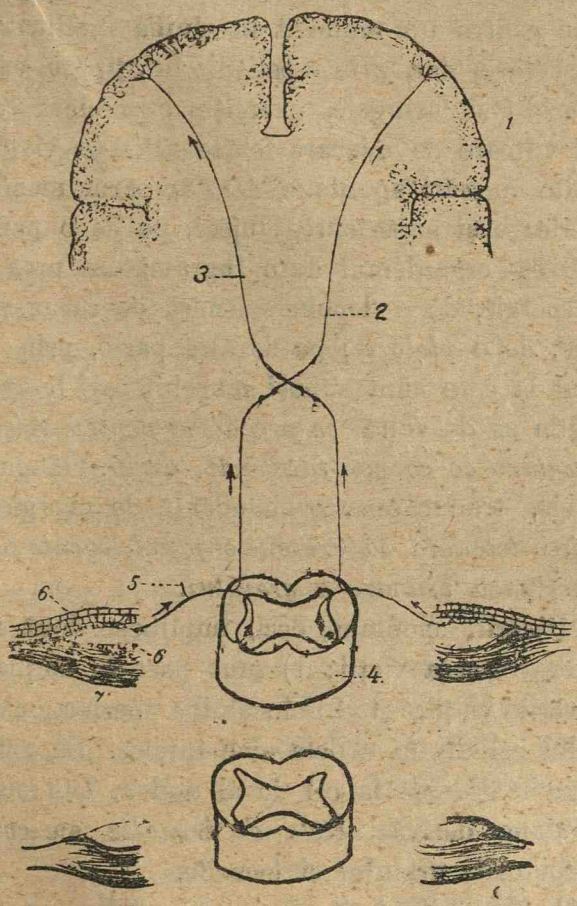

Fig. 9
1 Creerul. 2. Veronul sensitiv. 3. Nervul motor. 4. Secţiune în măduva spinării. 5. Ganglion. 6. Pielea. 7. Muşchiu. 8. Placa motrice.

Prin aceasta el se pune în slujba instinctului de

conservare, înştiinţând lumea înconjurătoare de ajutorul de care ei au nevoie. Nu numai că se pune pentru un moment în slujba instinctului de conservare, dar, prin repetiţiile lui, ţipătul exercită plămânii şi laringele, exerciţiu ce creiază capacităţi viitoare de mişcare foarte utile în viaţă. Celelalte mişcări spontane, neastâmpărul membrelor inferioare şi superioare, slujesc, pe de o parte, să ferească organismul de o îngrămădire prea mare de energie, de o depunere leneşă de carne şi grăsime, de o *pletoră*; pe de altă parte, prin exerciţiul la care sunt supuşi muşchii, cari le execută, aceştia se desvoltă, *se pregătesc pentru mişcările voluntare ce se vor face mai târziu.* Gânguririle, şi ele, traduc o supraabundenţă de energie, dar *slujesc totodată să exercite organele vocale pentru funcţiunea viitoare a graiului.*

Mişcările spontane, deci, împlinesc două roluri în desvoltarea vieţii: 1) sunt puse în slujba conservării vieţii, şi 2) în slujba perfecţionării ei. Rolul cel dintâi e dela sine înţeles. Să zăbovim puţin mai mult la cel de al doilea. Din mişcările spontane derivă *actele de imitaţie* ale copiilor, începuturile graiului şi jocurile.

1) *Mişcările imitative* sunt posibile numai mulţumită spontaneităţii. Există în orice fiinţă o *memorie a mişcărilor.* Sensaţia kinestezică, ca orice sensaţie, lasă urme: *imaginea motrice.* Repetiţia *voluntară* a unei mişcări nu e posibilă decât prin

imaginile motoare lăsate de cele dintâi mişcări făcute spontan, involuntar. Ar fi fost absolut cu neputinţă executarea unei mişcări *voluntare voluntară pentru întâia dată.* E un adevăr dela sine evident. Intâi trebue ca această mişcare să se execute involuntar şi să lase urma ei în minte, pentru ca apoi să poată fi executată voluntar sub conducerea imaginii motoare rămasă în minte.

2) *Inceputurile jocului* îşi au origina în spontaneitatea mişcărilor. Mişcările spontane servesc, pe de oparte, să libereze organismnl de un prisos de putere, care cere să fie cheltuit; pe de altă parte,aceste mişcări, cari traduc surplusul de energie, nu pot fi, dela o vreme, decât *imitaţii* de acte *la fel* cu actele vieţii practice, pe cari le execută adulţii sub imboldul nevoilor vieţii. Aceste imitaţii ale acţiunilor adulţilor *n'au un scop conştient pentru copii,* nu ţintesc *în mod direct* la conservarea vieţii, sunt *jocuri.* Fără îndoială, desfăşurarea exterioară a jocurilor se face sub imboldul unor excitaţii externe; copiii văd pe alţii jucându-se şi-i imită, sau văd pe adulţi făcând un lucru, şi îi imită în jocurile lor, dar origina primă, *primum movens* îl formează surplusul de energie. Copiii bolnăvicioşi, slabi, lipsiţi de energie şi cari consumă cea mai mare parte din mica energie ce au în mişcările de întreţinere a vieţii, nu se joacă, *nu pot* să se mai şi joace. Această explicare biologică a jocului, ca derivaţie din surplusul de e-

nergie, se datorește lui Spencer. Ea nu e în contradicție cu explicația cunoscută și ingenioasă a lui Groos, că jocurile *sunt o ucenicie a vieții serioase.* «Im vorschulpflichtiger Alter ist *das Spiel die Schule der Erkenntnis*» zice Itschner. E școala cea mai rodnică pentru copii, pentru că învață în ea cu poftă, din imbold intern, fără silă.

3) Rolul mișcărilor spontane în *formarea graiului* l-am atins în treacăt mai sus. Surplusul de energie, o repetăm, se descarcă și în mișcări de ale organelor vocale — gânguririle acelea ale copiilor, cari fac deliciul mamelor și tuturor celor ce iubesc copiii. Aceste gânguriri sunt primele încercări involuntare ale graiului. Ele traduc întâi acel prisos de putere, dar servesc și scopului de a exercita organele vocale. In urma acestui exercițiu, acestea se desvoltă; în conștiința copilului rămâne un șirag de imagini motoare, cari formează baza repetărilor voluntare ale gânguririlor lor — autoimitație — și a articulațiilor emise prin imitația celor din jurul lor. Ar fi absolut cu neputință atât autoimitația articulațiilor, cât și imitația vorbirii altora, fără rezerva de imagini motoare, lăsate de întâile mișcări spontane involuntare.

Imitarea unui act văzut e o mișcare voluntară, dar ea a trebuit să fie executată spontan.

Copilul întâi se imită pe el însuși, *autoimitație.* Intâi a emis un sunet fără să vrea, din belșugul de energie acumulată. Mișcarea de emisiune și so-

noritatea sunetului emis i-au cauzat o plăcere. Cum tendinţa prelungirii plăcerii e firească, copilul vrea acum să repete, pentru că are experienţa ei, o ştie. In această posibilitate de autoimitaţie a gânguririlor spontane, trebuie să vedem un factor important ai învăţării graiului, precum şi primii germeni ai actului voluntar propriu zis.

S'ar putea obiectà că mişcările, cari ne par nouă a fi o autoimitaţie, nu sunt decât tot mişcări spontane, automatice. De sigur, că unele sunt. Dar când auzim copilul rostind de mai multe ori în şir anumite sunete, bunăoară: *pa-pa, ma-ma, da-da*, etc., atunci nu încape îndoială, că avem de aface cu o autoimitaţie, cu o îngânare de sine, care e şi un joc plăcut în acelaş timp.

Pe lângă imitaţia propriilor lor gânguriri ori propriilor lui mişcări de alt gen văzute şi simţite — autoimitaţie —, copilul începe să imite, şi încă foarte de vreme, *mişcările văzute la alţii*. O poate face, însă, tot graţie unei provizii de imagini motoare, rămase în memoria lui în urma unor mişcări executate întâi spontan. Dacă un act văzut la alţii ar necesita mişcări absolut nouă, copilul nu l-ar putea imita. De sigur, însă, că intervenţia imaginilor motoare, rămase în memorie din acte executate spontan, nu se face într'un mod conştient, intenţionat, în aceste imitaţii ale altora, ca de altmintrelea şi în autoimitaţie. Imaginile motoare că-

lăuzesc mai mult în mod subconştient şi inconştient aceste acte imitative.

De altmintrelea, rolul inconştientului în actele de imitaţie e aşa de mare, încât se constată la copii adesea imitarea unor acte, de cari nici un semn anterior nu dădea dovadă că le-ar fi posibile.

W. Stern distinge două feluri de imitaţii: *imediate* în cari nici o pauză n'are loc între percepţia actului văzut la alţii şi executarea lui imitativă, 2) *mediate* sau *prin puteri latente*, cari se execută mai târziu, când nici nu ne-am aştepta la ele. Impresiile actelor percepute şi imaginile lor motrice s'au acumulat în suflet, au lucrat acolo latent, până deodată, cu un prilej neaşteptat, s'au exteriorizat în acte. «Fireşte, aceasta se'ntâmplă, zice W. Stern, cu impresiile des repetate: urmele lăsate de ele se însumează, până capătă puterea să se descarce pe căile motoare. In asemenea cazuri, exteriorizarea anumitor sunete, executarea anumitor acte e numai încheierea unui lung proces de învăţare; dar fiindcă el s'a desfăşurat cu totul tainic, momentul exteriorizării te surprinde cu totul; copilul poate deodată cecace, după *toate aparenţele*, nu era încă de loc în cercul intereselor lui, ca şi cum le-ar fi prins din sbor».

2. *Mişcările reflexe.* Mişcarea reflexă e forma cea mai simplă a acţiunei sistemului nervos. Ea se produce, însă, *în urma unei aţâţări dinafară.* Existenţa unui corp supărător în nas ne face să

strănutăm *îndată* fără *să vrem.* Strănutat l constă într'un şir destul de complicat de mişcări. Tot aşa ceva supărător pe drumurile respiratoare ne face fără să vrem să tuşim.

Toate aceste mişcări care se deslănţuesc *îndată*, după o aţâţare dinafară, *fără voia noastră*, poartă numele de *mişcări reflexe*, şi ele, cum se poate lesne vedea din exemplele de mai sus, sunt nişte ajutătoare ale pornirei noastre de conservare. Corpii străini de nas şi în piept ne supără, ne produc o durere şi, graţie mişcărilor reflexe pomenite, alungând acei corpi din noi, durerea încetează. Iată mecanismul în virtutea căruia se produce o mişcare reflexă: In figura 9 (pag. 557) avem reprezentată în partea dreaptă o parte din pielea corpului nostru. Să ne închipuim că această piele e aţâţată de un obiect din afară, de un ac care o înţeapă, spre exemplu:

Această aţâţare sau excitare se transmite pe firul de nerv sensitiv ce se vede pornind în sus din piele, până la măduva spinării, care se vede sus, într'o tăetură, în forma unui cilindru. Din măduvă excitaţia se ridică mai sus spre creerul nostru prin mijlocirea altui nerv sensitiv ce pleacă din măduvă. Aţâţarea ajungând la creer căpătăm conştiinţă de aţâţarea pielei, de înţepătură, căpătăm adică o sensaţie, o cunoştinţă a stării pielei din acel moment. Pe un drum invers, prin mijlocirea unui nerv motor, aţâţarea se coboară în jos, ajunge din nou în măduvă, suferă şi acolo anumite mo-

dificări, şi apoi, printr'alt nerv de mişcare ce pleacă din măduvă, aţâţarea ajunge să se descarce într'un muşchiu, pe care îl pune în mişcare: mişcarea de a ne trage mâna înapoi când am simţit înţepătura. Aşa se execută toate actele noastre reflexe involuntare.

Instinctele. *O descriere a lui Fabre.* Celebrul entomolog, I. H. Fabre, zugrăveşte foarte frumos în volumul «*Les Auxiliaires*» obiceiurile curioase ale cucului. Femeia cucului nu cloceşte ouăle, ci lasă această operaţie în seama altor păsări. Dar ca să asigure conservarea speţei ei prin această înstrăinare, execută un şir lung de mişcări foarte ingenioase, la cari s'ar păreà că prezidă o minunată inteligenţă, făclia unui spirit de prevedere foarte ascuţit şi foarte minuţios Femeia cucului face oul pe jos, undeva, în iarbă. Apoi îl înghite, până ajunge într'o pungă din gâtlej. Cu oul ascuns în punga aceasta din gâtlej, începe să sboare prin pomi, ca să găsească un cuib, unde să-l depună. Şi pentrucă s'ar puteà întâmpla să fie surprinsă de stăpânele cuiburilor în această încercare a ei — în care caz operaţia i-ar fi zădărnicită, căci acestea n'ar lăsa-o — pândeşte momentul prielnic, când cuiburile sunt goale. Ceeace e, însă, uimitor, e măestria cu care ea alege cuiburile în care-şi depune ouăle. Niciodată nu le depune decât în cuiburile acelor păsări, cari sau se nutresc, ca şi cucul, cu viermi şi omizi, cum

sunt: pitulicea, privighetoarea, prihorul, piţigoiul, codobatura şi altele, sau îşi nutresc puii la început cu viermi, deşi ele mănâncă grăunţe, cum sunt cintezoii şi presurele. Niciodată nu greşeşte să le pună în cuiburi de prepeliţe, de potârnichi sau de alte păsări, ai căror pui mănâncă grăunţe, de îndată ce au ieşit din ou. Şi aceste păsări, în ale căror cuiburi îşi depune ouăle, clocesc şi ouăle de cuc şi apoi nutresc puii de cuc, după ce ei au spart coaja oului în care s'au desvoltat.

Prin această savantă alegere, cucul îşi asigură perpetuarea speciei lui. Ei bine, seriile acestea întregi de mişcări, pe cari le face cucul, spre a-şi asigurà perpetuarea neamului, oricât de savante şi inteligente ar părea, sunt executate totuşi de cuc în complectă *inconştienţă de scopul lor*, în virtutea unui resort intern, care funcţionează în mod periodic, la intervale anumite, fără voia lui. *N'ar putea să nu facă* aceste mişcări, exact conform acelui program înscris, *fără ştirea lui*, în centrii lui nervoşi, atunci când vine vremea funcţionării acelui resort, după cum un ceasornic deşteptător trebue neapărat să sune — daă e bun — când resortul încordat în vederea aceasta s'a desfăşurat până la limita de timp pe care noi am fixat-o pe cadran.

Aceste mişcări, executate în virtutea acelui resort intern misterios, poartă numele de instincte. Prin instinct face deci, cucul operaţia savantă;

minuţioasă a alegerii cuibului, în care să-şi depună ouăle. Acest instinct a fost observat şi de poporul nostru, — câte observări interesante nu fac oamenii aşà de înfrăţiţi cu natura, cum sunt sătenii noştri! — şi observaţia a cristalizat-o în cântecul popular cunoscut:

S'a dus cucul de pe aici
Şi şi-a lăsat puii mici;
Ia lăsat lâng-o tulpină,
Să-i crească mamă străină.

Mişcările instinctive sunt mişcări cari duc la realizarea unor scopuri neintenţionate de individ, mişcări neînvăţate de mai înainte, printr'o educaţie conştientă. Ele sunt înscrise în individ prin operaţia *heredităţii*. «Dacă pisica aleargă după şoarece, zice James, fuge sau se sbârleşte înaintea câinelui ce o atacă, se păzeşte să nu cadă de pe ziduri şi copaci, etc., n'o face de loc pentrucă s'ar gândi la viaţă şi la moarte, la ea şi la mântuirea ei. Aceste idei îi sunt negreşit prea străine, pentru a o îndemnà la cea mai mică mişcare. Dar totdeauna mişcarea se produce singură, pentru acest motiv foarte simplu, că nu poate să nu se producă. O pisică e o pisică, deci *trebue* s'alerge după neamul şoricesc *(ce naşte din pisică, şoareci mănâncă)*, îndată ce zăreşte vreun reprezentant al lui; trebue să fugă sau să sgârie, după cum vede de departe sau de aproape acel lucru

care latră şi face gălăgie, pe care noi îl numim câine, etc. Sistemul nervos nu e până la un punct oarecare, decât o alcătuire de mişcări predestinate, tot aşà de involuntare, de fatale, de supuse unei aţâţări, cum e actul reflex al strănutatului. Cum e imposibil să nu strănuţi când ceva te supără în nas, tot aşà e imposibil pisicii să nu fugă după şoareci, când îi zăreşte».

Mişcările pe cari le face copilul, de a *suge*, sunt tot aşà de fatale, de imediate, de involuntare. Ele nu sunt învăţate printr'o educaţie mai mult sau mai puţin durabilă, ci se execută îndată ce copilul se naşte.

2. *O paralelă între instinct şi actul reflex.* Instinctele sunt nişte acte adaptate, pe cari le îndeplinesc toate fiinţele dintr'o specie *în acelaş mod, fără să le fi învăţat.* Resortul lor e organizat în creerul fiecărui individ prin mecanismul biologic al *heredităţii.* Instinctul e, deci, cevà *specific*, un produs al *rasei*, al inelelor lanţului ancestral.

Ce deosebiri şi ce asemănări există între instinct şi actele reflexe? Şi unele şi altele sunt deslănţuite de excitaţii externe; şi unele şi altele sunt reacţiuni imediate la excitaţii. Instinctele, însă, sunt mai complicate decât reflexele, ele constau într'un lanţ de mişcări de reflexe. S. e. instinctul matern al femeii cucului, care se traduce prin acel lanţ de mişcări savante, minuţios cal-

culate, pe cari le-am zugrăvit mai sus, constă dintr'un lanţ complicat de reflexe.

Reflexul e un instinct elementar, simplu; instinctul e un sistem de reflexe. «Intre un reflex foarte simplu şi un instinct foarte complicat, se va releva, e adevărat, diferenţe. Dar aceste diferenţe *sunt de grad, nu de natură* [1])».

Gradul de infaibilitate al instinctului. Despre instinct s'a spus adesea că e infailibil, fără greş. In general afirmaţia e justă. S'au constatat, însă, cazuri în care această lege e infirmată. Iată câtevà: Musca domestică cloceşte ouăle pe materii proprii pentru hrana larvelor ce vor ieşi din ou. Faptul că ea se'nmulţeşte în gradul ştiut, dovedeşte că în general instinctul acesta nu dă greş. S'au văzut, însă, cazuri de muşte clocind în tabachere de prizat. Cum o ajută aripele, albina sboară din floare în floare după miere. Dar s'au văzut albine atrase şi de flori artificiale. Furnicile strângătoare adună grăunţe şi le fac să 'ncolţească. Dar s'au văzut adunând tot cu atâta grije şi mici mărgăritare de sticlă, cu care n'au ce face — şi probabil, totuşi, că nici din acestea n'ar da greerului din fabulă, dacă le-ar cere.

Găina cloceşte spontan ouăle ce a făcut. Dar s'au văzut găini clocind şi ouă de porţelan, adică încercându-se să le clocească. Câinele în stare săl-

1) I. Larguier des Bancels, *Introduction à la Psychologie*.

batecă are nevoe să păstreze o parte din pradă şi, spre a o pune la adăpost, o îngroapă în găuri, pe cari le scobeşte cu ghiarele şi, după operaţia îngropării, le umple cu pământul scormonit. Câinele domestic nu mai are nevoe de această aprovizionare, fiindcă îngrijeşte stăpânul de ea. Totuşi şi el îngroapă diferite resturi de mâncare, când e sătul, dar o face mai mult ca joc, în virtutea unui mecanism moştenit, dar care nu mai lucrează în scopul în care el a lucrat la strămoşul său din pădure. Dovadă e faptul, că mai totdeauna câinele uită ce a îngropat şi părăseşte provizia, căci când îi e foame tot stăpânului îi cere.

Toate aceste fapte dovedesc, că instinctul în general nu greşeşte, dar sunt şi cazuri când greşeşte.

3. *Legea degenerării instinctelor.* In general se atribue instinctului un caracter de fixitate, de rigiditate de fier. Faptele studiate de aproape, răstoarnă, însă, această concepţie. Instinctele se desvoltă, se perfecţionează, în certe împrejurări, ş' degenerează, se atrofiază, în alte împrejuri.

Cei care susţineau fixitatea instinctului se bazau pe consideraţia că el e *înnăscut, hereditar* W. James a arătat că, deşi înnăscut, instinctul nu e necesarmente stabil, şi că numai în anumite condiţii devine proprietatea individului.

Mai întâi, un instinct, deşi moştenit, nu apare şi nu se desvoltă decât *la data lui, când în organism s'a constituit structura din care el isvo-*

răşte. «Legată de constituţia hereditară a organismului, instinctele n'ar putea să apară înainte ca structurile, al căror joc ele sunt, să se fi desvoltat suficient. Ele se succed la intervale cu atât mai mari, cu cât desvoltarea animalului se prelungeşte mai mult. Sosirea ultimului instinct anunţă sfârşitul tinereţii, şi tinereţea care, în speciile inferioare, se poate reduce la nimic, umple, la om, un sfert din viaţă. Păianjenul şi albina se nasc cu adevăraţi adulţi. Copilul n'aduce pe lume decât două sau trei instincte: strigătul, când se simte rău, şi suptul când îi e foame». (I. Larguier des Banceles, *Introduction a la Psychologie).* In al doilea rând, e de observat, că instinctul subsistă şi se desvoltă numai dacă i se oferă ocazii proprice de manifestare. Dacă nu, el degenerează şi se atrofiază. Iată câteva fapte ce dovedesc această afirmaţie: Cum a spart zidurile închisorii, în care a trăit până la naştere, puiul se ţine de cloşcă, mama lui. Dar dacă-l despărţim îndată de ea mai multe zile, instinctul de a se ţine după cloşcă dispare. Naturalistul Spalding a făcut următoarea experienţă: A despărţit timp de 10 zile pe un pui de cloşcă. După 10 zile l-a adus iar în faţa mamei sale în tabăra fraţilor. Cu toate chemările cloştei, el o părăsea într'una. Maltratat crud, el se'ncăpăţână în această atitudine, şi de geaba fu aşezat în timpul nopţii sub aripele mamei: cu revărsatul zorilor fu văzut fu-

gind de ea. Răţuşca, cum iese din ou, s'ar asvârli în apă ca un straşnic înnotător. Dacă însă nu i se dă ocazia să se arunce în apă, dacă e oprită, pierde orice gust de apă şi de înnot.

La mamifere se observă fapte analoage: Un viţel, despărţit de mamă-sa şi nutrit o zi sau două de mâna omului, de cele mai multe ori nu mai suge când e dus la altă vacă. Acelaş lucru se întâmplă şi cu copilul—om. Dacă e nutrit cu lingurița, cu mare greutate îl mai faci să sugă dela sân.

James raportează cazul unui câine, un terier scoţian, care născut într'un grajd şi dus în casa lui după şase săptămâni dela naştere, a fost văzut la patru luni *prefăcându-se* că îngroapă obiectele, cu care se jucase. El sgâria covorul cu labele dinainte, lăsa să-i cadă din gură obiectul ce ţinea în ea, iar sgăria de jur împrejur, şi apoi pleca. Negreşit munca asta a lui era zadarnică. James l-a văzut făcând simulacrul acesta de vreo 4—5 ori. Pe urmă de loc. Deci, instinctul n'a putut să se menţină şi să se desvolte, din pricină că n'a întâlnit împrejurări de viaţă favorabile lui.

Aşà dar, instinctul se supune legei generale biologice a exerciţiului organic: Uzul îl menţine şi-l desvoltă, lipsa de exerciţiul îl atrofiază şi-l distruge.

Rezumat:

1. In înţeles larg prin *voinţă* înţelegem toate felurile de mişcări.

2. Mişcările spontane provin din prisosul de energie. Ele contribuesc la desvoltarea vieţii, fiind sorgintea imitaţiei; a jocurilor şi a graiului.

3. Mişcările reflexe sunt deslanţuite de excitaţii externe.

4. *Instinctele* sunt serii de acte reflexe, originare în hereditate.

CAPITOLUL II

Mişcările voluntare [1]

Oricine ştie, din propria lui încercare, ce e o *dorinţă* o *poftă* o *voinţă*. A spune prin alte vorbe ce sunt ele, nu ne-ar lămuri mai mult. *Dorim* să simţim, să avem, să facem, ceeace în momentul când dorim nu simţim, n'avem, nu facem. Să ne închipuim că dorinţa o credem nerealizabilă, atunci se zice că avem o *poftire;* când ne-o închipuim ca realizabilă, atunci avem o hotărâre sau o *voinţă*. Voinţa are *rezultate:* simţim, avem, facem în realitate, ceeace am vrut să simţim, s'avem şi să facem, fie îndată după ce am vrut, fie după oarecare vreme, când e nevoe de îndeplinirea unor mişcări oarecare dinainte, pentru a ne ajunge *scopul propus*.

Mişcările, pe care le-am studiat înainte, erau reflexe şi automatice, şi, cel puţin la prima lor executare, neprevăzute de făptuitorul lor. Mişcările

1) După psichologii *James* şi *Paulhan*.

pe care le studiem acum *dorite şi voite dinainte, ni le propunem ca scopuri sau ţinte de îndeplinit, prevedem* înfăptuirea lor. Totuşi din faptul că o acţiune cu adevărat voită este prevăzută, nu urmează că vre-o fiinţă oare care, afară numai de n'ar fi profet, ar putea să facă cu voinţă un act pe care-l îndeplineşte pentru prima dată. In realitate noi sântem profeţi răi; ne-ar fi tot aşa de imposibil să prevedem mişcările pe cari putem să le facem, ca şi sensaţiile pe cari le încercăm. Trebue să aşteptăm ca sensaţiile să ne fie date, şl ca mişcările să fie executate fără voe, pentru a ne face o ideie oarecare despre aceste două soiuri de fenomene. Numai când o mişcare s'a îndeplinit întâmplător, în mod reflex, şi ne-a lăsat reprezentarea ei în memorie, atunci şi numai atunci putem să dorim sau să voim ca ea să se îndeplinească din nou. Nu vedem cum am putea-o voi înainte de aceasta.

Prima condiţie a voinţei e, deci, s'avem un stoc de reprezentări de diferite mişcări posibile, reprezentări ce au rămas în memorie după prima lor producere involuntară. Pentru ca o mişcare să fie voluntară trebue ca reprezentarea ei şi a efeetelor ei să existe înaintea executării sale.

Chestiunea care se ridică acum este, *cum dela reprezentarea unei mişcări şi a rezultatului acestei mişcări, se trece la executarea însăşi a mişcării.* Sânt cazuri când singură reprezentarea unei mişcări poate aduce imediat executarea ei. Sunt *reprezentări*

cu putere de mişcare, cum se zice. Stând de vorbă cu o persoană, zăresc un ac pe jos sau puţin praf pe haina mea: fără să întrerup conversaţia, mă plec jos şi ridic acul, sau scutur cu mâna praful de pe haină. Pentru îndeplinirea acestor acte nu iau nici-o hotărâre, ci simpla percepţie a obiectului şi ideia fugitivă a actului de îndeplinit, par'că târăsc, dela ele înşile, executarea mişcării. Tot aşa, stau încă la masă după dejun, şi mă surprind din timp în timp ciugulind boabe de struguri de pe farfurie şi mâncându-le. Totuşi am terminat prânzul, şi în căldura conversaţiei abia am conştiinţă de ce fac; dar percepţia strugurilor şi ideia nedesluşită că aş putea mânca, par'că mă îndeamnă fără voie să pun mâna şi să culeg boabe. Foarte multe din actele noastre zilnice se îndeplinesc în acelaş chip; reprezentarea lor târăşte îndată după ea şi executarea lor. Te plimbi pe o vreme înnorată pe stradă şi, la un moment dat, simţi câteva picături de ploae căzându-ţi pe faţă: numai decât, fără să te gândeşti mult. fără să iei vre-o hotărâre, faci mişcările necesare pentru a deschide umbrela, o deschizi şi o ridici daesupra capului. In cazul acesta, percepţia picăturilor de ploae şi reprezentarea mişcărilor actului de a deschide umbrela au deslănţuit îndată executarea lui, fără să se pună între ele un interval de aşteptare, fără nici-o umbră de preget. E de prisos

să mai dăm exemple, fiecare putând lua şi analiza ori câte vrea.

De ce în cazurile pomenite mai sus mişcarea urmează îndată reprezentarea ei, fără să existe o umbră de împotrivire sau de preget? *Pentru că această reprezentarea nu e contrazisă de nici o altă reprezentare din minte, fie că ea o ocupă singură, fie că reprezentările care mai există în ea nu intră în luptă cu dânsa.* Cum să nu deschizi umbrela îndată, când în minte ai numai ideea că pe timp de ploae se ridică umbrela şi trebuie s'o ridici, ca să-ţi fereşti hainele? Nimic nu contrazice reprezentarea deschiderii umbrelei, şi de aceia se execută îndată. De asemenea, e aşa de firesc să scuturi praful de pe haină, încât nu poate exista nici o idee în minte care să contrazică pe aceia de a scutura praful. Nimic nu te opreşte să faci aceasta; din contră, totul, întreaga ta viaţă de pân'atunci, toate deprinderile dobândite îţi poruncesc îndată să scuturi praful, să-ţi curăţi haina.

Să luăm, însă, un caz mai complicat. Să ne închipuim că unui biet om sărman, rămas fără lucru, împovărat cu o casă de copii ce-i umblă pe drumuri sdrenţuiţi, muritori de foame, îi trece deodată prin gând, pentru *prima oară,* în viaţa lui de om cinstit 'pân'atunci, ca să-şi uşureze traiul prin mijlocul necinstit al furtului. El nu e încă hotărât să fure, dar numai se gândeşte că,

dac'ar fura, şi-ar putea uşura viaţa. Gândul acesta al furtului se întovărăşeşte în mintea lui cu următoarele reprezentări sau idei: el şi ai lui nu vor mai suferi de foame; nu-şi va mai vedea copiii zdrenţuiţi, alergând pe străzi după cerşit; va putea locui şi el într'o casă mai cum se cade; când se va înapoia acasă, nu va mai auzi în juru-i numai plânsete şi vaete, şi va găsi şi în căminul lui o faţă mai mulţumită, mai zâmbitoare. Toate aceste reprezentări de stări viitoare sunt *plăcute,* la gândul îmbunătăţirii traiului el se bucură dinainte. Dacă în sufletul lui ar exista atunci numai ideea furtului şi numai reprezentările plăcute pomenite mai sus, el *n'ar mai sta mult pe gânduri* dacă trebue să fure sau nu; s'ar *decide* îndată să fure, ar face *planul* cum să fure şi l-ar şi *executa* la prima ocazie. Ce se 'ntâmplă însă? De odată se gândeşte, că furtul e un lucru necinstit, oprit şi de lege şi de morală, şi acest gând, această ideie îl opreşte puţin. Se mai gândeşte, pe urmă, că furtul va putea fi descoperit, că va fi prins, şi atunci îl aşteaptă închisoarea, ruşinea, dezonoarea, iar pe copiii lui o mizerie şi mai mare, — căci de bine, de rău, liber mai putea s'aducă şi el câte ceva acasă, — ruşinea de a fi numiţi fii de hoţ, o creştere la întâmplare, pe stradă, în sfârşit o soartă şi mai amară, şi mai nenorocită ca înainte. Aceste reprezentări neplăcute precumpănesc pe cele plăcute dinainte şi îl opresc de a

trece imediat la act, la executare. Omul *stă pe gânduri,* nu e încă *decis, chibzueşte* cum e mai bine să facă, cântăreşte atât binele cât şi răul ce ar putea pricinui el cu furtul, cum se zice, *deliberează, discută* cu sine ce trebue să facă. Intre aceste două şiruri de reprezentări plăcute şi neplăcute se naşte o *luptă,* o ceartă, învingând pentru moment când unele, când altele. Intr'un moment dat se pare că reprezentările plăcute sunt mai puternice, întunecă pe celelalte, şi atunci el *pare* că e hotărât să fure şi începe să facă pregătirile actului: dar deodată îi vin în minte iarăşi reprezentările neplăcute, mai puternice de data asta ca cele plăcute, şi atunci iar se opreşte şi stă pe gânduri, dacă trebue să facă actul sau nu. Fiind mai puternice cele neplăcute, *se pare* că se hotărăşte în cele din urmă să renunţe la acest act. Dar gândul mizeriei nesfârşite a familiei lui se urcă iar în centrul conştinţei, mila de ai lui întunecă ideia cinstei şi ideia că ar putea fi prins, şi iar *par'că* se hotărăşte să fure. In chipul acesta poate sta la gând zile şi săptămâni întregi, poate cântări multă vreme *motivele* de a face sau de a nu face actul, lupta între cele două şiruri de reprezentări poate dura foart emult, ieşind când unele biruitoare în parte, când celelalte; până când în sfârşit, într'o zi, unul din şirurile de reprezentări întunecă cu totul pe celalt, îl alungă din conştiinţă, şi rămâne numai el stăpân pe suflet: spre exemplu şirul, re-

prezentărilor plăcute. Ne mai gândindu-se atunci că ar putea fi prins, el se *hotărăşte* cu adevărat să fure, şi atunci în mintea lui s'a produs o uşurare: acum ştie ce are să facă, şi-i rămâne numai să ia măsurile necesare pentru a putea face ceeace vrea. Hotărârea sau deciziunea pune un sfârşit chibzuirii sau deliberării, şi îndeamnă pe om să pornească îndată la mişcare, la executarea actului propus.

Iată cum se desfăşoară în suflet fenomenele de voinţă sau de hotărâre propriu zisă: 1) Intâi avem în suflet *reprezentarea unei mişcări* pe care avem *scopul* s'o executăm; 2) această reprezentare nu stă singură în suflet, ci stârneşte o mulţime de reprezentări *contrare ei,* cari o opresc pe cea d'întâi de a trece imediat la act. Atunci chibzuim sau *deliberăm* ce e mai bine să facem. 3) La un moment dat, una din reprezentări isbuteşte să întunece pe toate celelalte. Atunci aceasta, ne mai fiind împiedecată de nici-o altă reprezentare contrară, are putinţa să treacă îndată la act, să producă mişcarea. Atunci se zice că ne-am *decis* să facem mişcarea, şi o facem.

CAPITOLUL III

Despre deprindere

Ceeace e memoria pentru viaţa intelectuală, e *deprinderea* sau *habitudinea* pentru viaţa activă, a mişcărilor. Fără memorie, orice act de învăţare, de ideaţie nouă ar fi zadarnic, căci cu încetarea acestei activităţi de ideaţie, orice urmă a ideilor formate ar dispărea din suflet, şi ar trebui să le învăţăm *din nou, ori de câte ori am avea nevoe de ele.* Dar atunci aceste acte de învăţare din nou ne-ar răpì mereu, la fiecare repetiţie, exact tot atâta vreme şi energie, ca prima învăţare, şi câteva acte elementare intelectuale ne-ar umple toată viaţa. Exact acelaş lucru s'ar întâmplà şi cu viaţa mişcărilor noastre, dacă ele n'ar lăsà, după fiecare producere, anumite urme, în virtutea căror ele renasc mai uşor şi se desfăşoară, cu ocazia renaşterii lor, mai repede şi mai îndemânatec, mai

meşteşugit. «Dacă repetiţia n'ar mări uşurinţa zice Maudsley, dacă dlrecţia fiecărui act ar cere totdeauna din partea conştiinţei aceeaş aplicaţie absorbaitoare, e evident că toată activitatea unei vieţi ar putea să se mărginească la una sau două acţiuni, şi că orice progres ar fi imposibil. A te îmbrăcà şi a te desbrăcà, ar ajunge uşor să-ţi umple o zi întreagă; atitudinea corpului ar absorbì toată atenţia şi toată energia; a-ţi spălà mâinile şi a-ţi pune un buton, te-ar costà cât îl costă pe un copilaş la cea dintâi încercare a lui; şi astfel de sforţări te-ar slei cu totul. Gândiţi-vă la toată truda ce se cheltueşte cu un copil mic spre a fi învăţat să se ţină pe picioare, la numeroasele sforţări pe cari trebue să le facă şi el însuşi, şi comparaţi aceasta cu uşurinţa cu care se ţine pe picioare mai târziu, inconştient de vreo sforţare oarecare. Pe când acte automatice secundare se'mplinesc cu relativ puţină oboseală, şi prin aceasta se apropie de mişcările organice sau de reflexele primitive, sforţarea conştientă a voinţei produce îndată epuizarea. O măduvă a spinării lipsită de memorie... ar fi un organ ridicol... Nu ştim tot ce datorim activităţii automatice decât în ziua în care boala a dezarmonizat jocul funcţiunilor». (Citat de James).

In economia vieţii psicho-fiziologice, deci, deprinderea joacă un rol de întâia mână. Ea organizează viaţa în aşà fel, o gospodăreşte aşà, încât

îi distribue energia *în măsura* în care e nevoe de cheltuiala ei şi *acolo unde e nevoe*, economisind-o acolo unde nu mai e necesare o mare cheltuială a ei. Raţiunea conştientă, care prezidă actele voluntare ia început, şi care necesită o încordare mare, se retrage încutul cu încetul din aceste acte, şi în locul ei se instalează, atotstăpânitoare în suflet, deprinderea.

Sub influenţa exerciţiului, a repetiţiei, în noi se organizează mecanisme de mişcări complexe, care sunt declanşate foarte uşor de cea mai mică excitaţie externă sau internă şi se desfăşoară în întregime *fără participarea conştiinţei şi a sentimentului de sforţare:* aşà mergem, scriem, călărim, înnotăm, mergem pe bicicletă, etc.

L'habitude est une étrangère
Qui supplante en nous la raison:
C'est une ancienne ménagère
Qui s'instale dans la maison.
(Sully Prudhomme).

Condiţiile fiziologice ale deprinderii. Deprinderea se datoreşte plasticităţii materiei nervoase. In virtutea acestei plasticităţi, moleculele substanţei nervoase se dezintegrează uşor, îsi schimbă structura, aranjamentul molecular. Cu fiecare excitaţie nouă, această dezintegrare şi această schimbare de structură, de aranjament molecular, se intensifică, se accentuează. Această

schimbare de structură, însă, — şi aceasta e caracteristica substanţei nervoase — n'are loc în mod brusc, ci lent, pe nesimţite. Dacă ea s'ar produce brusc, substanţa nervoasă s'ar distruge. „*Plasticitatea*, în senzul larg al cuvântul, e deci caracterul unei structuri, destul de slabă pentru a cedà unei influenţe, şi destul de puternică a nu cedà dintr'odată". (James).

5. *Fapte analoage în lumea anorganică.* Cevà analog plasticităţii structurii nervoase întâlnim şi în lumea materiei brute, neorganizate. O îndoitură a unei foi de hârtii face ca a doua oară să se îndoiască mai uşor. O hârtie rulată tinde mereu să ruleze, ori cât am desfăşura-o. O uşă se'nchide greu la început, apoi din ce în ce mai uşor; o haină are nevoie de a fi îmbrăcată de mai multe ori până să se potrivească bine pe corp; o gheată care la început strânge piciorul, cedează, se lasă încetul cu încetul şi se potriveşte bine pe picior; tot aşà şi o mănuşe, etc.

6. *Efectele deprinderii.* După W. James, efectele deprinderii sunt următoarele:

a) *Deprinderea simplifică şi perfecţionează mişcările, şi micşorează oboseala.* Am văzut ce sărmană viaţă am duce, dacă actele elementare ale vieţii, pe cari le executăm aproape automatic: îmbrăcare, desbrăcare, spălare, mâncare, umblet, etc., s'ar face tot timpul cu aceeaş sforţare şi pierdere de vreme ca la început. Repetiţia exer-

cită muschii, uşurează străbaterea trajectului nervos centrifugal de către incitaţiile motrice, aşà că ea se face din ce în ce mai lesne, mai puţin obositor. In acelaş timp, mişcările se şi perfecţionează.

b) *Deprinderea micşorează atenţia conştientă.* Când învăţăm întâi să umblăm pe bicicletă, să conducem un automobil, să călărim, să înnotăm, suntem perfect conştienţi, cu atenţia încordată la fiecare act simplu, elementar, din care se compune lanţul de mişcări ce constitue aceste activităţi Dacă am dobândit deprinderea lor, nu mai suntem conştienţi la fiecare act simplu constitutiv, ci de regulă la cel dintâi, după care celelalte se deslănţuesc automatic, fără a ne mai cere atenţie conştientă. Indată ce am încălecat pe şeaua bicicletei şi am pus mâna pe ghidon şi piciorul pe pedală, celelalte mişcări se deslănţuesc dela sine, fără a-mi mai cere o sforţare de atenţie; şi astfel, în timp ce picioarele mişcă automatic pedalele şi mâna cârmueşte tot astfel ghidonul, atenţia sau reflexia mea poate fi îndreptată în cu totul altă direcţie, fără a păgubi prin aceasta desfăşurarea perfectă a actului automatic. Ba chiar din potrivă.

importanța morală și pedagogică a principiului deprinderii

Lectură din W. James.

«Deprinderea e a doua natură? Dar ea prețuește de zece ori cât natura!» exclamă într'o zi, se zice, ducele de Wellington. Se recunoaște în această vorbă un bătrân soldat, dedat ani întregi exercițiilor și disciplinei armatelor: aceasta sfârșește prin a transformà complet un om și prin a mecanizà aproape toate actele lui.

«Se istorisește, spune Huxley, o întâmplare care ar merità să fie adevărată, chiar când ar fi falsă: un glumeț, văzând trecând pe un bătrân soldat pensionar, care-și duceà merindele acasă, îi strigă deodată: «drepți!» Indată mâinile bătrânului își luară poziția dând drumul într'un râu cărnei de miel și cartofilor. El refăceà exercițiul, așà de mult îl încarnase în sistemul lui nervos».

S'au văzut în multe bătălii cai fără călăreți adunându-se și executând la sunetul trompetei evoluțiile lor obișnuite. Cele mai multe din animalele noastre domestice au aerul de a nu mai fi decât niște simple mașini, cari fără calcul și ezitare, fac minut cu minut tot ce au fost învățați să facă, și nu dau dovadă prin nici un semn că ar aveà vreodată de gând să facă altceva. Oameni îmbătrâniți în închisoare au cerut, odată liberați, să lise îngădue să se înapoieze în închisoare. Se povestește că într'un accident de drum de fer un tigru de menajerie, a cărui cușcă se sfărâmase, ieșì întâi din ea, apoi foarte iute se strecură iar în ea, ca speriat de nouile lui răspunderi, așà încât putù fi închis fără greutate.

Deprinderea e deci ca un enorm volan care guvernează mișcările societății; e cel mai prețios agent de conservare al ei. Numai ea ne ține în granițele ordinei

şi salvează pe privilegiaţii soartei de asalturile invidiei şi sărăciei. Numai ea menţine pe drumurile vieţii cele mai aspre şi cele mai puţin seducătoare pe aceia, pe cari naşterea şi educaţia lor i-a îndrumat pe ele... Ea ne condamnă pe toţi să susţinem lupta vieţii la locul pe care ni-l fixează educaţia noastră anterioară, şi a trage maximum de folos dintr'o carieră neplăcută, fiindcă nu suntem buni pentru nici una alta şi fiindcă e prea târziu ca să reîncepem. Ea ţine separate diferitele păturí sociale. Dela vârsta de 25 de ani tipul profesional se şi recunoaşte la tânărul voiajor comercial, la tânărul doctor, preot, avocat. Se văd mici linii de clivaj întipărindu-se în caracter, în modurile de a gândì, în prejudecăţile, şi toate ticurile profesionale de care ne e tot aşà de greu a ne liberà, cât îi e unei mâneci de haină să-şi schimbe deodată cutele. Şi e mai bine, la urma urmelor, să nu ne liberăm de ele; e în interesul lumei ca la cei mai mulţi dintre noi, caracterul să facă priză spre 30 de ani, ca ipsozul, şi să piardă pentru totdeauna plasticitatea lui.

Dacă perioada cuprinsă între 20 şi 30 de ani e cu adevărat critică pentru formarea habitudinilor intelectuale şi profesionale, perioada de dinainte de 20 de ani e şi mai importantă pentru fixarea deprinderilor propriu *personale*, acelea de care depind vocea, pronunţarea, gesturile, mişcările şi adresa fizică. Nu ştiu dacă o limbă învăţată după 20 de ani va fi vreodată pronunţată fără accent străin... Oricâţi bani ar aveà în buzunar (un tânăr dintr'o societate inferioară), îi va fi foarte greu să se *îmbrace* vreodată ca un gentleman din naştere.

Totuşi negustorii îi execută articolul cu tot atâta prevenire ca şi elegantului celui mai autentic: el nu ştie să cumpere ce-i trebue. O lege invizibilă, tot atât

de puternică ca şi legea gravităţii, îl reţine în orbita lui, îmbrăcat în anul ăsta ca şi în anii trecuţi. A şti unde şi cum prietenii lui mai bine îmbrăcaţi îşi procură hainele lor, va fi pentru el un mister până la sfârşitul vieţii.

Punctul cel mai important în educaţie e, deci, *de a-i face din sistemul nervos un aliat şi nu un duşman.* E de a plasà şi capitalizà achiziţiile tale pentru a trăi uşor din dobânzile acestui capital. *Pentru aceasta, noi trebue cât mai curând posibil să facem automatice şi habituale pe cât mai multe posibil din acţiunile utile,* şi să ne ferim ca de ciumă de deprinderi care ar puteà într'o bună zi să ne fie păgubitoare. Cu cât vom încredinţà mai multe din detaliile vieţii zilnice în paza unui automatism fără sforţare, cu atât vom câştigà mai multă autonomie pentru facultăţile noastre superioare şi le vom da libertatea să se consacre exclusiv propriilor lor funcţiuni. Nu e om mai de plâns decât acela, la care nedeciziunea singură a devenit o deprindere, şi care trebue să delibereze şi să voiască să aprindă o ţigare, să bea un pahar, să se scoale dimineaţa şi să se culce seara, şi să întreprindă cea mai mică lucrare. Jumătate din viaţa lui se pierde în luarea de hotărâri şi în regretarea lor, deciziuni cari ar fi trebuit sá-i fie aşà de fireşti, încât să nici nu mai existe pentru conştiinţa lui. Dacă aveţi datorii de acestea zilnice, pe cari nu le executaţi încă automatic, corijaţi, şi încă îndată un astfel de defect.

Capitolul din Bain asupra «deprinderilor morale» conţine unele remarcări practice cu totul admirabile. Din expunerea sa se desprind două mari maxime. Cea dintâi e că, pentru a câştiga o nouă deprindere, sau pentru a pierde pe una veche, trebue *să te arunci dintr'odată în apă printr'o iniţiativă energică şi irevocabilă.* In-

grămădiţi şi întăriţi prin toate mijloacele motivele cele mai bune; aveţi grijă să vă puneţi totdeauna în condiţii favorabile nouei orientări ce vreţi să vă daţi; luaţi angajamente incompatibile cu cea veche; legaţi-vă, dacă îngădue cazul, printr'o promisiune publică; scurt, ajutaţi rezoluţiunea ce-aţi luat cu toate ajutoarele imaginabile. Toate acestea vor da un aşà avânt întreprinderii ce veţi face, încât ispita de a renunţa la ea va fi desigur întârziată: or'a amânà un atare insucces, e a micşorà de fiece dată şansele ce el poate aveà de a se realizà.

A doua maximă: *Nu suferiţi niciodată excepţie, câtă vreme deprinderea nouă nu e în mod sigur înrădăcinată în viaţa voastră.* Orice greşală seamănă cu căderea unui ghem de aţă pe care eşti pe punctul de a-l înfăşura cu grije: ce muncă spre a-l înfăşura din nou cu toate încolăciturile scăpate dintr'odată!

O antrenare *continuă* e marea reţetă de infaibilitatea pentru automatismul nervos. Cum zice Bain, «originalitatea habitudinilor morale, fapt prin care ele se deosibesc de achiziţiile intelectuale, e prezenţa a două puteri antagoniste, din cari una trebue să domine progresiv pe cealaltă. Mai presus de toate trebue să ne ferim să pierdem o luptă: o înfrângere anulează 100 de victorii. De unde tactica esenţială a acestei lupte a două puteri: a asigurà celei bune un şir neîntrerupt de succese, până când această repetiţie însăşi o va fortificà destul pentru ca ea să poată ţine piept cu orice împrejurare. Aceasta e în principiu, pentru suflet, adevăratul drum al progresului.

Succesele debutului sunt de o imperioasă necesitate. Un eşec iniţial riscă să enerveze toate sforţările viitoare, pe când isbânzile trecute sunt un isvor de energie pentru viitor. Unui om, care-l consulta asupra unei intreprinderi şi care nu se'ncredea în propriile lui puteri, Goethe îi

zise într'o zi: «Ei! N'ai decât să-ţi sufli în degete!» Acest cuvânt singur revelează toată ardoarea, pe care Goethe o socoteà din deprinderea lui cu succesul.

E momentul de a aprecia cura prin «înţărcare progresivă» a deprinderilor cu alcoolismul, a opiomaniei şi a altora la fel. Oamenii competenţi sunt departe de a fi aici unanimi, terapeutica lor variind după cazuri. Toţi ar admite totuşi, negreşit, că o câştigare bruscă a deprinderîi contrarîi, ar oferi cele mai bune şanse de succes, în *cazul în care bolnavul ar fi de forţă s'o practice realmente.* Căci trebue să ne ferim cu multă grijă de a impune voinţei o sarcină aşa de grea, încât prima sforţare să trebuiască să ducă cu necesitate la prima înfrângere. Totuşi, *cu condiţie ca subiectul să poată suporta încercarea,* cel mai bun lucru e de a-i impune întâiu o perioadă de suferinţă acută, chit de a-i redà apoi libertatea, fie că e vorba de o deprindere ca opiomania, fie de o simplă schimbare a orelor sculării şi lucrului. Vom fi surprinşi să constatăm cum o dorinţă moare repede prin inaniţie, când n'o nutrim *niciodată.*

Inainte de a îngăduì o abatere, trebue să învăţăm să mergem cu un pas ferm pe poteca îngustă şi grea, fără a şovăi, fără a privi nici la dreapta nici la stânga. A luà o decizie pe zi, e a fi ca săritorul care aleargă până la marginea şanţului, apoi se opreşte la fiecare dată, şi revine asupra paşilor lui pentru a reînnoì avântul. Fără progres *neîntrerupt,* nu e posibilă nicio *acumulare* de forţe morale; şi binefacerea suverană a muncii regulate e tocmai faptul, că face cu putinţă această acumulare, că ne obişnueşte cu ea şi ne exercită [1]).

Iată acum o a treia maximă de adăogat celor două dinainte; *Pimiţi cea dintâi ocazie să aplicaţi orice de-*

1) I. Bahnsen *Beiträge zur Charakterologie.*

cizie luați, ascultați imediat de orice sugestie emoțională în sensul deprinderii de câștigat

Nu în clipa în cari le plămădim, ci în momentul în care își produc *efectele lor motoare*, deciziile și aspirațiile modifică țesutul creerului. — Asta e și părerea autorului ce citarăm: «o ocazie imediat prezentă oferă singură punctul ei de sprijin pârghiei care îngădue voinței să-și îndoiască puterea și să se ridice pe ea însăși. Dacă nu te poți sprijini pe un teren solid, nu te vei ridicà niciodată deasupra etajului nefolositor făcători de gesturi».

Cu ori câtă provizie de *maxime frumoase* și de *sentimente bune* ai fi înarmat, dacă nu te folosești de toate ocaziile concrete *de a lucrà*, nu faci niciun progres moral. Iadul e pavat cu bune intenții, zice proverbul: nimic mai conform cu principiile noastre. Un «caracter», după vorba lui I. S. Mill, e «o voință complet fasonată», și o voință în sensul în care el înțelege acest cuvânt, e un mànuchiu de tendințe de a lucra ferm, prompt și precis în toate împrejurările importante ale vieții. O tendință de a lucrà nu face parte din fondul nostru adânc decât în măsura în care produce acte cu frequență și continuitate, și în care creerul «se formează» prin repetiția lor. O rezoluție sau o flacără frumoasă de sentiment, cari se evaporează fără a purtà rodul unei acțiuni practice, sunt mai rele decât șansele pierdute: ele au cel puțin un rezultat pozitiv, acela de a creià piedici căilor normale de descărcare, prin cari ar ajunge la acțiune, rezoluțiunilor și emoțiilor viitoare. Visătorul sentimental și fără energie, care-și petrece viața în fluxul și refluxul unui ocean de emoții, fără a ajunge vreodată la o acțiune concretă și bărbătească, e cu adevărat cel mai demn de dispreț caracter. — Orice ideal, în lumea asta pământească, e mascat de vulgaritatea împrejurărilor în

care el se realizează, dar nenorocit e acela care nu-l poate recunoşte decât în stare pură şi abstractă! Abuzul romanelor şi al teatrului produce în acest sens adevărati monştri. Lacrimile pe cari le varsă marea doamnă rusoaică la suferinţele ireale ale unor persoane fictive dintr'o tragedie, pe când afară vizitiul ei moare de frig pe capră, sunt simbolul a mii de fapte zilnice de aceeaş natură, deşi de o mai mică strălucire. Chiar iubirea excesivă de muzică la oameni cari nu sunt nici virtuoşi, nici amatori destul de delicaţi ca să guste în ea o plăcere pur intelectuală, nu poate decât să moleşească caracterul. Ajungi la saturaţia de emoţii care de obicei dispar fără a ajunge la acţiune, şi-ţi creezi astfel un fond de sentimentalitate inertă. Remediul ar fi să nu-ţi îngădui niciodată la concert o emoţie fără a o exprimà, pe urmă, într'o acţiune *oarecare*, ori cât de mică ar fi ea; spune un cuvânt bun mamei mari, cedează-ţi locul în trăsură, mai ştiu eu ce? Nu e necesar aici un eroism, ceeace e necesar e să exprimi emoţia într'un act: niciodată să nu uiţi aceasta.

Aceste exemple din urmă ne semnalează un punct important: deprinderea nu se mărgineşte o săpà în creer *căi particulare* de descărcare, corespunzând unor acţiuni determinate, ea determină în el şi dispoziţii, şi ca un fel de *metode generale de reacţiune nervoasă*. Astfel, dacă lăsăm emoţiile noastre să se evaporeze dela ele; tot aşà, dacă pregetăm adesea în faţa sforţării, aceste laşităţi repetate omoară în noi, înainte de a băga de seamă, facultatea de a face sforţare: şi tot aşà, dacă lăsăm atenţia să vagabondeze, ea va luà repede cuta de a vagabondà tot timpul. Atenţie şi sforţare sunt două nume diferite ale unui acelaş fapt psichic.

Nu cunoaştem substratul lor nervos: ele au totuşi unul, şi nu sunt acte ale unui spirit pur; cel mai bun

motiv ce avem de a o crede, e tocmai faptul că ele apar totdeauna supuse într'un oarecare grad legii deprinderii, care e o lege fizică.

De unde o a patra și ultimă maximă privitoare la deprinderile voinței, și pe care o putem formulà aproape astfel:

Mențineți-vă vie facultatea de sforțare, spunând-o în fiecare zi unui mic exercițiu fără profit. Adică: faceți puțin ascetism și eroism sistematic și inutil: în fiecare zi sau la două zile faceți un act numai și numai pentru motivul, că ați preferà să nu-l faceți; în chipul acesta, când va sunà ceasul neliniștei sau al nenorocirii, el nu vă va găsi fără energie și fără a fi preparați pentru încercare. Un astfel de ascetism e ca o primă de asigurare, pe care un om o plătește pentru casa și bunurile lui. Această taxă nu produce nimic pentru moment, și poate nu va produce niciodată. Dar fiindcă ai plătit-o, ești salvat de ruină în ziua incendiului. Tot așà e și cu omul care în fiecare zi a întărit în el deprinderi de atenție concentrată, de voință energică și de renunțare în lucrurile mici; el va rămâne în picioare ca un turn, când totul va șovăì în jurul lui și în timp ce tovarășii lui de nenorocire, mai puțini solizi, vor fi măturați de vijelie ca pleava de orz.

Studiul condițiilor fiziologice ale gândirii e deci cel mai puternic aliat, al moralistului. Infernul de care ne vorbește teologia nu e mai rău decât infernul, pe care omul și-l crează aici pe pământ printr'o rea formație a deprinderilor caracterului. Dacă tinerii s'ar puteà pătrunde de această idee, că vor devenì foarte iute simple pachete ambulante de deprinderi, ei ar dà mai multă atenție conduitei lor, cât timp caracterul lor păstrează încă toată plasticitatea sa. Noi ne toarcem noi înșine destinul nostru, bun sau rău, răsucind un fir care nu

se va mai desface. Cea mai mică atingere de virtute sau viţiu lasă după ea urma ei, oricât de mică ar fi. Beţivul Rip van Winkle, în comedia lui Jefferson, se scuză la fiecare cădere zicând: «Pe asta n'o voi socoti». Fie! N'o va socotì; cerul iertător n'o va socotì nici el; ea totuşi va fi socotită undeva. In adâncul celulelor şi fibrele lui nervoase, moleculele sunt pe punctul de a o socotì şi de a o înregistrà, pentru a o utilizà contra lui cu ocazia celei dintâi ispite apropiate. Ad literam, şi în bun limbaj ştienţific, absolut nimic din ceeace facem nu se şterge. Aceasta are fireşte şi partea sa bună, ca şi pe cea rea. Dacă devenim beţivi nărăviţi, înmulţind chefurile, în morală devenim sfinţi, şi în sferele ştiinţelor şi practicei devenim autorităţi şi competenţe, înmulţind actele şi ceasurile de muncă. Un tânăr nu trebue să se sinchisească niciodată de rezultatul final al educaţiei lui, ori care i-ar fi orientarea. Dacă e fidel în a-şi ocupà toate momentele zeilor lui de lucru, n'are decât s'aştepte liniştit succesul. El poate sperà cu toată certitudinea să se deştepte într'o bună zi ca una din competenţele generaţiei lui, oricare i-ar fi specialitatea cu care se ocupă. Incetul cu încetul şi în tăcere se va creià în el acest capital nepieritor: o *judecată sigură* în resortul ei. Iată adevărul din care tinerii ar trebuì să-şi facă îndreptarea lor: neştiinţa lui a contribuit probabil mai mult ca toate piedicile adunate la un loc în a descurajà şi abate pe mulţi tineri, cari au pornit în cucerirea unor cariere dificile.

CAPITOLUL IV

Determinarea voinței.

Determinismul și Liberul arbitru.

1. *Liber arbiştriştii.* O mare problemă a frământat de demult capetele gânditoare şi le frământă şi azi: *problema libertăţii voinţei.*

La întâia privire ni se pare foarte curioasă însăşi punerea acestei probleme. Mai poate, oare, încăpeà îndoială, că omul e liber să facă ce vrea, că se poate decide în cutare sau cutare împrejurare după *bunul lui plac* sau, în termeni filosofici, după *liberul lui arbitru?* Din faptul că un om se poate decide fie într'un senz, fie într'altul, s'a scos concluzia că *el e liber.* Partizanii acestei concepţii se numesc *liber-arbitrişti* sau *nedeterminişti.*

Partizanii concepţiei opuse, adică ai concepţiei *determinismului actelor de voinţă,* susţin că voinţa nu e liberă, că deciziunea într'o direcţie sau în-

tr'alta nu e rezultatul unui bun plac, unei libertăţi absolute, ci rezultatul unor *motive* puternice cari au hotărât înclinarea cumpenei într'o direcţie sau alta, că ea, adică, e *determinată, cauzată* de aceste motive, e deci, *efectul* acestora. Intr'adevăr, nu se poate găsì un singur act de deciziune şi executare, care să se fi produs la întâmplare, fără niciun motiv, conştient sau inconştient — nu importă, — fără să fi fost determinat de anumite consideraţii, de anumite motive, de anumite reflexii, şi chiar de anumite impulsiuni. După cum în domeniul fenomenelor fizice sau materiale domneşte un determinism riguros, care înlănţueşte totul în legi fixe, statornice, aşà încât nu se produce nici cel mai mic efect fără o cauză determinată; tot aşà şi în lumea fenomenelor psihice nu se produce niciun act de conştiinţă, reprezentare, sentiment, voinţă, decât ca verigă sau inel dintr'un lanţ lung şi complicat de procese psichice determinante. *Legea cauzalităţii* are un caracter general sau, mai exact zis universal, aplicându-se tot aşà de riguros şi în lumea fenomenelor materiale. E imposibil să concepem, că ne-am puteà decide la ceva fără nicio pricină, fără niciun motiv, după un pur şi simplu «bun plac».

Insăşi expresia de «bun plac» probează adevărul concepţiei deterministe. Trebue să fie măcar acest bun plac, această plăcere sau acest gust de a face aşà sau altfel, care să ne decidă la cutare sau cutare act.

E, deci, absolut neîndoelnic, că orice act de voinţă e un efect al unor motive determinante.

Atunci, se va zice, omul nu e liber, e sclavul motivelor cari îl asaltează şi se luptă pentru preponderenţă sub cutia lui craniană, şi dacă nu este liber să facă aşà cum vrea, ci e împins, determinat, *constrâns* de un motiv sau altul, de o împrejurare sau alta, atunci nu poate nici fi făcut *răspunzător* de actele lui, căci nu puteà să nu le facă, de vreme ce a fost constrâns de un motiv sau altul să le facă. Nedeterminiştii sau liberi arbitriştii din această consideraţie fac arma lor cea mai de seamă, cu artileria grea a acestei concluzii grave, *a neresponsabilităţii*, vin să dea asalt impetuos fortificaţiilor concepţiei determiniştilor. Se năruеşte responsabilitatea, strigă aceia, şi cu ea tot fundamentul etico-juridic al întocmirilor noastre sociale. Ar fi o crimă, după determinişti, spun ei, a condamnà pe un criminal, căci el a fost silit, determinat să comită crima, a comis-o, adică ără să vrea.

Fireşte, în chip absolut, omul nu e responsabil. Actele lui sunt inele sau verige fatale dintr'un lanţ lung de stări mintale. Dat fiind acest lanţ, nici nu se puteà să nu se angreneze de el aceste inele sau verigi. Dar e întrebarea: care e natura acestui lanţ de fenomene psichice determinate? E el provocat şi ţesut de împrejurări exterioare, cari se impun cu putere irezistibilă, sau e pri-

cinuit de stări sufleteşti pure, de imbolduri lăuntrice, *produse ale reflexiunei raţiunii?* Dacă cineva îmi pune un revolver în piept şi mă sileşte astfel, prin ameninţarea cu moartea, să iscălesc un act, pe care altmintrelea nu l-aş fi iscălit niciodată sau îmi pune şi mie un revolver în mână şi mă sileşte să trag într'un semen al meu, eu iscălesc actul şi poate trag în semenul meu, *constrâns* într'adevăr de o stare de suflet impusă din afară: de frică. Fireşte că atunci nu pot fi făcut responsabil de actul comis, căci am fost *constrâns*, în sensul riguros al cuvântului, să-l comit. L-am comis sub stăpânirea unei frici puternice, provocată de o ameninţare gravă. Nu tot aşà e în cazul când am comis actul fără nicio ameninţare din afară, ci în urma unei chibzuiri mai mult saŭ mai puţin liniştite. In acest caz, motivele determinante se nasc numai din mine, din interiorul meu, *din puterea mea de reflexiune sau din raţiunea mea.* Dacă pot raţionà, dacă mintea nu mi-e turburată de impresii din afară, ci judecă rece, atunci nu mai pot fi scuzat de actul ce comit, sunt *răspunzător* de el, căci am avut facultăţile mintale întegre, normale, atunci când l-am comis. Am judecat şi nimic din afară n'a apăsat cu greutatea sa asupra cumpenei judecăţii mele. Fireşte că tot determinat rămâne actul comis de mine, dar când determinismul lui e pur interior, rezultat al unor motive isvorâte diu raţiunea liniştită, atunci sunt

răspunzător de el, căci aveam raţiunea sănătoasă care să mi-l dicteze. Deci, *omul e fiinţă responsabilă, pentrucă e o fiinţă care are puterea de a raţiona.* Responsabilitatea e în raport direct cu gradul de interioritate al motivelor actelor comise, cu geneza lor pur psichică. Ciecumstanţele atenuante, pe cari şi legea şi morala le acordă făptuitorilor unor anumite delicte, sunt justificate tocmai prin stabilirea quantumului de împrejurări exterioare constrângătoare şi a quantumului de raţiune sănătoasă, cari au prezidat la comiterea acestor delicte. Ele sunt în raport direct cu cel dintâi quantum, şi în raport invers cu cel de-al doilea.

Libertatea absolută, în afară de cadrele determinismului, nu există, nu se poate concepe. Ea e o noţiune relativă, determinată mai ales de consideraţiile utilităţii sociale. E considerat oarecum liber şi deci responsabil omul sănătos la minte, cu raţiunea întreagă, care a putut, graţie acestei raţiuni, să judece şi să prevadă consecinţele actului comis de el. Invers, e considerat ca mai puţin liber şi mai puţin responsabil, omul cu funcţiunile mintale anormale, cu tare anatomo-fiziologice, de origină hereditară sau câştigate în cursul vieţii individuale, cari i-au întunecat raţiunea şi i-au redus sau anihilat puterea ei inhibitorie, lăsându-l, deci, pradă impulsiunilor iresistibile. Determinată e voinţa lui şi într'un caz şi într'altul,

deci omul nu e liber în sens absolut. E liber când se poate determină prin puterea interioară a raţiunei, cari îl face să prevadă cu limpezime urmările actului lui.

Responsabilitatea, pe care o invoacă liber-arbitriştii, ca o consecinţă logică a libertăţii voinţei, dovedeşte tocmai teza deterministă. De ce fixează legile, oare, sancţiuni sau responsabilitäii? *Pentru ca ele să determine voinţa* indivizilor din sânul unei întocmiri sociale, să lucreze în conformitate cu interesele acestei întocmiri. Responsabilitatea e, deci, posibilă, numai pentru că există un determinism riguros al actelor voluntare. Altfel ar fi un nonsenz fixarea ei prin lege.

CAPITOLUL V

Boalele Voinţei.

Sunt cazuri când funcţiunea voinţei suferă anumite turburări sau alterări. Atunci se zice că ea se 'mbolnăveşte sau ajunge în stare *patologică*.

Boalele voinţei se manifestă în două feluri principale: *a)* sub forma de voinţă *impulsivă* sau *explozivă; b)* sub forma de lipsă totală de voinţă, care se chiamă *abulie*.

1. Voinţa impulsivă.

Voinţa e impulsivă, atunci când trecerea dela excitaţie la mişcare se face totdeauna repede de tot, *precipitat*. Ea apropie faptele de voinţă conştientă de acelea ale voinţei instinctive, reflexe, necugetate, care caracterizează pe animale, pe copiii mici şi pe oamenii primitivi. Această trecere

zorită dela excitaţie la mişcare pune piedică jocului asociaţiei de idei, motivele pro şi contra acţiunii sunt atunci ţinute încătuşate în inconştient: ne mai urcându-se în conştiinţă, ele nu mai pot exercità rolul lor de înfrânare a pornirii către acţiune, şi atunci acţiunea se desfăşoară repede, precipitat, fără a mai trece prin faza deliberării.

W. James numeşte această voinţă precipitată voinţă «*explozivă*», şi găseşte că ea provine din două pricini de căpetenie.

1. *Din lipsa unei puteri îndestulătoare de oprire.* Uneori excitaţia deslănţue repede de tot mişcarea, fiindcă persoana nu e înzestrată cu o puternică frână de oprire, sau ea se pune prea încet în funcţiune şi n'are timp să oprească actul. E ca frâna neautomatică a locomotivei şi vagoanelor, care adesea e cauza atâtor accidente pe calea ferată.

Această lipsă de forţă de oprire îndestulătoare se manifestă la temperamentele vii, ca «argintul viu», frământate de o nepotolită poftă de mişcare expansivi până la exces, din cari viaţa şi acţiunea trec peste orice zăgaz. Sunt temperamentele făcute să treacă şi cu capul prin zid.

Dintre oamenii cu voinţa impulsivă se recrutează în istoria lumii marii generali, marii revoluţionari şi conducători de mulţimi.

Din exces de impulziune. Sunt oameni cari

simt o trebuinţă de neînvins de a face anumite mişcări; In mintea lor se instalează nişte *idei fixe*, cari îi împing fără voia lor să facă anumite acte. Unii bolnavi cred totdeauna că au mâinile murdare şi simt impulziunea de a le spăla mereu, deşi *ştiu* că sunt curate. Alţii simt mereu că hainele nu le vin bine, şi mereu le desbracă şi le îmbracă, etc.

2. Lipsa de voinţă sau abulia.

Abulia e tocmai contrară impulsivităţii. Pe când în impulsivitate lipseşte cu totul frâna de oprire, în abulie frâna de oprire funcţionează prea mult, cu exces, ceeace duce la o lipsă totală de impulsivitate.

Unii bolnavi de abulie nu-s în stare nici să tragă sertarul mesei spre a luà un timbru. Un notar, la sfârşitul copierii unui act, se simţea în neputinţă de a se iscălì. Făcea semnătura în aer, dar îi era imposibil s'o aştearnă pe hârtie. Năduşea, bătea din picioare, zadarnic. In sfârşit, după aproape trei sferturi de oră, răuşi să-şi semneze numele (citat de C. R. Motru).

In literatura universală, tipul cel mai clasic de abulic e al lui Hamlet, zugrăvit magistral de Shakespeare. La Hamlet *cugetarea* actului de înfăptuit e aproape unicul fenomen. El absoarbe atât de mult energia lui psichică, că nu-i mai

rămâne de loc disponibilă pentru deciziune şi executare. El e conştient de efectele acestui exces de cugetare, de îndoială, şi ideea o exprimă el însuşi în aceste cuvinte: «Astfel cugetarea ne face pe toţi laşi; culoarea originală a deciziunii se spălăceşte prin paliditatea cugetării».

CAPITOLUL VI.

Despre Sugestie

După W. Stern

Sugestia e, după W. Stern, transmiterea unei atitudini cu ajutorul unei imitaţii interne. Aşa dar, în realizarea oricărei sugestii există un transmiţător sau un model, şi un imitator. Procesul sugestiei are, deci, două laturi: una activă şi una pasivă. Puterea ce are cineva de a sugerà se cheamă *sugestivitate*, iar starea celui care primeşte sugestia se cheamă *sugestibilitate:* Mama e foarte sugestivă pentru copilul ei, copilul ei foarte sugestibil faţă de mamă.

Oamenii, în mijlocul cărora trăesc copii, emit zilnic judecăţi şi reacţionează la impresii prin tot felul de sentimente şi acte de voinţă. Aceste atitudini, pe cari le iau adulţii, în viaţa zilnică a celor trei funcţiuni psichice, exercită tot atâtea excitaţii asupra sufletului copiilor. Câtă vreme aceste excitaţii sunt numai prinse şi înţelese de copii, nu

poate fi de loc vorba de sugestie. Numai atunci atitudinile adulţilor sunt sugestive pentru ei, când ele produc aceleaşi atitudini la copii, adică atunci când nasc în ei tendinţa de a le *imita*. Atunci judecata lor e un ecou al judecăţii adulţilor, sentimentul lor un sentiment ce fotografiază pe al adulţilor, voinţa lor o copie a voinţei acestora.

Stern distinge între sugestia propriu zisă şi imitaţie. Pentru imitaţie e deajuns ca copilul să perceapă mişcările externe ale adulţilor şi să le poată executà şi el. Pentru sugestie se cere o mai mare desvoltare psichică: aici copilul trebue să *interpreteze*, să pătrundă prin semnele exterioare ale adulţilor — gesturi, vorbe expresii ale feţei, mişcări, până la judecăţile, sentimentele şi deciziunile interioare cari stau la spatele acestor semne. S. e, e numai o imitaţie fizică, când copilul cel mic începe să strige, îndată ce aude pe alţi copii strigând; din contră avem de a face cu o sugestie, când la privirea unui om ce plânge, el prinde prin aceasta tristeţa exteriorizată şi devine şi el trist. (Sugestiune de sentiment.) E numai imitaţie când copilul, care mă vede bătând din palme bate şi el la rândul lui din palme; din contră e sugestie, când într'un joc de luptă se contaminează de entuziasmul şi curajul celorlalţi jucători.

Caşi în imitaţie, şi în sugestie copilul e alegător în privinţa *persoanei* a cărei influenţă o primeşte. Cele mai puternice influenţe sugestive

le exercită aproape fără excepţie mama; ceeace ea găseşte frumos şi urât, drept şi nedrept, e găsit şi de copil la fel; ceeace ea crede, devine pentru copil o dogmă; ceeace ea vrea în mod serios, poate să transmită voinţei copilului cu o genialitate pedagogică inconştientă, aşa în cât copilul nu vede de cât ca mama lui, cum vrea ea. Pe lângă ea mai exercită influenţă sugestivă şi alţi factori: tatăl, rudele, servitorii, alţi copii. etc.

Influenţele sugestive, cari pornesc de la toate aceste puteri, sunt numai în mică parte intenţionate. Aici iarăşi se impune comparaţia cu imitaţia. Copilul nu imită numai ceeace i se face înainte în mod intenţionat, ci orice, şi adesea cu o ciudată încăpăţânare tocmai ce e mai puţin de dorit: strâmbături ale feţei, greşeli dialectale etc. Tot aşa, mulţumită puternicei lui sugestibilităţi, prinde şi copiază tot felul de atitudini. Intr'o privinţă, foarte importantă însă, se deosebeşte sugestia de imitaţia fizică: atitudinea, pe care copilul o reproduce în el, n'a perceput-o cu adevărat la altul — căci ea e totdeauna un act intern — ci numai a *indus-o*. De aceea nu e de loc necesar, ca altul să'ndeplinească cu adevărat actul; îndată ce copilul numai presupune atitudinea la acesta, e posibilă imitaţia sugestivă. Astfel atitudinile numai prefăcute şi jucate pot să se egaleze în forţă sugestivă cu cele reale. Cine povesteşte copilului poveşti înfricoşetoare în ton

fireşte expresiv, foarte potrivit sentimentului de frică, fără să simtă el însuşi nici o urmă de frică, poate sugerà totuşi copilului cea mai puternică frică. Pe lângă aceasta, copilul poate dintr'o acţiune a altuia să citească o atitudine ascunsă, care poate a fost jucată numai în mod inconştient. Cităm în acest senz domeniul întrebărilor sugestive. Dacă întreb: «N'avea omul un baston?», copilul îşi dă părerea că avea desigur un baston, fără ca în realitate el să fi avut.

Exemple de sugestibilitate la copii. Un fel de sugestiuni ce primesc copiii, sunt aşa zisele sugestiuni de *înlăturare* a unor sentimente şi atitudini. S. e. copiii în general simt mare aversiune pentru comprese reci la cap. Stern citează cazul unui copil de 2 ani şi 3 luni şi jumătate, care suferì să i se pună pe frunte o astfel de compresă, pentru că părinţii i-au sugerat ideea că e o răsplată a cuminţeniei lui: «Bubi a fost cuminte şi acum drept laudă i se pune compresă».

Un mare rol joacă sugestiunea în obişnuinţa copiilor de a suportà mici dureri, mici suferinţe, pricinuite de căderi, lovituri, jupuiri, etc. Unii părinţi exagerează sensibilitate la durere a copiilor lor, înduioşându-se excesiv la aceste suferinţe, şi sugerându-le impresia că ar fi mai mari de cât le-ar simţi ei singuri; alţii, din contră, procedând în mod foarte înţelept şi cu pricepere pedagogică, le sugerează impresia că sunt suferinţe mici,

aproape inexistente, spunându-le: «ah! nu te doare de loc»; «tu eşti voinic», etc. Şi în medicina aplicată adulţilor sugestia poate adesea tămăduì mai mult ca medicamentele.

Autosugestia. In cazurile de sugestie, cei doi factori: sugestivul şi sugestibilul, sunt împărţiţi între două persoane. Dar sunt cazuri, când amândoi se întrunesc într'o singură persoană. Atunci avem aşa numita *auto-sugestie.* S. e. unui copil îi e frică de întuneric; această frică nu rămâne activă numai în domeniul sentimentului, ci trece şi în *domeniul judecăţii* în aşa fel, în cât bazele spontane ale judecăţii, observarea liniştită, reflexia nu pot să se producă; din frică se naşte aşteptarea de a vedeà ceva rău, din aceasta convingerea că într'un colţ e ceva ascuns — astfel autosugestia e gata.

Contrasugestia. Adesea copilul ia atitudini tocmai contrare celor ce i se sugeră. In locul unei reproduceri a stării psichice a adultului sugestiv, sau dorită de el, se produce o stare opusă, care e dictată de o puternică sforţare a copilului spre independenţă.

«Contrasugestibilitatea nu e nimic altceva de cât o blană de lup, pe care o îmbracă mielul, ficţiunea unei puteri, cari trebue numai să mascheze conştiinţa slăbiciunii».....

Aplicări pedagogice. E sigur că, în unele privinţe, sugestibilitatea copilului are urmări edu-

cative rele. I se sugeră adesea afirmaţii falşe, stări de frică; tot ea e unită adesea cu excesiva credulitate, cu spiritul de dependenţă, cu lipsa spiritului critic, scurt vorbind cu lipsa de personalitate. Dar nu trebue să uităm şi bunele urmări ale ei: sugestia de înlăturare a durerilor, fricilor, înclinărilor rele; sugestia prin care vrem să naştem şi să fixăm în copil tendinţe durabile preţioase, fără constrângere şi pe nesimţite şi, din contră, să comprimăm direcţiuni neîmbucurătoare ale sentimentului valorii. «Tocmai în copilăria timpurie, zice Stern, este o adevărată imposibilitate a face să se nască cu totul de la sine în copil judecăţile lui, tonalităţile lui de sentiment şi deciziunile de voinţă; şi astfel sugestia va avea pe toate domeniile valorii, fie el religioase, estetice, naţionale....locul ei îndreptăţit în pedagogia primei copilării».

CAPITOLUL VII

Despre Caracter

Cuvântul «caracter» e foarte des rostit în vorbirea zilnică. Dar înţelesul lui nu e destul de preciz ori, mai bine zis, se întrebuinţează în înţelesuri aşa de felurite, în cât foarte uşor se nasc fel de fel de confuziuni. Aci se înţelege prin caracter o însuşire sufletească prea înaltă şi prea rară, faţă faţă de care toţi simt un respect tainic, dar la care renunţă s'ajungă, fiind ceva prea sus, prea ideal. Aci, din contră, se'nţelege sub aceleaş nume însuşiri sufleteşti dc care nici un om nu poate fi lipsit, căci ele au rădăcina într'un fel de a fi cu care orice om vine pe lume, în ceeace se cheamă *temperament.*

Pe lângă aceste înţelesuri cu totul opuse, mai auzim mereu rostindu-se vorbele: «caracteristic», «caracteristica unui ţinut ori unei opere de artă», «a caracteriza ceva», etc.

E bine, deci, să precizăm înţelesul acestui cuvânt, spre a înlătura confuziile foarte fireşti în faţa acestor înţelesuri felurite. Netezind drumul de aceste confuzii, vom vedea cum chestiunea aşa de grea a educaţiei caracterului, chestiune aşa de importantă pentru viitorii învăţători şi profesori, se simplifică nespus de mult şi deslegarea ei devine lesnicioasă.

In limba grecească, la început, vorba caracter boteza o unealtă ce slujea la scobirea ori întipărirea unor figuri ori semne în piatră, metal sau lemn. Pe urmă, s'a întins numirea dela unealtă la însişi chipurile ori semnele sculptate cu această unealtă în piatră, metal sau lemn. In aceiaşi limbă străveche, s'a înţeles mai pe urmă prin caracter *un semn, o pecete* prin care o persoană ori un lucru se deosebeşte de altele, o notă deosebitoare, deci, fie ea de natură fizică, fie de natură sufletească. Inţelesul acesta de *semn* de notă *caracteristică* s'a păstrat şi până azi. Se zice de cineva că are un nas ori un chip caracteristic, etc.. Int'radevăr, anumită formă a nasului, spre exemplu mare şi încovoiat, cum au avut Bourbonii Franţei anumite semne de pe faţă — signalmentele cari se iau şi deliquenţilor, ori celor ce cer paşapoarte, ori recruţilor, ca: urmele de vărsat, urmele unor accidente, anumite pete, etc. — servesc să deosebească pe unele persoane de altele, şi se zice că aceste semne le *caracterizează*.

Dar un aştfel de semn deosebitor e o notă ex-

terioară numai, cari nu explică ființa ce-l poartă în ceeace ea are mai profund; e un semn *accidental*, care n'are nici o legătură strânsă cu *natura* sau *esența* ființei ori lucrului pecetluit cu el. Nu e, deci, un semn *esențial* a cărui dispariție s'aducă după sine dispariția ființei ce-l poartă ori, cel puțin schimbarea ei totală.

De aceeia s'a mai adâncit cu timpul înțelesul cuvântului caracter, slujind să boteze mai ales trăsături deosebitoare *esențiale*, care *explică* o ființă, care o caracterizează *pe deplin*, care e *în legătură cu funcțiunile cele mai de seamă ale organismului ei*. A caracteriza, s. e., balena ca animal ce trăește în apă, e a ne agăța de un semn neesențial, exterior; pe când, a o caracteriza ca mamifer, e a ne opri la un semn esențial, privitor la o funcție vitală însemnată a animalului.

In acest înțeles mai adâncit, se zice că cineva are *cutare* sau *cutare* caracter: unul un caracter mlădios, altul dârz; unul ușor, acomodant, altul dificil, imposibil; unul bun, iubitor, milos, altul invidios ori pismătareț, gelos; unul vesel, voios, altul posomorât, trist melancolic; unul frivol, ușuratec, altul serios, etc... Din toate aceste expresii rezultă, că vorba *caracter* însemnează aci *trăsătură dominantă*, care iese în relief, *o particularitate marcantă de natură sufletească* altoită pe o dispoziție mai mult organică, care se cheamă

temperament. Adesea chiar se confundă temelia organică cu clădirea sufletească, şi se zice că cineva are un *temperament mânios*, altul un *temperament blând*, etc... In realitate, prin temperament trebuie să înţelegem constituţia organică a cuiva, felul general fiziologic de a fi, şi care provine din circulaţia sângelui, din gradul de iritabilitate al sistemului nervos, din felul general de asimilare şi desasimilare în funcţia nutriţiunei, din starea obişnuită a sănătăţii. Pe această temelie organică, mai mult *statornică* în cursul vieţii, se altoeşte un fel oarecum statornic de a simţi şi reacţiona la impresii din afară, fel statornic care se botează drept caracter: mânios, sfios, blând, voios, melancolic, etc., după cum este cazul.

Dintr'un punct de vedere, însă, numele de caracter se aplică greşit la aceşte persoane care manifestă un fel oarecum statornic de a simţi şi reacţiona la impreşii din afară. Un om ce se mânie foarte repede la orice cuvânt ori gest, şi e gata mereu pe ceartă şi chiar bătae, e tot ce poate fi mai contrar unui caracter. E un om robit cu totul unui temperament cu care a venit pe lume, sclav al unui imbold înnăscut. *Voinţa* de a-şi înfrânge acest *temperament* mânios îi lipseşte cu desăvârşire. Orice om are un caracter în înţelesul de adineauri, căci orice om are o trăsătură sufletească dominantă. Nu orice om are însă voinţa puternică de a fi *ceeace hotăreşte el să fie*, după

anumite *convingeri* ale sale, în contra temperamentului şi a constituţiei lui sufleteşti. Despre cel care o are se zice că are *caracter*. Aci prin caracter se 'nţelege o însuşire rară, excepţională, pe care, deci, n'o poate avea oricine, anume voinţă puternică, conştientă, de a lucra după anumite principii impuse de judecată ori raţiune, principii cari ajung mai tari decât însăşi constituţia sufletească înnăscută şi de cât temperamentul organic. Caracter are cel ce se înfrânge pe sine, descătuşindu-se de lanţurile temperamentului.

Cineva poate, însă, să aibă această voinţă excepţională, dar poate să şovăească în principiile ce-i călăuzesc voinţa, lucrând aici după unele, aici după altele. Voinţa, calitatea această excepţională o are în tot momentul, convingerile după cari ea lucrează, însă, sunt schimbătoare de azi pe mâine. Despre o astfel de persoană să zice că are caracter, dar nu că *e* un *caracter*. A fi un caracter însemnează a fi statornic în linia de purtare ce ţi-ai hotărât, în principiile pe care o raţiune matură ţi le-a dictat, nu a lucra azi după o convingere, mâine după alta, după vântul opiniilor de tot soiul ce se luptă între ele, ori al suggestiunilor mediului înconjurător. E a fi credincios ţie însuţi, a fi şi a rămâne de acord cu tine, în tot ce simţi, gândeşti şi lucrezi. Acesta este un alt înţeles al cuvântului caracter, înţeles pe care i l-a dat filosoful şi psichologul francez,

Alfred Fouillée, când a definit caracterul în chipul următor: «Caracterul, *semn propriu al individului, e modul relativ unic şi statornic de a gândì, simţì şi lucrà.*»[1]) Unitatea şi statornicia relativă în toate funcţiile vieţei psichice: inteligenţă, simţire şi voinţă, sunt semnele adevăratului caracter. Unitatea de gândire, simţire şi voinţă însemnează acordul omului cu el însuşi, conformitatea cu sine, de unde derivă şi statornicia, care nu e altcevà decât o unitate ce durează.

Noi vom adoptà acest înţeles din urmă al cuvântului caracter.

Se poate, însă, ca cinevà să aibă unitate şi statornicie de gândire, simţire şi voinţă, şi totuşi să nu fie un caracter în înţelesul cel mai înnalt al cuvântului, care e, că unitatea şi statornicia trebue să fie nu numai *de formă,* indiferent dacă au ca rezultat *binele* ori nu, ci trebue să rezulte din ele neapărat binele, atât individual, cât şi social. Principiile călăuzitoare ale acţiunii trebue să fie nu numai în armonie între ele şi statornice dar şi principii *drepte, morale,* pentruca acţiunile ce isvorăsc din ele să ducă, prin repetiţia lor, la *deprinderi bune, morale.* Aceasta e înţelesul *etic* sau *moral* al cuvântului caracter, iar cel de mai sus, care accentuiază unitatea şi statornicia pur şi simplu, indiferent de intenţia şi rezultatul moral, e înţelesul său *psichologic.*

---

1) *Fouillée,* Tempérament et Caractère.

Aplicaţiuni pedagogice. Educaţia caracterului. Se înţelege că noi, după tot planul ce ni-am impus, de a scoate din capitolele de psichologie încheerile lor pedagogice fireşti, ne vom opri acum la înţelesul moral al cuvântului şi vom căuta să vorbim puţin şi de *educaţia caracterului moral.* E ea cu putinţă? Şi cum? Şi poate ajunge oricine un caracter moral?

«Educaţia caracterului». Nu e ocazie, nu e serbare şcolară ori altă solemnitate, în care să nu se pronunţe aceste cuvinte, în care să nu se audă plângeri relative la «*lipsa de caractere în ziua de azi*» şi în care să nu se ceară mai înflăcărat «*să se formeze caractere*». Se pare că se cere lucrul cel mai greu, calitatea cea mai înaltă a sufletului, mai ales că şi definiţiile cari se dau caracterului sunt foarte pretenţioase. Intr'adevăr, s'ar păreà că e ameţitor de înalt lucru să formezi în om «acel mod unic şi statornic de a simţì, gândì şi voì». Dar numai la întâia ochire se pare că e un lucru asà de ameţitor de înalt, de rar şi greu accesibil caracterul. In realitate, dacă căutăm lucrul simplu, care se ascunde sub înfăţişarea aceea aşà de complicată, de pretenţioasă, pe care i-o dă ştiinţa cu formulele ei, aflăm că în fond caracterul nu e altcevà, decât *totalitatea deprinderilor bune* pe care le creem în copii. Un caracter moral, ţinta cea mai de preţ a educaţiei, e un mănunchiu de *obiceiuri* formate cât mai de timpuriu, obiceiuri

cari, departe de a face vreun rău semenilor noştri, începând cu cei din familie şi sfârşind cu aceia din cercurile sociale cele mai largi în care trăim, nu fac decât să contribue la sporirea binelui lor, deci la creşterea fericirii generale. Deprinderea curăţeniei, a ascultării, dată din convingere, a liniştei, spre a nu turbura odihna şi liniştea altora, a respectului lucrului public, a sincerităţii, a respectului avutului altuia, al celor mai în vârstă, deprinderea de a ajuta pe alţii, de a fi cumpătat la mâncare şi băutură, de a vorbì cuviincios cu alţii, de a respectà pe oricine munceşte, de a economisì, deprinderea simplităţii în toate, a stăpânirii de sine, a spunerii adevărului, a muncii regulate, suma acestora, şi a altora cari nu-mi vin acum sub condei, formează caracterul moral, şi dacă în toţi oamenii, fără greş, s'ar forma aceste deprinderi, e absolut sigur că binele, şi individual şi general, ar spori uimitor de mult şi de repede.

De sigur, acum lucrul pare mult mai simplu, mai uşor, mai omenesc şi mai pământesc. Şi aşà şi e. Caracterul nu e cine ştie ce lucru rar, greu de ajuns, inaccesibil celor mai de rând, cum ne sperie că ar puteà fi, la întâia lor rostire, vorbele: «modul uniform şi constant de a simţì, etc.». Dacă le tâlmăcim într'o limbă mai obicinuită, acest şi numai acest înţeles îl găsim ascuns în ele: *suma deprinderilor bune*. Ce e o deprindere bună? E tocmai un «mod unic şi statornic de a simţì,

gândi şi voi». O deprindere e un mod de a lucrà uniform şi constant. Ea s'a format prin repetarea de un număr oarecare de ori a unui act. Această repetiţie l'a făcut foarte lesnicios şi neînlăturabil — sau aproape — în faţa excitaţiilor cari îl provoacă. Excitaţiile cari îl provoacă, însă, sunt nişte *sensaţii*, ori nişte *reprezentări*, ori nişte *idei* sau *gânduri*, *cari*, *şi ele*, *s'au repetat de un număr oarecare de ori*. Fiindcă aceste excitaţii — fapte *intelectuale* — s'au repetat de un număr oarecare de ori, ele au creiat mai întâi o *deprindere intelectuală*, de gândire şi reprezentare. Şi din deprinderea de a gândì într'un fel, rezultă deprinderea de a lucra într'un fel. Ştim că nu se poate naşte un act voluntar fără o imagine sau reprezentare de mişcare a acelui act, adică *fără gândirea prealabilă a actului*. Gândul e părintele actului. Gândul repetat e părintele actului deprins. Iată explicat, deci, un element al caracterului: modul unic şi constant de a voì sau reacţiona. El provine din modul unic şi constant de a gândì, adică din deprinderile intelectuale. Dar acestea din ce provin? De ce anumite reprezentări şi idei se repetă mereu, pun stăpânire tiranică pe conştiinţa omului, transformându-se în deprinderi? Pentru că ele au *interesat* într'un grad oarecare pe om, i-au deşteptat anumite *sentimente puternice*. Sentimentul le pironeşte, le fixează, le înalţă neîncetat în conştiinţă. Acele gânduri se întronează în minte mai mult,

cari găsesc mai puternic şi mai îndelungat ecou în aceasta din urmă. Iată, deci, explicat şi alt element al caracterului: modul unic şi constant de a gândì. El provine din unitatea şi statornicia sentimentului, care întovărăşeşte gândurile omului. Reprezentările sau gândurile au totdeauna un ton de sentiment, plăcut ori neplăcut. Cum în om, ca în orice animal de altmintrelea, e dată pornirea fatală de a fugì de durere şi a alergà după plăcere, se'nţelege lesne de ce reprezentările întovărăşite de plăcere sunt mai puternice, se repetă mai des şi, ca urmare, se transformă în deprinderi.

Acum, după lămurirea aceasta a naşterii deprinderilor, cari alcătuesc caracterul, se pune marea întrebare: E posibilă educaţia caracterului? Suntem noi stăpâni pe gândurile noastre, adică deprinderea de a gândi într'un fel stă în puterea noastră să ni-o formăm? E cu putinţă să oprim în minte gândurile ce vrem şi să le alungăm pe cele ce nu vrem, spre a nu le da pas să prindă rădăcini? E foarte cu putinţă, şi exemplele ce vom înşira acum o vor dovedi cu prisosinţă.

Exemplele acestea sunt împrumutate din cartea admirabilului cugetător american *Ralph Waldo Trine: «Ce caută toată lumea»*. Acest gânditor fin, un idealist creştin de o înaltă nobleţă morală şi un scriitor sub pana căruia chestiunile reli-

gioase şi filosofico-morale cele mai grele devin de o limpezime fără seamăn, simplifică şi această chestiune aşa de grea, la întâia vedere, a formărei caracterului şi o tratează în mod aşa de luminos şi suggestiv, şi ajunge la încheeri aşa de liniştitoare şi întăritoare pentru cel ce le-ar urma în viaţă, îe cât mi-e cu neputinţă să mă împotrivesc ispitei de a cita cât mai multe rânduri din el. Pentru viitori învăţători şi educatori sunt rânduri dătătoare de putere, curaj şi devotament pentru misiune.

«Un om e casier al unei mari case de comerţ sau al unei bănci. El citeşte în jurnal despre un altul, care s'a îmbogăţit de o dată, care a câştigat în puţine ceasuri mai multe milioane prin speculaţii de bursă. Poate a citit chiar de curând acelaş lucru despre un alt om. El nu se gândeşte în deajuns, că în faţa acestui sau acestor două cazuri, în cere s'a întâmplat aşa, trebue să stea, dacă am cerceta exact, toate cazurile, o sută sau două sute, în care s'a întâmplat deandoaselea şi oamenii în chipul acesta au pierdut tot. El se gândeşte, fireşte, că dacă ar încerca şi el aşa ceva, ar face şi el parte din rândurile celor fericiţi, şi nu se îndoeşte, că aceasta e cărarea cea mai scurtă către o avere cinstită. Şi ia în chipul acesta o parte din averea lui şi, cum se întâmplă în astfel de cazuri aproape totdeauna, pierde tot, absolut tot, ce a pus în întreprindere. Acuma îşi închipue

că ştie el pentru ce a pierdut, şi că dacă numai ar avea mai mulţi bani, ar putea nu să recâştige ce a pierdut, dar să mai câştige pe deasupra o sumă frumuşică şi încă cu cea mai mare repeziciune. Atunci îi vine gândul, că poate pentru aceasta ar puteà să ià ceva din cassa, care i s'a încredinţat. In nouă din zece cazuri — ba aproape sigur că în fiecare caz — urmările acestui pas vor fi aşà, încât fiecare şi le poate zugrăvi. Acum ce l-ar fi putut mântuì pe acest om? După cele ce am spus pân'acum, e uşor de gândit. In momentul, în care a încolţit în mintea lui gândul, de a luà din banii încredinţaţi, el ar fi trebuit să-l gonească îndată din minte. Aceasta ar fi fost înţelepţeşte, dar a avut nebunia, să se lase prada acestui gând. Dar cu cât se lasă mai mult în stăpânirea lui, cu atât el devine mai puternic, până ce, în cele din urmă, ajunge singur cel mai puternic din toate, îi robeşte toată puterea voinţei şi-i mai rămâne numai ruşinea, destituirea, închisoarea şi căinţa. E încă uşor pentru el să alunge gândul când se iveşte întâia oară; dar cu cât se lasă mai mult robit de el, cu atât mai mare putere câştigă ispita, şi îi e din ce în ce mai greu să se mântuiască de el, până ce, în cele din urmă, îi e chiar cu neputinţă. Chibritul aprins, pe care ar fi fost deajuns să-l stingă o suflare de gură, a aprins un foc, care cuprinde toată casa, şi acum e aproape,

sau cu totul peste putinţă, să devină stăpân pe el» [1]).

Pe întâia arătare a gândului rău i-ar fi fost mai uşor să devină stăpân. Dar s'a lăsat mai multe momente pradă lui. Şi atunci el i s'a înfipt mai adânc în conştiinţă. Ce l-a urcat întâia oară în conştiinţă şi a mişcat-o în mod destul de puternic? Un sentiment: plăcerea unui câştig repede, speranţa puternică în acest câştig. Şi cum l-ar fi putut gonì din conştiinţă la întâia lui licărire? Printr'un alt gând mai puternic, adică întovărăşit de un sentiment mai puternic: gândul întărit de sute şi mii de experienţe, că aceste câştiguri sunt aşà de rare şi nesigure, încât sunt 99% probabilităţi de pierdere şi, ca tovarăşi lui, sentimentul ruşinei, sentimentul onoarei, al păstrării numelui nepătat, *sentimentul plăcut de a puteà fi stăpân prin voinţă pe gândurile sale.*

Mai ales acest sentiment plăcut din urmă. In momentul când fiecare simte ispitele rele, furişânduli-se în conştiinţă, să-şi spună atât: «Oare să nu pot fi eu stăpân pe poftele mele? Să fiu eu atât de slab? Şi, cum plăcerea de a fi stăpân pe sine e foarte mare — o ştie fiecine din întâmplări trecute, când i s'a înfăţişat prilejuri de a-şi dovedi această putere şi prin succesul de atunci şi-a dovedit-o — să-şi spună atunci: «Vreau să am

1) R. W. Trine, *Ce caută toată lumea.*

această plăcere. Să-mi dovedesc mie însu-mi această înnălţime morală». E, desigur, şi în măgulirea aceasta, de a-ţi dovedi ţie însu-ţi o înaltă putere de voinţă, un oarecare egoism. Dar egoism mântuitor! Dacă l-ar avea toţi! Dacă în toate sufletele ar fi mai puternică fala pentru virtuţi decât pentru viţii! Ce societate fericită s'ar înfăptui pe pământ prin acest egoism mântuitor!

«Să mai înfăţişez şi alt caz anumit?», spune mai departe Trine». E o poveste cu totul obicinuită, poate prea obicinuită; dar din ea vedem, cum se naşte o deprindere şi cum poate fi iar desvăţaţă. Să luăm pe un tânăr, copil de oameni bogaţi ori săraci, din clasa de mijloc ori din rândurile celor «zece mii de sus», lucrul nu importă. E un băiat bun, de inimă, un băiat de zahăr, cum se zice. El face o plimbare cu nişte tineri ca şi el; sunt voioşi, fără de grije şi distraţi, cum e tinereţea. Unul face propunerea, nu chiar să se îmbete, dar aşa, să facă o mică petrecere. Tânărul, de care vorbesc, nu vrea să strice voioşia, şi aşa nu ascultă de vocea lăuntrică, care-l îndeamnă, să nu ia parte. Nu-şi ia răgazul să se gândească, că cea mai mare tărie şi nobleţă a caracterului se arată în aceea, că iei poziţie puternică de partea a ceeace se cuvine şi nu te laşi cu nimic abătut de pe acest drum; şi astfel se duce cu ceilalţi la băutură. Asta se repetă tot cu to-

varăşii aceia sau cu alţii, şi de fiecare dată puterea lui de a zice nu se face mai mică.

Astfel ajunge încetul cu încetul să găsească plăcere în băutură, şi uneori o face şi de la sine. El nu se gândeşte mai departe, unde ar putea duce drumul pe care merge, până când într'o zi bagă de seamă, că nu mai are nici-o putere şi chiar nici-o dorinţă să se împotrivească imboldului, care' într'un fel oarecare, a şi luat forma unei patimi. El se gândeşte negreşit, când primejdia de a ajunge un adevărat alcoolic e aproape, că are să se poată opri la sigur, şi aşà se lasă dus mai departe fără grije şi fără socotinţă. Trecem peste ce se mai întâmplă între timp şi o spunem numai decât: vine timpul când ajunge un adevărat beţiv. E veche povestea, ai auzit-o de mii şi mii de ori.

In sfârşit se trezeşte la întreaga conştiinţă a adevăratei lui stări, şi ruşinea, frica, sentimentul înjosirii îl fac să simtă dorul fierbinte de timpul când erà încă un om liber, dar abia mai e în stare să nădăjduiască. Ar fi fost, desigur, cel mai uşor lucru să nu înceapă; ar fi fost nu aşà de greu, să se oprească înainte de a fi ajuns aşà departe; dar chiar şi în starea de acum şi chiar dacă ar fi cel mai decăzut, mai lipsit de ajutor şi de nădejde ce se poate închipuì, chiar acum tot mai are o putere cu ajutorul căreia să scape şi să poată ajunge iarăşi un om liber. Ia să vedem cum se poate asta. Pofta de a bea îl năpădeşte iar

Dacă se lasă n voia ei, fie şi numai un scurt timp, e pierdut. Singura lui nădejde, singura mântuire stă în aceasta: în momentul, dar absolut în momentul, când îi vine acest gând, el trebue să-l alunge, atunci stinge mica flacăre a chibritului. Dacă se lasă în puterea gândului, mica flacăre se înteţeşte în juru-i şi, până a nu se domirì, se aprinde un foc, faţă de care puterea lui e fără apărare. Gândul trebuie gonit din spirit, cum se iveşte: a intra în vorbă cu el, e tot una cu a fi învins îndată sau cu a duce, în orice caz, o luptă mult mai dârză, decât dacă l-ar fi înăbuşit în clipa licăririi». [1])

Se vede şi din acest exemplu, cum puterea gândului rău creşte pe măsură ce se repetă, pe măsură ce te laşi pradă lui, şi cum în aceeaş măsură descreşte puterea de a te împotrivì lui. Şi în această luptă e de recomandat aceeaş tactică: a alungà îndată din conştiinţă gândul de a bea, prin îmbrăţişarea puternică a altui gând opus. Dar pentruca acest gând opus să aibă sorţi de isbândă, el trebue să fie ajutat de un sentiment mai puternic decât acela care a nutrit gândul cel rău încolţit în spirit: *sentimentul plăcerii stăpânirei de sine,* sau sentimentul ruşinei pentru degradarea în care cazi, sau al răspunderii faţă de familia ta, pe care o vor paşte cele mai cumplite

1) Trine, op. cit.

nenorociri când vei fi căzut în această teribilă patimă, ori sentimentul micimei acestei plăceri fizice, ce te coboară mai prejos şi decât animalele, faţă de mărimea şi tăria altor plăceri, cum e acea a cititului, a plimbatului, a facerei de bine, a desfătării artistice, etc. Acestea din urmă chiar ne duc la concepţia altei tactici şi mai sigure: Lupta de front în acest domeniu e primejdioasă, foarte grea. Desigur, ar fi o extraordinară tărie morală, dacă ai căzut în patima băuturii ca, văzând băutura, să te abţii de a bea; dacă ai căzut în acea a jocului, intrând în clubul jucătorilor de cărţi, numai să priveşti şi să te stăpâneşti de a juca; fiind la o masă supraîncărcată de bucate şi bunătăţi, să te uiţi la ele şi să-ţi pui frâu poftei de a mânca, dacă pentru sănătatea ta sdruncinată medicul ţi-a recomandat-o. Şi, cine poate s'o facă odată, a doua oară o face mai uşor, a treia oară şi mai uşor, până când toate aceste lucruri ispititoare ajung ca şi neexistente pentru el, şi trece pe lângă ele cu indiferenţă. Dar nu toţi pot aveà tăria aceasta de voinţă, de stăpânire de sine. Şi atunci, pentru aceştia e mai lesnicioasă o altă tactică: să *fugă* de aceste lucruri ispititoare, să se avânte cu putere pe căi unde sunt siguri că nu le vor aflà, să caute societatea oamenilor neatinşi de ele, să se dedea unei preocupări absorbitoare, cum ar fi o muncă manuală, lectura aprofundată, cultivarea unei arte, o călătorie, etc. Şi în

creşterea copiilor e de recomandat mai mult această tactică, decât aceea a luptei de front, care constă în interziceri de tot felul, în sfaturi şi predici morale, cari le amintesc mereu de răul ispititor. Puneţi mai degrabă pe copii în medii, în care să respire o atmosferă absolut protivnică cu acea în care au început a căpătà deprinderi rele, abateţi-le gândul, *fără ca ei s'o simtă, inconştient pentru ei, fără brutalitate,* în mod *plăcut,* adică prin crearea de *ocupaţii interesante,* dela plăcerile primejdioase ce începuseră să guste, şi veţi creea gânduri sau reprezentări de acte bune, întovărăşite de plăceri mai intense, şi acestea, prin însumarea lor treptată în spirit, vor face să încolţească toate deprinderile bune cari alcătuesc caracterul moral. Subliniez că abaterea dela deprinderi rele trebue să se facă pe nesimţite, inconştient pentru copii, pe calea *plăcerii* [1]), pentru că şi pe cele rele le-au dobândit tot pe această cale. O plăcere *rea,* — prin consecinţele ei, — nu se alungă cu o durere, ci *tot cu o plăcere,* mai intensă, — şi mai *bună,* în ce priveşte urmările ei. Numai deprinderile acceptate de firea copilului, cari, deci, nu-i par o povară, se încrustează în caracterul lui. Şi sunt acceptate numai cele plăcute. Acestea, şi numai acestea, nasc în el *sentimentul libertăţii.* Şi în constituirea caracterului

1) Vezi L. Dugas, *l'Education du Caractère.*

moral sentimentul libertăţii formează pârghia cea mai tare.

Cinevà ar puteà zice însă: e prea lesne de zis: «fă aşà, nu face altmintrelea». Vorba e: e cu putinţă să trezeşti în copii *tocmai gândurile cari vrei şi sentimentele din cari se nutresc, şi tocmai când vrei?* Nu e pradă conştiinţa, prea adesea, asociaţiilor *involuntare* de idei? Şi e cu putinţă o izolare absolută a copiilor de mediile cari sugeră aceste idei? Şi e ea de dorit la dreptul? Cunoaşterea răului, lupta de front în contra lui nu e necesară?

Da, e cu putinţă să trezeşti în copii gândurile ce vrei şi atunci când vrei: Luând ca tovarăş plăcerea, interesul. Imbrăcând sfaturile morale în haina încântătoare a *povestirilor artistice.* Pentru aşà cevà, mintea şi inima copiilor sunt totdeauna gata. Acest lucru se va vedea lămurit în Metodică.

Asociaţii involuntare de idei, cari pot fi şi ispititoare, există negreşit, dar trebue să ai meşteşugul de a le gonì în inconştient şi a trezì altele contrarii, cari *să pară tot involuntare, nesilite copilului,* dar al căror mosor să stea în mâna ta de învăţător, pe care tu să-l desfăşuri voluntar. Nu e cu putinţă o izolare absolută a copiilor de mediile rele şi nici nu e de dorit, pentrucă ştim că în sufletul omului joacă rol şi asociaţia prin contrast. E absolut necesar, dela o vârstă, şi anume *după ce,* prin interes şi plăcere, ai pus

temelia celor mai multe deprinderi bune, să pui pe copii şi în faţa răului, aşà de mare şi puternic la tot pasul. Intuirea şi zugrăvirea meşteşugită, artistică a urmărilor pasiunilor rele deşteaptă, prin contrast, în mod puternic imaginile urmărilor pasiunilor bune. Şi cum acestea s'au format inconştient în copii, pe nesimţite şi în modul cel mai plăcut, deci, pe calea deprinderii lesnicioase, ele constituesc un front de neînvins de către intuiţiile actelor rele săvârşite în mediul înconjurător.

Incheerea e: gândurile bune sunt părinţii deprinderilor bune. Gândurile bune acceptate cu plăcere ne rămân neşterse în suflet şi ne determină fără greş purtarea. Suntem stăpâni pe gândurile noastre. Suntem, deci, stăpâni pe caracterul nostru.

«*Fiecare îşi are viaţa în mână şi poate să facà ce vreà din ea pentru caracterul, fericirea şi puterea lui şi pentru înfăptuirea părţii dumnezeeşti din el*» [1]).

---

1) Trine, op, cit.

PARTEA V-A

Chestiuni speciale

CAPITOLUL I

Deosebirile sufleteşti între oameni[1])

1. In mod obişnuit se disting patru vârste: *copilăria, adolescenţa, maturitatea* şi *bătrâneţea*. Intre ele sunt legăturile cele mai strânse şi, în mod normal, fiinţa umană trece dintr'una într'alta, printr'o evoluţie lentă, condusă de legi biologice, psichologice şi sociologice bine definite.

a. *Copilăria. Caractere anatomo-fiziologice.* Cresterea fizică trece prin perioade de desvoltare repede, accelerată — crizele de creştere — şi prin perioade de desvoltare încetinită. In mersul lor intervin şi condiţiile speciale de sex, de stare a sănătăţii, de rasă, de stare socială. Talia creşte

1) După *Traité de Psychologie* de G. Dumas.

repede în anul întâiu, mai lent până la 6—7 ani; atunci ea se accelerează pentru un scurt timp, apoi creşterea se micşorează până spre 12 ani. Dela 12 ani se accelerează până spre 15 ani, când se încetineşte din nou.

Mărimea relativă a capului faţă de trup, a craniului faţă de cap sunt considerabile la copil; apoi ele scad. Raportul craniului cu scheletul variază cu etatea.

Proporţia greutăţii creerului către greutatea totală a corpului e mai considerabil la copil: la 8 ani, 6,38 la sută; la 12 ani 4,88; la 15 ani, 3,62; la 20 ani 2,43. Greutatea totală a creerului e, în mijlociu, la naştere de 381 grame la băeţi, de 384 grame la fete; la un an de 995 gr. la băeţi, 872 gr. la fete; la 8 ani de 1,377 gr. la băeţi, 1,150 gr. la fete; la 12 ani, 1,416 gr. la băeţi, 1.245 gr. la fete; la 15 ani, 1,490 la băeţi, 1,238 gr. la fete; la 20 ani, 1,445 gr. la băeţi, 1,228 gr. la fete.

Procesele vitale sunt în deosebi de iuţi la copil. Noul născut respiră de trei ori mai mult ca adultul, copilul de 6 ani aproape de două ori mai repede. Frequenţa pulsului e deasemenea mai mare la copii: dela 6 — 14 ani, numărul pulsaţiilor pe minute variază dela 128—56. Aceasta explică faptul, că la ei oboseala se produce foarte repede, dar se şi refac foarte repede.

Caractere psichologice. Copilul trăeşte în *prezent.* Prezentul, care e o tranziţie între trecut şi

viitorul imediat se compune, înainte de toate, din sensaţii şi mişcări. Sensaţiile şi mişcările ocupă în conştiinţa copilului cel mai larg loc, dela viaţa embrionară până la adolescenţă.

Copiii-oameni vin pe lume mai rău înzestraţi în ce priveşte mecanismele motoare, decât copiii animalelor celorlalte. Perioada de copilărie, de altfel, e cu atât mai lungă cu cât ne urcăm pe scara animală. La specia umană — durează mai mult ca la toate, dar tocmai de aceea desvoltarea ei psichică e mai mare şi ea poate să-şi adapteze în mod mai inteligent acţiunea la împrejurările cele mai felurite. Utilitatea copilăriei e aceea, că permite individului să adune cât mai multă experienţă, necesară adaptării la condiţiile complexe de viaţă ale speţei umane.

Cele dintâiu trebuinţe, cari apar în conştiinţa copilului, sunt cele legate de stările corpului lui: trebuinţa de respiraţie, de mâncare şi băutură, de somn, de mişcare a membrelor şi de funcţionare a organelor senzoriale. Din satisfacerea sau nesatisfacerea acestor trebuinţe isvorăsc primele lui plăceri sau dureri. Cele dintâiu experienţe ale simţurilor copilul le utilizează pentru satisfacerea acestor trebuinţe.

In ce priveşte percepţia lumii externe, a spaţiului, distanţei, rezistenţei, ştim că el o câştigă prin conlucrarea diferitelor simţuri: simţul, tactil, muşcular şi vizual. Paralel se desvoltă, după evoluţia descrisă mai sus şi conştiinţa eului, opunând

personalitatea lui din ce în ce mai sigur lumei externe.

Desvoltarea motricităţii. Am văzut în diferite rânduri, în deosebi la costituirea conştiinţei corpulul, rolul cel mare al muşchilor în viaţa copilului. Mişcările reflexe apar îndată după naştere. Un deget pus în gura noului născut determină mişcări de sugere, când îi atingi talpa piciorului, il retrage, etc. Mişcarea spontană se manifestă sub cele mai variate forme, el e în mişcare perpetuă: gângureşte, dă din mâini şi picioare, râde, ţipă, dă chiote, mai târziu merge, aleargă, se aşează se scoală, iar merge, iar sare, etc. Spontanietatea se traduce mai ales în jocuri. Copilul e un jucător pasionat, şi jocurile îi sunt de mare folos, căci îi stimulează creşterea corpului şi spiritului şi-l pregăteşte pentru cerinţele serioase ale vieţii de adult. «Jocul are funcţiunea de a permite individului să realizeze eul lui, să-şi desfăşure personalitatea, să urmeze momentan linia interesului său cel mai mare în cazul când nu poate s'o facă recurgând la activităţile serioase». (Claparède).

In scurt, trebuinţele, sensaţiile şi mişcările ocupă primul loc în conştiinţa copilului, a cărei orientare permanentă e spre prezent, spre actualitate.

Memoria apare de vreme şi fixează imaginile trecutului.

Repede se formează în el şi deprinderile, dar şi amintirile şi deprinderile sunt utilizate pentru

satisfacerea nevoilor de moment.

Imaginaţia se aplică mai ales obiectelor cari cad sub simţurile lui. El însufleţeşte toate lucrurile dându-le emoţiile, sentimentele, dorinţele şi trebuinţele lui. Intru aceasta se aseamănă cu omul primitiv, care şi el e un animator universal. In imaginaţia lui animistă, păpuşile au viaţă reală, băţul viaţă de cal adevărat, etc. Băiatul se vede realmente soldat, vizitiu, rege, hoţ, vardist; fata— mamă, doică, negustoreasă, cucoană. Cu drept cuvânt s'a spus, că jocul copiilor e un vis cu ochii deschişi.

La copii se produc multe iluzii ale memoriei aşà zisele *paramnezii,* cari îi fac să confunde realul cu imaginarul, ce doreşte cu ce e. De aici *minciunile* lui, sau mai de grabă erorile, căci nu e o rea voinţă la mijloc în aceste cazuri. El e credul şi sugestibil.

Printre creaţiile imaginaţiei la copii, *visele* ocupă un loc însemnat. După *Freud,* visul e legat cu un eveniment din ajun. El e «o reacţie la un eveniment al zilei care lasă după el un regret, o întristare, o dorinţă nesatisfăcută. Visul aduce realizarea directă, nevoalată, a acestei dorinţe».(Freud).

Inteligenţa copilului se aplică de obiceiu datelor simţurilor şi e folosită pentru satisfacerea trebuinţelor prezente. Mai târziu cunoştinţa e şi oarecum dezinteresată, îmboldită de o vie curiozitate.

Asociaţia prin asemănare lucrează în mod foarte vag, conducându-l la cunoscutele generalizări pripite.

Viaţa afectivă a copilului se'nvârteşte şi ea în jurul eului lui prezent. O extremă varietate de simţiri îl caracterizează. El trece cu o repeziciune uimitoare dela râs la plâns şi dela plâns la râs. Are deci o viaţă afectivă foarte mobilă. Dintre emoţii, întâiu apare frica, apoi curând după ea şi mânia. Simpatia lui are întâiu motive strict biologice. Ea se îndreaptă întâi spre mamă, dacă îl nutreşte, sau spre doică, dacă e dat la doică. Pe urmă simpatizează pe cei ce-l poartă în braţe, pe toţi, apoi, cari îl distrează, se joacă cu el, pe animale, apoi se'ntinde şi se generalizează treptat, pe baza legilor de transfert cunoscute.

Viaţa activă e dominată de dorinţele momentane. E zăpăcit şi nestatornic; uită repede ce are să facă sau se satură când abia a început; e capriţios, arbitrar în toate actele lui. Mai târziu, sub influenţa educaţiei, a ideilor morale ce i se inculcă, el ezită în faţa unor acte ce ar dorì să facă, de teama pedepsei. Atunci începe faza voluntară deliberativă.

Adolescenţa e toată dominată de fenomenul biologic al pubertăţii. Cu drept cuvânt s'a zis că pubertatea e o naştere nouă. Sub stăpânirea înclinărilor ce se nasc în legătură cu transformările biologice ce formează pe omul capabil de perpe-

tuarea speţei, se nasc sentimente faţă de găteală, se naşte vanitatea, sentimentul onoarei, ruşinea, timiditatea, ori înclinarea spre curaj, agresivitate.

In epoca aceasta imaginaţia e aproape fără frâu.

Vârsta adultă. Adolescentul începe a trăî în viitor; adultul trăeşte în el. Adultul tată şi mamă se preocupă de copiii lor şi de viitorul lor, mai mult decât de trecut şi prezent.

In starea socială în care el se găseşte, are ambiţia de a-şi ameliorà situaţia, de a progresà. Scurt vorbind, orientarea lui psichică e aproape toată spre viitor.

Bătrâneţea. Adultul trăeşte în viitor, bătrânul în trecut. Simţurile funcţionează mai slab, datele lor sunt mai puţin precise, mişcările tot aşà. Mai puţin activ, mai puţin capabil de muncă, el se arată de obiceiu indiferent faţă de viitor. Ii place însă să-şi amintească copilăria şi adolescenţa, mai ales activitatea rodnică a maturităţii. Deplasarea aceasta a interesului spre trecut se explică prin legea găsită de Ribot, că memoria se slăbeşte din ce în ce mai mult în ce priveşte conservarea faptelor recente, pe când subsistà mai mult amintirile din trecutul depărtat, direct proporţional cu această depărtare.

Viaţa inelectuală a bătrânului se imobilizează, logica devine rutinară. El înţelege din ce în ce mai puţin prezentul şi detestà viziunile viitorului ca nişte curate utopii.

Viaţa afectivă suferă un proces de drsoluţie în ordin invers evoluţiei: Sentimentele impersonale dispar cele dintâi, apoi diversele forme ale simpatiei, şi sentimentele egoiste sunt cele cari subsistă mai mult. Nu se mai preocupă dela o vreme de ştiinţă şi artă, e mai puţin generos, nu mai e cu atâta grijă de familia lui, până ajunge chiar a nu se mai gândi de loc la ai săi. Incepe a deveni din ce în ce mai puţin atent la opinia publică, pierde politeţa, şi adesea şi pudoarea.

Bătrânul, cu toate că voinţa nu-i mai aduce multe bucurii, ţine foarte mult la viată. Vorba lui Rousseau din Emil: «Ne sinchisim mai mult de viaţa noastră pe măsură ce-şi pierde din preţ. Bătrânii o regretă mai mult ca tinerii». Metchnikoff a căutat să explice aceasta, prin următoarea hipoteză:

In mod normal, omul ar trebui să trăiască 150 de ani. Bătrânul suferă de gândul de a murì înainte de timpul fixat de natură. Dacă ar ajunge o vârstă foarte înaintată, el ar simţì desvoltânduse în el un instinct nou, «instinctul morţii»: moartea s'ar însoţi atunci de plăcere; murindul ar simţì o sensaţie de bună stare fizică, de desprindere de tot. Psichologul rus *Tokarski* a auzit pe un centenar zicându-i: «Dacă ai puteà să trăeşti cât mine, ai puteà înţelege că e nu numai posibil să nu te temi de moarte, dar chiar s'o

doreşti, şi să simţi nevoia morţii, întocmai că nevoaia de a dormì».

2. *Diferenţele raselor.* a) *Negrii.* Negrul a fost adesea comparat cu un copil. Un prim punct comun e importanţa trebuinţelor fizice. Ceeace-l preocupă înainte de toate e dorinţa de a mânca şi bea. Australianul a numit «omul cu trebuinţe nutritive». Ideea de a se sătură până la indigestie e o idee fixă la Negru. Unii sunt antropofagi din din acelaş motiv. Simţurile, uneori foarte desvoltate, sunt folosite înainte de toate pentru satisfacerea trebuinţelor fizice.

Negrul e de o mobilitate copilărească. Impinge până la delir iubirea dansului. Sensaţiile şi mişcările ocupă aproape tot câmpul conştiinţei lui srimte. Puţin loc mai rămâne în ea pentru amintiri şi previziuni.

Deprinderea joacă un rol mare în viaţa monotonă a negrului; el tinde să repete identic, mecanic actele îndeplinite de mai multe ori. Memoria lui e utilitară, folosită tot pentru satisfacţia nevoilor prezente. E foarte neprevăzător. E fatalist, se mulţumeşte cu ce-i dă clipa actuală, nu cere nimic viitorului. Viaţa afectivă ă negrului e mobilă şi superficială. Eemoţiile sunt vii, dar trecătoare. Trece repede dela plâns la râs, şi dela râs la plâns.

Viaţa activă constă mai mult în reflexe decât

în acte de voinţă fermă. Activitatea lui e explozivă şi chaotică.

b) *Albii.* Albii sunt orientaţi mai mult spre viitor.

«Ce tendinţe îi împing la acţiune? Ambiţia care reclamă desfătări viitoare, sau doreşte triumfuri viitoare; sentimentul matern şi patern, suscitând dorinţa unei soarte mai bune pentru copii; credinţa religioasă, care speră eternitatea unei vieţi viitoare; entuziasmul umanitar care visează pentru speţa umană un progres indefinit. Toate aceste forţe sentimentale târăsc pe alba Europă şi America albă spre o viaţă din ce în ce mai activă, mai rapidă, mai intensă.

Cea mai mare parte din popoarele de rassă albă sunt, după un cuvânt al lui Deniker, popoare «de progres repede»; caracterul lor predominant e «iniţiative novatoare».

Pentru ameliorarea viitorului, utilizează albii experienţa trecutului. Ei s'au obişnuit să observe exact asemănările lucrurilor, să facă provizoriu abstracţie de diferenţele lor; ei au ştiut să generalizeze bine, au formulat legi, au creat ştiinţele Măreţei invenţii a ştiinţelor trebue să-i atribuim puterea excepţională a civilizaţiei albe.

Formulele specific europene, acelea ca a lui Bacon: «omul poate cât ştie», şi ca a lui Auguste Comte: «A ştì e a prevedeà, a prevedeà e a puteà», probează aceasta. Ştiinţa aplicată la acţiune, e

origina tuturor instinctelor cari fac forţa economică şi militară a albilor. Ştiinţa a modelat şi mentalitatea şi sentimentalitatea albilor. Ea le-a impus respectul adevărului, datoria de a fi sincери».

c) *Galbenii* par a trăì în trecut. Ei au concentrat în jurul cultului morţilor toată viaţa lor psichică, morală şi socială. După cele mai vechi credinţe japoneze, chineze, annamite, spiritele morţilor continuă să trăiască printre vii. Ei participă la bucuriile şi durerile copiilor şi nepoţilor lor; supraveghiază conduita lor. Putând să facă şi binele şi răul, ei sunt binevoitori dacă cei vii le păstrează amintirea şi le aduc ofrande, răuvoitori dacă sunt uitaţi şi neglijaţi. De aceea cultul lor domină viaţa psichologică a galbenilor.

Devotamentul către memoria strămoşilor e principiul tuturor virtuţilor, zice moralistul japonez din secolul XVIII, *Hirata*. El adaogă: de omul care va îndeplini bine datoriile lui către cei morţi, poţi fi sigur că le va îndeplinì bine şi către cei vii şi mai întâi către părinţi.

Părinţii sunt reprezentanţii strămoşilor; ei înşişi sunt zei viitori. Cei mai tineri trebue să se supună voinţelor celor mai în vârstă. Morala chineză prescrie până în cele mai mici detalii atitudinea, gesturile copiilor în prezenţa părinţilor».

«Religia strămoşilor, inspiratoare de artă, de morală şi de moralitate, a făcut complexă şi deosebi de profundă, viaţa afectivă a galbenilor...

inima Extrem-Orientalilor e ca acoperită de dulci şi preţioase învelişuri de politeţă, delicateţă, răbdare şi dezinteresare.

Dar convingerea, că antichitatea a descoperit toate adevărurile necesare, a fost vătămătoare vieţii intelectuale a galbenilor. Conservatismul lor oarecum le-a imobilizat gândirea, le-a încetinit activitetea, până în ziua când contactul cu Europa i-a turburat în reveriile lor».

CAPITOLUL II

Despre individualitate

Nu există un suflet abstract, general, uniform, aşà cum ni-l înfăţişează în general psichologia. In realitate există numai suflete individuale, particulare, concrete, în cari se dozează şi se împletesc foarte deosebit elementele vieţii psichice, şi din această dozare şi împletire şi întrepătrundere în forme şi grade felurite, derivă marile şi multiplele varietăţi individuale ale sufletelor.

In unele suflete predomină elementele psichice intelectuale, în altele cele afective, şi în altele cele voliţionale. Iată un prim isvor de diferenţe sufleteşti între persoane. Lucrurile însă se complică când, raportându-ne la speciile acestor funcţiuni generale ale sufletului, constatăm la unele persoane predominând o anumită funcţie intelectuală, la alţii altă; sau un fel de sentimente la unii, altfel la alţii; sau, în sfârşit, la unii o voinţă impulsivă, la alţii

una abulică, şi la alţii una raţională. In domeniul funcţiunii cunoştinţei, la unii oameni predomină funcţia percepţiei sensoriale, la alţii aceea a gândirii; la unii funcţia auzului şi reprezentările respective —*tipul auditiv*—, la alţii a văzului şi reprezentările respective — *tipul vizual* —, etc.; la unii jocul de asociaţie prin contiguitate, la alţii cel prin asemănare; la unii imaginaţia reproductivă, la alţii cea creatoare, etc. In domeniul funcţiei sentimentului, într'unii predomina sensibilitatea pentru durere şi întristare (pesimiştii), într'alţii pentru plăcere şi voioşie (optimiştii); într'unii sentimentele egoiste' într'alţii cele altruiste. In domeniul funcţiunii voinţei, cum am mai spus, predomină, la unii voinţa instinctivă, reflexă şi spontană, la alţii cea raţională; la unii mai mult cea impulsivă, la alţii mai mult cea inhibitivă.

In afară de aceste isvoare de deosebiri psichice între oameni, mai sunt şi alte isvoare: forţa, iuţeala şi întinderea pe care o dobândesc elementele psichice.

Toate aceste diferenţieri psichice se altoesc, însă, în primul rând pe o diferenţiare mai adâncă, organică. Ştim dela studiul formării eului rolul important, pe care-l joacă simţul vital sau cenestezia în geneza acestei idei şi în sentimentul identităţii eului. Sâmburele ideei eului fiind această cenestezie, după coloratura ei, după gradele şi formele sale, după îndrumarea ei spre cei doi poli ai vieţii

afective — durerea sau plăcerea — se va colorà în mod pronunţat şi individualitatea. Felul propriu de a fi al unei persoane în ce priveşte acest substrat organic—cenestezia—se chiamă *temperament.* «Temperamentul, zice Höffding, e determinat de constituţia organică şi se manifestă în sentimentul, vital, în dispoziţia principală care domină sensibilitatea, abstracţie făcând de experienţe externe determinate. Acest ultim sentiment e una din părţile constitutive cele mai importante ale eului, e nivelul afectiv al individului. Formând un plan din fund dat dela început, el determină modul în care individul primeşte toate lecţiile experienţei, şi prin urmare şi pe aceea, în care el reacţionează asupra lumii externe».

Felurile temperamentelor. După amestecul de plăcere sau durere, de tărie şi slăbiciune, de viteză şi încetineală, cu care se desfăşoară viaţa psichică, cu acest plan din fund permanent al cenesteziei, avem opt feluri de temperamente.

a) Temperamentul vesel, puternic şi vioi;
2. Cel întunecat, puternic şi vioi.
3. Voios, puternic şi încet.
4. Posomorât, puternic şi încet.
5. Vesel, slab şi viu.
6. Posomorât, slab şi viu.
7. Vesel, slab şi lent.
8. Posomorât, slab şi lent.

Influenţa hereditătii asupra temperamentului.

Sentimentul vital e baza temperamentului. Direcţiile fundamentale ale acestui sentiment vital sunt date în rândul întâi de *ereditate* sau *moştenire*. Deci se poate spune, că în constituţia temperamentului rolul principal îl joacă ereditatea. Orice persoană e rezultanta unor combinaţii de influenţe interferente transmise prin moştenire de întregul lanţ de strămoşi Uneori sunt mai pronunţate transmisiunile directe dela părinţi, hereditatea propriu zisă; alteori sunt mai pronunţate cele indirecte: copilul nu seamănă nici la fizic, nici la psichic cu părinţii lui, ci cu un strămoş mai mult sau mai puţin îndepărtat în timp.

CAPITOLUL III

Psichologia generală şi individuală.

Psichologia infantilă, generală şi individuală. Pedologia. Raporturile acestor ştiinţii cu ştiinţa educaţiei. Insemnătatea cunoaşterei individuale a copiilor şi condiţiile realizărei ei. Greşeli în educaţie şi instrucţie provenind din necunoaşterea idividuală a copiilor.

Psichologia, aşa cum se studiază de obiceiu, ca introducere la ştiinţa educaţiei, cercetează fenomenele vieţii interne în *general*, legile generale după cari ele se desfăşoară la toţi oamenii fără deosebire. Ea descrie, clasifică şi desvălueşte înlănţuirea cauzală a fenomenelor sufleteşti, se strădueste să afle legile generale ale evoluţiei sau desvoltării vieţii psichice. E, deci, o ştiinţă descriptivă şi genetică. Din pricina caracterului ei general poartă numele de *psichologie generală.*

Ea studiază sufletul in abstracto. Ea studiază sufletul omului în general, *in abstracto.* Dar, ca

orice e abstract şi general, acest suflet n'are o realitate concretă, exterioară minţii noastre, ci numai o existenţă ideală, noţională sau conceptuală, mintală. In realitate nu există *un suflet general, abstract,* ci există *suflete particulare, concrete* şi diverse cari, oricâte caractere comune ar înfăţişa când le supunem analizei, înfăţişează *mult mai multe caractere distinctive, deosebitoare.* Frunză cu frunză, fir de iarbă cu fir de iarbă nu seamănă, dar încă suflet cu suflet, inimă cu inimă!

Asemănarea de natură între suflete. Negreşit, ca *natură,* ca *esenţă,* ca *fel general de a fi,* toate sufletele sunt la fel. In toate, manifestările psichice se desfăşoară după aceleaşi legi sau reguli, cunoscute ori necunoscute încă. Atunci, unde începe deosebirea, în ce constă?

Deosebirile de grad, intenzitate şi durată. Deosebirea stă în *gradul* de putere de manifestare, în *intenzitate,* şi apoi în *durata ori timpul* cât poate ţine manifestarea fenomenelor pe cari le înfăţişează funcţiile psichice.

Exemple: Asociaţia actelor psichice. Deosebiri între adulţi şi copii. Spre pildă, legile de asociere între reprezentări, sentimente, voliţiuni, sunt aceleaşi şi la adult şi la copil, şi la un sex şi la celălalt, şi la un popor şi la altul. Dar *gradul de iuţeală* cu care se încheagă aceste asociaţiuni,

soliditatea şi *durata* lor, *direcţia* lor mai ales, adică materialul concret, conţinutul lor, acestea sunt cu totul deosebite la diferiţii copii, şi cu totul deosebite la copii în genere faţă de adulţi.

2. *Atenţia : Deosebiri între adulţi şi copii.* Aceleaşi legi psichice stau şi la baza atenţiei adulţilor, şi a atenţiei copiilor. Şi a unora şi a altora au drept motor, de care sn t puse în mişcare, o stare de sentiment, un fenomen afectiv. Aceasta a stabilit-o perfect şi definitiv psichologul francez. Th. Ribot. [1]) Dar, şi aici începe o deosebire esenţială, fenomenul afectiv e la copii, şi trebuie să rămână multă vreme, un sentiment provocat direct de obiectul ce le ţintueşte atenţia, se bazează pe ceace se chiamă *interesul imediat* sau *nemijlocit* al obiectului, pe când la adulţi se poate, trebue din ce în ce mai mult, şi e nespus mai lesnicios, cum am văzut, a le pune atenţia în mişcare şi pentru un obiect fără interes imediat, ba chiar adesea imediat displăcut şi plicticos, dar cu *interes, din contră, depărtat, indirect, mijlocit.*

Atenţia copilului apoi, şi aceasta e o altă deosebire esenţială de care trebuie să ţinem seama în educaţie, nu poate dura atât cât poate dura a adultului, la cel d'ântâi oboseala instalându-se mai repede şi mai puternic. Pe lângă acestea, şi asta e a o treia deosebire, *oscilaţiile* ori şovăirile ce se manifestă în încordarea atenţiei copiilor, acele mo-

1). Th. Ribot, *Psyshologie de l'attention* (Psichologia atenţiei)

mente de *distracţie* ce se amestecă din când în când cu cele de atenţie, sunt mult mai dese şi deci mai numeroase, şi mult mai pronunţate ca acelea ce se manifestă în atenţia adulţilor. Toate aceste fapte ne sunt cunoscute din cercetările anterioare, unde, la fiecare pas, am pomenit de manifestările funcţiilor psichice la copii. Nu e nevoe să mai analizăm şi alte exemple, căci aşa e cu toate funcţiile psichice, şi cu judecata, şi cu raţionamentul, şi cu imaginaţia, şi cu viaţa afectivă şi a voinţei. Ca *esenţă*, ca *natură*, sunt aceleaşi şi cârmuite de aceleaşi legi. Ca *grad* sau *putere de manifestare*, însă, ele sunt infinit de variate la diferiţii oameni. Deosebirile de grad între oamenii adulţi şi copii sunt uneori aşa de mari, de pronunţate, în cât *par*, fac impresia a fi chiar deosebiri de natură sau esenţă.

Deosebirile de grad sau cantitative între copiii aceleiaşi clase. Diferenţa, în fond, numai *cantitativă*, e aşa de mare, că egalează pe una *calitativă*. Tot aşa, şi între feluriţii copii dintr'o clasă aceste deosebiri cantitative sunt aşa de mari, încât întrec cu mult deosebirile dintre ei în genere şi copiii de altă naţiune Iar învăţătorul rămâne uneori aşa de uimit în faţa acestor deosebiri dintre copiii clasei lui, în cât îi vine să se întrebe, dacă are deaface cu aceiaşi creaţie a lui D-zeu. Dacă nu se întreabă, în mod formal, cel puţin se află în starea sufletească ce implică această întrebare.

Cocluzia acestor constatări: E absolută nevoe

de cunoaşterea individuală a copilului. Concluzia pedagogică ce se deprinde din aceste constatări e, că în acţiunea educativă ceeace trebuie luat mai mult în considerare sunt deosebirile dintre copii, gradul de manifestare a funcţiilor psichice, pentru a şti cât e îngăduit a încorda şi exercita pe fiecare la un moment dat fără putinţă de vătămare. Deosebirile contează, aici, mult mai mult ca notele asemănătoare. In educaţie avem de a face cu suflete concrete, cu puteri sau grade. Fiecare suflet cere şi primeşte o anumită înrâurire şi în o anumită măsură. Deci, dacă avem de lucrat cu puteri limitate, şi felurit de tot limitate, trebue ca educatori neapărat, numai decât, să cunoaştem aceste puteri limitate, dorinţele şi afecţiunile lor felurite, direcţiile lor de interes deosebite faţă de lucrurile înconjurătoare, şi în cadrul ori hotarul lor să ne învârtim. Cunoaşterea individuală a copiilor e, deci, absolut indispensabilă, nimic nu o poate suplini. Această cunoaştere a fiecărui copil se poate întreprinde, trebue să se întreprindă pe baza *psichologiei generale a copilului,* a aşa numitei *psichologii infantile,* după cum şi aceasta se întemeiază pe psichologia umană generală.

Psichologia infantilă ramură a Pedologiei. Psichologia copilului e o ramură a *pedologiei,* o ştiinţă relativ nouă, care studiază copilul în general, în toate înfăţişerile lui, şi psichice şi fizice, în raport cu mediul fizic şi social în care trăeşte

şi urmăreşte astfel pe copil dela naştere şi până la vârsta de 15—17 ani, făcând la tot pasul comparaţie între viaţa lui şi a adultului, şi între deosebitele perioade sau vârste ale copilului însuşi.

Ramurile pedologiei. Somatologia şi Psichologia infantilă. Pedologia e atât ştiinţa evoluţiei fizice a copilului, şi aceasta constitue ramura ei numită *somatologie* —, cât şi ştiinţa evoluţiei lui psichice, şi aceasta e ramura *psichologiei infantile propriu zise* (psichogeneza).

Psihologia infantilă, pe care o studiază educatorul, însă, nu trebue să rămână la generalitate, la copilul abstract, inexistent în realitate. Căci, am spus, nu numai între copil în general şi adult sunt deosebiri de grad, ci şi între copil şi copil, de aceiaşi clasă, şi chiar şi de aceeaş provenienţă socială, de aceiaşi vârstă şi din aceiaşi familie. Aceste deosebiri trebuie să le cunoască educatorii, alături de cunoaşterea caracterelor generale copilăreşti, care slujeşte drept călăuză cunoaşterii individuale. Drept călăuză, dar n-o poate suplini, după cum psichologia generală umană serveşte drept bază psichologiei generale infantile, dar n'o poate nicidecum înlocuì. S'ar putea chiar zice, că o cunoştinţă psichologică individuală e posibilă şi fără cunoaşterea psichologiei generale şi a legilor ei. Mama, fără nici un studiu savant de psichologie cunoaşte repede sufletul copilului ei, îi ghiceşte repede gândurile, dorinţele, trebuinţele, după cea mai imper-

ceptibilă, pentru un străin, cută a feţei, după cel mai discret gest, după cea mai nedescifrabilă gângurire. Cât de perplex ar rămâne cel mai savant psicholog teoretic, şi care a studiat copilul numai din cărţi, — şi chiar de le-ar fi citit pe toate câte s'au scris despre el —, în faţa acestor semne de viaţa sufletească a pruncului, pe cari mama, cu un dar de intuiţie înnăscut, le interpretează aşa de iute şi de adevărat! Dar poetul, romancierul, povestitorul, literatul, cari dintr'o intuiţie bogată şi neintenţionat pusă în mişcare foarte adesea, de fapte sufleteşti trăite, alcătueşte ţesătura minunată a operilor lor şi isbutesc să desvăluească şi să facă sensibile stări sufleteşti pe care cel mai savant psicholog n'ar isbuti niciodată să le sensibilizeze atât de viu, de plastic şi colorat, cum şi sunt în realitate? Câţi din ei au studii sistematice de psichologie? Deci, e prea cu putinţă pătrunderea sufletelor individuale, concrete şi fără cunoaşterea temeinică a psichologiei generale. Invers însă nu e adevărat. Psichologia generală nu e adevărată decât dacă pleacă dela analiza sufletelor concrete, şi rămâne adevărată şi poate evita primejdia de a se înălţa în norii metafizicei numai întrucât stă mereu în legătură cu sufletele concrete, care trebuie să-i servească necontenit ca piatră de verificare a teoriilor elaborate.

Posibilitatea cunoaşterii individuale. Stabilind nevoia imperioasă de a cunoaşte pe fiecare copil

în parte, ca o datorie elementară pentru orice educator, se pune acum chestia practică, a putinţii acestei cunoaşteri. N'am să vorbesc aici de condiţiile exterioare şi cari depind de o organizaţie şi legislaţie exterioară *respectată*, în care această cunoştinţă e posibilă. E rolul administraţiei şcolare să chibzuiască la toate măsurile, făcând şi imposibilul, ca să reducă populaţia şcolară la limita ce poate îngădui învăţătorului să-i observe în parte. Trebue să facă şi imposibilul, am zis, pentrucă altfel toată şcoala e o paradă şi un teatru, un simulacru, şi toţi banii cheltuiţi risipă. Voi vorbi de condiţiile interne, cari stau toate la îndemâna învăţătorului, căci le poartă cu sine, în sine, prin graţie divină, dacă pot spune astfel, dar pe care organizările exterioare cele mai strălucite nu i le pot da, dacă nu le-ar avea, cu cari, când le are, din contră, tot isbuteşte cu ceva şi în condiţiile exterioare cele mai defavorabile.

Calitatea principală pentru cunoaşterea individuală e tactul psichologic. Calitatea principală care se cere educatorului pentru a pătrunde sufletului copiilor ce-i sunt încredinţaţi, e ceeace pedagogul elveţian, *Jules Dubois*[1]), numeşte cu o expresie fericită, *tactul psichologic*, un fel de simpatie naturală către copii, graţie căreia lumea copilărească îţi apare ca nespus de interesantă, ca cee mai interesantă dintre toate. E un dar natural

1). Jules Dubois, *Le problème pédagogique.*

această simpatie sau iubire faţa de copii, care dă educatorilor toată răbdarea de care au nevoie spre a observa în toate manifestările, şi bune şi rele, şi uricioase şi plăcute, pe fiecare copil, şi cari le naşte şi le'ntreţine şi interesul permanent şi viu pentru viaţa copilărească. Cine iubeşte pe copii îi studiază cu plăcere, şi cine-i studiază cu plăcere, îi studiază cu cea mai mare atenţie, cât se poate de minuţios, şi în toate prilejurile, şi în şcoala şi în curtea şcolii, la joc, şi pe stradă, şi acasă, în familie, cu care întreţine relaţii, şi în lucrările *serioase* ale lor din afară de clasă, — căci fiecare copil are şi o înclinare serioasă, o aptitudine deosebită de care devine de timpuriu conştient şi caută să şi-o cultive. Numci cine iubeşte copiii le poate pipăi adevăratul puls al vieţii lor sufleteşti.

Din simpatia pentru copii se nasc toate calităţile mari ale educatorului. Din această dragoste faţă de copii derivă toate celelalte virtuţi sau calităţi mari ale educatorului: *răbdarea, spiritul de dreptate faţă de şcolari, devotamentul şi spiritul de sacrificiu, entuziasmul pentru misiune, meditaţia necontenită la scopul final şi străduinţa de a găsi căi ori procedeuri educative din ce în ce mai bune şi mai lesnicioase. trebuinţa de cultură personală,* atât generală cât şi specială, din ce în ce mai simţită, şi aceasta în interesul copiilor cari pot creşte şi ei sufleteşte mai viu şi mai intens, când creşte sufleteşte şi educatorul; în

sfârşit *pasiunea* pentru misiune, care nu e privită ca o slujbă oare care, ci tocmai, ca o menire, ca o vocaţie, ca o chemare înaltă, ca un apostolat.

Vocaţiunea de educator. Cine simte *adevărată* iubire pentru copii, acela simte şi vocaţiunea de educator şi se dedică ei cu tot avântul, chiar când ştie şi simte că în drum îi stau piedicile cele mai mari. Găseşte atunci în el puterea să mişte şi munţii din loc. Cine nu, însă, devine un simplu funcţionar, dacă soarta nefericită a lui şi mai cu deosebire a copiilor, ce vor avea blestemul să-i cadă în mâini, îl va arunca în aceasta carieră, va fi numai un meseriaş, un belfer, uscat la suflet şi aspru necontenit, pedant şi migălos care îşi va face, dacă şi-o va face, numai datoria strict oficială şi alt nimic într'o carieră, însă, în care se cere mai mult decât îndeplinirea datoriei funcţionăreşti, se cere devotament, sacrificiu, entuziasm, pasiune.

A te simţi mereu voios în mijlocul cetei de copiii ce-ţi sunt încredinţaţi *ca să-i fericeşti;* a-ţi umple sufletul mereu de gălăgia, de voiciunea, de farmecul care radiază din lumea copilărească a jocului şi a plăcerii, a lipsei de griji şi a suferinţelor trecătoare, ca furtunile repezi din timpul verii, ce întunecă seninul cerului numai pentru o clipă; a vedea crescând sub ochii tăi pe aceste plante fragede, ce sunţ copii şi a simţi cum tu le faci să crească, cum din mâna ta şi de pe buzele tale curge în ei plăcerea, interesul de

lucruri şi fiinţe; a feri şi proteja necontenit aceste vlăstare de toate buruenile răufăcătoare şi înăbuşitoare ce le-ar ameninţa, de orice vânt sănătos şi miasmatic, nu poate fi misiune, mai plăcută, mai aducătoare de fericire. Aceasta îşi are răsplata în sine însăşi, şi e cea mai mare răsplată ce poate avea cineva pe pământ, anume: că iubirea ce ai cheltuit din inima ta pentru copii ţi se'ntoarce înapoi în inimă tot sub forma de iubire, şi înmiit mai mare, din toate inimele copiilor, pe cari îi înveţi. Trăind cu interes în lumea copiilor, trăeşti, spre a spune cu cuvintele delicatului cugetător Amiel, un colţ de raiu ceresc pe pământ.

Greutăţi în cunoaşterea individuală. Se'nţelege că această condiţie îndeplinită, rămân încă greutăţi destul de mari în cunoaşterea individuală a copiilor.

Fapt e că pe terenul acesta e încă mult, enorm de mult de făcut. Cunoaşterea copilului în mod individual, *in concreto,* e încă un deziderat îndepărtat. Din cauza acestei ignorări, din cauza generalizărilor grăbite în care au căzut educatorii, fiindcă s'au întemeiat pe psichologia generală, derivă o mulţime din cusururile şi lipsurile şcoalei noastre de azi.

Greşala necunoaşterei copilului are ca efect, că e considerat numai ca şcolar. Din necunoaşterea adevărată a copilului isvorăşte următorul mare cusur în şcoală: se consideră copilul, de îndată ce a

păşit pragul şcolii, numai ca şcolar, numai natura lui şcolărească e luată în seamă, copilul e introdus dintr'odată în toată reţeaua de prescripţiuni, de norme constrângătoare, de ordine exterioară şi de cunoştinţe abstracte. Acestea îl iau brusc cu asalt, de la'nceput. Se uită că natura copilărească n'a încetat încă în el, că mai e încă copil, şi va mai fi multă vreme, oricât va trebui să se adapteze şi mediului şcolar. Se trece dintr'odată cu buretele, violent, brutal, peste toată firea pe care a adus-o când a păşit pragul şcolii, şi se 'ncearcă *dintr'odată* să i se creieze o a doua natură, aceea de şcolar. Aşa că, între viaţa lui ante-şcolară şi cea şcolară se deschide deodată o prăpastie adâncă şi întinsă. O luptă la cuţite se'ncinge între viaţa copilului dinainte şi cea pe care o mai trăeşte încă şi acum acasă, în sânul familiei, pe stradă şi în curtea de joc, în mijlocul prietenilor de jocuri, în natura înconjurătoare pe care o cercetează cu lăcomie şi în societatea în care trăeşte, deoparte, şi viaţa pe care o trăeşte în şcoală, de altă parte. Luptă din care, din nefericire, aceasta din urmă iese triumfătoare. Triumfătoare asupra firii copilului, asupra personalităţii sale, asupra curiozităţii lui, asupra cercurilor de interes ce-l înlănţuesc, asupra puterilor lui spontane. Pe când, pân'acum, în familie şi societate, copilul era un centru de atenţie şi griji delicate ale celorlalţi, acum, prins în reţeaua constrângătoare a disci-

plinei exterioare, e exilat la periferie, în şcoală. Par'că el ar fi în şcoală ca să dea prilej autorităţilor să redacteze legi, regulamente, programe şi prescripţii metodice, iar învăţătorilor prilej să-şi exercite autoritatea, meşteşugul metodic, riguros şi fix, iar uneori, de multe ori chiar, prilej ca să-şi descarce asupra lor toanele ori nervii. Scurt vorbind: *par'că copilul ar fi pentru şcoală, iar nu şcoala pentru copil.* Iar învăţătorul lucrează cum îi vine lui mai bine, mai lesnicios, nu cum ar fi mai lesnicios şi mai bine pentru copii. Învăţătorul şi metoda uniformă şi generală e în centrul şcoalei, iar copilul la periferie, pe când natura, logica, totul ar indica că ar trebui să fie invers: copilul să fie în centru, iar învăţătorul, organizaţia şi metoda şcolară la periferie.

Exemple. Să intrăm în câteva amănunte spre a invedera şi mai bine acest caracter al înstrăinării violente a copilului prin şcoală de viaţa lui mai dinainte.

Cum trăeşte copilul în şcoala vieţii şi însuşirile ce manifestă atunci. Până a nu suna ceasul mergerii la şcoală, copilul a şi trăit într'o şcoală, pe care am putea-o numi *şcoala vieţii.* Tabloul vieţii lui din această şcoală e tot ce poate fi mai fermecător, mai luminos, mai senin mai vesel, mai natural. Ceeace îl caracterizează mai mult în perioada aceasta a vieţii lui, e *mobilitatea necontenită, mişcarea, activitatea.* Din

puterea lui fizică, ce se reface necontenit prin hrană şi odihnă, o parte o cheltueşte pentru mişcările ce face spre a-şi asigura conservarea fiinţei lui organice, începând cu mişcările mai simple ale actului sugerii, şi continuând cu celelalte mişcări din ce în mai complicate pe care se deprinde a le face încetul cu încetul, mers, îmbrăcare, ducerea alimentelor la gură, etc., mişcări prin care se emancipează treptat de îngrijirile fizice directe ale mamei. Dar peste puterea cheltuită astfel îi mai rămâne un prisos, o parte disponibilă, pe care trebue s'o cheltuiască tot în mişcări, căci altfel ar suferi cumplit. Aceste mişcări, în care îşi descarcă acum prisosul de putere, nu mai sunt puse *direct* în slujba conservării vieţii, ci sunt dezinteresate, au scopul în ele înşile, sunt *un joc de mişcări*. Aceste mişcări, ce derivă din prisosul de energie a copilului, poartă, cum stim, numele de *mişcări spontane*, iar cele d'ântâi, cum sunt cele ale actului sugerii, sunt mişcări *reflexe* ori *instinctive*, pentrucă sunt puse în slujba *instinctului de conservare;* sunt provocate de o excitaţie exterioară, vederea sânului mamei, şi urmează îndată după excitaţie, fără a fi învăţate. Altele, cum sunt actele complicate ale mersului, ale îmbrăcărei, ale mâncărei cu furculiţa, etc., sunt întâi acte *voite* sau *voluntare*, conştiente, apoi, prin repetiţii dese, devin inconştiente, *automatice*, devin *deprinderi*. Cele, însă, cari îl caraterizează pe copil, sunt cele spon-

tane, jocul acela de mişcări de cari vorbeam mai sus. Mobilitate şi spontanietate, iată firea copilului. Observaţi de aproape pe copilul din scutece, după ce s'a odihnit şi s'a săturat. El dă într'una din mâini şi din picioare, clipeşte din ochi, dă din buze, duce degetele dinaintea ochilor în faţa cărora le joacă, le duce chiar în gură şi şi lege suge, ridică picioarele în sus şi şi le duce şi pe ele la gură, bolboroseşte ori gângureşte din buze sunete nearticulate, întinde mai târziu mâinile după lucrurile ce i se arată, urmăreşte cu ochii lucrurile ce sunt mişcate şi persoanele ce se mişcă; mai târziu, apoi, după ce a deprins umbletul, cu câtă poftă nesăţioasă se plimbă prin odae printre lucruri, cum întinde mâna să le apuce, cum frământă pământul în loc ori se plimbă dela un părete la altul, înainte şi înapoi de zeci de ori, cum ciripeşte la sunele neînţelese şi născocite, cât »neastimpăr«, în fine, desnădăjduitor de multe ori pentru părinţi şi educatori, care au uitat timpurile de aur ale copilăriei lor! *Un perpetuum mobile* viu e copilul în timpul ăsta de fericire adevărată. O muncă de Sisif depune el cu cea mai mare ardoare şi plăcere, repetând de zeci şi sute de ori pe zi mişcări cari, pentru noi adulţii, ar fi de o monotonie chinuitoare. Inşiră şi deşiră la mărgele, îmbracă şi desbracă păpuşa, aşează pietrele în rând ca soldaţii, apoi le scoate din rând, iar le aşează,

aruncă de sute de ori cu mingea în perete, sare necontenit pe coardă, frământă pe loc pământul sărind când într'un picior, când într'altul, ori aleargă dela un perete la altul, răscoleşte de zeci de ori din scoarţă în şcoarţă aceiaş carte cu ilustraţii, desface şi reface jucăriile, e numai viaţă, clocotire sbucium fericit.

Cum devine în şcoala cărţii? Pierde aproape toate însuşirile manifestate în cea d'ântâi. Şi acum, din acest mediu fericit şi atât de prielnic întregii lui desvoltări fizice psichice, de pe câmpul de joc, din sânul naturii, căreia i-a străbătut cu lăcomie toate colţişoarele, de pe stradă, un sunet strident de clopot îl smulge violent şi-l închide într'un mediu, foarte străin, între patru ziduri reci, fără podoabe, unde răsună numai răstire, ton aspru, unde se vede chipul întunecat al dascălului, gata la orice pas să răsbune greşelile, şi unde adesea, în locul mângâerilor de acasă, îi ajung la ureche la adresa lui epitetele zoologice cele mai felurite. Şi, *dintr'odată*, el tredue să'nveţe a sta ţeapăn, cu mâinile încrucişate, a nu mai întreba, căci aceasta e numai treaba dascălului, a învăţa numai ce vrea învăţătorul şi programul, şi aproape numai cunoştinţe abstracte şi generale, căci imediat îl iau cu asalt definiţiile gramaticale şi operaţiile reci ale calculului.

La scurt timp după ce a trecut pragul şcoa-

lei, pierde aproape toate însuşirile naturale pe cari le manifesta cu atâta intenzitate înainte în şcoala vieţii, ori cel puţin nu le mai manifestă *în timpul şcoalei* de loc.

Din mobil, vioi şi sănătos, devine *rigid, astâmpărat*, din tip mintal intuitiv, devine tip abstractor, uscat, căci aici duce abuzul de generalizare şi abstracţie al şcolii: *usucă sufletul de ceeace constitue adevărata lui comoară..... de intuiţiuni.*

Rezultatul final: Uciderea interesului. Rezultatul final e, că şcoala aceasta, care desrădăcinează violent pe copil din natură şi societate, care-l înconjoară numai decât de o atmosferă generală de constrângere şi control, şi care trece cu o iuţeală ameţitoare dela forma de cunoştinţă intuitivă, sensibilă, la cea abstractă şi generală, distruge pârghia cea mai de preţ a înaintării vieţii psihice, *interesul*, al cărui rol în atenţie am învăţat de aproape a-l cunoaşte.

Intrevederea şcoalei viitoare. Toate acestea provin din nerespectarea adevăratei firi a copilului, din ignorarea ei. Dacă s'ar ţine seama de mobilitatea firii copilului şi de plăcerea de a pune mâna pe lucruri, dacă s'ar ţine socoteală de firea lui esenţialmente curioasă, sinceră, comunicativă, intuitivă şi sensibilă, atunci învăţământul ar fi într'adevăr potrivit naturii copilului, cum se cere mereu *pe hârtie*, atunci ar deştepta

cu adevărat *interes* şi ar contribui la reala lui creştere sufletească. Atunci şcoala ar lua cu totul o altă înfăţişare, tabloul intunecos, sumbru al *şcoalei cărţii* s'ar transforma în tabloul luminos al *şcoalei vieţii.* Cum s'ar putea transforma şcoala după aceste principii, pe cari ni le porunceşte adevărata ştiinţă a psichologiei, am lăsat să se întrevadă ici şi colo, în diferitele aplicaţiuni pedagogice ce au întovărăşit capitolele acestei cărţi. Detaliile organizării şcoalei viitoare, în conformitate cu învăţămintele de mai sus, le voi înfăţişa într'un manual de *Didactică generală*, care e în lucru.

CAPITOLUL IV.

Psichologia în viața practică.

Am ajuns la capătul studiului nostru și, fără să vrem, ne vine în minte și ne frámântă cugetul întrebarea cea din urmă: Cu ce ne alegem pentru viața din studiul acesta, cât prețuește el în lupta grea a vieții?

S'a pus de multe ori la îndoială folosul practic al acestei ramuri de cunoștințe, aruncându-se în cumpănă pentru aceasta motive destul de grele, pentru ca să merite a fi discutate. S'a zis, nu fără temeiu, că psichologia nu'nvață pe cineva să cunoască cu adevărat sufletele semenilor lui cu care vine în atingere; că au fost, sunt și vor mai fi desigur și în viitor excelenți cunoscători de oameni, fără să datoreze această însușire psichologiei, ci inteligenței lor naturale, tactului psichologic înnăscut, unui dar de intuiție sufletească cu care i-a înzestrat firea și, în bună parte, experienței, prilejurilor numeroase ce au

avut în viaţă de a cunoaşte de aproape oamenii. In niciun caz, psichologia n'ar găsi aplicaţiuni practice aşa de sigure, ca acelea ale zoologiei, botanicei, mineralogiei, fizicei, chimiei, etc., cari bine studiate, te ajută să cunoşti şi să recunoşti animalele, plantele, mineralele, corpurile şi fenomele fizice şi chimice, etc. Darul firesc de a pătrunde firea altora şi experienţa se pot mândri a fi dat lumii mult mai mulţi psichologi: printre oamenii politici, printre judecători, comandanţi de armate, poeţi şi literaţi, medici, educatori, etc., de cât studiile cât de migăloase de psichologie. Iar pătrunderea psichologică, ce se oglindeşte atât de limpede în proverbele poporului nostru, nu ţâşneşte oare din acelaş isvor: al darului natural de observaţie şi al experienţei culeasă din sbuciumul vieţii? S'ar putea ridica chiar şi întrebarea, dacă studiile teoretice de psichologie nu vatămă darului natural şi câştigat de observaţie sufletească, îmbiindu-ne la lene, deprizându-ne să observăm oamenii prin ochelarii pedanţi fabricaţi între zidurile bibliotecilor şi laboratoarelor, în loc de a-i privi prin ochii noştri teferi, cu cari am venit pe lume? Se poate întâmpla celui mai învăţat psicholog să rămână încurcat în faţa unui caz de conştiinţă real, din viaţa zilnică, a cărui explicare, sau înţelegere cel puţin, s'o găsească nespus de iute un psicholog empiric, care nici măcar n'a frunzărit un tratat de psichologie.

Am spus că nu e fără temeiu această întâmpinare. Dar un lucru nu se poate tăgădui, şi rezultă din chiar această întâmpinare: In viaţa noastră socială, în raporturile de fiece clipă cu semenii noştri, o condiţie a traiului lesnicios şi a împlinirii cu succes a unei meniri, căreia ne consacrăm, e s'avem o oarecare putere de înrâurire asupra oamenilor cu care avem de a face în drumul nostru. Intreaga viaţă sufletească a societăţilor omeneşti se reduce la o neîncetată înrâurire de la suflete la suflete, de la inimi la inimi. Dar această înrâurire nu e posibilă fără cunoaşterea acestor suflete, acestor inimi, cel puţin nu e posibilă *în chip continuu şi voluntar.*

Un medic care nu-şi dă seama, fie şi în mod empiric, de puterea imaginelor sau reprezentările organice[1], păşind în camera bolnavilor numai cu trusa sau carnetul de ordonanţe, şi care pipăe numai pulsul lor trupesc, e lipsit de unul din cele mai bune mijloace de tămăduire: de puterea de *sugestie*, de înrâurire *asupra sufletelor* bolnavilor. El nu poate deştepta în bolnavii lui *credinţa în vindecare*, căci nu-i trece prin gând c'ar putea să existe un aşa leac.

Un jude instructor, *pripit* să descopere pe autorul unei crime, şi care pune cel mai mare preţ numai pe corpuri—delicte materiale, care nu ştie

1) Vezi capitolul despre *reprezentare.*

să ia un interogatoriu şi nici nu încearcă să pătrundă până la rădăcinile ascunse ale mărturisirilor, care-şi pierde repede răbdarea şi recurge atunci la violenţă spre a smulge mărturisiri, riscă, tocmai din pripa de a-l descoperi, din sgomotul ce-i place să se stârnească în jurul afacerii, din exercitarea oarecum mecanică, formalistă a unei profesii, să nu-l descopere de loc, dar să chinuiască o mulţime de nevinovaţi asupra cărora încearcă să-şi exercite o ingeniozitate închipuită şi dornică de reclamă.

Un mare strateg teoretic, care contează în victorie numai pe bază de arme, muniţiuni şi planuri făurite în cabinet, care mişcă în închipuirea lui şi armatele lui şi pe ale adversarului aşa după cum scrie în cărţi, care, deci, priveşte totul numai sub punctul de vedere *material,* al armăturii, al superioriţăţii numerice, al disciplinei brute şi al strategiei infailibile din cărţi, uitând factorul *moral, sufletul adversarului,* credinţa în cauza lui, poate foarte bine să fie bătut pe câmpul de luptă, cu toată această superioară înzestrare materială decare dispune. Răsboiul cel mare, care s'a sfârşit, a ilustrat admirabil acest adevăr. In momente în care se cere sânge rece, spontanietate, promptitudine de gândire, spirit şi curaj de iniţiativă, chiar un avânt nebun nesocotit şi condamnat de ştiinţa strategică, cine nu contează pe posibilitatea apariţiei acestor calităţi care nu se

învaţă în cărţi, tocmai pentrucă el nu le-a învăţat şi nu bănueşte existenţa lor, acela poate foarte lesne să sufere o foarte grea înfrângere. Răsboiul acesta din urmă a răsturnat o mulţime de teorii strategice, în care se credea orbeşte şi cu cari a şi fost deslănţuit. El a pus în evidenţă în chip definitiv marele rol pe care-l joacă *credinţa* pe câmpul de luptă, sufletul mobil şi liber al unui comandant neîncătuşat de doctrine rigide, conştiinţa trupelor mânate la sacrificiul suprem de credinţa că îşi apără cu adevărat existenţa ameninţată.

Ce măreţ şi mişcător e voevodul nostru Mircea, când îi spune lui Baiazid:

N'avem oşti, dară iubirea de moşie e un zid,
Care nu se înfioară de a ta faimă, Baiazid!
(Eminescu, Satira III-a)

Să mai vorbim de necesitatea cunoaşterei sufletelor pentru duhovnic şi predicator? Dar ei au de a face cu partea cea mai delicată a sufletelor, cu inima, cu pietatea naturală, cu aspiraţia aceasta către o putere mai înaltă, către care oricine se'ndreaptă spre a primi o mângâiere în momentele grele. Preotul, care e numai un oficiator ritual, care citeşte şi cântă în mod mecanic făcând din religie un formalism, nu poate avea înrâurire profundă asupra sufletelor, nu poate fi un duhovnic, la care să vie toţi greşiţii să-şi deschidă inima

cu toată sinceritatea şi cu încredinţarea de a găsi o adevărată mângâiere. In veacul acesta al ştiinţei cu toate născocirile ei, ce se împrăştie cu iuţeala fulgerului în toate ungherele pământului, şi al criticei, ce supune totul cercetărei minuţioase, nu credinţa superstiţioasă în anumite forme religioase poate stârni cu adevărat credinţă în sufletele oamenilor. Religia trebue să devină mai interioară, să se înrădăcineze în inimă şi preoţii cu pătrundere psichologică încep să preţuiască mai puţin formalismul religios, şi să pună greutate din ce în ce mai mare pe *educaţia inimei către religiune,* prin tălmăcirea mai umană a sfintei scripturi[1]). Preotul trebue să fie, deci, un cunoscător de suflete, spre a şti să apeleze la toate resorturile din inimi, de vreme ce resortul ritual formalist începe să-şi tocească puterea de influenţă asupra omului modern.

Foarte uşor ar fi să arătăm acelaş lucru pentru omul politic, pentru orator, numai vorbim de educator, căci aceasta am arătat-o la tot pasul în decursul studiului nostru.

Nu mai încape, deci, îndoială, că oricărui om îi trebue în relaţiile sociale pătrundere psichologică. Chestiunea e, însă, o poate forma studiile de psichologie teoretică? Nu poate fi cineva un bun orator, fără a cunoaşte regulele retorice, un bun

1). Demn de toată atenţia şi lauda e curentul de educaţie religioasă de la Biblioteca *„Ia şi citeşte“*.

gânditor fără să fie învăţat logica, un bun educator, fără a fi citit o carte de educaţie?

Cum n'are nevoe de aceste studii, n'are nevoe nici de studiul psichologiei, un orator, un avocat, un educator. Pe toţi bunul simţ natural, tactul înăscut, intuiţia naturală a altor suflete, deprinderea de observare câştigată prin exerciţiu în cursul experienţei, îi duc la succese destul de mari în domeniul activităţii lor, în nici un caz nu se resimt de lipsa studiilor teoretice de psichologie. Fără îndoială, există această pătrundere psichologică naturală, şi celui care nu o are, studiile cele mai minuţioase de psichologie nu i-ar putea-o da. Dar aceste studii îi pot da celui care o are un lucru, foarte însemnat: *priceperea luminoasă, cu conştiinţă deplină, a ceeace până atunci a realizat în mod mai mult inconştient, instinctiv.* Cineva are tact natural, în politică, în conducerea trupelor la luptă, în creşterea şi instruirea copiilor, dar ce strică să şi priceapă secretul tactului său natural? Oare nu aceasta deosebeşte pe om de animale: priceperea, explicarea oricărei acţiuni ce desfăşoară? Iată, deci, cel d'ântăi folos mare, de netăgăduit, al studiilor de psichologie: Nu e deajuns să lucrezi ceva cu succes, trebue să-ţi şi dai seama, se poţi explica sau *motiva* în orice moment de ce faci aşa, metoda sau procedeul acţiunii tale. Practica vieţii să fie luminată de înţelegerea motivelor şi cauzelor pentru care se des-

făşoară, aşa cum se desfăşoară. Altfel ea e oarbă, instinctivă şi *nu se poate transmite* Se pierde cu sfârşitul celui ce a trăit-o. Şi deci, raza ei de influenţă în spaţiu şi timp e foarte mică şi nu poate aduce omenirei tot binele care ar putea isvorâ din ea.

Dar mai e încă o consideraţie, şi aceasta e hotărâtoare şi mi se pare că constitue o dovadă de nediscutat a utilităţii studiilor de psichologie.

Şi la oamenii cei mai darnic înzestraţi cu talentul observării psichologice, acest talent, oricât s'ar datora şi unor înclinări naturale, se datoreşte foarte mult şi *experienţei,* contactului des cu oamenii, păţăniilor felurite ce au suferit în viaţă din acest contact.

Experienţa e aceea, care face ca cele mai mari şi fericite înclinări să devină din ascunse, numai virtuale — cum ar rămâne în lipsa ei — reale, actuale şi deci cu preţ pentru viaţa zilnică. Orice dar întuitiv, care n'ar avea ocazie să se exercite, ar pieri în faşe.

Dacă, deci, experienţa joacă un rol aşa de mare în desvoltarea acestui simţ psichologic, cum, pe deoparte, această experienţă e adesea prea dureroasă, prea dibuitoare şi costisitoare de timp şi energie: iar, pe de alta, devine din ce în ce mai grea, prentrucă viaţa socială, în care ea trebue să se exercite; devine din ce în ce mai grea şi mai variată şi complicată, rezultă marele folos ce ar

avea lumea întreagă *din scurtarea acestei experienţe, prin folosirea experienţei altora.* Or, tocmai acesta îmi pare că e folosul cel mai mare al studiilor de psichologie, înţelese, negreşit, aşa cum am arătat mai sus: scurtează experienţa grea şi costisitoare, punând la profit experienţele acumulate de veacuri în această direcţie şi sistematizate orânduite. Ne învaţă să observăm *mai repede, mai sigur, după anumite puncte de vedere, cari ne scutesc de dibuiri.*

De altmintrelea, în toate câmpurile ştiinţei există două catsgorii de observaţiuni: unele *empirice*, cari au precedat pe cele de al doilea, şi le-au dat impuls, le-au provocat; şi aceasta din urmă, *observaţiunile ştienţifice,* făcute *intenţionat, sistematic şi cu sforţarea explicării cauzale.* Cine ar putea susţine, că ar fi fost indiferent dacă rămâneam numai la cele dintâiu în aceste domenii de cunostinţi? Numai la medicina empirică a babelor doftorese, cari, de sigur, observaseră şi ele multe lucruri interesante asupra sănătăţii şi tămăduirii boalelor; numai la astronomia ciobanilor ori magilor străvechi, etc.? Acelaş lucru îl putem spune şi despre psichologie: Psichologie empirică există: şi în proverbele poporului, şi în întreaga lui literatură, şi în literatura cultă, şi în feluritele memorii ale oamenilor mari, dar ce strică să sistematizezi această psichologie, să-i duci observările mai departe şi să cauţi să le explici?

Se înţelege, că dacă s'ar concepe utilitatea psichologiei teoretice, în feluritele domenii ale vieţii practice: educaţie, armată, biserică, politică, artă, în sensul *utilizării ei conştiente* în fiecare clipă, adversarii ei ar avea perfectă dreptate. Atunci, din empirismul antemergător ştiinţei am cădea în cel mai mare pedantism, lucru ce se întâmplă inevitabil acelora, cari încearcă aplicarea imediată, conştientă, scontând roade grabnice din ea, a psichologiei teoretice: literaţilor cari introduc o psichologie prea vizibilă şi indiscretă în romanele şi povestirile lor; educatorilor, cari în faţa unui caz pedagogic greu, apelează îndată la carte şi la reţetele absolute pe cari ea le împărtăşeşte aşa de des; medicilor, cari împing indiscreţia meşteşugului până la a speria pe bolnavii de boli mintale prin citarea termenilor celor mai pedanţi din ştiinţa boalelor nervoase, etc. Nu aşa, însă, trebue conceput folosul psichologiei, ca învăţătoare imediată, conştientă şi dătătoare de tact, ci ca învăţătoare inconştientă sau subconştientă Ştim rolul cel mare ce joacă inconştientul în viaţa psichică. In acest câmp de studii, cine le-a aprofundat, şi din cărţi şi din observarea zilnică, a dobândit un *substrat solid de observaţiuni psichologice*, care îl ajută să priceapă *deodată* o situaţie sufletească, fără a se raporta îndată, conştient la el. Ştiinţa şi tactul psichologic duce de mână şi pe educator, în practica misiunei lui, fără a-i spune la tot pasul cum

să meargă, fără a-i aminti mereu explicaţiile învăţate odată. Dacă ar face aşa, mai mult i-ar strica, făcându-l să zăbovească prea mult, atunci când viaţa nu-i dă răgaz să zăbovească.

Numai aşa, deci, ca o sfătuitoare discretă, mai mult subconştientă şi inconştientă, trebue concepută psichologia în legăturile ei cu diferitele domenii ale vieţii practice.

După cum citirea multor opere literare formează pe nesimţite gustul şi priceperea estetică a cuiva, aşa în cât ajunge după un timp oarecare la o intuiţie repede şi sigură a operilor de artă de valoare, fără să se raporteze mereu la principii şi judecăţi estetice, care abundă în critici de tot felul; după cum în ucenicia unei meserii manuale, ce se'nvaţă într'o şcoală de meserii, cineva, punând mereu mâna pe unelte şi pe material şi lucrând, capătă pe furiş dibăcia lucrului, aşa în cât la sfârşitul acestei ucenicii, îl execută aproape cu ochii închişi, automatic, fără multă atenţie conştientă şi fără a se gândi într'una la învăţământul teoretic care a precedat ucenicia practică; tot aşa, şi studiile aprofundate de psichologie, şi din cărţi, *dar şi din observarea oamenilor din contactul zilnic*, o repet, formează pe nesimţite darul de ghicire a sufletelor şi tactul de a te conduce în faţa lor, fără a să te raportezi numai decât la studiile din cărţi.

—SFÂRŞIT—

VERIFICAT
1987

CUPRINSUL

PARTEA I-a

Chestiuni Introductive

Cap. I. Obiectul psichologiei: Descrierea şi analiza unui moment de viaţă sufletească. Elementele realităţii existente. Obiectul ştiinţelor fizice. Obiectul psichologiei. Rezumat. Exerciţii . . . . . Pag. 13—22

Cap. II. Deosebirile dintre fenomenele fizice şi cele psichice: Insuşirile fundamentale ale corpurilor fizice. Insuşirile statice. Legile dinamice. Insuşirile fundamentale ale fenom. psichice. Legile generale ale vieţii psichice. Experienţa internă. Rezumat . . . . . Pag. 23—31

Cap. III. Clasificarea fenomenelor sufleteşti şi raporturile lor reciproce: Elementele vieţii psichice. Funcţionarea lor simultană. Aplicări pedagogice. Rezumat. Exerciţii. Pag. 33—40

Cap. IV. Condiţiile apariţiei conştiinţei: Exemple de impresii uniforme. Legea diferenţierii. Legea relaţiei sau sintezei. Aplicări pedagogice. Rezumat. Exerciţii . Pag. 41—52

Cap. V. Diferite trepte de conştiinţă: Exemple de diferite grade de conştiinţă. Fenomenele conştiente, subconştiente şi inconştiente. Realitatea inconştientului. Aplicaţii pedagogice. Rezumat . . . . . Pag. 53—70

Cap. VI. Curentul sau fluviul conştiinţei. Poliideismul. Monoideismul, absolut şi relativ. Rezumat . . . Pag. 71—82

Cap. VII. Legăturile dintre suflet şi corp: Excitaţia şi reacţia. Dovezile legăturilor dintre suflet şi corp. Descrierea sistemului nervos. Desvoltarea fizică la copii. Aplicări pedagogice . . . . . Pag. 83—99

PARTEA II-a

Funcţiunile Cunoştinţei

Cap. I. Despre sensaţii şi felurile lor: Necesitatea studiului analitic al fenomenelor psichice. Realitatea externă constă în mişcările energiei. Excitaţia şi sensaţia. Fazele organice premegătoare sensaţiei. Felurile sensaţiilor. Energia specifică a simţurilor. Intenzitatea excitaţiei şi sensaţiei. Raporturile sensaţiilor. Sensaţiile de tact, temperatură, kinestezice, de gust, miros, auz, văz şi organice. Rezumat. Pag. 101—159

Cap. II. Cunoaşterea lumii externe în calităţile ei primare; mărine, formă, greutate . . . . . Pag. 161—168

Cap. III. Despre Reprezentare: Sensaţia e prima treaptă a cunoştinţei. Urmele ce lasă sensaţiile. Imaginile sau reprezentările. Insemnătatea reprezentărilor. 6. Gradul de reprezentativitate al diferitelor sensaţii. Aplicaţii etice şi pedagogice. Rezumat . . . . . Pag. 169—181

Cap. IV. Despre percepţie: Intuiţia. Recunoaşterea imediată sau percepţia. Iluziile. Desvoltarea percepţiei la copii. Aplicaţiuni pedagogice. Rezumat . . . . . Pag. 183—205

Cap. V. Asocierea Reprezentărilor: Asocierea prin contiguitate. Prin asemănare. Prin contrast. Asociaţia părţii cu întregul. Asociaţiuni curioase. Rezumat. Exerciţii. Pag. 207—240

Cap. VI. Despre Iluziile simţurilor. Halucinaţiile. Somnul şi Visele (lectură) . . . . . Pag. 241—251

Cap. VII. Despre Memorie: Fenomenul amintirii. Memoria în general şi amintirea. Indexul de timp. Condiţiile memoriei în general: păstrarea reprezentărilor şi condiţiunile ei, reproducerea lor. Memoria şi profesia. Memoria şi uitarea. Desvoltarea memoriei la copii. Aplicări pedagogice . . . . . Pag. 253—306

Cap. VIII. Despre atenţie: Exemple de concentrare a minţei. Atenţia şi îngustimea cercului de conştiinţă. Deosebirea de grad între conştiinţă şi atenţie. Atenţia constă dintr'un monoideism. Atenţia involuntară şi condiţiile ei. Atenţia voluntară şi condiţiile ei. Importanţa atenţiei voluntare. Fenom. organice însoţitoare ale atenţiei. Durata

atenţiei voluntare. Sentimentul de sforţare. Aplicări pedagogice. Aplicări pedagogice. Interesul la copii. Concluzii pedagogice Insemnătatea atenţiei (lectură) . . Pag. 307—327

Cap. IX. Atenţia şi Apercepţia. Desvoltarea atenţiei şi apercepţiei la copii. Apercepţia (lectură) . . . Pag. 329—346

Cap. X. Oboseala intelectuală. Procedeele de măsurarea oboselii. Aplicări pedagogice . . . . . Pag. 347—362

Cap. XI. Despre abstracţie şi generalizare: Reprezentări abstracte şi idei abstracte. Exemple de idei generale. Formarea noţiunilor. Raportul între conţinut şi sferă. Insemnătatea noţiunilor. Noţiunile la copii. Aplicări pedagogice. Rezumat. Exerciţii. . . . . Pag. 363—394

Cap. XII. Despre Judecată şi Raţionament: Formarea judecăţilor şi felurile lor. Actul judecăţii la copil. Conştiinţa cauzalităţii la copil. Raţionamentul la copil: inductiv şi deductiv. Rezumat . . . . . Pag. 395—421

Cap. XIII. Despre imaginaţia creatoare: Visul. Imaginaţia creatoare în stare trează. Imaginaţia creatoare în operile de artă, în ştiinţă. Imaginaţia la copii. Aplicaţii pedagogice . . . . . Pag. 423—445

PARTEA III-a

Puterea simţirii sau sentimentului

Introd.: Cum iau naştere în suflet sentimentele? Pag. 447—451

Cap. I. Despre dureri şi plăceri: Durerile fizice şi morale. Plăcerile fizice şi morale. Influenţa durerilor şi plăcerilor în general asupra organismului. Explicarea fiziologică a durerilor fizice (lectură). Rezumat . . . . . Pag. 453—470

Cap. II. Sentimentele şi întovărăşirea lor cu reprezentări şi lanţuri de reprezentări: Deosebirile dintre sentimente şi cunoştinţe. Raporturile dintre cunoştinţe şi sentimente. Nuanţele de dureri şi plăceri ce rezultă din raporturile cu reprezentările. Sentimentele mixte. Sentimentele şi asociaţiile de reprezentări. Memoria sentimentelor şi imaginaţia. Rezumat. Exerciţii . . . . . Pag. 471—504

Cap. III. Sentimentele egoiste şi altruiste. Formarea conştiinţei eului. Vanitatea, orgoliul. Simpatia. Altruismul. Sentimentul moral. Sentimentul justiţiei. Sentimentul religios, estetic şi intelectual . . . . . Pag. 505—527

VERIFICAT 2007

Cap. IV. Despre Pasiuni. Rezumat. . . . . Pag. 529—534
Cap. V. Desvoltarea vieţii afective la copii. Aplicări pedagogice . . . . . Pag. 535—549

PARTEA IV-a

Despre puterea hotărârii sau voinţei

Infăţişarea activă a sufletului . . . . . Pag. 551—553
Cap. I. Despre mişcările involuntare. Mişcările spontane. Mişcările reflexe. Instinctele . . . . . Pag. 555—572
Cap. II. Miscările voluntare . . . . . Pag. 573—579
Cap. III. Despre Deprindere. Condiţiile fiziologice ale deprinderii. Efectele ei. Importanţa morală şi pedagogică a principiului deprinderii (lectură) . . . . . Pag. 581—594
Cap. IV. Determinarea voinţei. Determinismul şi liberul arbitru . . . . . Pag. 595—600
Cap. V. Boalele Voinţei. Voinţa impulsivă. Abulia. Pag. 601—604
Cap. VI. Despre Sugestie. Auto-sugestia. Contrasugestia. Aplicări pedagogice . . . . . Pag. 605—610
Cap. VII. Despre caracter. Aplicaţiuni pedagogice. Educaţia caracterului . . . . . Pag. 611—630

PARTEA V-a

Chestiune Speciale

Cap. I. — Deosebirile sufleteşti dintre oameni. Copilăria. Adolescenţa. Bătrâneţea. Diferenţele între rase. Pag. 631—642
Cap. II. Despre Individualitate. Felurile temperamentelor . . . . . Pag. 643—646
Cap. III. Psichologia generală şi invidualā Pag. 647—664
Cap. IV. Psichologia în viaţa practică . . Pag. 665—675

VERIFICAT 1987

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI